

В.В. Безуглий
Г.О. Лисичарова

ГЕОГРАФІЯ

10

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

В.В. Безуглий, Г.О. Лисичарова

Географія

(профільний рівень)

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

10

Київ
«Генеза»
2018

УДК 911(075.3)
Б39

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Безуглий В.В.

Б39 Географія (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / В. В. Безуглий, Г.О. Лисичарова – Київ : Генеза, 2018. – 288 с. : іл.

ISBN 978-966-11-0914-7.

Підручник укладено відповідно до нової навчальної програми з курсу «Географія», що пропонується для профільного навчання в 10 класі. Новий курс посідає особливе місце поміж предметів профільної школи: він доповнює географічну картину світу, розкриває географію як конструктивну науку і формує географічне мислення на основі історичного, територіального, комплексного, типологічного, проблемного і практичного підходів.

Підручник яскраво ілюстрований, містить багато картограм, діаграм, графіків, а також довідкові дані.

УДК 911(075.3)

ISBN 978-966-11-0914-7

© Безуглий В.В.,
Лисичарова Г.О., 2018
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2018

Шановні десятикласниці і десятикласники!

Вітаємо вас із початком нового навчального року і вибором профілю вашої майбутньої професії. Географічні курси попередньої школи (6–9 класів) підготували вас до поглибленого вивчення навколишнього світу на глобальному, регіональному і країнознавчому рівнях. Новий курс посідає особливе місце поміж предметів профільної школи: він доповнить ваше уявлення про географічну картину світу, розкриє географію як конструктивну науку і сформує географічне мислення на основі історичного, територіального, комплексного, типологічного, проблемного і практичного підходів.

Для досягнення цілей географічного курсу 10 класу пропонуємо вам підручник, у якому значну увагу приділено реалізації компетентнісного підходу до вивчення географії. *Компетенція* – це сукупність знань, умінь і навичок, які потрібні для конкретної роботи; здатність і готовність ефективно застосовувати знання на практиці. Отож цей підручник не лише сприятиме розвитку *ключових компетентностей* (зокрема, уміння вчитися, спілкуватися державною мовою, ініціативності й підприємливості, обізнаності у сфері культури, екологічної грамотності, інформаційно-цифрової, соціальної та громадянської компетентностей), а й формуватиме *предметну компетентність*, складниками якої є *ключові географічні компетенції* (навчально-пізнавальні, здоров'язбережувальні, загальнокультурні, комунікативно-інформаційні) та *міжпредметні географічні компетенції* (природничо-математичні, країнознавчі, картознавчі та інші компетенції особистості).

Тож порадимо, як ліпше працювати з підручником. Кожен розділ розпочинається з інформації щодо очікуваних результатів засвоєння вами матеріалу, а кожен параграф має рубрику «**Пригадайте**», що допоможе пов'язати ваш життєвий досвід з новим матеріалом і поглибити та розширити ваші компетенції.

Рубрика «**Поміркуйте**» має на меті запобігти механічному запам'ятовуванню змісту параграфів, звернути вашу увагу на найістотніше в темі, на різнобічність матеріалу, який ви вивчатимете. Для закріплення основних тез кожного параграфа уведено рубрику «**Запитання і завдання для самоконтролю**». Рубрики «**Дізнайтеся більше**» та «**Обговорімо...**» містять додаткову інформацію, яка допоможе поглибленому вивченню географії. «**Короткий словник країнознавчих термінів**», «**Література**» та «**Інформаційні інтернет-ресурси**» озброять вас країнознавчою термінологією і забезпечать зв'язок із сучасною наукою та сферами діяльності.

Для унаочнення сприйняття теоретичного матеріалу підручник містить різноманітний ілюстративний матеріал (малюнки, схеми, карти, діаграми, фотографії).

Теорія курсу в підручнику тісно пов'язана з практикою. Для вас включено теми програмних **практичних робіт** і тематику **досліджень**. Звертаємо особливу увагу на «**Додатки**», призначення яких – допомогти вам у виконанні тих практичних робіт, які потребують оперування статистичною інформацією.

Бажаємо вам успіхів у вивченні географії та набутті всіх потрібних компетентностей!

Автори

ВСТУП

○ Ви дізнаєтеся про:

- поділ світу на регіони за класифікацією ООН;
- роль країнознавства в сучасному світі;
- джерела знань про регіони та країни світу;
- картографічні методи дослідження та інтернет-джерела під час вивчення регіонів і країн світу.

○ Ви навчитесь:

- розпізнавати на карті регіони світу, держави та їхні кордони;
- наводити приклади джерел географічних знань про регіони та країни світу;
- розрізняти види карт, способи зображення Землі;
- користуватися основними джерелами географічних знань про регіони світу;
- застосовувати способи картографічних зображень під час укладання тематичної карти.

§ 1. ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ СВІТУ». РЕГІОНИ СВІТУ

○ **Зміст курсу «Географія: регіони і країни».** Вивчаючи курс «Географія: регіони і країни», ви ознайомитеся не лише з основами регіональної економічної і соціальної географії, а також із особливостями розвитку природних умов і ресурсів, населення і господарства окремих держав у межах сучасних регіонів.

Нині у світі постійно зростає цікавість до дослідження й опису різних країн світу.

Країнознавство є каркасом географічної науки, оскільки узагальнює й поєднує здобутки інших географічних дисциплін (географії промисловості, сільського господарства, транспорту, географії населення, географії материків тощо), формує уявлення про країну як про територіальну соціально-економічну цілісність. Під час країнознавчого аналізу вивчають багатоаспектні взаємозв'язки природно-екологічних, етнокультурних, соціально-економічних і політичних процесів у межах конкретної території, досліджують передумови, чинники, особливості й наслідки господарської діяльності, а також специфіку територіальної структури економіки країни з поділом на окремі райони, територіально-промислові комплекси, промислові вузли, населені пункти тощо.

Основним предметом країнознавства є країни і регіони світу як єдині системи, що складаються із взаємопов'язаних елементів, що діють як єдине ціле у світовому просторі. Предмет країнознавства дуже тісно пов'язаний з об'єктом, хоча вони, безумовно, не тотожні. **Об'єктом дослідження** країнознавства є країни та їхні різноманітні складові: різні види географічного положення, природно-ресурсний потенціал, склад і розселення населення, економічний стан і структура господарства, зовнішньоекономічні зв'язки країн, соціальний комплекс і структура суспільства, внутрішнє районування тощо.

Країнознавство – комплексна наука, що поділяється на кілька напрямів (мал. 1). Так, *географічне країнознавство* всебічно вивчає країни, систематизує й узагальнює різні дані про їхню природу, населення, господарство, культуру й соціальну організацію. *Військове країнознавство* досліджує військові аспекти політики, економіки, соціуму, а також військовий потенціал певної країни або групи країн в інтересах вищого політичного й військового керівництва. *Туристичне країнознавство* вивчає країну з позиції її привабливості для туризму.

● **Регіони світу.** У повсякденному житті ми часто стикаємося з поняттям «*регіон*», коли йдеться про регіональну політику чи регіональну економіку або ж про регіони світу тощо. Сам термін «*регіон*» виник на основі латинського кореня, який означає *область, округ*. Його синонімом є термін «*район*», однак на практиці його частіше застосовують до території меншого масштабу, в основному всередині великих країн (наприклад, США, України, Росії, Китаю та ін.).

Країнознавство – традиційна географічна дисципліна, яка комплексно вивчає країни і їхні райони, систематизує й узагальнює різноманітні дані про їхню природу, населення, господарство, культуру й соціально-політичний устрій.

Мал. 1. Структура країнознавства

Реґіон (лат. *regio, regionis* – область, округ) – певна історико-географічна область, що об'єднує території не менше як двох країн, має досить конкретно визначені межі й відносно спільні природні, історичні, соціально-культурні та господарські особливості.

Існують регіони різного масштабу. На глобальному (світовому) рівні виокремлюють фізико-географічні регіони – континенти. Економічні регіони світу (Західна Європа, країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Близькосхідний регіон тощо) розрізняють за економічним підходом. Також до диференціації

світу використовують і наукові підходи, що ґрунтуються на застосуванні історичних, цивілізаційних, соціальних, культурних, етнічних, конфесійних, лінгвістичних та інших критеріїв (табл. 1).

Таблиця 1. Сучасні підходи до класифікації регіонів світу
(вітчизняний і зарубіжний досвід)

Класифікації регіонів		
За кількістю і змістом критеріїв	За критеріями регіональної політики	Інші підходи
<ul style="list-style-type: none"> ➤ прості ➤ складні ➤ вузлові ➤ природні ➤ демографічні ➤ географічні ➤ історичні ➤ адміністративні ➤ економічні ➤ соціальні ➤ екологічні ➤ економіко-географічні ➤ політико-географічні ➤ соціально-економічні ➤ культурно-географічні 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ депресивні ➤ відсталі ➤ регіони стагнації ➤ піонерні, або нового освоєння ➤ програмні ➤ проектні 	За критеріями ЄС
		<ul style="list-style-type: none"> ➤ проблемні ➤ відсталі ➤ депресивно-промислові ➤ острівні ➤ периферійні ➤ прикордонні
		З погляду інноваційного процесу
		<ul style="list-style-type: none"> ➤ інноваційні ➤ адаптивні ➤ консервативні

Вихідною одиницею регіонального поділу світу є *субреґіон*, тобто територія більш або менш цілісна історично, географічно, політично, культурно, з погляду традицій господарювання.

Дотепер не існує єдиного уніфікованого підходу до виділення субреґіонів світу. Однак найпоширенішою нині стала класифікація регіонів світу, що запроваджена фахівцями ООН (мал. 2).

Зважаючи на нинішній стан економічного, історичного, культурного і географічного розвитку країн світу і для зручності статистичного обстеження країн, у кожній частині світу виокремлюють 4–5 субреґіонів, що об'єднують 195 суверенних держав (табл. 2).

Характеристика кожного субреґіону базується на визначенні його географічної специфіки, тобто територіальних відмінностей.

Різниця в природних умовах, економічна й культурна специфіка сформувавши всередині субреґіонів окремі, відносно єдині території нижчого рангу – *макрореґіони*. На карті світу виділяють історико-гео-

Мал. 2. Регіональний поділ світу за класифікацією ООН

Таблиця 2. Субрегіони світу за класифікацією ООН

Регіони світу				
Європа (44 держави)	Азія (47 держав)	Африка (54 держави)	Америка (35 держав)	Австралія та Океанія (14 держав)
Північна Європа (10 держав)	Центральна Азія (5 держав)	Північна Африка (6 держав)	Північна Америка (Англо-Америка – 2 держави)	Австралія і Нова Зеландія (2 держави)
Західна Європа (9 держав)	Південна Азія (9 держав)	Центральна Африка (9 держав)	Центральна Америка (8 держав)	Меланезія (4 держави)
Південна Європа (15 держав)	Західна Азія (країни Близького Сходу – 17 держав)	Західна Африка (16 держав)	Карибська Америка (13 держав)	Мікронезія (5 держав)
Східна Європа (10 держав)	Східна Азія (5 держав)	Південна Африка (5 держав)	Південна Америка (12 держав)	Полінезія (3 держави)
	Південно-Східна Азія (11 держав)	Східна Африка (18 держав)		

графічні макрорегіони, що об'єднують країни за ознаками сусідства, спільності історичного і господарсько-культурного розвитку:

- **Близький Схід** – лежить на стику Азії і Північної Африки. Це Єгипет, Судан, Ізраїль, Сирія, Ліван, Туреччина, Ірак, Кіпр, країни Аравійського півострова і невеличкі держави Перської затоки;
- **Середній Схід** – Іран, Афганістан. Іноді до цього макрорегіону зараховують також і країни Близького Сходу;

- **Скандинавія** – Данія, Норвегія, Швеція, Ісландія;
- **Закавказзя** – Грузія, Вірменія, Азербайджан;
- **Сахель** (араб. *узбережжя, берег пустелі*) – Мавританія, Сенегал, Малі, Буркіна-Фасо, Нігер, Чад, Судан, частково Ефіопія і Сомалі;
- **Середня Азія** – Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан;
- **Далекий Схід** – входять країни Східної Азії: Схід Росії, Китай, КНДР, Республіка Корея, Японія, Монголія, Тайвань;
- **Магриб** (араб. *захід*) – Туніс, Алжир, Марокко (власне Магриб), а також Лівія, Мавританія, Західна Сахара, які разом утворюють «Великий Магриб»;
- **Країни Балтії (Прибалтика)** – Литва, Латвія, Естонія.

Пізнавальна та конструктивна роль країнознавства в сучасному світі.

Роль країнознавства в суспільстві визначається пізнавальним і конструктивним значенням цієї науки. Країнознавство дає змогу вивчати багатоаспектні взаємозв'язки природно-екологічних, етнокультурних, соціально-економічних і політичних процесів у межах конкретної території, досліджувати передумови, чинники, особливості й наслідки господарської діяльності, розкривати специфіку територіальної структури економіки країни з поділом на окремі райони, територіально-промислові комплекси, промислові вузли, населені пункти тощо.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що вивчає курс «Географія: регіони і країни світу»? За сади якої складової сучасної географічної науки відображає цей курс?

2. Що називають регіоном світу? На основі яких критеріїв здійснюють виділення регіонів світу?

3. Які ієрархічні одиниці є основою сучасної регіональної класифікації світу, що запровадили фахівці ООН?
4. Порівняйте регіони світу за класифікацією ООН: за кількістю субрегіонів, за кількістю держав у субрегіонах, за існуючими історико-географічними макрорегіонами в їхніх межах.
5. Назвіть субрегіони Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії та Океанії і покажіть на карті держави, що входять до їхнього складу.

ОБГОВОРІМО...

На вашу думку, чому кількість держав у субрегіонах постійно збільшується?

2. ДЖЕРЕЛА ЗНАТЬ ПРО РЕГІОНИ І КРАЇНИ СВІТУ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які існують джерела географічної інформації?
2. Як саме збиралася і накопичувалася інформація про країни і субрегіони світу в минулі часи?
3. Чому географічну карту називають унікальним джерелом знань?

• **Основні джерела країнознавчих знань.** Джерела країнознавчих знань – це перелік складників, які містять географічну інформацію, допомагають створити цілісне уявлення про географічні об'єкти і явища, ознайомлюють з особливостями природи, населення і господарства країн і субрегіонів, їхньою територіальною організацією.

Мал. 3. Основні джерела країнознавчих знань

Для країнознавчих досліджень використовують такі **джерела інформації**: натуральні об'єкти та їхні зображення (об'єкти природи і суспільства), текстовий виклад (художні твори, історичні документи, навчальна і наукова література); статистичні дані; картографічні матеріали й інші графічні зображення; аерофотознімки і космічні знімки; електронні джерела інформації; засоби масової інформації, спілкування і комунікації, зокрема й Інтернет (мал. 3).

● **Карта як джерело інформації.** Важливими носіями географічної інформації та одними з основних джерел знань про різні країни і субрегіони світу є географічні карти.

Карти є моделлю реальної дійсності. На них показують різні країнознавчі складові: географічне положення, природні умови і ресурси країни, особливості складу і розселення населення, структуру і розміщення господарського комплексу, довідкову інформацію (наприклад, визначні туристичні об'єкти). Карти складають на основі польових досліджень, аеро- і космічних знімків та інших картографічних джерел, а також статистичних і літературних даних.

Географічні карти мають чітку класифікацію, тобто поділ на групи

Географічна карта – це зменшене, узагальнене, умовно-знакове зображення земної поверхні на площині, виконане на математичній основі (масштаб, картографічна проекція).

ПРИГАДАЙТЕ

1. На які групи поділяють географічні карти за охопленням території?
2. Якими бувають карти за масштабом?
3. Як поділяють картографічні джерела за змістом?
4. Яке призначення географічних карт?

за певними типовими ознаками: масштабом, змістом, охопленням території, призначенням (табл. 1).

Таблиця 1. Підходи до класифікації картографічних джерел країнознавчої інформації

Види географічних карт			
За охопленням території	За масштабом	За змістом	За призначенням
світу	великомасштабні (від 1:5000 до 1:200 000)	загальногеографічні, зокрема й топографічні	науково-довідкові
океанів	середньомасштабні (від 1:200 000 до 1:1 000 000)	тематичні: – карти природних явищ; – карти суспільних явищ	культурно-освітні
материків	дрібномасштабні (дрібніші від 1:1 000 000)		технічні
країн і регіонів			навчальні
			туристичні тощо

● **Мова карти і умовні знаки карти.** *Мова карти* є знаковою системою, що використовується в картографії і вміщує умовні позначки, способи зображення, правила їхньої побудови, вживання й читання при створенні й використанні карт. Для зображення географічних об'єктів, явищ і процесів використовують чимало умовних знаків і способів картографування.

Умовні знаки – це спеціальні графічні символи, якими на картах зображують певні географічні об'єкти, предмети і явища. Вони передають інформацію про просторове розміщення, розміри і форму зображуваних об'єктів.

Оскільки за змістом карти є дуже різноманітними, то і способи подання на них інформації дуже різняться (табл. 2).

Таблиця 2. Способи картографування, які застосовують у країнознавчих творах

Способи картографічного зображення	Об'єкти, явища і процеси, які зображують на картах
спосіб значків	для відображення локалізованих на місцевості об'єктів і явищ (населений пункт, родовище корисної копалини, туристичний об'єкт)
спосіб лінійних знаків	для зображення лінійних об'єктів (кордони, дороги, річки тощо)
спосіб ареалів	зображення певних ділянок земної поверхні за допомогою відповідних площинних картографічних позначень (басейни корисних копалин)
спосіб знаків руху	для зображення різноманітних просторових переміщень, як природних (морські течії, напрямки вітрів), так і соціально-економічних (міграція населення, перевезення вантажів)
спосіб ізоліній	зображення неперервних і поступово змінюваних і до того ж суцільно поширених на якомусь просторі явищ (тиску, опадів тощо)

Способи картографічного зображення	Об'єкти, явища і процеси, що зображуються на картах
спосіб крапок	зображення масових поширених об'єктів і явищ за допомогою відповідної кількості однакового розміру крапок, розташування яких відповідає розташуванню і концентрації цих об'єктів місцевості, а кожна крапка певного розміру відповідає однаковій кількості одиниць зображуваного на карті об'єкта чи явища (поголів'я худоби)
спосіб кількісного фону	зображення кількісних відмінностей певного явища, суцільно поширеного на території, що картографується (густота населення)
спосіб якісного фону	зображення якісних особливостей чи відмінностей певних явищ, суцільно або масово поширених на території, що картографується (геологічні, ґрунтові, етнічні й інші карти)
спосіб картограм	зображення середньої інтенсивності певного кількісного явища в межах територіальних одиниць (фонове забарвлення, штрихування)
спосіб картодіаграм	зображення на карті за допомогою діаграм сумарної (кількісної) величини якогось явища, що стосується певної територіальної одиниці
спосіб локалізованих діаграм	для картографування за допомогою графіків і діаграм як явищ, локалізованих у певних точках, так і явищ суцільного поширення на певній території
спосіб тіньової пластики	зображення на картах форм рельєфу відтінюванням їхніх схилів
спосіб перспективного зображення	для відображення рельєфу на туристичних картах і картах-ілюстраціях, що включаються до популярних видань
спосіб гіпсометричного забарвлення	зображення рельєфу земної поверхні і дна морів і океанів, який полягає в пошаровому зафарбуванні висотних ступенів відповідними для них кольорами або відтінками
спосіб підписів	топоніми, терміни, пояснювальні підписи

ПОМІРКУЙТЕ

За шкільним атласом з географії: а) з'ясуйте, до якого типу за існуючими ознаками (табл.1) належать наявні в ньому географічні карти; б) зазначте способи картографування, використані для зображення природних умов і ресурсів країн та субрегіонів світу.

● **Електронні карти і глобуси. Картографічні інтернет-джерела.** На сучасному етапі розвитку інтерактивних технологій з'являються зовсім нові картографічні твори, що представлені електронними картами і глобусами, GIS-технологіями, GPS-навігаторами тощо. *Електронні карти* – це цифрові карти, візуалізовані в комп'ютерній мережі з використанням програмних і технічних засобів у певних проекціях і системі умовних знаків. Існують і *електронні атласи* – комп'ютерні аналоги атласів. З розвитком телекомунікації з'явилася можливість складати електронні карти в мережі Інтернет. Їх називають *інтернет-картами* й *інтернет-атласами*.

Ці картографічні системи надають споживачу потужні засоби отримання, зберігання й опрацювання додаткових даних, що стосуються

Мал. 4. Електронні карти Києва (1) та Парижа (2)
(фрагменти)

будь-якої країни, її частини або населеного пункту (мал. 4). Це будь-яка інформація, необхідна користувачу: від статистичної, туристичної й історико-пізнавальної до вказівки місць розташування засобів громадського обслуговування (готелів, ресторанів, паркувань тощо).

Розвиток комп'ютерної картографії сприяв появі цілого класу систем, що зветься **геоінформаційними (ГІС)**. Без них нині неможлива жодна сфера економічної, наукової і навіть державницької діяльності. В Інтернеті вони розташовуються вже не на окремих сайтах, а на цілих порталах відповідного призначення.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть джерела знань про субрегіони і країни світу. Яке місце серед них посідають географічні джерела інформації?
2. Які існують способи картографічних зображень для потреб картографування субрегіонів і країн світу? Виокремте із загалу способи зображення, що можуть бути використані для передачі якісних (кількісних) показників у межах адміністративно-територіальних одиниць.
3. Яким сучасним джерелам знань для вивчення країн світу і подорожування світом ви віддаєте перевагу? Відповідь обґрунтуйте.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1

Тема: Створення тематичної карти умовної території з використанням різних способів картографічного зображення.

Мета: Розрізнити способи картографічного зображення, визначити доцільність використання певних способів зображення відповідно до тематики карти, розробляти умовні знаки і легенду карти обраної тематики.

РОЗДІЛ 1. ГЛОБАЛЬНИЙ СВІТ

Тема 1. Політико-географічні закономірності

Ви дізнаєтеся про:

- зміст понять «країна», «держава», «територія», «акваторія», «суверенітет», «суверенна держава», «залежна територія», «територія держави», «державний кордон», «виключна економічна зона»;
- види і функції кордонів;
- основні складові держави як територіально-політичної системи;
- значимість знання і розуміння політико-географічних закономірностей глобалізованого світу.

Ви навчитеся:

- розрізняти держави за низкою ознак (типом державного правління, типом державного устрою, рівнем економічного розвитку);
- визначати особливості розміщення країн різних типів у світі і за регіонами;
- аналізувати просторову модель концепції «Центр–периферія».

3. КРАЇНИ, ДЕРЖАВИ, ТЕРИТОРІЇ ТА АКВАТОРІЇ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ

● **Політична карта світу.** У сучасному світі налічується понад 250 країн і територій. З них суверенними державами є близько 80 % країн. За ХХ ст. кількість незалежних держав значно збільшилася. Якщо на поч. ХХ ст. на політичній карті світу існувало всього 55 суверенних держав, то у 2018 р. – уже 194 держави (мал. 5).

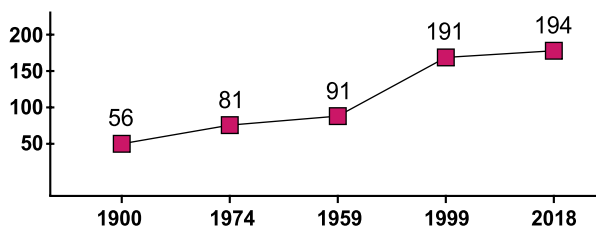
Головними об'єктами, що показані на політичній карті, є *країни* й *держави*.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що ви знаєте про політичну карту світу?
2. З яких елементів складається політична карта світу?
3. Які зміни відбулися на політичній карті світу в новітній період історії?

Політична карта світу – тематична географічна карта, яка дає територіально-політичну характеристику світу, материків або великих географічних регіонів.

Мал. 5. Динаміка кількості держав у світі

Потрібно чітко розрізняти ці поняття, оскільки між ними існує суттєва відмінність.

Якщо країна набуває суверенітету і стає повністю незалежною, це означає, що вона набуває політичного змісту держави.

Суверенність (незалежність) держави передбачає:

- повноту законодавчої, виконавчої і судової влади держави на всій її державній території;

- унеможливлення іноземного втручання у внутрішні справи держави, зокрема і в питання соціального, демографічного, культурного, економічного й іншого розвитку країни загалом і окремих її частин;

- непокору владі іноземної держави у сфері міжнародних відносин (зовнішня політика і оборона, національна безпека), якщо дії цієї держави завдають шкоди або суперечать національним інтересам;

- можливість звертатися до міжнародного права у випадках спірних відносин з іншими суверенними державами або їхніми частинами;

- наявність власної повністю контрольованої державної території, а також інших атрибутів (законодавство, армія, фінансова і грошова системи, столиця, національний прапор, герб, гімн).

Носієм суверенітету може бути лише народ, який здійснює свою суверенну владу через виборне представництво і главу держави.

Країна – це заселена територія з визначеними кордонами, яка в політико-географічному аспекті може мати державний суверенітет або бути залежною.

Держава – суверенне політичне утворення, що має особливу систему органів і організацій, які здійснюють свої повноваження на певній території.

Колонія – країна або територія, що перебуває під владою іншої держави (метрополії) і не має політичної та економічної самостійності і керівництво якою здійснюється на основі спеціального режиму.

ПОМІРКУЙТЕ

На підставі визначень понять «держава» і «країна» знайдіть принципову відмінність між цими елементами політичної карти світу. За допомогою шкільного атласу і досвіду вивчення політичної карти Європи в попередніх географічних курсах і на уроках історії наведіть приклади суверенних держав. З'ясуйте, чи всі країни Європи є суверенними державами.

Окрім суверенних держав, на політичній карті світу залишилося понад 60 залежних територій, які часто називають **колоніями**, але це не правомірно!

Нині під різним режимом управління перебувають території загальною площею близько 135,4 тис. км² із населенням понад 12 млн осіб. Найбільша кількість залежних територій залишається й досі під управлінням Великої Британії, США, Франції, Австралії і деяких інших держав у всіх регіонах світу.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Види залежних територій у сучасному світі			
Заморські території	Заморські департаменти	Заморські володіння (не інкорпоровані території)	Коронні володіння
<p><u>Велика Британія:</u> Англія, Бермудські о-ви, Британська антарктична територія, Британські Віргінські острови, Гібралтар, Кайманові о-ви, Монтсеррат, о-ви Святої Єлени, Вознесіння і Тристан-да-Кунья, Південна Джорджія й Південні Сандвічеві о-ви, Піткерн, о-ви Теркс і Кайкос, Фолклендські о-ви</p>	<p><u>Франція:</u> Гваделупа, Мартиніка, Французька Гвіана, Реюньйон</p>	<p><u>США:</u> Американське Самоа, Американські Віргінські острови, Гуам, Північні Маріанські о-ви, Пуерто-Рико</p>	<p><u>Велика Британія:</u> о. Гернсі, о. Джерсі, о. Мен</p>
<p><u>Франція:</u> Кліппертон, Французькі Південні і Антарктичні території</p>			
Володіння		Зовнішні малі острови без корінного населення	
<p><u>Норвегія:</u> Територія Сальбар (архіпелаг Шпіцберген) і Ян-Маєн, Антарктичні території (Земля Королеви Мод, о. Буве, о. Петра I)</p>		<p><u>США:</u> о. Бейкер, атол Джонстон, о. Джарвіс, о. Гауленд, риф Кінгмен, атол Мідвей, о. Навасса, о. Вейк</p>	
<p><u>Австралія:</u> о. Маккуорі, Австралійська антарктична територія, о. Різдва, о. Норфолк</p>			
<p><u>Нова Зеландія:</u> Токелау, Залежна територія моря Росса, о-ви Кука</p>			

До важливих досягнень політики заохочення деколонізації ООН є той факт, що слово «колонія» нині не використовують у назвах залежних територій, а класичні риси колоній (пригнічення аборигенного населення, безконтрольний видобуток корисних копалин тощо) у світі вже майже не трапляються. Більшість із них мають статуси «зовнішня територія», «заморська територія», «заморське володіння» тощо. Рівень і якість життя в багатьох з них набагато вищі, ніж у деяких незалежних держав. Наприклад, одні залежні території Карибського моря й Океанії стали відомими банківськими й офшорними центрами, інші – успішно спеціалізуються на туризмі й послугах «зручного прапора», а такі території, як Гуам (мал. 6) і Гібралтар, є важливими військовими базами, що дає їм немалий прибуток і можливості для економічної глобалізації.

Мал. 6. Авіабаза ВПС США «Андерсен» на о. Гуам

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам прийнято 14 грудня 1960 р. на 15-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Тільки в 1960 р. в Африці виникло 17 нових держав.

Політичній карті світу властива висока динамічність. Вона відображає і фіксує основні політико-географічні процеси, які розподіляються на кількісні та якісні (табл. 1).

Таблиця 1. Кількісні та якісні зміни на політичній карті світу

Кількісні зміни	Якісні зміни
<ul style="list-style-type: none"> • приєднання щойно відкритих земель (на земній кулі нині практично не залишилося «білих плям», які були б невідомі людству); • територіальні надбання або втрати внаслідок війн (такі території в подальшому стають предметом суперечок між країнами); • об'єднання або розпад держав (розпад Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини, Ефіопії, об'єднання Німеччини, приєднання Гонконгу і Макао до КНР тощо); • добровільні поступки країн або обмін ділянками суходолу (передача всіх суверенних прав над певною територією одній державою іншій за угодою); • нарощування території (Японія, Нідерланди, Сінгапур). 	<ul style="list-style-type: none"> • історична або різка зміна суспільно-економічної формації (встановлення капіталістичних відносин на території ряду колоній Великої Британії); • отримання країнами політичного суверенітету (набуття суверенітету десятками колишніх колоній (без змін кордонів) в Африці, Азії, Латинській Америці); • уведення нових форм державного устрою або правління (Бельгія в 1993 р. з унітарної держави стала федеративною, Непал у 2008 р. скасував монархію і став федеративною республікою); • утворення чи розпад міждержавних політичних спілок і організацій (розпад Ради Економічної Взаємодопомоги (1991 р.), утворення ГУАМ (1997 р.) тощо); • поява і зникнення на планеті «гарячих точок» – осередків міждержавних і внутрішньодержавних конфліктів (Україна, Північна Ірландія, Ірак, Палестина, Сомалі, Шрі-Ланка, Ліберія, Абхазія, Придністров'я тощо); • зміна назв країн або їхніх столиць (Бірма (колиш.) – М'янма, Заїр (колиш.) – ДР Конго, Берег Слонової Кістки (колиш.) – Кот-д'Івуар, Молдавія (колиш.) – Молдова, Делі (колиш.) – Нью-Делі, Фрунзе (колиш.) – Бішкек, Свазіленд (колиш.) – Есватіні тощо); • перенесення столиць (ФРН, Казахстан, М'янма, Шрі-Ланка, Нігерія, Танзанія).

Сучасний етап розвитку політичної карти світу характеризується політичною нестабільністю на світовій арені, посиленням геоекономічних і етнокультурних процесів, створенням системи багатополярного світу, а також зростанням ролі регіональних угруповань у геополітичному просторі.

Питання для самостійного вивчення

Соціосфера (населення і розселення), культуросфера, економсфера і техносфера, політосфера держави.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Країни і держави є головними елементами політичної карти світу. Поясніть, чому кожна державу можна назвати країною, але не кожна країну можна назвати державою.
2. Які зміни відбулися на політичній карті світу за останні 100 років? Які зміни (кількісні чи якісні) домінували впродовж цього часу?
3. Якщо процес надання незалежності країнам і територіям триватиме й надалі, то який субрегіон світу зазнає найбільших змін?

ОБГОВОРІМО...

Сучасна політична карта світу – це не лише Європа, Азія, Африка, Америка, Австралія та Океанія. Дедалі більше зростають геополітичні інтереси і намагання поширити свою присутність у Світовому океані, Антарктиді й Антарктиці. Якими документами регламентуються політичні права на поширення володінь за рахунок вод відкритого океану і Шостого континенту? Чому не можна створювати територіально-політичні утворення в Антарктиді й Антарктиці?

4. ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВИ

● **Територія і кордони держав.** Кожна держава займає певну територію, що є частиною географічного простору і включає все його різноманіття: форми рельєфу, річки, озера, береги морів, ландшафти, сільськогосподарські угіддя, гірничопромислові виробки, населені пункти й багато іншого.

Найважливішою і загальноприйнятою нормою міжнародного права, на якій засновується мирне співіснування, є принцип недоторканності й цілісності державної території, згідно з яким територія будь-якої держави є недоторканною від зазіхань із боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою. Цей принцип був уперше встановлений директивами ООН у 1945 р. Нині міжнародним правом забороняється насильницьке захоплення територій інших держав, порушення державних кордонів, використання їхньої території без узгодження з ними.

До складу державної території прийнято зараховувати три основні елементи: **суходіл** із його **надрами**; **акваторію** (до неї належать внутрішні й територіальні води); **повітряний простір** над суходолом і водами (мал. 7). Юридично до державної території за міжнародними угодами також привіряють: морські судна, які належать державі й офіційно

Територія держави – це частина земної кулі з властивими їй природними, а також створеними внаслідок людської діяльності, умовами і ресурсами, що перебувають під суверенітетом певної країни.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що ви знаєте про державну територію країни? Перелічіть елементи, з яких складається державна територія України.
2. Яка різниця між внутрішніми водами і територіальними водами як складовими частинами державної території?
3. Що таке державний кордон? Як ви можете охарактеризувати державний кордон України?

Мал. 7. Склад державної території

перебувають на певний момент за її межами, літаки, засоби зв'язку, поштових держави за кордоном тощо.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Конвенцію ООН з морського права ухвалено 1982 р. Вона передбачає існування територіального моря і прилеглої зони (*територіальних вод*); проток для міжнародного судноплавства; континентального шельфу; відкритого моря; режиму островів; міжнародного району морського дна.

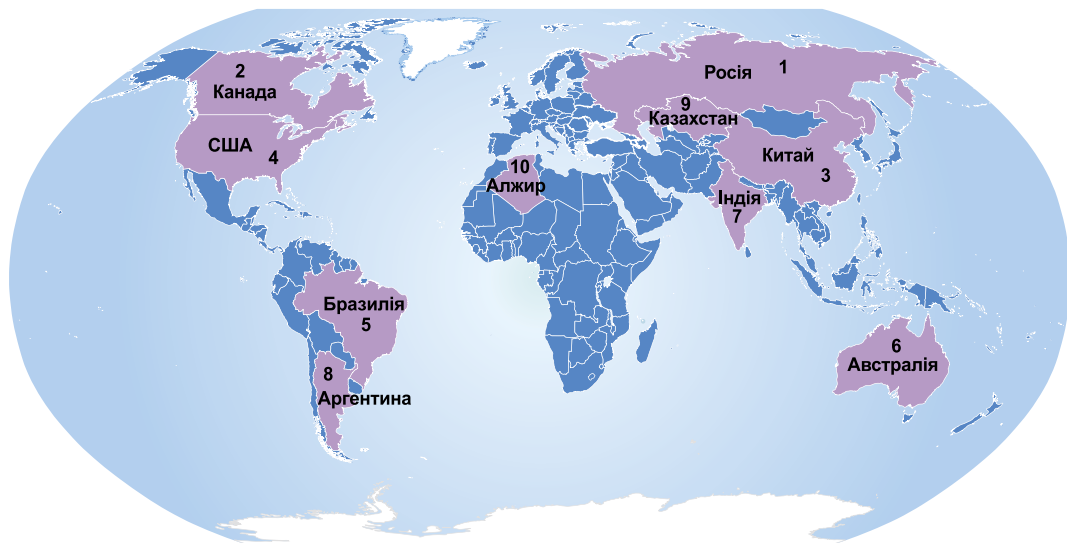
У приморських країнах державна територія поширюється ще на певну відстань від берега в море або океан – *територіальні води*, кордон яких встановлюється на відстані 12 морських миль (1 морська миля – 1853 м) від узбережжя. Хоча у світі існує певна кількість країн, які в односторонньому порядку оголосили своїми територіальними водами ширші смуги (до 200 миль), серед них Бразилія, Перу, Уругвай, Еквадор. У сер. ХХ ст. країни Латинської Америки були ініціаторами створення *виключних економічних зон на морі* (або *морських економічних зон*), які є районом поза межами територіальних вод завширшки 200 морських миль, у якому приморська держава має суверенні права на розвідування й розробку живих і мінеральних ресурсів моря (стаття 57 Конвенції ООН). На морські економічні зони припадає 40 % площі Світового океану.

Основними характеристиками державної території є *величина площі* (мал. 8), *частка ефективної території* (частина державної території, де найефективніше функціонують основні економічні центри і міські агломерації, прокладено основні транспортні магістралі і ведеться інтенсивне сільське господарство), *конфігурація і форма*, а також *положення території держави щодо Світового океану*.

Виділяють такі **типи країн за конфігурацією їхньої території**:

а) держави з компактною територією, що мають форму, близьку до квадрата або кола (Франція, Іспанія, Польща, Угорщина тощо);

б) держави витягнутої форми (Чилі, Італія, Норвегія, Швеція, В'єтнам, Лаос тощо);

Мал. 8. Десятка найбільших за площею держав світу

в) фрагментовані держави, що складаються з кількох частин, розділених територією іншої країни або міжнародними водами (США, Туреччина, Японія, Індонезія, Малайзія тощо).

У світі існує кілька країн, розташованих на території суходолу таким чином, що вони опиняються з усіх боків оточеними територією іншої держави. Такі країни мають назву **анклави**. Анклавами є Сан-Марино, яке з усіх боків оточене територією Італії; Ватикан, який не тільки розміщений всередині Італії, а ще й безпосередньо в її столиці – Римі; Лесото – з усіх боків оточене територією Південно-Африканської Республіки. Якщо така територія оточена територією інших держав не з усіх боків (наприклад, частково виходить до моря), то вона зветься **напіванклавом** (наприклад, Монако).

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись підручником (§1 і §3) і шкільним атласом, визначте регіони світу, у яких: а) усі країни мають вихід до Світового океану (або є лише континентальними); б) є країни-архіпелаги (або півострівні країни); в) є країни-карлики за площею (менші за 1 тис. км²).
2. Ознайомтеся з поняттям «анклави» і з'ясуйте, які країни мають їх у своєму складі.

• Кордони країни та їхні функції.

Політичну карту світу дуже часто порівнюють зі строкатою мозаїкою, складеною з територій держав і країн, розділених між собою державними кордонами.

Державні кордони визначають межі державної території, і це їхнє основне призначення. Існують два

типи встановлення державного кордону – **делімітація** (визначення за угодою загального напрямку проходження державного кордону і нанесення його на географічну карту) і **демаркація** (оформлення державного кордону на місцевості та позначення його відповідними прикордонними знаками).

Практиці відомі три види державних кордонів залежно від особливостей проходження лінії державного кордону:

- **орографічні кордони** (проходять по природних межах із урахуванням рельєфу місцевості, головним чином по гірському вододілу і руслу річок. Річкові кордони встановлюються за угодою прибережних держав і проводяться по лінії тальвегу (лінії найбільшої глибини) або посеред річки, на озерах – по прямій, що з'єднує виходи сухопутного кордону до берегів водойми);
- **геометричні кордони** (пряма лінія, що з'єднує дві визначені на місцевості точки державного кордону без урахування рельєфу);
- **географічні (астрономічні) кордони** (лінія, що проходить через певні географічні координати і збігається з паралелями і меридіанами. Вони значно поширені в Африці й Америці).

У сучасному міжнародному праві щодо державного кордону затвердилися два принципи – недоторканності й непорушності кордонів.

У сучасному світі однією з найважливіших і найскладніших характеристик державних кордонів є їхні функції, які загалом проявляються у двох напрямках – розмежування (**бар'єрна функція**) і об'єднання (**контактна функція**).

Державний кордон – лінія на поверхні землі (суходолу або водного простору) й уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї в повітряному просторі та в надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів.

Мал. 9. Кордон між Данією і ФРН

Функція розмежування проявляється переважно через обмеження умов виникнення і проходження потоків між країнами. У цьому разі для обмеження або припинення переміщення людей вводять, наприклад, заборони або важко здоланні формальності, встановлюють високі державні збори на візи, створюють перешкоди для мятникових міграцій через кордон.

Контактна функція пов'язана з об'єктивними процесами інтернаціоналізації господарського життя, різно-

сторонніми зв'язками між державами (створення на межі двох держав спільних природних заповідників, регіонів, відкритих економічних зон тощо). Посилення контактної функції кордонів – лише тенденція, яка проявляється переважно у Європі і Північній Америці (мал. 9).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке державна територія? Як змінилося ваше розуміння сутності цього поняття порівняно з попередніми шкільними географічними курсами?
2. Які розміри встановлені для територіальних вод держави? Як ви можете пояснити намагання деяких країн суттєво збільшити розміри власних територіальних вод?
3. За якими ознаками можна порівнювати державні території? Спробуйте визначити за названими ознаками, якими є території таких країн: США, Індії, Франції, України, Швеції, Південного Судану, Австралійського Союзу.
4. Що таке державний кордон? Які існують підходи до визначення видів державного кордону?
5. Чи з усіма країнами-сусідами Україна має однакові за функціями державні кордони? Відповідь обґрунтуйте.
6. Яку цікаву географічну закономірність можна простежити за малюнком 8?

5. ТИПОЛОГІЯ КРАЇН СВІТУ ЗА ФОРМОЮ ПРАВЛІННЯ І ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ

Кожна країна світу має свої неповторні особливості, однак завдяки виявленню подібних з іншими державами рис можна все ж виокремити певні типи країн.

● **Типологія країн за формою правління.** Державний лад будь-якої країни характеризується насамперед формою правління. **Форма державного правління (ФДП)** – це спосіб організації верховної державної влади, принципи взаємин її органів, ступінь участі населення в їхньому формуванні.

За формою правління країни поділяють на три типи: *республіки, монархії і держави у складі Співдружності.*

Республіка є ФДП, за якої суверенні права на владу належать або всім дієздатним громадянам, або їхній більшості. Республіканська форма

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що входить у поняття «державний лад країни»?
2. Які існують основні форми державного правління?
3. На які групи поділяють країни світу за формою державного устрою?
4. Які риси державного ладу України закріплено в її Конституції?

правління виникла за давніх часів (Афінська демократична республіка, Спартанська й Римська аристократичні республіки тощо). Та найбільшого поширення вона набула в періоди Нової й Новітньої історії.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

- Сан-Марино (офіційна назва *Найсвітліша Республіка Сан-Марино*) має титул найстаршої республіки світу.
- Непал 2008 р. перейшов від монархії до республіки, поклавши край 240-річному правлінню династії Шах.
- Лівія 2012 р. перейшла від джамахірії (народовладдя) до республіки, поклавши край 42-річному правлінню полковника Муаммара Каддафі.
- Незалежна Держава Самоа до 2007 р. була виборною монархією. Після смерті останнього монарха за конституцією вона стала республікою.

На сучасній політичній карті зі 194 країн 150 є республіками. У них від імені народу правління здійснюється представницькими органами, які обираються або прямим голосуванням, або на основі визначених процедур непрямого народного волевиявлення (через довірених осіб, виборників тощо). Ця форма правління вважається найпрогресивнішою і найбільш демократичною. Республіками є більшість країн Латинської Америки, майже всі колишні колонії Азії, 51 з 54 країн Африки й ін.

Традиційно визначають три типи республік:

- *парламентська* – де верховенство має парламент, перед яким уряд несе колективну відповідальність за свої дії, роль президента в державному управлінні зменшена, а уряд очолює прем'єр-міністр. Така ФДП існує в країнах з високорозвинутою економікою (ФРН, Італія, Греція, Ізраїль, Угорщина, Індія тощо);
- *президентська* – де в руках президента поєднано повноваження глави держави і голови уряду, який командує збройними силами, визначає пріоритети зовнішньої політики, вносить законопроекти до парламенту, тобто має широкі повноваження (США, більшість країн Латинської Америки й Африки);
- *президентсько-парламентська (парламентсько-президентська)* – де ролі президента і парламенту фактично врівноважені. За такої ФДП парламент має право винести вотум недовіри уряду, сформованому президентом, а президент має право розпустити парламент і призначити позачергові вибори парламенту (Франція, Україна, Росія, Португалія, Словаччина й ін.).

Монархія є такою формою правління, за якої верховна державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноосібного керівника держави – монарха. У монарха в різних країнах існує різний титул: султан (Бруней, Оман), папа (Ватикан), емір (Кувейт, Бахрейн), герцог (Люксембург), імператор (Японія), король (у більшості монархій), князь (Монако, Ліхтенштейн). Усього у світі існує 29 монархій (табл. 4).

Таблиця 4. Країни світу з монархічною формою правління

Європа	Андорра, Бельгія, Ватикан, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція
Азія	Бахрейн, Бруней, Бутан, Йорданія, Камбоджа, Катар, Кувейт, Малайзія, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія
Африка	Лесото, Марокко, Есватіні (колишній Свaziленд)
Океанія	Тонга

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Наймолодший монарх світу – Джігме Кхесар Намг'ял Вангчук (1980 р. народження). П'ятий король Бутану, вступив на трон 2006 р. після зречення свого батька

Останній імператор світу – Акіхіто. 125-й імператор Японії, що править країною з 1989 р. Девізом правління є Хейсей – «мирне правління»

Монархи-жінки: її Величність королева Маргрете II – 22-га королева Данії, династія Глюксбурги. Початок правління з 1972 р.

Монархії різняться за характером влади монарха і способом його обрання, а тому бувають трьох видів. За *абсолютної (необмеженої) монархії* глава держави – монарх – є головним джерелом законодавчої і виконавчої влади. Монарх зазвичай призначає податки і розпоряджається фінансами, а парламенту здебільшого немає або він є дорадчим органом. Таких монархій у світі шість: Саудівська Аравія, Бруней, Катар, ОАЕ, Оман, Ватикан. За *конституційної (обмеженої) монархії* влада монарха обмежена конституцією, законодавчі функції передано парламенту, а виконавчі – уряду. Монарх юридично є верховним головою виконавчої влади, формально призначає уряд, замінює міністрів, командує військами, може скасувати ухвалені парламентом закони і розпустити парламент, але фактично ці повноваження належать уряду. Таких монархій у світі 23, зокрема Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Йорданія, Японія, Марокко й ін. У *теократичній монархії* вся політична й духовна влада перебуває в руках церкви. У них панівна релігія є обов'язковою і стала частиною суспільства, норми релігії вважаються головним законом. До них належать Ватикан, Саудівська Аравія і Бруней.

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись підручником (§ 1 і § 4) та шкільним атласом, визначте регіони світу, у яких: а) усі країни мають республіканську ФДП; б) сконцентрована найбільша кількість з існуючих у світі монархій (7); в) кількісно домінують країни, що за ФДП є монархіями; г) міститься половина сучасних королівств Співдружності (8).

Є також приклади виборних монархій. Так, у Ватикані глава держави (папа) обирається радою кардиналів (конклавом) і очолює країну впродовж решти свого життя або до моменту зречення престолу; у Малайзії та ОАЕ монарх обирається на певний термін часу.

Ще одна форма правління визначає **держави у складі Співдружності** (або **королівства Співдружності**), до яких належать 15 країн, що раніше були колоніями Великої Британії. Утім і нині, згідно з традиціями, фор-

мальною главою держави в них є Британська королева (мал. 10), представлена генерал-губернатором. У таких країнах діє свій парламент і уряд, вони проводять незалежну зовнішню й внутрішню політику, їхні мешканці є громадянами своїх держав, а не підданими Британської королеви, але об'єднує їх те, що всі вони як верховну владу визнають владу королеви Великої Британії. Ця форма правління панує в Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Папуа-Новій Гвінеї, на Багамах, Ямайці й ін.

Мал. 10. Після смерті правителя Саудівської Аравії короля Абдулі Єлизавета II стала найстаршим монархом у світі. Її Величності в квітні 2018 р. виповнилося 92 роки

● Типологія країн за формою державного устрою.

Під *формою державного устрою* (ФДУ) розуміють територіально-організаційну структуру держави, що визначає порядок розподілу країни на частини і взаємовідносини центральних і місцевих органів влади. Її головними функціями є ступінчасте розміщення органів влади і державного управління, забезпечення збору податків і інформації, контроль центру над місцями, здійснення гнучкої економічної і соціальної політики, регіональної політики, проведення виборчих кампаній тощо.

Традиційно у світі склалися три форми державного устрою: *унітарна*, *федеративна* і *конфедеративна*.

Унітарна держава – ФДУ, за якої її частини є адміністративно-територіальними одиницями і не мають статусу державного утворення. Для таких держав характерні єдині для всієї країни вищі органи державної влади, єдине громадянство, єдина конституція, єдина правова система. Внутрішнє і зовнішнє управління країною відбувається зі столичного регіону і здійснює його голова виконавчої влади країни. Нині 167 суверенних держав світу є унітарними, серед них у Європі (38) – Велика Британія, Франція, Іспанія, Італія, Україна тощо; в Азії (40) – Японія, Китай, Саудівська Аравія, Туреччина; у Латинській Америці (28) – Колумбія, Куба, Чилі; в Африці – переважна кількість країн (49); в Австралії й Океанії – 12 унітарних держав.

За **федеративного устрою** кілька державних утворень, що юридично мають визначену самостійність, утворюють єдину союзну державу. Основними ознаками федерації є її територія, що складається з територій окремих її суб'єктів (штатів, кантонів, земель, республік тощо); суб'єкти федерації, наділені зазвичай власною законодавчою, виконавчою і судовою владою і мають власну конституцію; у більшості федерацій парламенти складаються з двох палат і в них існує єдине союзне громадянство і громадянство союзних одиниць. Нині у світі налічують 27 федерацій, що створені переважно на основі етнонаціональних відмінностей (Бельгія, Індія, Росія тощо) або з урахуванням історико-географічних особливостей становлення державності (Австралія, Мексика, США й ін.).

Конфедеративна держава – постійний союз суверенних держав, створений для досягнення політичних або військових цілей. У конфедерації немає єдиної території і громадянства, єдиної податкової і правової системи. Нині у світі формально існує одна Швейцарська Конфедерація, яка фактично є федерацією, хоча багато століть (XIII–XIX ст.) дійсно була конфедерацією.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. За якими ознаками здійснюють типологію країн світу?
2. У чому полягає відмінність між формою державного правління (ФДП) і формою державного устрою (ФДУ)?
3. Які розрізняють ФДП? У чому полягає нерівномірність розподілу країн за ФДП між регіонами Старого і Нового світу?
4. Назвіть найпоширеніші причини утворення федеративних держав сучасного періоду розвитку політичної карти світу (з 1990 р.).
5. Як ви оцінюєте перспективи утворення конфедерації Сполучені Штати Європи як наслідок політичної концепції єдиної європейської держави?

6. ТИПІЗАЦІЯ КРАЇН СВІТУ ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яка сутність поняття «економічний розвиток»? За якими показниками визначають рівень економічного розвитку країни?
2. Що таке індекс людського розвитку (ІЛР)? Чому ІЛР називають показником якості життя?
3. Що таке «Велика сімка» (G-7) і «Велика двадцятка» (G-20)?
4. Які розрізняють типи країн світу за рівнем економічного розвитку? Яке місце серед них посідає Україна?

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – ринкова вартість товарів і послуг, вироблених в усіх сферах економіки на території держави для споживання, експорту і накопичення, незалежно від національної належності використаних чинників виробництва за рік.

Експерти Світового банку на 2016 р. визначили такі граничні значення річного ВВП на душу населення:

- 1) з *низькими доходами* (31 країна), у яких на одну особу припадає менше ніж 1005 дол. на рік;
- 2) з доходами *нижче за середні* (53, зокрема й Україна) – 1006– 3955 дол. на рік;
- 3) з доходами *вище за середні* (56) – 3956–12 235 дол. на рік;
- 4) з *високими доходами* (78) – понад 12 236 дол. на рік (табл. 1).

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

ВВП як мірило економічного добробуту має недоліки: не відбиває екологічні проблеми (вичерпання ресурсів, зміна клімату тощо), не враховує проблеми вільного часу (його тривалість, якість відпочинку), види діяльності в межах домашнього господарства, сектори тіньової економіки.

Таблиця 1. Розподіл країн світу
за рівнем ВВП на душу населення (2017 р.)

Найбагатші країни світу			Найбідніші країни світу	
№ з/п	Країна	Доларів	Країна	Доларів
1	Люксембург	103 199	Молдова (найбідніша у Європі)	1901
2	Швейцарія	79 242	Таджикистан (найбідніша пострадянська країна)	800
3	Норвегія	70 392	Гаїті (найбідніша в Америці)	761
4	Макао (КНР)	67 079	Афганістан (найбідніша в Азії)	565
5	Ірландія	62 562	Мозамбік	392
6	Катар	60 787	Мадагаскар	391
7	Ісландія	59 629	Центральноафриканська Республіка	364
8	США	57 436	Бурунді	325
9	Данія	53 744	Малаві	295
10	Сінгапур	52 961	Південний Судан (найбідніша у світі)	233

Показник ВВП на душу населення як критерій рівня економічного розвитку країни не є достатнім і об'єктивним, тому для міждержавного порівняння і вимірювання рівня розвитку країни було запропоновано використовувати інтегральний показник, який запропонували експерти ООН 1990 р. Він враховує не лише суто економічний потенціал країни, а й різні аспекти розвитку соціальної і духовної сфери життя суспільства – *індекс людського розвитку* (до 2013 р. індекс розвитку людського потенціалу – ІРЛП).

Розрахунок показника ІЛР є результатом діяльності Статистичної комісії ООН – ЄССДС (єдина система соціально-демографічної статистики), що збирає, обчислює дані й порівнює країни за 12 основними групами показників: демографічні характеристики; санітарно-гігієнічні умови життя; споживання продовольчих товарів; освіта й культура; умови праці й зайнятість; доходи і витрати; організація відпочинку тощо. Значення ІЛР можуть варіювати від 0 до 1 (1 у цій системі оцінки взято як еталон). Залежно від значення ІЛР країни поділяють за рівнем розвитку на 4 групи (мал. 11). Загалом для світу ІЛР у 2016 р. становив 0,717.

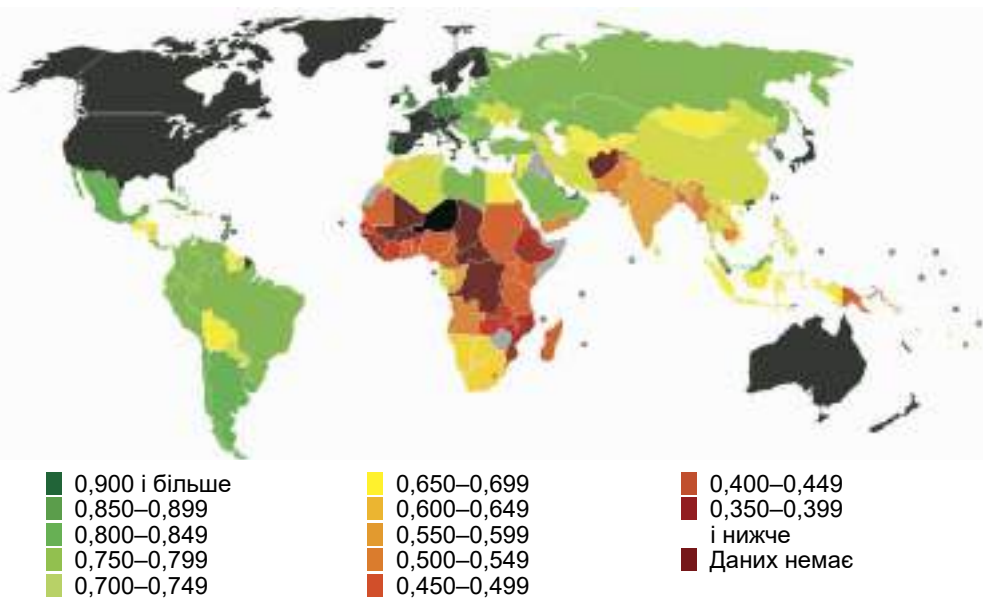
Україна посіла 84-те місце у світі (з *індексом 0,743*), що відповідає рейтингу країн із середнім показником ІЛР.

Індекс людського розвитку (ІЛР) – інтегральний показник для порівняльної оцінки бідності, письменності, освітнього рівня, середньої тривалості життя й інших показників країни як характеристик людського потенціалу досліджуваної території.

ПОМІРКУЙТЕ

Поясніть, чому країни світу нерівномірно розподілилися в класифікації за ІЛР. Чим пояснити загалом дуже високий індекс країн Європи? Чим зумовлені такі значні розбіжності в ІЛР країн Азії: max – Сінгапур (0,925), Японія (0,903); min – Ємен (0,482), Афганістан (0,479)?

Мал. 11. Світова карта індексу ІЛР країн-учасниць ООН (на 2016 р.)

● **Типізація країн за рівнем економічного розвитку (за ООН).** На відміну від класифікацій, що ґрунтуються переважно на кількісних показниках, широко застосовують типізацію країн, що враховує також і важливі якісні ознаки. Найпоширенішим вважається поділ країн, що використовується ООН, в основі якого лежить ступінь розвиненості ринкової економіки. Її основними критеріями є: макроекономічні показники (ВНП, ВВП, особисте споживання на душу населення тощо); рівень життя населення (дитяча смертність, забезпеченість продуктами харчування, забезпеченість житлом, забезпеченість медичними послугами, забезпеченість речами першої необхідності); структура економіки країни; структура експорту; продуктивність праці; самозабезпеченість країни продуктами харчування; рівень політичної й економічної стабільності, дотримання прав людини в країні; гострота соціальних проблем (безробіття, злочинність тощо).

Фахівці ООН пропонують виділяти три типи країн: *економічно розвинуті, країни з перехідною економікою* і *країни, що розвиваються* (детальніше можна ознайомитися на сайті ООН за адресою [<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>]).

1. Економічно розвинуті країни (*advanced economies*). До них, за класифікацією ООН, належать майже 39 держав: 19 країн Єврозони, країни «Великої сімки» (G-7), 16 інших розвинутих країн (за межами G-7 і зони євро), наприклад Австралія, Нова Зеландія, ПАР, Ізраїль, Швейцарія тощо.

За масштабами економічної та політичної діяльності ці країни – світові лідери. Їхня частка становить понад 50 % світового ВНП і промислового виробництва, понад 25 % аграрної продукції. Вони формують три головні економічні «полюси» світу – Європейський (із центром у Німеччині), Північноамериканський (із центром у США) і Азійсько-Тихоокеанський (із центром у Японії). Економіки розвинутих країн характеризуються відкритістю світовому господарству і широкою участю у світових глобалізаційних процесах.

2. Країни з перехідною економікою (*economies/countries in transition*).

Це держави, які з кінця 80–90-х рр. ХХ ст. здійснюють перехід від адміністративно-командної (соціалістичної) економіки до ринкової (тому їх ще часто звуть *постсоціалістичними*). Деякі з них, наприклад, Словенія, Словаччина, Естонія, Латвія, Литва, на початку ХХІ ст. перейшли до групи розвинених країн. Країнами з перехідною економікою залишаються 10 індустріальних або індустріально-аграрних країн Східної і Південної Європи (Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Угорщина, Чорногорія, Польща, Румунія, Македонія, Сербія), 12 країн – колишніх республік СРСР (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Росія, Узбекистан, Україна й ін.) і країна в Азії – Монголія. До переліку країн цього типу належить і Туреччина, економіка якої тривалий час набувала європейської орієнтації.

Також ООН до цієї групи відносить і Китай, що посідає унікальне місце у світовій економіці. Тут сполучається модель-симбіоз ринкових відносин і планово-регульованої економіки, так званий соціалістичний ринок з елементами вільного підприємництва, але під керівництвом комуністичної партії. Нині в Китаї спостерігаються дуже високі темпи економічного зростання.

3. Країни, що розвиваються (*developing countries*). Це держави з відносно ринковою економікою і низьким або дуже низьким економічним розвитком, їх ще називають «третім світом». Група налічує 130 держав Азії, Африки, Латинської Америки і Океанії, де мешкає близько 75 % населення Землі, але споживають вони всього 20 % ресурсів. Низький рівень розвитку виробничих сил, відсталість технічного забезпечення промисловості, сільського господарства і соціальної інфраструктури – основні риси економіки цих країн.

● **Концепція «Центр–периферія».** У географії сформувалася і значно поширилася *концепція «Центр–периферія»*, що являє собою модель взаємодії центральних і периферійних районів у процесі їхнього розвитку. Автор класичної розробки (1966 р.) концепції Джон Фрідман. За цією концепцією кожна територія має свої особливі закономірності розвитку, що проявляється в концентрації ефектної господарської діяльності у відносно невеликих ареалах (центрах), звідки поширюється на периферійні регіони. Однак ядро протягом усього життєвого циклу центр-периферійної системи стабільно домінує над периферією.

Таблиця 5. Типізація країн за концепцією «Центр–периферія»

Центр (ядро)	<ul style="list-style-type: none"> – висока продуктивність; – відносна екологічна безпечність; концентрація висококваліфікованих працівників; – висока інтенсивність інноваційних процесів; – експорт високотехнологічної продукції 	країни Північної Америки, ЄС, Азіатсько-Тихоокеанського регіону
Напів-периферія	<ul style="list-style-type: none"> – достатньо розвинуті, але маловпливові країни; – використовують запозичені технології; – економіка індустріального типу 	Австралія, Бразилія, Мексика, Росія, Україна, Китай тощо
Периферія	<ul style="list-style-type: none"> – низька продуктивність; – імпортозалежність товарів; – залежність від фінансового капіталу «ядра»; – значно вище екологічне навантаження; – експорт сировини до розвинених країн 	понад 100 країн планети (НК Азії, країни-члени ОПЕК, інші держави Азії, Африки, Латинської Америки)

У цій моделі невеликий за територією центр об'єднує найбільш передові технічні, технологічні та соціальні новації, протиставляється величезній периферії – сукупності віддалених і слаборозвинених територій з уповільненою модернізацією, що слугує джерелом ресурсів і споживачем інновацій. Периферією світового господарства наразі можна вважати країни Південної та Східної Європи, Західної Азії, Латинської Америки тощо (табл. 5).

Дж. Фрідман виділив чотири типи економічних районів:

1) **райони-ядра (core-regions)**, де сконцентровані провідні ланки економіки, створені високі потенційні можливості для появи, впровадження та комерціалізації інновацій (Західна Європа, Японія і США);

2) **зростаючі райони** – це периферійні території, у яких сусідство з районами-ядрами створює сприятливі передумови зростання. Виникають райони нового господарського освоєння на базі інтенсивної розробки природних ресурсів, формуються торговельні й транспортні «коридори розвитку», які мають відповідну транспортну інфраструктуру;

3) **райони нового освоєння** розташовуються на територіях, де освоюються і заселяються раніше незаймані землі (Амазонська низовина, північ Канади, сибірські території Росії);

4) **депресивні райони** – це периферійні райони зі старою сформованою системою розселення, які характеризуються слаборозвиненими сільським неефективним господарством і промисловістю. Зазвичай це колишні гірничодобувні райони, де через виснаження родовищ корисних копалин і сильне моральне і фізичне старіння промислової інфраструктури загострюються соціально-економічні проблеми (безробіття, погіршення якості життя, загострення криміногенної ситуації).

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. За якими кількісними і якісними ознаками здійснюють типологію країн світу за рівнем економічного розвитку?

2. Чим відрізняються підходи до поділу країн світу за рівнем розвитку Світового банку, ООН і МВФ?

3. Яка причина впровадження нових показників вимірювання рівнів розвитку країн світу, до числа яких належить індекс людського розвитку (ІЛР)?

4. З якою метою і за якими критеріями ООН проводить типологію країн світу за рівнем розвитку?

5. Назвіть основні групи країн за рівнем розвитку згідно з класифікацією ООН. Наведіть приклади країн кожної групи.

6. Чому країни за групами рівня розвитку в класифікації ООН розподілені не так рівномірно, як за рейтингом ІЛР? Чому найчисленнішою залишається група країн, що розвиваються?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема: Місце України в просторовій структурі світового господарства за концепцією «Центр–периферія».

Мета: закріпити знання про неоднорідність сучасного світового господарства на основі концепції «Центр–периферія», розуміння принципів виокремлення ядра (центрів світового господарства: країни Північної Америки, країни Європейського Союзу, країни Азійсько-Тихоокеанського регіону), напівпериферії і периферії; визначати критерії віднесення країн до складових просторової структури світового господарства; аналізувати належність України до однієї зі структурних одиниць світового господарства (у минулому, нині й на перспективу).

Тема 2. Географія цивілізацій

Ви дізнаєтеся про:

- зміст поняття «цивілізація» і сутність цивілізаційного підходу до вивчення країн і регіонів світу;
- різновиди сучасних цивілізацій і їхні географічні межі;
- сучасні риси народонаселення світу: статево-вікову, етнічну, релігійну структуру населення;
- значимість знань цивілізаційного підходу для вивчення країн.

Ви навчитеся:

- розрізняти цивілізації за низкою ознак (часом існування і типом виникнення, ареалом поширення, рівнем економічного розвитку і внеском у розвиток загальносвітової цивілізації);
- визначати особливості зв'язків між релігією, культурою і цивілізацією за регіонами світу;
- аналізувати відмінності цивілізаційних настанов «Заходу» і «Сходу».

7. ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ

● **Цивілізація, її види й географічні межі.** Цивілізація є конкретною формою існування і розвитку суспільства. Передумови виникнення людської цивілізації з'являються вже в первісному суспільстві, коли виникають зачатки матеріальної і духовної культури. Початком доби людської цивілізації прийнято вважати часи, коли дикість і варварство, як етапи розвитку людства, поступаються місцем суспільству, що засноване на культурній і соціальній основі. Момент, коли власне соціальний лад став домінувати над природним, вважають витокami людської цивілізації.

Кожна цивілізація має внутрішню структуру, яка забезпечує її цілісність і самобутність. Головними складовими структурної будови цивілізаційних утворень є генетичні, функціональні й структурні зв'язки. Вони у своїй сукупності й взаємодії становлять

ПРИГАДАЙТЕ

1. Послідовність періодів історії людства, якими послуговуються в сучасній науці.
2. Хронологічні й територіальні межі давніх цивілізацій Азії й Африки (долини Нілу, Межиріччя, Передньої і Центральної Азії, Північної Африки).
3. Який внесок античної цивілізації в історію людства?
4. Витоки сучасних цивілізацій (Велике переселення народів; історичне і культурне підґрунтя європейської, китайської, індійської, ісламської цивілізацій).

Цивілізація (у широкому значенні) – це етап розвитку людського суспільства, становлення соціально-політичної організації, економіки, культури, науки, технологій тощо, а також формування загальнолюдських духовних цінностей та ідеалів, ментальності (світогляду).

Цивілізація (у вузькому значенні) – це стійка історико-культурна єдність людей, яка виникає в певному регіоні й базується на усталених духовних цінностях і традиціях: сповідує свою релігію, розвиває власні культурні традиції й систему цінностей, удосконалює оригінальний комплекс суспільно-економічних відносин.

життєвий цикл цивілізації, який зазвичай складається із чотирьох фаз (табл. 1).

Таблиця 1. Циклічність розвитку цивілізацій

Фази (життєві цикли) цивілізацій	Характерні ознаки
I. Зародження (виникнення) цивілізації	результат реакції на виклики середовища існування або результат впливу іншої цивілізації
II. Становлення (розвиток) цивілізації	зміцнення і поширення впливу (зокрема, і шляхом завойовницьких війн), осучаснення системи управління і структури суспільства, розвиток культури й економіки, виникнення релігійних культів та ідеологій
III. Зрілість (надлом) цивілізації	переламний етап, перехід від бурхливого і якісного розвитку до застійних явищ, призупинення руху вперед
IV. Згасання (криза), занепад і загибель цивілізації	загострення соціальних, політичних та інших конфліктів у суспільстві, наслідком яких стає загибель цивілізації. При цьому причини можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми – навала варварських племен або завоювання іншими цивілізаціями, виверження супервулканів або катастрофічні цунамі тощо

В останні два століття фахівці розробили десятки типологій цивілізацій, що узагальнюють і систематизують їхні часові й просторові особливості. Поділ на види залежить переважно від того, який смисл вкладається в поняття «цивілізація», а також від її ознак. Так, за **географічним принципом** виділяють **річкові** (єгипетська, шумерська, індуїстська), **гірські** (андська, хетська, мексиканська), **острівні** (мінойська, японська), **континентальні** (китайська, індійська і православно-християнська), **лісові** (майя) цивілізації.

За **хронологією і типом виникнення** виокремлюють такі види цивілізацій:

- ▶ **первинні** (виникли безпосередньо в первісному ладі, представлені першими давніми цивілізаціями (мал. 12));
- ▶ **вторинні** (виникли як результат якісних змін у вже існуючих цивілізаціях, наприклад греко-римська і перська цивілізації).

Мал. 12. Найдавніші цивілізації світу

Поява і розвиток цивілізації завжди істотно впливали на сусідні території і суспільства, що перебували на нижчих щаблях суспільного розвитку.

Широкої популярності нині набула типологія цивілізацій за *рівнем розвитку техніки, виробничих сил і типом взаємовідносин з навколишнім середовищем* (табл. 2).

Таблиця 2. Типи цивілізацій за рівнем економічного розвитку

Тип цивілізації	Види цивілізацій
Архаїчна	Месопотамська, єгипетська, далекосхідна, мезоамериканська, індійська, афро-азійська тощо
Доіндустріальна (традиційна)	Західна, далекосхідна, євразійська тощо
Індустріальна	Західна, православно-християнська, ісламська, індістська, далекосхідна тощо
Постіндустріальна	Східноєвропейська, західноєвропейська, північноамериканська, японська, китайська тощо

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись підручником (§ 8, табл. 2) і шкільним атласом, визначте регіони світу, на які припадають межі архаїчних, доіндустріальних, індустріальних, постіндустріальних цивілізацій. Чи простежується наступність розвитку провідних цивілізацій різних типів в одних і тих самих регіонах світу? Якщо не простежується, поясніть зміни в регіональному розміщенні цивілізацій – лідерів різних часів.

Відомий англійський історик і соціолог, один із розробників концепції циклічного культурно-цивілізаційного розвитку людства А. Тойнбі в 12-томній праці «Дослідження історії» (мал. 13) простежив історичний коловорот у розвитку локальних культур. Узагальнюючи результати свого дослідження, він запропонував виділяти 21 цивілізацію і надав їм докладний опис. Доля цивілізацій неоднакова: деякі залишилися у вигляді археологічних реліктів (шумерська, асирійська, вавилонська, юкатанська тощо), інші існують донині:

1) *західноєвропейська* – у католицькій, протестантській, лютеранській формах у країнах Західної Європи, США, Австралії;

2) *православно-християнська* – Південна і Східна Європа;

3) *рабо-мусульманська* – зосереджена в аридній (сухий) зоні, що проходить по діагоналі через Північну Африку й Західну і Центральну Азію, тобто від Атлантичного океану до Великого китайського муру;

4) *юдейська* – об'єднує євреїв по всьому світу із центром навколо Єрусалима;

5) *індійська* – суспільство в тропічній Індії;

6) *далекосхідна* – включає народи Китаю, Кореї, Японії тощо.

Чіткі межі цивілізацій визначити практично неможливо. З плином часу люди можуть змінювати свою ідентичність, оскільки культури народів взаємодіють і змішуються, зазнаючи впливу ефектів ідентифікації, імітації й асиміляції.

Мал. 13. Арнольд Джозеф Тойнбі (1889–1975)

● **Цивілізаційний підхід у вивченні країн і регіонів.** У сучасній науці існують два підходи до розуміння суспільного розвитку – формаційний і цивілізаційний. **Формаційний підхід** (засновники К. Маркс і Ф. Енгельс) базується на тому, що людство у своєму економічному розвитку проходить п'ять основних стадій – формацій (первісну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну). Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається шляхом соціальної революції. Такий підхід до розвитку суспільства був панівним в ідеології СРСР упродовж майже 80 років.

Нині великої популярності набуває **цивілізаційний підхід** до розуміння віх розвитку суспільства, згідно з яким цивілізація розглядається як цілісна суспільна система, що поєднує в собі різні елементи (релігію, культуру, економічну, політичну і соціальну організацію тощо), які узгоджені один з одним і тісно взаємопов'язані. Кожний елемент цієї системи несе на собі відбиток своєрідності певної цивілізації.

Основними характеристиками цивілізаційного підходу є такі:

1) урахування специфіки країн і регіонів завдяки пізнанню історії суспільства;

2) розуміння цілісності та єдності людської історії, що сприяє широкому використанню порівняльно-історичних методів дослідження країн (історія країни, народу, регіону розглядається не сама по собі, а порівняно з історією інших країн, народів, регіонів);

3) виокремлення певних критеріїв розвитку цивілізації для оцінювання рівня досягнень тих чи тих країн, народів, регіонів, їхнього внеску в розвиток світової цивілізації.

За наших часів у цивілізаційному підході переважає так званий *технологічний* напрям, за яким тип розвитку держави пов'язується зі стадією науково-технічного прогресу (НТП) й індексом людського розвитку (ІЛР), що визначається рівнем і якістю споживання і надання послуг, якому відповідає певна держава. Однією з найпоширеніших і характерних для цього напрямку є «теорія стадій економічного зростання» американського соціолога і політичного діяча В. Ростоу (мал. 14), згідно з якою все суспільство за економічним розвитком початково було віднесено до трьох стадій зростання, а потім їхня кількість збільшилася до п'яти (критерії – рівень розвитку техніки, структура господарства, частка накопичення в національному доході, структура споживання й ін.):

1) традиційне суспільство (людство до XVII ст.);

2) стадія зростання – суспільство в перехідному стані, створюються передумови для підйому;

3) стадія підйому – суспільство переживає процес зрушень (країни подолали історично різні відтинки часу);

4) стадія руху до зрілості, або «індустріальне суспільство»;

5) суспільство, що досягло високого рівня споживання.

Відповідно до цієї концепції саме на п'ятій стадії виникає суспільство, яке можна назвати державою «загального благоденства» (США, Норвегія, Японія, Швейцарія тощо).

У 1971 р. у праці «Політика і стадії росту» В. Ростоу додав *шосту стадію зростання*: пошук якості життя, коли на перший план висувається духовний розвиток людини.

Мал. 14. Волф Вітмен
Ростоу (1916–2003)

Таким чином, цивілізаційний підхід зорієнтований на пізнання минулого через певні форми діяльності людини: трудову, політичну, соціальну. Людина за такого підходу перебуває в центрі вивчення минулого і теперішнього суспільства як істинно творча і конкретна особа, а не класово уособлений індивід.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «цивілізація».
2. За якими принципами й ознаками виділяють типи цивілізацій?
3. У чому полягає сутність цивілізаційного підходу до вивчення країн і регіонів світу? У чому принципова відмінність цивілізаційного і формаційного підходів?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема: Основні відмінності цивілізаційних настанов «Заходу» і «Сходу»

Мета: закріпити зміст поняття «цивілізація»; визначити на карті ареали поширення основних сучасних цивілізацій; ознайомитися з положеннями концепції «зіткнення цивілізацій» Самюеля Гантінгтона (американського політолога, 1993 р.) і визначити підґрунтя розмежування сучасного світу на Західну і Східну цивілізації; розглянути складові локальної цивілізації Заходу і Сходу; з'ясувати відмінності типів світогляду, культурних принципів і особливостей впливу сучасних глобалізаційних процесів на цивілізації Заходу і Сходу; пояснити тезу С. Гантінгтона «якщо ХХ ст. було століттям зіткнення ідеологій, то ХХІ ст. стане століттям зіткнення цивілізацій або релігій»; оцінити важливість цивілізаційного підходу до вивчення країн.

8. СТАТЕВО-ВІКОВА, ЕТНІЧНА І РЕЛІГІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ СВІТУ

● **Статеві-вікова структура населення світу.** Співвідношення чоловіків і жінок віддзеркалює **статевий склад (структуру) населення**. Загалом у світі чоловіків більше, ніж жінок, переважно за рахунок країн Азії, хоча приблизно в половині країн світу жінки кількісно переважають над чоловіками. Це пояснюється тим, що середня тривалість життя жінок на 5–8 років довша, ніж чоловіків. У деяких країнах переважання жінок є результатом Другої світової війни і сучасних воєнних конфліктів. Та з появою нових поколінь розрив у співвідношенні чоловіків і жінок поступово скорочується. Кількісне переважання чоловіків над жінками спостерігається в країнах: 1) де становище жінок залишається несприятливим: ранні шлюби (щодня майже 47 700 дівчат по всьому світу беруть шлюб, не досягнувши 18-річного віку) і, як наслідок, численні й ранні пологи тощо; 2) де спостерігається великий приплив чоловічої робочої сили.

Статевий склад населення формується під впливом демографічних (народжуваності, смертності, міграцій) і соціально-політичних (наприклад,

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які кількісні та якісні показники населення вивчає наука демографія?
2. Які ознаки складу населення досліджують під час характеристики країн і регіонів світу?
3. Які відомості про структуру населення необхідні для здійснення цивілізаційного підходу до вивчення країн і регіонів?

війн, де особливо значні втрати серед чоловічого населення) процесів. У Доповіді Фонду народонаселення ООН (UNFPA) 2016 р. чисельність чоловіків на Землі перевищує чисельність жінок майже на 35 млн.

Як і інші демографічні показники, статеву структуру (мал. 15) неоднакова в розвинених країнах і країнах, що розвиваються (у перших частка чоловіків становить 48,2 %, у других – 50,9 %):

- ▶ чисельність чоловіків перевищує чисельність жінок у більшості азійських країн. У Японії, КНДР, Киргизстані, Туркменістані, Шрі-Ланці, Таїланді, Камбоджі чоловіків менше, ніж жінок. У країнах Південної Азії й Китаї чоловіків більше, ніж жінок (в Індії – на 44 млн, Китаї – на 34,5 млн, Пакистані – на 3,2 млн);
- ▶ в Африці загалом чисельність чоловіків і жінок приблизно однакова, проте в країнах Північної Африки, де панує іслам, чоловіків більше, ніж жінок (у Лівії чоловіки становлять 53 % населення, у Єгипті – 50,9 %, у Тунісі – 50,4 %);
- ▶ у Латинській Америці чисельність чоловіків і жінок приблизно однакова (за винятком Венесуели, Еквадору, Куби, Парагваю, Перу, Суринаму);
- ▶ у Європі чоловіків дещо менше порівняно з жінками (тема для обговорення наприкінці параграфа);
- ▶ аналогічні до Європи тенденції характерні й для населення Північної Америки;
- ▶ в Австралії та Океанії дещо переважають чоловіки (за винятком Нової Зеландії).

У більшості країн на 100 дівчаток народжується в середньому 104–107 хлопчиків. Але вища смертність серед хлопчиків призводить до того, що у віці 15–20 років число співвідношення між статями вирівнюється. Слід зазначити, що причини диспропорції статей різних країн ще й досі остаточно не з'ясовано.

Вікова структура – розподіл населення за віковими групами і контингентами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. Віковий склад населення залежить від демографічних показни-

Мал. 15. Співвідношення чоловіків і жінок у країнах світу (на 2016 р.)

ків. Основні типи вікового складу населення в XXI ст. загалом відповідають типам відтворення. Максимальна частка дітей характерна для країн Африки (прогресивна вікова структура). «Найстаріші» країни – у Європі. Так, у Швеції, Норвегії, Данії, Італії, Німеччині, Бельгії частка літніх людей перевищує 22 %.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Що таке статеві-вікова піраміда? Які правила побудови статеві-вікових пірамід? 2. Які відсоткові співвідношення вікових верств населення (діти, люди працездатного віку, літні люди) визначають такі демографічні й соціальні явища: а) демографічний вибух (демографічна криза); б) «старіння населення»? 3. Для яких країн і регіонів світу притаманні: а) регресивний тип вікової структури; б) прогресивний тип вікової структури?

● Етнічний склад населення світу.

На початку 2018 р. у світі проживало 7,5 млрд осіб, і всі вони належать до певного етносу, народу чи народності.

Етнографи виокремлюють понад 4 тис. *етносів (народів)*. За кількісною ознакою народи поділяють на групи: *найчисленніші* (табл. 3) – понад 100 млн осіб (7 з них: китайці, хіндустанці, бенгальці, американці США, бразильці, росіяни, японці – становлять майже 41 % населення світу); *великі* (40–100 млн осіб); *середні* (20–40 млн осіб); *малі* (1–20 млн осіб) і *найменші (дрібні)* – менше 1 млн осіб. На планеті налічують 321 народ, кількістю понад 1 млн осіб кожний. Дрібні етноси на Землі живуть у північних і тропічних широтах (андаманці й тоала в Індії, алакалуфи в Аргентині й Чилі, юкагири в Росії тощо).

За національно-етнічним складом населення виокремлюють чотири типи держав:

- *однонаціональні* (найпоширеніший у світі тип, представлений у Європі країнами Ісландія, Ірландія, Норвегія, Швеція, Данія, Чехія, Словенія й ін., в Азії – Японія, КНДР, Саудівська Аравія тощо, в Африці – Єгипет, Лівія, Мадагаскар та ін., у Лагінській Америці – майже всі держави);
- *з домінуючим переважанням однієї нації, але за наявності інших національних меншин* (у Європі – Велика Британія, Франція, Італія, Німеччина, Іспанія, Україна, країни Балтії тощо; в Азії – Китай, Монголія, В'єтнам, Ірак, Туреччина; в Африці – Алжир, Марокко, Мавританія, Зімбабве та ін.; у Північній Америці – США; в Австралії й Океанії – Австралійський Союз, Нова Зеландія);
- *двонаціональні* (представлені Бельгією, Канадою й Ізраїлем);
- *багатонаціональні* (до країн з етнічно різномірним складом населення належать Індія, Росія, Швейцарія, Індонезія, Філіппіни, Нігерія, ПАР тощо). У країнах зі строкатим національним складом помітно загострилися міжетнічні протиріччя.

Таблиця 3.
Найчисленніші етноси Землі

Назва етносу (народу)	Чисельність, млн осіб	Мова
Китайці	1384	китайська
Араби	430	арабська
Американці США	325	англійська
Хіндустанці	250	гінді
Бенгальці	230	бенгальська
Бразильці	207	португальська
Банту	200	мови банту
Мексиканці	147	іспанська
Німці	140	німецька
Росіяни	130	російська

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Різноманітність мов неоднакова в різних регіонах.

Євразія: усього 21 мовна сім'я, 4 ізоляти і 12 неklasифікованих мов.

Африка і Західна Азія: усього 28 сімей, 10 ізолятів і 10 неklasифікованих мов.

Океанія: «папуаські» і австралійські мови – 100 сімей і 32 ізольовані мови.

Північна Америка: 42 сім'ї, 28 ізолятів і 6 неklasифікованих мов.

Південна Америка: 55 сімей, 43 ізольовані мови і 77 неklasифікованих мов.

Етнічний склад населення окремих країн постійно змінюється. У процесі розвитку етнос може поділитися або зовсім зникнути. Також етноси можуть об'єднуватися, зливатися в один великий етнос.

Головною ознакою етносу є *мова*. У сучасному світі налічують від 2500 до 7000 мов. Погляди вчених на загальну кількість мов розходяться через відсутність уніфікованого підходу до того, що вважати мовою, а що – діалектом. Сучасна *класифікація мов* у різних її варіантах визнає існування від кількох десятків до 450 мовних сімей, серед яких найголовніші 20: індоевропейська, семіто-хамітська (афразійська), кавказька, дравідійська, уральська, алтайська, чукотсько-камчатська, конго-кордофанська (нігеро-конголезька), ніло-сахарська, койсанська, тибето-китайська (сино-тибетська), австроазійська, австронезійська, ескімосько-алеутська тощо. Цими мовами розмовляє майже 70 % населення світу. Усі мови великих сімей мають свою писемність.

Окремі народи спілкуються двома мовами: бельгійці (валлонська і французька), ірландці (ірландська й англійська), канадці (англійська і французька), філіппінці (філіппінська й іспанська). Шість мов є офіційними і робочими в ООН: англійська, французька, російська, іспанська, арабська, китайська.

● **Релігійний склад населення.** *Релігія* – невід'ємна складова духовного життя людства, значною мірою основа нормування повсякденного життя. Той чи інший релігійний світогляд віддзеркалюється в елементах матеріальної (культові споруди) і духовної (пісні, музика, обрядовість тощо) культури кожного народу. Він не тільки визначає культурно-побутові відмінності та особливості демографічних процесів, а й впливає на політичне і соціально-економічне становище країн і регіонів. Найпоширеніші у світі три релігії, які тому й дістали назву *світових*: християнство, іслам, буддизм. Окрім того, значна частина людства сповідує так звані *національні релігії* – індуїзм, синтоїзм, конфуціанство, даосизм, іудаїзм (табл. 4).

Таблиця 4. Сучасний релігійний склад населення світу

Світові релігії

Християнство – 2,3 млрд осіб

Течії християнства (**православ'я**) – 230 млн осіб

Продовження таблиці 4

Іслам (мусульманство) – 1,1–1,8 млрд осіб		Буддизм – 360–500 млн осіб	
Національні релігії			
Індуїзм	Індія, Бангладеш	Іудаїзм	Ізраїль
Синтоїзм	Японія	Сикхізм	Індія
Конфуціанство, даосизм	Китай	Джайнізм	маратхі на півночі Індії
Місцеві релігії			
Фетишизм	поклоніння матеріальним предметам, яким приписують надприродні сили		Західна Африка
Анімізм	віра в духів природи, тварин, рослин тощо		Америка
Тотемізм	людські душі мають спорідненість із видами тварин, рослин, мінералів, явищ природи		Австралія та Океанія
Шаманізм	віра в здібності окремих людей входити в спілкування з духами і використовувати їхню силу для лікування хвороб		Центральна Азія, Далекий Схід Росії

Релігійна карта сучасного населення Землі має такий вигляд: 34 % – християни; 22,7 % – мусульмани; 14 % – індуїсти; 7 % – буддисти; 0,2 % – іудеї та ін. При цьому невіруючих і атеїстів у світі налічують близько 140 млн осіб (2 %).

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Які риси притаманні сучасному статевому складу населення?
2. Які регіональні відмінності властиві віковому складу населення на початку XXI ст.?
3. Що таке «етнос»? За якими ознаками можна порівнювати етнічні спільноти сучасних країн і регіонів світу?
4. У яких регіонах світу мешкають найчисленніші етноси (народи) світу?
5. Назвіть регіони світу, населення яких: а) переважно розмовляє мовами індоєвропейської сім'ї; б) належить до двох мовних сімей (яких?); в) має найрізноманітніший мовний склад (найбільшу кількість мовних сімей)?
6. Яке значення релігії для формування характерних рис сучасних цивілізацій?

ОБГОВОРІМО...

Чоловіче населення Європи перевищило жіноче вперше за останні 250 р. Це унікальне явище для західних країн, де жіноче населення завжди перевищувало чоловіче. У Німеччині, де через дві світові війни чоловіків істотно не вистачало, співвідношення статей зрушило з 87 чоловіків на 100 жінок у 1960 р. до 96 чоловіків у 2015 р. Таку саму ситуацію до 2050 р. очікують побачити й у Великій Британії. У 2016 р. вперше чоловіків у Швеції стало більше, ніж жінок. Як ви можете пояснити ці факти сучасності?

Тема 3. Глобальні закономірності світосистеми

○ Ви дізнаєтеся про:

- сутність понять «глобалізація», «світосистема», «світова економіка», «секторальна модель економіки» у контексті сучасних інтеграційних процесів та інформатизації життя;
- сутність і види глобалізації;
- світову економіку як систему та її компоненти;
- тенденції розвитку світового господарства від економіки індустріального до економіки постіндустріального суспільства;
- необхідність системного підходу до аналізу структури й динаміки розвитку світового господарства.

○ Ви навчитеся:

- розрізняти позитивні та негативні наслідки глобалізації;
- характеризувати множини структур світового господарства і господарства окремих країн;
- простежувати динаміку розвитку структури світового господарства за секторальною моделлю;
- аналізувати вплив інформаційно-технологічної революції на світову економіку.

9. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОЦЕС

● **Сутність і види глобалізації.** Одним із важливих моментів сьогодення є всеохопна глобалізація, яка стосується майже всіх сфер людської діяльності. «Глобалізація» – один із часто вживаних термінів, якому надають найрізноманітніших визначень з позицій економіки, політики, соціології та географії. Соціально-економічна географія (а в її межах політична географія) оцінює глобалізацію як суспільно-політичне явище, під впливом якого змінюється роль державних кордонів (бар'єрна функція яких зменшується) і відбувається розчинення національних економік країн у діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) і міжнародних організацій.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке світове господарство, світова економіка, світовий ринок?
2. Як між собою пов'язані поняття «спеціалізація» і «міжнародний поділ праці»?
3. Які розрізняють типи економічних систем?
4. Яку роль у сучасній світовій економіці й економіці України відіграють транснаціональні корпорації (ТНК) та міжнародні організації?

Основним наслідком цього процесу є міжнародний поділ праці (МПП), міграція в масштабах усієї планети фінансових, трудових і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення культур різних народів. Це об'єктивний процес, який має системний характер і охоплює всі сфери життя людства, тому пропонуємо розрізняти три види (форми) глобалізації: *економічну, політичну, соціокультурну*.

Глобалізаційні процеси в економіці сягають коренями XVI–XVII ст., коли стійке економічне зростання в Європі було пов'язане з успіхами в мореплавстві й географічними відкриттями. У XIX ст. швидка індустріалізація сприяла розвитку торгівлі й інвестуванню між європейськими державами, їхніми колоніями та США. У цей період несправедлива торгівля з країнами, що розвиваються, набула характеру імперіалістичної експлуатації. У першій пол. XX ст. процеси глобалізації були перервані двома світовими війнами.

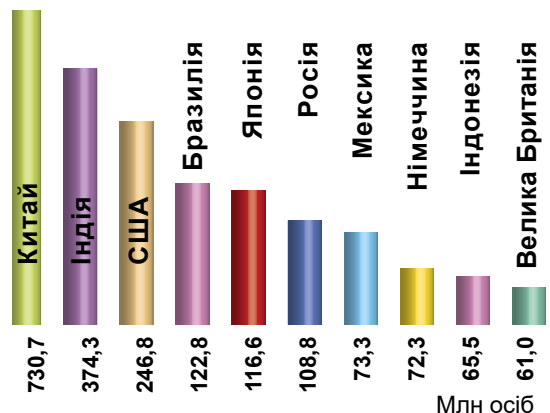
Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції та уніфікації.

Опісля Другої світової війни глобалізація відновилася прискореним темпом. Їй сприяв розвиток технологій, які привели до швидких морських, залізничних і повітряних перевезень, а також доступності міжнародного телефонного зв'язку. Стимулювальною силою для розвитку глобалізації стала також науково-технічна революція (НТР). Особливе значення мав і бурхливий розвиток світової системи інформації, який сприяв транснаціоналізації виробництва й капіталів. Інформаційно-комунікативні системи надали можливість поширення інформації для практично необмеженого кола споживачів. Виняткову роль у цьому процесі став відігравати Інтернет. У 2016 р. кількість постійних користувачів Інтернетом становила близько 3,4 млрд осіб (майже половина населення Землі) (мал. 16).

Глобалізаційні процеси в політиці зумовлюють певне послаблення ролі національних держав. Це відбувається завдяки тому, що сучасні країни делегують дедалі більше повноважень впливовим міжнародним організаціям, таким як ООН та її структурам (Світова організація торгівлі, МВФ, МБРР тощо), Європейський Союз, НАТО, Африканський Союз й ін. З другого боку, за рахунок скорочення державного втручання в економіку і зниження податків збільшується політичний вплив найбільших підприємств, особливо потужних ТНК.

У XXI ст. поруч із процесом глобалізації триває і процес регіоналізації, тобто регіональні союзи та блоки дедалі більше впливають на стан системи міжнародних відносин, відбувається зміна співвідношення між глобальним і регіональними складовими світової політики, а також посилюється вплив регіону на внутрішні справи держави. Наочним прикладом успішної регіоналізації є Європейський Союз, який поступово не лише стає політичним і економічним осердям в усій Європі, а й відіграє вирішальну роль на світовій арені.

Для культурної глобалізації є характерним зближення ділової і споживчої культури між різними країнами світу і збільшення міжнародного спілкування. Це сприяє популяризації окремих видів національної культури по всьому світу. Сучасні кінофільми виходять на екрани одночасно в багатьох країнах світу, книжки перекладаються і стають популярними в читачів з різних куточків планети. Так, твори Тараса Шевченка перекладено понад ста мовами, а книжки

Мал. 16. Країни-лідери за кількістю користувачів Інтернетом (на 2016 р.)

відомої англійської письменниці Джоан Роулінг про пригоди Гаррі Поттера перекладено понад 60 мовами і вийшли тиражем понад 400 млн примірників. Величезне значення для культурної глобалізації має повсюдне поширення Інтернету, крім того, щороку дедалі більшої популярності набуває міжнародний туризм. Глобалізація вже давно торкнулася й світового кінематографа. Американський Голлівуд щороку випускає понад 500 фільмів для світового прокату, а індійська фабрика кіноіндустрії «Боллівуд» – понад 200 фільмів, які останнім часом стали здобувати популярність і в західних країнах.

Чимало країн світу роблять свій внесок у глобалізацію. Наприклад, один із символів глобалізації – популярна служба миттєвих повідомлень ICQ вперше була розроблена в Ізраїлі, мобільні телефони і ноутбуки – у США, flash-носії – на Тайвані, MP3-плеєри – у Південній Кореї, а улюблена гра багатьох чоловіків по всій земній кулі – більярд – була започаткована в Індії.

● **Позитивні та негативні наслідки глобалізації.** Значення глобалізації проявляється дедалі ширше: невимірно множаться можливості людства, повніше враховуються всі аспекти його життєдіяльності, створюються умови для гармонізації. Світова глобалізація створює серйозну основу вирішення загальних проблем людства (табл. 1).

Таблиця 1. Наслідки процесу глобалізації

Позитивні	Негативні
1. Поглиблення спеціалізації та міжнародного поділу праці	1. Посилення нерівності між «багатими» та «бідними» як у межах країн, так і поза ними
2. Ефективний розподіл фінансів і ресурсів	2. Нерівноправний розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному та національному рівнях
3. Зниження собівартості виробництва	3. Проблема «депресивних» сфер господарства і зайнятих у них трудових ресурсів
4. Розвиток науки і нових технологій, упровадження інновацій у світовому масштабі	4. Масова міграція трудових ресурсів, що загострює соціально-економічні проблеми
5. Об'єднання зусиль для подолання глобальних проблем людства	5. Зменшення економічного суверенітету національних економік під впливом світогосподарської поведінки ТНК
6. Підвищення загального рівня життя населення	6. Перенесення екологічно небезпечних виробництв до країн «третього світу»
7. Стійкий (сталий або збалансований) розвиток	7. Поширення трансграничної злочинності, наркобізнесу, тероризму

Безумовно, глобалізація створює вагомe підґрунтя для вирішення загальних проблем людства – економічних, екологічних (мал. 17), соціальних, що зумовлено об'єднанням зусиль світового суспільства, консолідацією ресурсів, координацією дій у різних сферах життя. І, як вважається, кінцевим резуль-

Мал. 17. Поширення нафтових плям у Світовому океані

татом глобалізації є те, що людство перейде до усталеного розвитку і по-мірного споживання.

Таким чином, процес глобалізації, що найбільш активізується в останні два десятиліття, містить у собі чимало протиріч, стає предметом гострих дискусій серед політиків і науковців.

*Запитання
і завдання для
самоконтролю*

1. Що таке глобалізація? Назвіть передумови виникнення глобалізаційних процесів у світі.
2. Які розрізняють види глобалізації?
3. У чому полягає позитивний вплив глобалізації на сучасні реалії і майбутнє людства? Наведіть приклади її позитивного впливу безпосередньо на вас і ваше оточення.
4. Які негативні наслідки має процес глобалізації? Якими прикладами ви можете підкріпити свою відповідь?

ОБГОВОРІМО...

Антиглобалістський рух – це діяльність громадських організацій, ініціативних груп, ідейних течій, які мають певну політичну позицію і ведуть боротьбу з економічними, політичними, соціальними, культурними й екологічними наслідками глобалізації в її сучасній формі. Зважаючи на негативні прояви глобалізації, логічно протистояти їхній появі й розвитку. Якими методами і видами діяльності здійснюють боротьбу учасники антиглобалістського руху? Які із цих форм протидії ви схвалюєте, а з якими не погоджуєтеся? Відповідь обґрунтуйте.

10. СУЧАСНА СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ

● **Сучасна світова економіка та її компоненти.** Світова економіка – це складна система, що характеризується множинністю складових елементів, ієрархічністю, багаторівневістю, структурністю. Основу системи складає міжнародне та обмежене рамками окремих держав національне виробництво матеріальних і духовних благ, їхній розподіл, обмін і споживання.

Головними складовими світової економіки є національні економіки, взаємозв'язок між якими здійснюється за допомогою транскордонного руху інформації, товарів, послуг, капіталів, робочої сили і результатів інтелектуальної діяльності.

Суб'єкти світових економічних відносин є міжнародні економічні організації (МВФ, Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) тощо), транснаціональні корпорації (ТНК), транснаціональні банки (ТНБ), фінансово-промислові групи (об'єднання ТНК і ТНБ), світові біржі, великі підприємства, світові й регіональні фінансові й економічні організації (включаючи великих інвесторів та організації-об'єднання великих компаній).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке глобалізація і які її наслідки?
2. Що таке світове господарство і які існують форми участі країн у міжнародному поділі праці?
3. Що таке транснаціональні корпорації? Продукція або послуги яких з них оточують нас щодня?

Світова економіка – це сукупність національних господарств, які взаємодіють між собою завдяки міжнародному поділу праці.

Основні риси сучасної світової економіки:

1. Широка інтернаціоналізація виробництва і поглиблення суспільного поділу праці на основі НТР (дедалі більша взаємозалежність національних господарств, поглиблення загальносвітового поділу праці, підвищення товарності й експортної орієнтації економік, перехід від предметної до подетальної і функціональної спеціалізації національних господарств, перехід до єдиних критеріїв техніко-економічної ефективності виробництва).

2. Масштабна економічна інтеграція (міждержавні об'єднання з особливою організаційною структурою – ЄС, СОТ, МЕРКОСУР, АСЕАН).

3. Загострення глобальних економічних та екологічних проблем (дуже гостро поглиблюються загальносвітові процеси, що стосуються інтересів усього людства, а саме: демографічна, продовольча, військово-терористична, проблеми подолання економічної відсталості розвиткових країн, загрози екологічної катастрофи тощо).

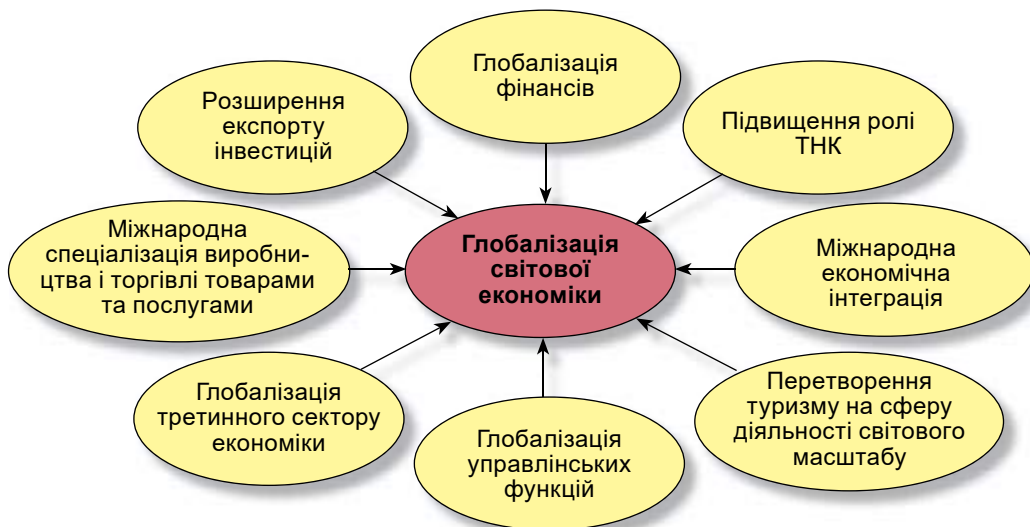
4. Розвиток торгівлі в умовах інтернаціоналізації виробництва й економічної інтеграції, що призводить, зокрема, і до найгострішої конкуренції («торговельні війни»).

5. Дедалі більші масштаби міграції капіталів і робочої сили.

● **Сучасні тенденції розвитку світового господарства.** Економікам країн стає тісно у своїх національних межах. Тому економіка планети стає справді глобальною. Глобалізація економіки в найширшому значенні цього поняття означає, що державні кордони та відмінності між світовими фінансовими ринками втрачають своє колишнє значення.

Процес глобалізації охоплює нині різні сфери світової економіки (мал. 18), а саме:

- міжнародні фінансово-кредитні і валютні операції (безоплатне фінансування і допомога, кредити і позики між країнами, операції із цінними паперами, спеціальні фінансові механізми й інструменти, операції з валютою тощо);
- міжнародну й світову торгівлю товарами, послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності;

Мал. 18. Компоненти глобалізації світової економіки

- міжнародний рух чинників виробництва (робочої сили, капіталів, інфраструкції);
- підвищення ролі ТНК;
- перетворення туризму на сферу діяльності світового масштабу тощо.

Глобалізація фінансів. В останні десятиліття головною рушійною силою глобалізації світової економіки стали міжнародні фінанси, розвиток яких випереджає зростання світового виробництва й експорту. Світові фінанси працюють цілодобово, оскільки основні фінансові центри розташовані в різних часових поясах. Найбільший у світі центр торгівлі валютою – Лондон, за ним ідуть Нью-Йорк (мал. 19) і Сінгапур. У кожному з таких центрів операції, як правило, здійснюються впродовж робочого дня. Тобто торгівля розпочинається в Азії, у другій половині робочого дня у Східній півкулі торгівля відкривається в Лондоні, а наприкінці робочого дня зі столиці Великої Британії вона переміщується до Нью-Йорка.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

У світі близько 200 фондових бірж, головним завданням яких є забезпечення максимальної ліквідності цінних паперів. До найбільших у світі належать: Нью-Йоркська (1817 р., символ фінансової могутності США) – найбільша у світі за обігом – 21 трлн дол. на рік; Токійська (1878 р.) – 80 % біржового обігу Японії; Лондонська (1801 р.) – 50 % світової торгівлі акціями; Шанхайська (1990 р.) – найбільша в Китаї; Гонконгська (1891 р.) – 6-та у світі; біржа Торонто (1852 р.) – найбільша в Канаді й одна з найпопулярніших у світі; Бомбейська (1875 р.) – найстаріша в Азії.

Транснаціональні корпорації. На світовій економічній арені глобалізація проявляється в розширенні діяльності компаній за межами внутрішнього ринку (власних держав). Тобто вони набувають рис транснаціоналізації. ТНК з'єднали світову торгівлю з міжнародним виробництвом. Діють вони через дочірні підприємства і філії в десятках країн світу за єдиною науково-виробничою і фінансовою стратегією, володіють величезним науково-виробничим і ринковим потенціалом, що забезпечує високий динамізм розвитку.

Нині у світі налічується вже близько 65 тис. ТНК, що контролюють понад 830 тис. іноземних філій. Загалом ТНК контролюють майже 2/3 світової торгівлі, на них припадає близько 1/2 світового промислового виробництва, на підприємствах ТНК працюють приблизно 10 % від усіх зайнятих у світовому виробництві, ТНК контролюють понад 4/5 усіх існуючих у світі патентів, ліцензій і ноу-хау.

Подібно до того, як ТНК є сучасною елітою бізнесу, серед ТНК існує своя еліта – надзвичайно великі компанії (корпорації), які конкуру-

Транснаціональна компанія (ТНК) – об'єднання підприємств, що складається з головної компанії та її закордонних філій, які мають потужний вплив на певну сферу економіки (або кілька сфер) у міжнародному масштабі.

Мал. 19. Нью-Йоркська фондова біржа

ють з багатьма державами і за виробництвом, і за бюджетом, і за кількістю зайнятих. Початково ТНК створювалися переважно у видобувній промисловості, однак уже в 1980-ті рр. їхній вплив значно зменшився, і найбільше значення набули автомобілебудівні й електротехнічні ТНК. З розвитком НТР в авангард почали виходити фірми, що спеціалізуються на високотехнологічній сфері послуг, як-от американські корпорації Microsoft (світовий монополіст у виробництві програмного забезпечення), IBM, швейцарська Nestle та ін. (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільші світові ТНК у 2017 р. (рейтинг Fortune Global 500)

Місце у 2017 р.	Компанія	Країна	Прибутки, млн дол.	Кількість зайнятих, тис. осіб	Сфера діяльності
1	Wal-Mart Stores	США	485,9	2300	Торгівля
2	State Grid Corporation	Китай	315,2	926	Електроенергетика
3	Sinopec Group	Гонконг	267,5	713	Енергетика і хімічна промисловість
4	China National Petroleum	Китай	262,6	1512	Видобуток і переробка нафти й природного газу
5	Toyota Motor	Японія	254,7	364	Автомобілебудування
6	Volkswagen	ФРН	240,3	626	Автомобілебудування
7	Royal Dutch Shell	Нідерланди, Велика Британія	240,0	89	Видобуток і переробка нафти й природного газу

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись підручником (§ 9) і шкільним атласом, визначте регіони світу, у яких сконцентровані найпотужніші корпорації у сфері: а) енергетики; б) автомобілебудування; в) електротехнічного машинобудування та електроніки; г) фінансово-банківської системи. Чи простежується відмінність у географії ТНК виробничої (матеріальної) і невиробничої (нематеріальної) сфер?

Склад ТНК стає дедалі інтернаціональнішим за походженням: на 2017 р. 500 провідних ТНК розподілилися між 34 країнами світу. Серед них десятиліттями домінують американські фірми (2017 р. – 132 ТНК: Apple, General Electric, General Motor» (мал. 20), Ford Motor, Boeing, Procter & Gamble, Verizon, Facebook та ін.). Друге місце в рейтингу посідає Китай, із загальною кількістю 109 ТНК; на Японію припадає близько 50 ТНК. Збільшується присутність і значення ТНК країн,

Мал. 20. Штаб-квартира ТНК General Motors у Детройті

що розвиваються, особливо з-поміж азійських «драконів» (Тайвань, Південна Корея, Сінгапур), а також Індії, Малайзії, Туреччини, Саудівської Аравії, ОАЕ та ін. Очікується, що найближчими роками серед провідних ТНК світу зростатиме частка фірм з нових індустріальних країн «третього світу» та з країн з перехідною економікою.

Закордонні (іноземні) інвестиції. Інвестиції є невід'ємною складовою частиною сучасної світової економіки. Без інвестицій неможливе сучасне створення капіталу, забезпечення конкурентоспроможності товаровиробників на зовнішніх і внутрішніх ринках. Іноземні інвестиції стають одним з вирішальних чинників усієї економічної політики багатьох держав. Без них не вдається швидко подолати економічні кризи і вийти на рубежі економічного зростання, забезпечити приріст соціальних благ, підвищити рівень оплати праці тощо.

Іноземними інвестиціями є рухоме і нерухоме майно, грошові кошти, цінні папери, будь-які внески, права на інтелектуальну власність, включаючи авторські права, товарні знаки, права на винаходи, промислові зразки, моделі, а також технологічні процеси і різні ноу-хау, права на здійснення господарської діяльності, зокрема дозвіл на розвідку, розробку й експлуатацію природних ресурсів.

Нині на США, Канаду, країни Європейського Союзу і Східної Азії припадає до 80 % усіх зарубіжних інвестицій. Так, США інвестує в країни Центральної та Південної Америки, фірми Євросоюзу – в інші європейські держави, включаючи Східну Європу; японські інвестори вкладають кошти в ряд азійських країн (Південну Корею, Тайвань, Сянган, Сінгапур, Малайзію тощо). Іноземні інвестиції концентруються переважно в обробній промисловості (хімічній, машинобудівній, фармацевтичній тощо) та сфері послуг.

Розвиток третинного сектору економіки. Сучасна *міжнародна торгівля* не обмежується торгівлею різними товарами (нафтою, комп'ютерами, продуктами харчування тощо). Невпинно збільшується торгівля послугами, темпи зростання якої перевищують темпи зростання міжнародної торгівлі товарами. Третинний сектор охоплює консультаційні послуги у сфері права і підприємництва, бухгалтерії, реклами, комп'ютерних технологій. Важливими складовими третинного сектору є міжнародний туризм, навчання іноземних студентів, фінансові послуги, розважальний бізнес, виготовлення аудіо- та відеозаписів та ін. Головними світовими експортерами й імпортерами послуг є розвинуті країни світу, зокрема держави «Великої сімки». Наразі найбільшим експортером послуг є США.

Нині індустрія *туризму* є однією з форм міжнародної торгівлі послугами, що розвивається найдинамічніше. Міжнародний туризм став не тільки популярним видом відпочинку, а поступово стає провідною у світі експортною сферою діяльності.

Важливими чинниками, що вплинули на розвиток туризму, стали розвиток транспорту, зв'язку, зростаюча мобільність, урбанізація, скорочення робочого часу, збільшення суспільного багатства. Питома вага

Іноземні інвестиції – усі види майнових та інтелектуальних цінностей однієї держави, завезені на територію іншої держави для отримання взаємної економічної вигоди.

Туризм – це активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межі постійного місця проживання.

туризму у світовій торгівлі послугами становить понад 30 %. На світовому ринку туристичний продукт лідирує нарівні з нафтою. Туризм став одним з найприбутковіших видів бізнесу, оскільки щороку здійснюється понад 1 млрд міжнародних подорожей. Туризм забезпечує роботою понад 140 млн осіб (табл. 3, 4).

Таблиця 3. Найбільші країни світу за кількістю іноземних туристів (на 2016 р.)

№ з/п	Країна	Кількість іноземних туристів (млн осіб)
1	 Франція	86,2
2	 США	80,3
3	 Іспанія	88,6
4	 Китай	59,3
5	 Італія	52,5
6	 Велика Британія	35,8
7	 Німеччина	35,6
8	 Мексика	35,0
9	 Таїланд	32,6
10	 Туреччина	32,0

Таблиця 4. Найбільші країни світу за валютними прибутками від туризму (на 2016 р.)

№ з/п	Країна	Валютні надходження (млрд дол.)
1	 США	205,9
2	 Іспанія	60,3
3	 Таїланд	49,9
4	 Китай	44,4
5	 Франція	42,5
6	 Італія	40,2
7	 Велика Британія	39,6
8	 Німеччина	37,4
9	 Гонконг	32,9
10	 Австралія	32,4

У багатьох країнах світу туризм є основним видом економічної діяльності. У 2016 р. загальна кількість міжнародних туристичних подорожей становила близько 1235 млн. Основним регіоном міжнародного туризму залишається Європа, на яку припадає 616 млн прибуттів (50 % від світових); на країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону – 308 млн (25 %); Північну та Латинську Америку – 199 млн (16 %); Африку – 58 млн (5 %).

Туризм, окрім величезного економічного значення, відіграє й велику роль у розширенні кордонів взаєморозуміння і довіри між людьми різних рас, етносів, релігій, культур.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке світова економіка і які її складові частини?
2. Назвіть і прокоментуйте основні риси сучасної світової економіки.
3. Назвіть прояви глобалізації сучасної світової економіки. Які сектори світової економіки можна вважати найглобалі-

зованими і чому?

4. Які переваги і загрози для національної економіки може мати діяльність транснаціональних корпорацій? Наведіть приклади.
5. У чому проявляється і завдяки чому посилюється глобалізація третинного сектору економіки?

11. СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА. СЕКТОРАЛЬНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ

● **Основні риси сучасного світового господарства.** Прискорення науково-технічного прогресу постійно висуває нові, щораз вищі вимоги до економіки та суспільства різних країн-учасниць світового господарства, створює тісні взаємозв'язки його підрозділів.

Важливу системотворчу роль у світовому господарстві відіграють три типи просторів, що забезпечують існування світової економіки: географічний, економічний та інформаційний.

Географічний простір включає сучасні види транспорту і зв'язку, без яких не може нині функціонувати жоден центр економічної діяльності. У світі налагоджено взаємодію міжнародних, національних і локальних видів залізничного, автомобільного, річкового, морського й авіаційного видів транспорту, трубопроводів і мереж електропередач, усіх видів зв'язку.

В **економічному просторі** визначальну роль відіграють світові фінансові інститути, серед яких провідне місце посідають *Світовий банк*, *Міжнародний валютний фонд (МВФ, мал. 21)*, *Світова організація торгівлі (СОТ)*, а також центральні банки США (Федеральна резервна система), Євросоюзу, Японії тощо. З поч. ХХІ ст. важливу фінансову функцію виконує єдина валюта Європейського Союзу – євро.

Інформаційний простір глобальної економічної системи включає систему цінностей, стереотипи поведінки, ідеї та інші аспекти духовного життя людства.

Як кожна складна економічна система, **світове господарство функціонує відповідно до певних принципів:**

- **територіальність** (прив'язка до певної території, де розташовані виробничі потужності й споруди, ресурси, проходять транспортні магістралі тощо);
- **цілісність** (взаємозв'язок і взаємозалежність елементів господарства між собою, за яких зміни в одному з компонентів беззаперечно викличуть систему змін в усьому комплексі світового господарства);
- **ієрархічність** (підпорядкування, а саме: країни-лідери світового господарства визначають структуру виробництва, переміщення, споживання основних потоків сировини, продукції, послуг, фінансів тощо);
- **саморегуляція** (на основі дії економічного закону попиту і пропозицій);
- **адаптація** (будь-які коливання та зміни на світовому ринку викликають реакцію пристосування до цих

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке світове господарство (світова економіка)?
2. Які передумови сприяли зародженню і розвитку світового господарства?
3. Що означає термін «багаторівневість» світового господарства?
4. Що ви знаєте про тенденції розвитку сучасного світового господарства?

Мал. 21. Штаб-квартира МВФ у Вашингтоні

Структура – внутрішня будова системи та сукупність стійких зв'язків у ній, що забезпечують її цілісність.

змін, що сприяє збереженню економічної рівноваги).

Хоча світове господарство і є цілісною системою, воно дуже неоднорідне – складається з різних частин,

тобто підсистем, які мають певну спільність і специфіку. Для забезпечення обґрунтованості та об'єктивності в поділі світового господарства на окремі підсистеми використовують такі критерії, як рівень економічного розвитку, соціальну структуру господарства, рівень і характер зовнішньоекономічних зв'язків, тип економічного зростання.

● **Множина структур світового господарства й окремих країн.** Світове господарство – система, що має багато складних структур, які формувалися протягом багатьох століть.

Кожна система має цілу **множину структур**. Наприклад, у географії господарства розрізняють такі прості структури, як секторальну, суспільну, політичну, функціональну, територіальну тощо.

Під час аналізу різних типів територіально-виробничих систем (господарства світу, регіону, країни тощо) визначальними стають два види структур – **секторальна й територіальна**. Вони обидві показують співвідношення різних елементів господарської системи – не територіальних (сектори, виробництва і послуги, підприємства, установи й заклади), і тоді йдеться про її секторальну (компонентну) структуру, і територіальних (регіон, економічний район, промисловий центр тощо), і тоді розглядається її територіальна (регіональна) структура.

У світовому господарстві виділяють міжгалузеві комплекси, що є сукупністю однорідних виробництв у межах однієї сфери (паливно-енергетичної, металургійної, машинобудівної, транспортної) або в технологічно пов'язаних різних сферах (будівельна, військово-промислова, агропромислова). Найскладнішою структурою відзначається агропромисловий комплекс, що включає три сфери діяльності: промисловість, що виробляє засоби виробництва (сільськогосподарське машинобудування, виробництво добрив тощо), власне сільське господарство (рослинництво й тваринництво), галузі із заготівлі та переробки аграрної продукції, доведення її до споживача (харчова й легка промисловість, елеваторно-складське господарство, торгівля продовольством, громадське харчування).

Важливою складовою частиною господарства є **інфраструктура**, під якою розуміють сукупність матеріальних засобів з обслуговування виробництва і населення. Залежно від виконуваних функцій розрізняють виробничу й невиробничу (соціальну) інфраструктуру.

Виробнича інфраструктура включає об'єкти і види діяльності, що забезпечують зовнішні умови для розвитку виробництва. До неї входять вантажний транспорт, дороги (мал. 22), електро-, газо- і водопостачання, складське господарство, зв'язок, інформаційне обслуговування. **Невиробнича інфраструктура** опосередковано пов'язана з процесом виробництва і включає підготовку кадрів, середню й вищу освіту, пасажирський транспорт, телефонні мережі, заклади культури, охорони здоров'я, громадського харчування, а також комерційні банки, товарно-сировинні й фондові біржі та ін.

Територіальна структура – це просторова організація господарства, у якій виділяються та взаємодіють один з одним його елементи. У територіальній структурі світового господарства виділяються частини світу, а їх

1

2

Мал. Транспортні розв'язки в Лос-Анджелесі (1) і Шанхаї (2)

складовими є регіони та країни. До складу регіону, як вищої ієрархічної сходинки світового територіального утворення, може входити декілька країн, розташованих на спільній території.

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись шкільним атласом та інформацією Інтернету, визначте регіони світу, для яких властиві такі пропорції співвідношення зайнятості працівників: а) понад 70 % – сільське господарство та добувна промисловість; б) домінування промисловості над сільським господарством зі зростаючою роллю невиробничої сфери; в) близько 70 % – невиробнича сфера. Зіставте отримані результати зі світовою моделлю господарства «Ядро–периферія».

Структурна побудова світового господарства представлена не тільки секторальною та територіальною ознаками. Вона також визначається функціональною спрямованістю національної економіки конкретних країн. З огляду на це виділяють такі групи країн, як *аграрні*, *аграрно-індустріальні*, *індустріальні* й *постіндустріальні*. Належність країн до конкретної групи зумовлює і специфіку тих міжнародних відносин, які складаються між конкретною країною й іншими учасниками світового господарства.

● **Секторальна модель господарства.** Під час тривалого історичного розвитку в секторальній структурі світового господарства відбулися кардинальні зміни. З економічною діяльністю первісних людей були пов'язані так звані *первинні види господарської діяльності* (сільське господарство, рибальство, мисливство, лісівництво, добувна промисловість). Первинний сектор був найпершим в історії людства і тривав аж до початку промислової революції (сер. XVIII ст.), після чого він поступився першістю *вторинним виробництвом* (обробна промисловість і будівництво). Суспільство, що існує в умовах пануючого вторинного сектору економіки, зветься *індустріальним*.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Трисекторна модель економіки Фішера–Кларка–Фурастьє (1935–1949 рр.): первинний сектор – аграрні країни, «бананові республіки», «сировинні додатки» або «сировинні донори»; вторинний сектор – індустріальні країни та НІК; третинний сектор – 3 стадії формування:

- з 1930-х рр. – *постіндустріальна економіка*;
- з 1980-х рр. – *зріла постіндустріальна економіка*;
- з 2000-х рр. – *інформаційна постіндустріальна економіка*.

На сучасному етапі розвитку світового господарства спостерігається чітке зменшення частки виробничої сфери (первинного і вторинного секторів) і збільшується значення *третинного сектору* (сфери послуг). Нині у світі до невиробничої сфери залучено вже близько 1/3 активного населення, а в окремих розвинутих країнах світу показник зайнятості становить понад 50 % (табл. 6).

Таблиця 6. Частка зайнятих за секторами економіки (у % на 2016 р.)

Країна	Сектори економіки		
	Первинний сектор	Вторинний сектор	Третинний сектор
Монако	0	16	84
Сінгапур	1	15	84
США	1	20	79
Німеччина	2	24	74
Японія	3	26	71
Україна	6	26	68
Росія	9	28	63
Китай	28	29	43
Афганістан	79	6	15
Нігер	87	4	9
Світ загалом	32	24	44

Часто з третинної сфери економіки виділяють *четвертинну* – послуги для бізнесу (маркетинг, банківські та фінансові й інші, пов'язані з плануванням та організацією виробництва) та *п'ятинну* – надає послуги населенню, яке потребує високого рівня кваліфікації персоналу.

Суттєві зміни нині відбуваються і в структурі матеріального виробництва. Пов'язані вони, перш за все, зі змінами пропорцій між промисловістю та сільським господарством на користь промисловості, від розвитку якої залежить зростання продуктивності праці в усіх секторах господарства. Питома вага промисловості у ВВП найрозвинутіших країн світу (США, країни Євросоюзу, Японія та ін.) сягає рівня 25–35 %, а сільського господарства – усього 1–2 %. І лише в країнах, що розвиваються, сільське господарство (його частка у ВВП становить 30–40 %), як і раніше, значно перевершує промисловість (10–20 %).

Мал. 23. Ракета-носій Аріан-5 – символ європейських високих технологій (Музей авіації та космонавтики Ле Бурже, Франція)

Загальною тенденцією сучасності є зниження частки видобувної промисловості й збільшення ролі обробної промисловості. В останній особливо швидко підвищується значення новітніх наукоємних напрямів машинобудування (мікроелектроніка, робототехніка, авіаракетокосмічна промисловість; мал. 23) і хімічної промисловості (органічний синтез тощо).

Відбуваються зміни і на транспорті. У вантажообігу перше місце посідає морський транспорт (понад 60 %), а в пасажирообігу – автомобільний (понад 80 %), швидкими темпами розвиваються порівняно нові види транспорту – повітряний і трубопровідний. У товарній структурі світової торгівлі збільшується частка готових виробів, машин та устаткування, зменшується частка сировини і продовольства. Зросла торгівля технологіями (патентами, ліцензіями та ін.).

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Які риси притаманні сучасному світовому господарству?
2. Що називають структурою світового господарства? Які ознаки формують образ множинності структури сучасного світового господарства?
3. Що таке секторальна структура світового господарства? Як розподілені елементи виробництва і сфери послуг за сучасною секторальною моделлю економіки?
4. Які простежуються етапи в становленні сучасної секторальної моделі господарства? Чи можна стверджувати, що для всіх регіонів і країн світу властива трисекторна модель економіки?
5. Яке місце НТП у формуванні характерних рис сучасного світового господарства? Оцініть секторальні та територіальні зрушення на перспективу до кінця XXI ст.

ДОСЛІДЖЕННЯ № 1

Тема: Інформаційно-технологічна революція та її вплив на світову економіку

Мета: закріпити зміст понять «світова економіка», «науково-технічна революція» та їхні складові; визначити риси світового господарства на постіндустріальному (інформаційному) етапі розвитку та особливо роль НТР; ознайомитися з підходами до побудови моделі сучасного світогосподарства (двочленної, тричленної, десятичленної); визначити підґрунтя розмежування сучасного світу на Північ і Південь («Центр–периферія»); оцінити необхідність системного підходу до аналізу структури і динаміки розвитку світового господарства.

ДОСЛІДЖЕННЯ № 2

Тема: Від економіки індустріального до економіки постіндустріального суспільства

Мета: закріпити зміст поняття «світова економіка»; аналізувати етапність розвитку світового господарства на підґрунті секторальної моделі економіки; оцінити вплив природних і суспільних чинників на розміщення виробництва і зміну їхнього значення під час переходу від економіки індустріального до економіки постіндустріального суспільства.

РОЗДІЛ II. ЄВРОПА

Тема 1. Загальна характеристика Європи

○ Ви дізнаєтеся про:

- кількісні та якісні риси складу та особливості ЕГП Європи;
- тенденції інтеграційних і дезінтеграційних процесів у Європі;
- особливості природних умов і ресурсів Європи;
- структуру та розміщення населення Європи;
- особливості економіки країн Європи за секторальною моделлю структури господарства.

○ Ви навчитесь:

- орієнтуватися на політичній карті Європи: розрізняти субрегіони, країни, їхні столиці та сучасні мегаполіси;
- виявляти та характеризувати особливості демографічних та урбанізаційних процесів, розміщення населення в регіоні;
- оцінювати забезпеченість країн регіону основними видами природних ресурсів;
- порівнювати особливості міжнародної спеціалізації економічно розвинених країн і країн з перехідною економікою;
- обчислювати індекс «транснаціональності» корпорацій;
- пояснювати вплив регіональної інтеграції на особливості економіки країн Європи.

12. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ЄВРОПИ. СКЛАД РЕГІОНУ

○ **Економіко-географічне положення та склад регіону.** Європа (грец. *Europe*, так звалися території, що знаходилися на заході від Егейського моря) – регіон, який займає західну частину материка Євразія, у басейнах Атлантичного та Північного Льодовитого океанів, та острови й архіпелаги, найбільшими з яких є: Нова Земля, Земля Франца-Йосифа, Шпіцберген, Ісландія, Британські острови, Зеландія, Балеарські острови, Корсика,

ПРИГАДАЙТЕ

1. Межі Європи як частини політичної карти світу та кількість країн, які входять до її складу.
2. Кількісні та якісні ознаки для групування країн Європи.
3. Сутність поняття «географічне положення» та його види.
4. Що таке «міжнародні організації»? Про діяльність яких організацій в Європі ви знаєте?

Мал. 24. Субрегіони Європи

Сардинія, Сицилія. Площа Європи – близько 10 млн км², площа островів – 730 тис. км².

Економіко-географічне положення країн Європи визначається такими особливостями:

- безпосередньою близькістю (географічною, історичною, суспільно-політичною) до більшості частин світу (Азії, Африки, Америки);
- зручним і здебільшого добросусідським положенням європейських країн одна щодо одної;
- вигідним транспортно-географічним положенням (ТГП) (завдяки невеликим розмірам територій країни відзначаються високою транспортною досяжністю);
- зручним приморським положенням (на заході Європи немає місця, що віддалене від моря на понад 480 км, на сході – на 600 км). До внутрішньоконтинентальних країн належать усього 9 із 44 держав (Швейцарія, Австрія, Люксембург, Ліхтенштейн, Чехія, Словаччина, Угорщина, Молдова, Македонія);
- європейські країни перебувають у відносній близькості до найважливіших джерел дешевої сировини, робочої сили та ринків збуту товарів і послуг у країнах, що розвиваються.

На поч. ХХІ ст. у Європі налічують 44 незалежні держави, що належать до 4 субрегіонів (мал. 24, табл. 1). Західна Європа налічує 9 держав і межує з усіма іншими регіонами Європи. До складу Північної Європи, окрім традиційних Скандинавських країн, нині включають ще 5 країн (Велику Британію, Ірландію, Естонію, Латвію і Литву). Південна Європа включає 15 суверенних держав і одну залежну територію – Гібралтар (належить Великій Британії). До регіону Східна Європа нині включають 10 держав, зокрема й усю Росію, величезна територія якої лежить у двох частинах світу – Європі та Азії.

Таблиця 1. Особливості складу Європи

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри територій (площа)	1 – <i>гігант</i> (Росія), 3 – <i>значні</i> (Україна, Франція, Іспанія), 12 – <i>середні</i> , 21 – <i>малі</i> , 1 – <i>невеликі</i> (Люксембург), 6 – <i>карлики</i>

Ознаки	Розподіл країн за групами
Чисельність населення (на 2017 р.)	1 – <i>гігант</i> (Росія), 6 – <i>великі</i> (ФРН, Франція, Велика Британія, Італія, Іспанія, Україна), 2 – <i>середні</i> (Польща, Румунія), 25 – <i>малі</i> , 10 – <i>карлики</i>
Якісні характеристики складу	
Форма державного правління (ФДП)	12 – <i>монархій</i> (з яких Ватикан – теократична, решта – конституційні), 32 – <i>республіки різного типу</i> .
Форма державного устрою (ФДУ)	6 – <i>федерацій</i> (Швейцарія – фактично, юридично є конфедерацією), 38 – <i>унітарні</i>
Рівень економічного розвитку	30 – <i>економічно розвинуті</i> , 14 – <i>країни з перехідною економікою</i>
Індекс людського розвитку (ІЛР) на 2017 р.	33 – <i>дуже високий</i> , 7 – <i>високий</i> (Білорусь, Болгарія, Сербія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Україна), 1 – <i>середній</i> (Молдова)

● **Політична карта Європи.** Сучасна політична карта Європи формувалася протягом тривалого часу. Ще у XVIII ст. виникли і досягли економічного розквіту потужні централізовані держави (Англія, Франція, Іспанія, пізніше Італія, Німеччина, Росія). У подальшому після двох світових війн політична карта Європи значно змінилася, колишні метрополії позбулися всіх колоніальних володінь. Наприкінці XX ст. розпочався новий етап трансформації політичної карти Європи. Це було пов'язано з розпадом СРСР у 1991 р. і утворенням 15 незалежних держав, об'єднанням двох німецьких держав (НДР і ФРН в єдину Федеративну Республіку Німеччина), «оксаметовими революціями» в країнах Східної Європи (поділ Чехословаччини на Чехію і Словаччину), громадянською війною в Югославії й подальшим розпадом її на 6 самостійних країн тощо. Після краху соціалістичних режимів більшість країн колишнього «соціалістичного табору» переорієнтувалася на західні структури. Нині понад половину держав Європи є членами ЄС і НАТО, решта прагнуть потрапити туди щонайскоріше.

Збройних конфліктів не позбавлений жодний регіон світу, навіть такий благополучний, як Європа, де наявні певні осередки політичного напруження та «гарячі точки» (в Україні, Великій Британії, Іспанії, Молдові, країнах колишньої Югославії). З 2014 р. новою і кривавою «гарячою точкою» на карті Європи стала Україна, у якій у гібридній війні на сході країни загинуло вже понад 10 тис. осіб і майже 23 тис. поранено. Болючим питанням для країни є й анексія Росією Криму.

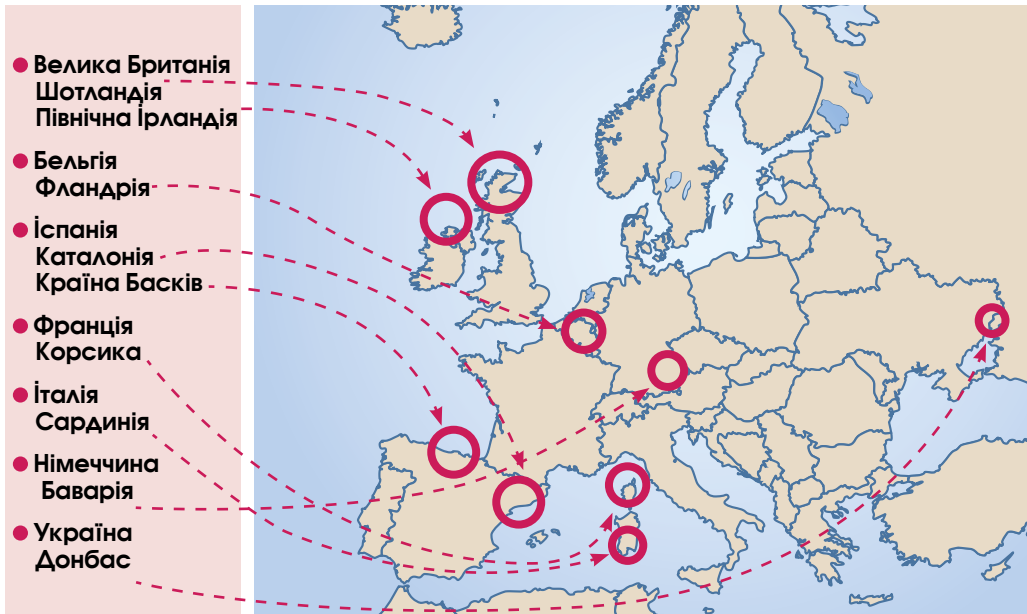
● **Європейський сепаратизм.** Нині Європа переживає складні часи, у ній відбуваються не тільки інтеграційні рухи, а й сепаратистські прояви. Ряд потужніших держав Європи стикається з активізацією діяльності регіональних сепаратистських організацій. Серед них є радикальні течії, що борються за повну незалежність своєї етнічної території і створення власної національної держави. Інші вимагають розширення культурних, економічних і політичних прав. Найактивніше сепаратистські рухи проявляються в Іспанії (Каталонія, Країна Басків), Великій Британії (Шотландія, Північна Ірландія), Україні (Донбас); є прояви сепаратизму у Франції (Корсика), Бельгії (Фландрія), Італії (Сардинія), Німеччині (Баварія) та ін. (мал. 25).

Прагнення до незалежності в автономній області *Каталонія* (у складі Іспанії з XV ст.), на території якої мешкає понад 7,5 млн осіб, пов'язане як з культурними і мовними, так і з економічними причинами. Прихильники відокремлення вважають, що Каталонія «годує Іспанію», зокрема її відсталі частини (Андалусію, Валенсію тощо). У жовтні 2017 р. в Каталонії відбувся так званий референдум, 90 % учасників якого висловилися за незалежність регіону, однак влада Іспанії не ратифікувала результати цього голосування й оголосила їх поза законом.

Автономна область *Країна Басків* (у складі Іспанії з початку XVI ст.), у якій проживає близько 2,2 млн осіб, тривалий час вважалася одним із основних осередків сепаратизму в Європі. З 1968 р. місцеві сепаратистські угруповання використовували тактику терактів по всій Іспанії (понад 850 жертв). І в 1980 р. у басків з'явилися власний уряд, парламент і поліція, телеканали і радіо, двомовна освіта тощо.

Шотландія перебуває у складі Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з 1707 р. У регіоні, де нині мешкає 5,3 млн осіб (майже 8 % населення Великої Британії), завжди існували політичні сили, що прагнули суверенітету. Однак 18 вересня 2014 р. після тривалих консультацій з британським урядом у Шотландії відбувся референдум щодо виходу її зі складу Великої Британії, на якому сепаратистські прагнення отримали поразку (55,3 % місцевих мешканців висловилися проти незалежності).

Сучасна геополітична ситуація в *Україні* свідчить, що потенційно найнебезпечнішими регіонами щодо проявів сепаратизму є прикордонні, у яких компактно проживають нацменшини, що мають певні прагнення до розширення своїх прав. У 2014 р. Росія як країна-агресор використала сепаратистські настрої певних політичних кіл України, що призвело до анексії Криму й окупації окремих районів Донецької і Луганської областей і проголошення там невизнаних «псевдореспублік».

Мал. 25. Центри сепаратизму в Європі

● **Міжнародні організації у Європі.** Однією з найважливіших особливостей розвитку європейських держав після завершення Другої світової війни було взаємне прагнення до економічної, політичної та військової інтеграції. Це виявилось в об'єктивно існуючій на той час тенденції до інтернаціоналізації господарського життя, політики, науки, культури, прагнення народів до тіснішого зближення та співробітництва.

Країни Європи є членами різних міжнародних організацій, більшість яких – організації економічного й політичного характеру (табл. 2).

Таблиця 2. Найбільші міжнародні організації та союзи Європи

Назва	Рік утворення	Країни-члени	Штаб-квартира	Мета
Європейський Союз (ЄС)	1957	28 держав (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія (до 2019 р.) , Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція)	Брюссель (Бельгія)	Запровадження європейського громадянства; забезпечення свободи, безпеки й законності; сприяння економічному й соціальному прогресу; зміцнення ролі Європи у світі
Рада Європи	1949	47 держав (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Росія, Україна, Франція, Швеція та ін.)	Страсбург (Франція)	Побудова єдиної Європи, що заснована на принципах свободи, демократії, захисту прав людини і верховенства закону.
Співдружність Незалежних Держав (СНД)	1991	9 держав (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан)	Мінськ (Білорусь)	Здійснення співробітництва в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та ін. сферах; міждержавна кооперація та інтеграція; захист прав і свобод громадян країн-членів
Організація Північно-атлантичного договору (НАТО)	1949	29 держав (Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ісландія, Італія, Канада, Латвія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, США, Туреччина, Чехія, Франція та ін.)	Брюссель (Бельгія)	Гарантування свободи й безпеки всіх своїх членів у Європі і Північній Америці відповідно до принципів Статуту ООН

Продовження таблиці 2

Назва	Рік утворення	Країни-члени	Штаб-квартира	Мета
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	1975	57 держав (Австрія, Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Велика Британія, Греція, Іспанія, Казахстан, Росія, США, Туреччина, Швейцарія та ін.)	Відень (Австрія)	Запобігання виникненню конфліктів у регіоні, урегулювання кризових ситуацій, ліквідація наслідків конфліктів

Найшвидше інтеграційні процеси розвивалися в західній частині Європи. У травні 1957 р. у Римі було створено *Європейське економічне співтовариство* (ЄЕС), або «Загальний ринок», у складі Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу. З 1992 р., після Маастрихтських угод, розпочався новий етап у розвитку європейської інтеграції. Країни-учасниці підписали договір про створення *Європейського Союзу* (з 1 листопада 1993 р.), який передбачає:

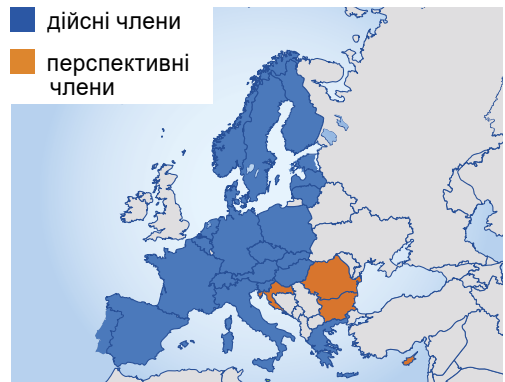
- проведення спільної політики та політики безпеки;
- співпрацю у сфері правосуддя та внутрішніх справ (вільне пересування та перебування на всій території ЄС, право громадян країн ЄС обирати та бути обраними до місцевих органів влади та Європарламенту, захист прав громадян за межами ЄС, контроль за зовнішніми кордонами, митна співпраця, візова політика тощо);
- співробітництво в економічній і соціальній сферах (захист безпеки й охорони здоров'я громадян, соціальний захист, захист праці іммігрантів, охорона навколишнього середовища) тощо.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

З 1985 р. 9 травня відзначається як День Європи (день прийняття інтеграційного плану Р. Шумана). Гімн Європи «Ода до радості» – фінал 9-ї симфонії Л. Бетховена на слова Г. Міллера. У 1986 р. Рада Європи затвердила прапор ЄС (символізує союз народів Європи). Конвент ЄС у 2004 році підготував проект конституції ЄС (ще не набула чинності).

Кількість країн – членів ЄС на 2017 р. – 28 (Хорватія є останньою за датою вступу – 2013 р.). Наразі ставлення країн до членства в організації неоднозначне: низка країн очікують на вступ до ЄС (потенційні кандидати та країни, які мають перспективу членства в разі виконання відповідних вимог) і Brexit (51,9 % громадян Великої Британії під час референдуму 23 червня 2016 р. висловили своє бажання вийти з ЄС).

Інститути Європейського Союзу є результатом бажання створити щонайтісніше об'єднання народів Європи.

Мал. 26. Країни Шенгенської зони (дійсні та перспективні члени)

Вони включають законодавчу (Європейський парламент), виконавчу (Європейська комісія) та судову (Суд ЄС та Європейський суд аудиторів) владу.

З березня 1995 р. подорожі в Європу організувати стало набагато простіше, адже країни Шенгену (мал. 26) скасували прикордонний контроль. Список країн Шенгенської зони 2017 р. налічує 26 держав, у які туристи в'їжджають, маючи візу хоча б однієї з країн-членів.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Які риси властиві економіко-географічному положенню країн Європи? Визначте позитивні та негативні прояви ЕГП.

2. Пригадайте етапи розвитку політичної карти Європи. Які сучасні держави існували на політичній карті Європи із часів Середньовіччя, Нового часу, утворилися лише в Новітній час?

3. За якими ознаками можна оцінити склад країн Європи? Спираючись на відому вам інформацію, доведіть або спростуйте тезу про переважання однотипних, подібних за ознаками країн у регіоні Європи.
4. У чому полягає особливість інтеграційних процесів у Європі? Які спостерігаються дезінтеграційні тенденції? Зазначте їхні причини.

13. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ ЄВРОПИ. НАСЕЛЕННЯ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що означають поняття «природні умови» та «природні ресурси»? У чому принципова відмінність між цими поняттями?
2. На які види поділяють природні ресурси?
3. Що таке ресурсозабезпеченість і як цей показник обчислюється?
4. За якими параметрами характеризується населення світу (регіону, країни)?

● Природні умови і ресурси Європи.

Природні умови Європи дуже різноманітні. У місцевому *рельєфі* чергуються низовини, пагорбкваті рівнини і гори. Середні висоти сягають майже 300 м, максимальна – 4807 м (г. Монблан). У Європі панує рівнинний рельєф (мал. 27). Майже весь схід охоплює Східноєвропейська (Руська) рівнина, значні площі займають рівнини у Фенноскандії. В інших районах рівнини (Середньодунайська, Нижньодунайська, Паризький басейн тощо) лежать між горами. На крайньому сході тяг-

нутья гори Урал, на північному заході – Скандинавські гори. Смуга невеликих за площею та висотою гір охоплює південну частину Середньої Європи: Центральний масив, Вогези, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори та ін. З півдня ця смуга оточена найвищими горами Європи – Альпами та Карпатами. Гірський рельєф переважає в Південній Європі: Піренеї, Андалузькі гори, Апеннінські гори, Стара-Планина, Динарські гори, Родопи тощо.

На більшій частині Європи панує *помірний клімат*, а наявність західного перенесення повітря з Атлантичного океану зумовлює переважання морських і перехідних від морських до континентальних типів клімату. Загалом зима м'яка, і тільки на сході морозна, зі стійким сніговим покривом. Найвищі середньомісячні температури січня властиві для Середземномор'я (+10...+12 °С). Середні температури липня коливаються від +30 °С на Середземномор'ї до +4 °С в Арктиці. Річна сума опадів зменшується із заходу (1000–2000 мм) на схід (300–500 мм).

Великі *річки* зосереджені на рівнинах Східної Європи. Перше місце за довжиною (3530 км), площею басейну (1360 тис. км²) та середньою річною

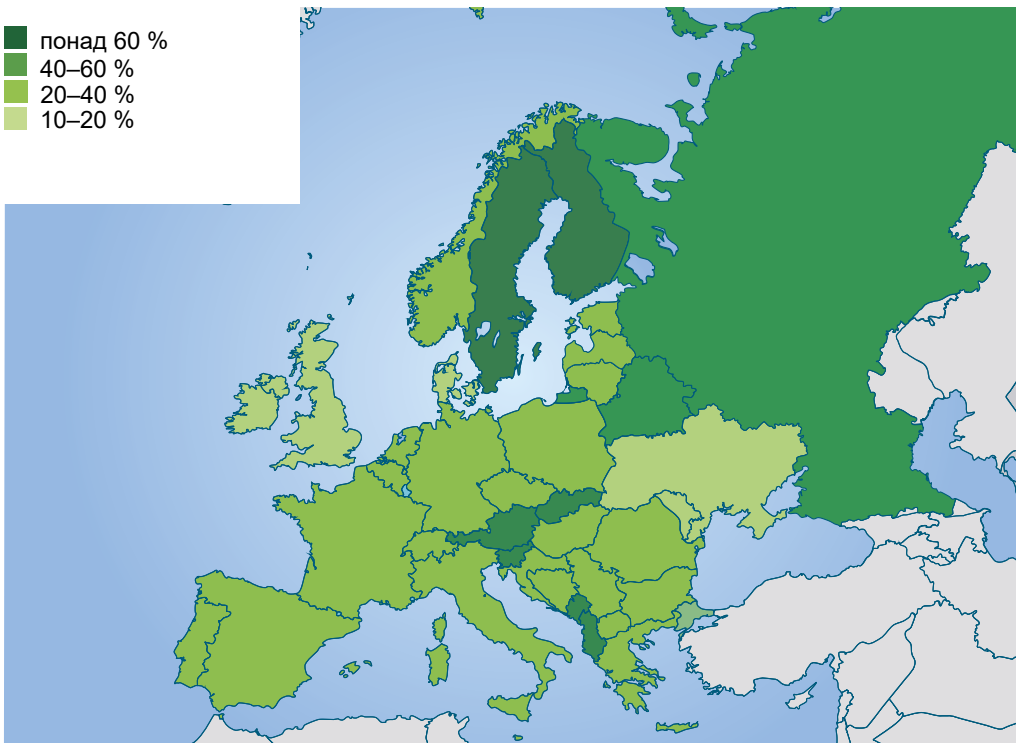
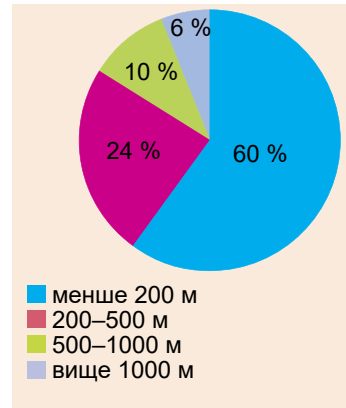
Мал. 27. Розподіл форм рельєфу Європи за висотою над рівнем моря

витратою води (понад $8000 \text{ м}^3/\text{с}$) посідає Волга. Великими річками є також Дніпро, Дон, Печора, Дністер, Північна Двіна, Урал. Територією Західної Європи протікають Дунай (довжина – 2850 км, площа басейну – 817 тис. км^2), Рейн, Ельба, Вісла, Луара, Тахо, Одра. У Європі налічують багато *озер*, особливо у Фенноскандії, на Британських островах і в Альпах. Більшість озер належать до прісних проточних водойм.

Європа має потужні *гідроенергетичні ресурси*, на які особливо багаті гірські райони Скандинавії, Альп, Піренеїв тощо.

Європа дуже добре освоєна та заселена, тому рослинам і тваринам доводиться відвойовувати ареали поширення. Однак *рослинний* і *тваринний світ* дуже різноманітний. Представники флори та фауни європейських країн, а також унікальні пам'ятки природи зберігаються у численних національних парках і заповідниках.

У Європі загальна площа земель, укритих *лісами*, становить 1,02 млрд га, або близько 45 % європейської території. Лісистість неоднорідна і змінюється від 0,3 % в Ісландії до 73 % у Фінляндії (мал. 28). Загалом на кожного європейця припадає понад 1,37 га лісу.

Мал. 28. Лісистість країн Європи

У надрах Європи зосереджені різноманітні **корисні копалини**. Деякі види мінеральної сировини утворюють доволі великі поклади (табл. 1, 2) і можуть майже повністю забезпечити потреби загальноєвропейського господарства (вугілля, ртуть, свинець, цинк, калійні солі, графіт тощо). Однак більша частина мінеральних ресурсів у Європі кількісно незначна (зокрема, нафта й природний газ, марганцеві й нікелеві руди, хроміти, фосфорити, золото й срібло тощо), тому Європа імпортує їх у великій кількості.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Найбільше у Європі нафтове родовище розташоване в Росії на болотах оз. Самотлор у Західному Сибіру. За деякими даними, запаси нафти налічують 7,1 млрд т, або 15 млрд барелів. Освоєння почалося в 1965 р., нафта залягає на глибині до 2,5 км. Розробляє родовище ТНК «Роснефть». У 2014 р. компанія взялася за буріння 570 нових свердловин для видобутку нафти в Самотлорському родовищі.

Таблиця 1. Частка європейських запасів мінеральної сировини від світових запасів

Мінеральний ресурс	%
Вугілля	20
Цинк	18
Свинець	14
Мідь	7
Залізні руди	6
Нафта	5

Таблиця 2. Поширення мінеральної сировини на території Європи

Корисна копалина	Країна розміщення	Басейн
Паливні ресурси		
Кам'яне вугілля	Росія	Кузбас, Печорський, Південноякутський і російська частина Донецького
	Німеччина	Рурський, Саарський
	Польща	Верхньосілезький, Люблінський
	Україна	Донецький
	Велика Британія	Йоркшир-Ноттінгемшир, Південний Уельс, Ньюкаслський
	Чехія	Остраво-Карвинський
Буре вугілля	Росія	Кансько-Ачинський
	Німеччина	Нижньорейнський, Галле-Лейпцизький
	Україна	Дніпровський
		Болгарія, Угорщина, Чехія
Нафта й природний газ	Росія	Західносибірський, Волго-Уральський
	Велика Британія Норвегія Нідерланди Данія	Північне море

Продовження таблиці 2

Корисна копалина	Країна розміщення	Басейн
Рудні ресурси		
Залізна руда	Росія	Курська магнітна аномалія (КМА)
	Франція	Лотаринзький
	Швеція	Кіруна
	Україна	Кривбас, Кременчуцький
Мідна руда	Росія, Польща, Фінляндія	
Уранова руда	Франція, Швеція	
Боксити	Росія, Франція, Угорщина, Греція, Боснія і Герцеговина	
Нерудні ресурси		
Калійна сіль	Білорусь, Росія, Німеччина, Франція, Україна	

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, визначте регіони Європи, на які припадають: а) найбільші запаси мінеральних паливних (рудних, нерудних) ресурсів; б) найбільший гідроенергопотенціал і найвищий показник доступу населення до джерел очищеної води; в) найвища лісистість; г) найрізноманітніші і найосвоєніші рекреаційні ресурси. 2. За статистичними джерелами обчисліть забезпеченість країн Європи (за вибором) мінеральними ресурсами.

● **Демографічна ситуація у Європі.** Країни Європи характеризуються несприятливою демографічною ситуацією, якій властива низька народжуваність, висока смертність (унаслідок значних темпів старіння) та низький природний приріст. Майже всі європейські країни (окрім Албанії) належать до першого типу відтворення населення, а в ряді країн навіть спостерігається природне скорочення населення – **депопуляція** (табл. 3).

Таблиця 3. Природний приріст у деяких країнах Європи (на 2017 р.)

Країна	Природний приріст (%)
Ірландія	1,2
Швеція	0,8
Велика Британія	0,5
Франція	0,4
Італія	0,2
Польща	-0,1
Німеччина	-0,2
Україна	-0,4
Молдова	-1,1

Таблиця 4. Очікувана тривалість життя у деяких країнах Європи (на 2017 р.)

Країна	Загальна (роки)
Ісландія	83,1
Швейцарія	82,6
Італія	82,3
Швеція	82,1
Франція	81,9
Словаччина	77,3
Болгарія	74,7
Україна	72,1
Молдова	71,0

У Європі одна з найвищих у світі тривалість життя (табл. 4), зокрема, в Ісландії – 85,4 року (жінки) і 80,9 року (чоловіки), у Швейцарії – 85,1 року (жінки) і 80,3 року (чоловіки). Найменшу тривалість життя зафіксовано у Молдові (жінки – 75,1 року, чоловіки – 67,1 року) і Росії (жінки – 77,7 року, чоловіки – 65,3 року). У віковій структурі постійно знижується частка дітей і зростає – літніх людей.

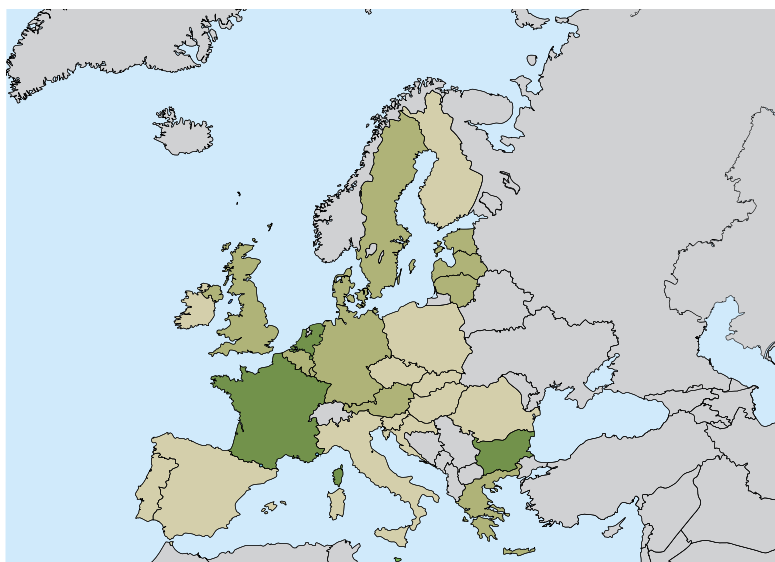
Європейські країни активно проводять *демографічну політику*, що спрямована на підвищення народжуваності, однак вона не досягає бажаних результатів. У більшості з них здійснюється цілий комплекс заходів з метою підвищення рівня народжуваності (надаються великі грошові виплати, різні пільги), однак ці демографічні заходи не змогли поліпшити демографічний стан у європейських країнах. Проблему дещо допомагають вирішити іммігранти з мусульманських країн, для яких традиційна висока народжуваність.

● **Етнічний і релігійний склад населення.** Сучасний *етнічний склад* населення Європи сформувався внаслідок тривалого історичного процесу і взаємодії багатьох народів та етносів. Загалом нині в регіоні налічують понад 90 різних народів, серед яких найчисленнішими є 30 (росіяни, німці, французи, британці, італійці, українці, іспанці, поляки тощо).

Після Другої світової війни етнічний склад європейського населення урізноманітнівся через посилення міграційних потоків із країн «третього світу» (колишніх колоній). Мільйони арабів, азіатів, латиноамериканців та африканців прямували, здебільшого нелегально, до Європи. Багато іммігрантів не лише прижилися в Німеччині, Франції, Великій Британії, Скандинавських країнах, а й отримали в них офіційне громадянство (мал. 29). Нова хвиля масового міграційного напливу розпочалася з 2015 р., коли в Європу ринули потоки біженців з країн Північної Африки (Алжиру, Лівії, Єгипту) та Близького Сходу (Сирії, Іраку, Ємену). За даними незалежних агенцій, тільки за 2016 р. до Європи прибуло 1,82 млн мігрантів, а за

Частка мусульман:

- понад 6 %
- 4–6 %
- 2–4 %
- менше за 2 %

Мал. 29. Розподіл мусульманського населення у Євросоюзі

2016 р. – 188 тис. Українська діаспора нині дуже значна у Польщі, Німеччині, Чехії, Словаччині, Іспанії, Італії тощо.

Можна виділити такі види європейських держав *за національним складом*:

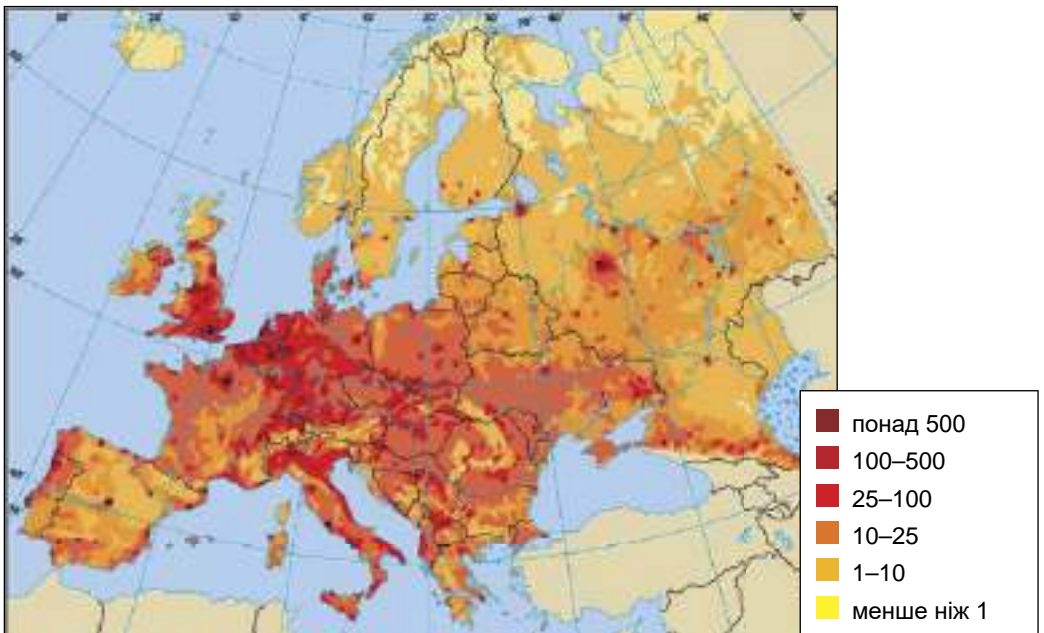
- *однаціональні* (основна народність становить понад 90 %);
- *з різким переважанням однієї нації*, за наявності численних національних меншин (Велика Британія, Німеччина, Франція, Іспанія, Фінляндія, Румунія та ін.);
- *двонаціональні* (Бельгія – валлони і фламандці);
- *багатонаціональні* (Росія, Швейцарія).

Більшість держав однаціональні, національні меншини є у Франції (корсиканці, фламандці), ФРН (турки, італійці, греки), Великій Британії (шотландці, ірландці, валлійці), Швейцарії, Фінляндії (6 % шведів), Латвії, Україні, Білорусі (росіяни), Угорщині (роми), Чехії (словаки), Болгарії (турки) тощо. Найбільш багатонаціональною країною є Росія, на території якої мешкають понад 200 національностей.

Майже в усіх європейських країнах панівною *релігією* є християнство, яке зародилося у I–II ст. у Східному Середземномор'ї, а в 1054 р. розкололося на католицьку і православну гілки. Нині ж *католицизм* особливо поширений в Іспанії, Португалії, Італії, Франції, Ірландії, Бельгії, Австрії, Польщі, Чехії, Угорщині, Словаччині, а також у карликових державах Європи (Мальта, Люксембург, Монако, Ліхтенштейн, Сан-Марино, Андорра). У Швейцарії на католиків припадає 52 % вірян. *Протестантизм* у різних його проявах панує нині в Норвегії, Швеції, Данії, Ісландії, Фінляндії, північній частині Німеччини (лютеранство), Нідерландах і Великій Британії (англіканство). *Православ'я* здавна поширене в Греції, Росії, Україні, Білорусі, Болгарії, Румунії, Сербії тощо. *Іслам* принесли на Балкани турки-османи в XIV–XV ст., і донині його дотримуються албанці, боснійці, частина болгар і численні мігранти з Близького Сходу та Північної Африки. *Іудаїзм* поширений там, де є віруючі євреї.

● **Розселення населення. Світові міста у Європі.** Європа – найзаселеніша частина світу, однак *густота населення* неоднорідна (мал. 30). Так, слабозаселені Фенноскандії у Фінляндії та північні території Росії, найменшу густоту населення мають Ісландія (3,3 особи/км²), Росія (8,5 особи/км²) і Норвегія (13,1 особи/км²). І навпаки, дуже густо заселена смуга, що тягнеться від Південно-Східної Англії, через Бельгію і Нідерланди, долиною Рейну і доходить до річки По в Італії. Особливо густо заселені Монако (18 700 осіб/км²), Мальта (1432 особи/км²), Сан-Марино (516 осіб/км²), Нідерланди (414 осіб/км²) і Бельгія (341 особа/км²).

У Європі переважає *міське населення*, на яке припадає нині понад 77 %, найурбанізованішими країнами стали Монако (100 %), Бельгія (98 %), Мальта (96%), Ісландія (94%), Нідерланди (92 %), Люксембург (91 %), Велика Британія (83 %) тощо, мінімальних значень частка міського населення набула в Ліхтенштейні (14 %), Боснії і Герцеговині (40 %), Молдові (45 %) й Албанії (59 %). У Європі налічується понад 35 міст-мільйонерів, причому серед них переважають міста з населенням, яке небагато перевищує 1 млн осіб. Одночасно тут значно поширена така форма міського розселення, як міська *агломерація*. Зливаючись, ці агломерації утворюють цілі смуги міського населення. У Європі сформувалися кілька великих міських агломерацій та кілька гігантських *мегалополісів* (табл. 5).

Мал. 30. Густина населення у Європі (осіб/км²)

Таблиця 5. Мегалополіси і найбільші агломерації у Європі

Назва	Країна	Населення (млн осіб)	Густина населення (осіб/км ²)
Мегалополіс			
Європейський банан (Блакитний банан)	Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, ФРН, Франція, Швейцарія, Італія	130	~ 1500–2000
Агломерації			
Московська	Росія	19,0	2900
Лондонська	Велика Британія	13,8	5600
Паризька	Франція	12,1	3700
Рейнсько-Рурська	ФРН	11,4	1600
Міланська	Італія	7,5	2800
Прирейнська (Рандстад)	Нідерланди	7,1	1500
Мадридська	Іспанія	6,3	4800

Серед тенденцій сучасного розселення у Європі найважливішими є такі:

- розвиток **субурбанізації** – переміщення міського населення до передмість, що стало наслідком масової автомобілізації населення і безперервного осучаснення транспортної інфраструктури;
- збільшення кількості середніх і малих міст (уже понад третину німців мешкають у містах із населенням більше 100 тис. осіб);

- поширення *рурбанізації* – процесу поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість. Нині майже в усіх розвинутих європейських країнах сільські мешканці, так само як і міські, забезпечені всіма «благами цивілізації» (водопостачанням і каналізацією, електрикою і газом, автомобілями і дорогами, засобами зв'язку, медичним обслуговуванням);
- виникнення із середини 1960-х рр. *джентрифікації* – явища, протилежного субурбанізації, зокрема реконструкції і оновлення будівель у раніше непривабливих частинах міста й асоційований з ними переїзд до району багатших мешканців.

Європа є дуже важливим центром політичного, економічного та культурного впливу у світі. Тут сформувалися так звані *глобальні (світові) міста*, які відчутно впливають на глобальні справи, використовуючи для цього економічні, соціальні, культурні та політичні засоби. Світове місто характеризується цілим рядом ознак, серед яких: велика чисельність населення, зосередження штаб-квартир найбільших ТНК, міжнародних економічних і геополітичних організацій, є світовим фінансовим центром, має високорозвинуту сферу ділових послуг. До таких міст належать 50 найбільших населених пунктів тридцяти країн Європи, переважно столиці: наприклад, у Великій Британії – 7 (Лондон, Манчестер, Бірмінгем, Глазго, Брістоль, Единбург, Ліде), у ФРН – 7 (Берлін, Франкфурт-на-Майні, Мюнхен, Дюссельдорф, Гамбург, Штутгарт, Кельн), у Швейцарії – 2 (Цюрих, Женева), в Україні – 1 (Київ).

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть риси природних умов Європи. Наскільки контрастною для життєдіяльності суспільства є природа регіону?
2. У чому полягають особливості забезпеченості та поширення за субрегіонами Європи природних ресурсів

різних типів?

3. Яка демографічна ситуація склалася у Європі на поч. ХХІ ст.? Яку роль в її формуванні відіграють природний і механічний рухи населення?
4. Охарактеризуйте сучасну структуру населення Європи.
5. Перелічіть ознаки урбанізації і розселення населення в регіоні. Доведіть, що більшість тенденцій властива міському населенню Європи.
6. Що означає термін «світове місто»? Чи будь-яке місто може отримати статус світового?

14. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН ЄВРОПИ

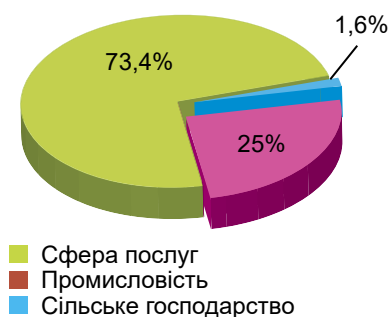

● **Загальний господарський розвиток.** Європейські країни вирізняються високим рівнем розвитку господарства і мають інтегруюче значення для світової економіки. Тут розміщені держави G-7 – ФРН, Франція, Велика Британія, Італія та 30 країн із високим економічним потенціалом. Особливо вирізняються Скандинавські країни, у яких умови життя вважаються найліпшими, а модель соціально-економічного розвитку дістала

ПРИГАДАЙТЕ

1. За якими критеріями визначають рівень економічного розвитку країни?
2. Яке місце посідають країни Європи в структурі сучасного світового господарства?
3. У чому полягає сутність поняття «чинник розміщення виробництва»? Які чинники визначають спеціалізацію країн Європи?

Мал. 31. Розподіл ВВП країн Євросоюзу за секторами економіки (на 2016 р.)

назву «суспільство загального добробуту» (високий рівень життя і відсутність різких контрастів між багатими й бідними, висока соціальна захищеність населення, низький рівень безробіття тощо).

У виробничих відносинах економіка Європи характеризується всебічним розвитком ринкових сил, підприємництва й конкуренції. Економічний розвиток регіону вже з 1970-х рр. відзначається посиленням виробництва і капіталу, інтенсифікації інтеграційних процесів. Зростає роль і значення ТНК, серед яких в енергетичній сфері Royal Dutch Shell (Нідерланди, Велика Британія), Total (Франція), «Газпром», «Роснафта» і «Лукойл» (Росія); у металургійній – «Норнікель» (до 2016 р. «Норильський нікель») (Росія), ArcelorMittal (Люксембург); у транспортному машинобудуванні – Daimler, Volkswagen, BMW Group (ФРН), Renault та AIRBUS (Франція), FIAT (Італія); у точному машинобудуванні – Philips (Нідерланди), Siemens (ФРН); у хімічній і фармацевтичній – Novartis і Roche (Швейцарія), Bayer, BASF (ФРН); у харчовій – Nestle (Швейцарія), Danone (Франція); у фінансовій і страховій – Allianz, Deutsche Bank (ФРН), BNP Paribas (Франція) тощо.

Нині більшість країн Європи є типовими постіндустріальними державами, де на невиробничу сферу припадає понад 1/2 ВВП, у зовнішньоекономічних зв'язках превалює торгівля послугами, а не сировиною (мал. 29).

● **Первинний сектор економіки.** До первинного сектору в Європі належать сільське господарство, рибальство, лісова і добувна промисловість. У структурі економіки європейських країн починаючи із середини ХХ ст. питома вага цього сектору різко скоротилася.

Перспективними напрямками **гірничодобувної сфери** є розробка:

- нафти і природного газу, на видобутку яких спеціалізуються Росія, Велика Британія, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Данія;
- вугілля – Росія (373 млн т у 2015 р.), ФРН (184 млн т), Польща (135 млн т), Чехія (46 млн т), Україна (41 млн т), Сербія (38 млн т); у Великій Британії за наявності басейнів видобуток скоротився до 4 млн т;
- руд кольорових металів: залізної руди (Росія, Швеція, Україна, Франція); уранової руди (Франція, Іспанія, Україна); мідної руди (Росія, Польща, Фінляндія); бокситів (Франція, Угорщина);
- неметалевих мінеральних ресурсів: калійної солі (Україна, Франція, Німеччина, Польща, Білорусь) та апатитів (Росія, Іспанія, Швеція).

Природні умови Європи загалом сприятливі для розвитку **сільського господарства**, вони суттєво вплинули на зональну аграрну спеціалізацію європейських регіонів: у країнах Північної та Західної Європи тваринництво переважає над рослинництвом, Південної та Східної – склався інший тип сільського господарства з явним переважанням рослинництва над тваринництвом. Агросфера Європи традиційно відзначається малою кількістю працівників і високою продуктивністю.

Рослинництво є високопродуктивним, що пояснюється як сприятливими кліматичними умовами, так і високим технічним оснащенням, раціональним підбором культур, ефективним використанням добрив тощо

(мал. 32). Майже всі країни є значними виробниками *зернових культур*. На півночі культивують озиму пшеницю, а ближче до півдня – переважає яра. Жито є провідною зерновою культурою в ФРН, Польщі, Білорусі й на півночі Росії. Усі країни висівають ячмінь, овес, на півдні значні площі відведено під кукурудзу (Франція, Україна, Італія, Росія). Найважливішими технічними культурами є *цукровий буряк* (Франція, Росія, ФРН, Україна, Польща); Чехія й ФРН мають великі плантації *хмелю*, який використовують для виробництва пива; *олійні культури*, серед яких домінують соняшник (Франція, Україна, Росія, Румунія, Болгарія) і маслини (Середземномор'я). Нечорноземні райони ФРН, Білорусі, Польщі, Росії, Чехії, України є провідними виробниками *картоплі*. У харчовому раціоні народів Європи традиційно значне місце відводиться *овочам і фруктам*. За збором *винограду*, виробництвом і експортом вина Франція, Іспанія та Італія традиційно поділяють перше місце у світі. У Болгарії є плантації найдухмянішої казанлицької *троянди*, а на Адріатичному узбережжі – благородного *лавра*. Уже давно самостійною ланкою сільського господарства у Нідерландах, Великій Британії й Бельгії стало *квітникарство*.

Тваринництво відповідно до різноманітних природних умов регіону представлено скотарством, свинарством, промисловим птахівництвом тощо. Народи півночі Росії і Скандинавії традиційно розводять північних оленів. У всіх країнах Північної Європи розвинене *рибальство*, лідерами є Норвегія та Ісландія.

Одне з найстаріших і найважливіших виробництв – *деревобробна і целюлозно-паперова промисловість* інтенсивно розвивається у Швеції, Фінляндії, Норвегії, які є головними експортерами в світі високоякісного паперу і целюлози. Попри бідність на лісову сировину, у країнах Південної Європи історично розвинута деревобробна промисловість: Італія та Іспанія ще за часів Середньовіччя славилися своїми дорогими меблями, а нині є потужними виробниками меблів з натуральної деревини; Португалія та Іспанія – провідні виробники корка із кори коркового дуба.

● **Вторинний сектор економіки.** Європа – один із головних центрів світової індустрії, вона визначається передовим розвитком практично всіх видів виробництва обробної промисловості й будівництва.

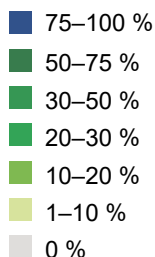
Енергетика в основному базується на ТЕС (вугілля, газ, мазут) і ГЕС (гірські річки та каскади на Волзі, Дніпрі, Дунаї). АЕС діють у 16 країнах Європи (143 атомні реактори), зокрема Франції (76 % електроенергії в країні – 59 атомних блоків АЕС), Україні (56 %), Словаччині (55 %), Угорщині (52 %), Швеції (34 %) (мал. 33). Ряд країн (Італія, Австрія, Швейцарія, Польща) після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р. відмовилися від використання атомної енергетики. Активно розвивається альтернативна енергетика. У Франції 1966 р. побудовано першу в світі припливну електростанцію (ПЕС) у гирлі р. Ранс; у Росії поблизу Мурманська з 1960-х

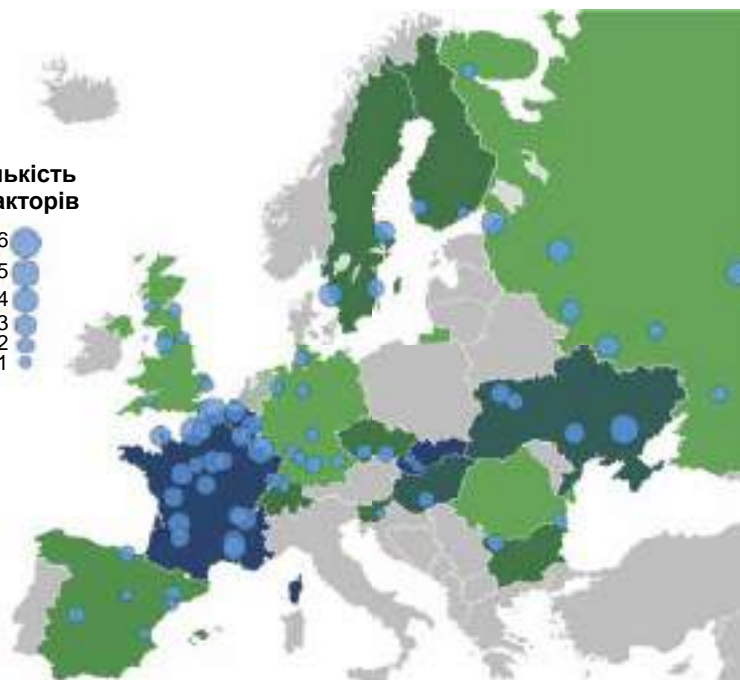
Мал. 32. Рослинництво Європи

Частка
виробництва
електроенергії
на АЕС

Кількість
реакторів

Мал. 33. Атомна енергетика Європи

років працює Кислогубська ПЕС. Значного прогресу досягнуто європейськими країнами у використанні енергії вітру, а в Ісландії значну частку електроенергії отримують на геотермальних станціях. Дедалі більше залучається енергія Сонця. СЕС забезпечують близько 3 % загального виробітку електроенергії в Німеччині, Іспанії та Італії.

Металургійний комплекс використовує як місцеву, так і імпортовану сировину. Найбільшими виробниками *чорних металів* є ФРН, Бельгія, Франція, Росія, Україна, Польща, Чехія; Люксембург («сталевий карлик») посідає I місце у світі за кількістю виробленої сталі на душу населення. *Кольорова металургія* виділяється виробництвом алюмінію (Норвегія, Німеччина, Франція, Угорщина, Росія), міді (Італія, Польща, Росія, Болгарія), свинцю й цинку (Іспанія, Польща, Чехія, Словаччина, Росія, Румунія), нікелю (Україна, Росія).

Провідну роль у європейській індустрії відіграє **машинобудування** з найширшим у світі асортиментом продукції, що забезпечує майже половину експорту. Особливого розвитку набуло *автомобілебудування* (мал. 34).

До середини ХХ ст. Європа була основним *суднобудівним* регіоном світу. Нині основні суднобудівні потужності перемістилися до Азії, тому що суднобудування – це досить

Мал. 34. Автомобільні концерни Європи

ресурсо- та наукомістке виробництво, і відтоді європейські «морські держави» (Велика Британія, Нідерланди, Франція) майже повністю перейшли на ремонт суден. Порівняно велике суднобудування збереглося лише у ФРН, Польщі, Фінляндії, Норвегії, Росії. Величезні криголами (атомоходи) виготовляють у Санкт-Петербурзі й Выборзі (Росія).

Авіаційна промисловість представлена авіагігантом AIRBUS, що випускає 718 літаків на рік (2017 р.). Також різні типи літаків виготовляють ФРН, Італія, Швеція, Україна та Росія.

Електротехніка розвинена в Німеччині (Bosh і Siemens), Нідерландах (Philips), Франції (Tefal, Moulinex), Швеції (Ericsson). Італія посідає I місце у світі за випуском окремих видів побутової техніки (холодильників, пральних машин, газових плит), всесвітньо відомими є торговельні марки Ariston, Indesit, Zanussi. Швейцарія – один з головних світових виробників годинників.

У **хімічній промисловості** Європа зберегла свої позиції у виробництві класичних видів продукції, яке використовує місцеву сировину та відходить інших виробництв. ФРН і Франція входять до трійки світових хімічних лідерів. *Мінеральні добрива* виробляють у ФРН, Франції, Росії, Україні, Білорусі, Угорщині, Естонії. *Фармацевтика* є традиційною сферою діяльності для Німеччини, Швейцарії, Угорщини, Словаччини тощо.

У Європі розвинені майже всі напрями **легкої промисловості**. Проте нині ряд виробництв відчувають гостру конкуренцію з боку країн, що розвиваються, де за такої самої якості виробів ціна нижча. Взуття виготовляють у Німеччині, Данії, Чехії, Польщі, Угорщині тощо. Італія посідає перше місце у світі за експортом взуття. Греція відома всьому світу хутряними виробами. Країни Європи залишаються центрами швейної промисловості «високої» моди (мал. 35). Всесвітньо відомими будинками моди, де продукуються ідеї і стратегія розвитку виробництва, стали Versace, Chanel, Dior, Valentino, Nina Ricci в Парижі, Dolce&Gabbana, Prada, Gucci в Римі й Мілані тощо.

● **Третинний сектор економіки.** Останніми десятиліттями сфера послуг розвивається випереджальними темпами і є провідною в економіці переважної кількості європейських країн.

Європа – головне ядро **фінансових операцій**, саме тут розміщена третина всіх фінансових ресурсів світу, особливо це стосується Швейцарії з її відомими банками. Світовими фінансовими центрами є Лондон, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Амстердам, Париж, Люксембург.

У створенні новацій, в осучасненні асортименту та якості виробленої продукції вагоме місце посідає розвиток **сфери наукових досліджень і дослідницько-конструкторських розробок**, що перетворилася у пріоритетну сферу економіки. З другої половини ХХ ст. почали з'являтися *технопарки*, найвідоміші з яких – Софія-Антиполіс (Франція) і Кембридж (Велика Британія). Останнім часом інтенсивно розвиваються концепція створення інформаційного міста, різноманітні «телепорти» (Амстердам, Роттердам, Мек), «міста телематики і комунікації» (Барселона, Кельн).

Мал. 35. Тиждень високої моди в Мілані (осінь–зима 2017–2018)

Отож із середини 1970-х рр. Європа йде напрямком *реіндустріалізації*. Сутність його – в переході від ранньоіндустріальної та індустріальної бази виробництва до новітніх технологічних основ, переведенні виробництва на прогресивний шлях розвитку «високих» технологій, інформатики, біотехнологій, нових матеріалів і джерел енергії тощо.

Не відстає і європейська **освіта**, що відзначається багатою історичною спадщиною, потужними науковими школами, сучасними методиками навчання і престижністю дипломів. Старовинні університети і коледжі Великої Британії, Німеччини, Швейцарії, Франції, Іспанії, Нідерландів щороку випускають десятки тисяч дипломованих фахівців, які працюють по всьому світові (табл. 8).

Таблиця 8. Найпрестижніші вищі навчальні заклади Європи

Університети	Країна	Дата утворення	Кількість студентів
Кембридж	Велика Британія	1209 р.	25 500
Оксфорд	Велика Британія	1096 р.	23 195
Болонський	Італія	1088 р.	82 360
Единбурзький	Велика Британія	1583 р.	36 490
Берлінський	Німеччина	1810 р.	32 550
Віденський	Австрія	1365 р.	94 000
Барселонський	Іспанія	1450 р.	54 645

Важливою складовою європейського третинного сектору економіки є **туризм**. У Європі сходяться шляхи 50 % усіх мандрівників за кордон. Найуспішніше туристичний бізнес розвивається в Південній і Західній Європі. Найвідвідуванішими європейськими країнами є Франція, Іспанія, Італія, Німеччина (мал. 36). Туристичні надходження до бюджету є значними в Мальті (15 % ВВП), Хорватії (10 %), Іспанії (5 %) тощо.

● **Зв'язки України з країнами Європи.** Європейський напрямок політичної та зовнішньоекономічної діяльності має для України нині вирішальне значення. Україна неодноразово підтвержувала свій політичний вектор –

Мал. 36. Найвідвідуваніші країни Європи (на 2016 р.)

стати повноправним членом загальної європейської родини, увійти до Європейського Союзу. У Європі набуває значного поширення прикордонне співробітництво. Україна і країни-сусіди намагаються щобільше використовувати переваги свого прикордонного співробітництва.

Країни Європейського Союзу стали для України дієвим прикладом можливості, демократичності, виваженості, толерантності тощо. Вони постійно підтримують на всіх рівнях євроінтеграційне прагнення України і надають нашій країні політичної і фінансової підтримки.

**Запитання
і завдання для
самоконтролю**

1. Назвіть риси загального розвитку господарського комплексу країн Європи. Які регіональні відмінності в темпах і напрямках розвитку господарства Європи?
2. Охарактеризуйте структуру первинного сектору економіки Європи. Оцініть перспективи розвитку виробництв первинного сектору на регіональному і країнознавчому рівнях.
3. У спеціалізації вторинного сектору господарства Європи визначте перспективні і регресивні галузі. Відповідь обґрунтуйте.
4. Виявіть центральну вісь розвитку Європи, назвіть найбільші промислові регіони.
5. Зазначте тенденції розвитку третинного сектору європейської економіки.
6. Доведіть, що європейській економіці властивий процес реіндустріалізації на основі змін структури і географії високотехнологічних виробництв та інтелектуальних послуг у Європі на поч. XXI ст.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2

Тема: Розробка картодіаграми «ВВП країн Європи» та аналіз її особливостей

Мета: узагальнити знання про показники рівня економічного розвитку країн і регіонів; порівняти країни Європи за рівнем ВВП, виявити вплив на рівень і структуру ВВП видів господарської діяльності первинного, вторинного і третинного секторів економіки; розвивати картознавчі компетенції та вміння обирати й використовувати відповідні до тематики карти способи зображення.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

Тема: Позначення на контурній карті центрів розміщення управлінських структур міжнародних організацій і визначення закономірностей

Мета: закріпити поняття «міжнародна організація» та «світове місто»; визначити структуру і географію провідних світових і регіональних організацій та їхніх центрів; нанести на контурну карту найбільші фінансові центри Європи (Лондон, Париж, Цюрих, Амстердам, Франкфурт-на-Майні); світові міста (Лондон, Париж, Амстердам, Брюссель, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Женева, Відень, Мілан); виявити закономірності поширення головних управлінських структур у Європі.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси у Європі.
2. Індекс «транснаціональності» європейських корпорацій: обчислення, обґрунтування країни базування ТНК і ступеня виходу на ринки інших країн (на прикладі Roshen, Nestle, Philips Electronics).
3. Відновна електроенергетика в країнах Європи: регіональні особливості та відмінності.
4. Структура й просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи.
5. Креативна економіка у Європі: кластери і хаби.
6. Європейські аеропорти-хаби як елементи світової системи авіаперевезень.

Тема 2. Країни Європи

○ Ви дізнаєтеся про:

- показники, що визначають місце країни в регіоні і світі та чинники міжнародної спеціалізації;
- домінуючі складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки високорозвинених і середньорозвинених країн;
- особливості демографічних та урбанізаційних процесів, їхній вплив на працевиробничий потенціал країн;
- причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів у межах країни та напрямки внутрішньої регіональної інвестиційної політики.

○ Ви навчитесь:

- складати комплексну економіко-географічну характеристику країн;
- порівнювати чинники міжнародної спеціалізації економічно розвинених країн і країн з перехідною економікою;
- знаходити, систематизувати та оцінювати необхідну інформацію для характеристики країни.

§ 15. НІМЕЧЧИНА

- **Офіційна назва** – Федеративна Республіка Німеччина
- **Столиця** – Берлін
- **Площа** – 357 тис. км²
- **Населення** – 80,6 млн осіб (2017 р.)
- **Мова** – німецька
- **Форма державного правління** – парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 16 федеральних земель
- **Найбільші міста** – Берлін, Гамбург, Мюнхен, Кельн, Франкфурт-на-Майні
- **ВВП на душу населення** – 41 902 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. У якому субрегіоні Європи розміщена Німеччина і з якими країнами вона сусідить?
2. Які суспільно-політичні події відбувалися в країні впродовж XX–XXI ст. і які кількісні та якісні зміни вони спричинили?
3. Назвіть найвідоміші ТНК Німеччини, продукцією яких ми користуємося щодня.

○ **Загальні відомості та ЕГП країни.** Німеччина є однією з економічно найрозвинутіших країн світу, що досягла своїх успіхів завдяки винятково вигідному ЕГП, особливостям історичного розвитку і традиційно високій дисципліні та кваліфікації трудових ресурсів.

ЕГП Німеччини в усі часи істотно впливало на економічне життя країни. Основна особливість ЕГП країни – *центральність*, тобто положення в центрі Європи в оточенні 9 високорозвинутих країн-сусідів (мал. 37). ФРН омивається

двома морями на півночі, має розгалужену систему річок (Рейн, Майн, Ельба, Дунай) і каналів, найсучасніші автомобільні й залізничні шляхи.

Німеччина – *федеративна парламентська республіка* (мал. 38). ФРН поділяється на 16 земель, зоною відповідальності яких є політика в сфері культури й освіти, охорони правопорядку та навколишнього середовища.

● **Природно-ресурсний потенціал.**

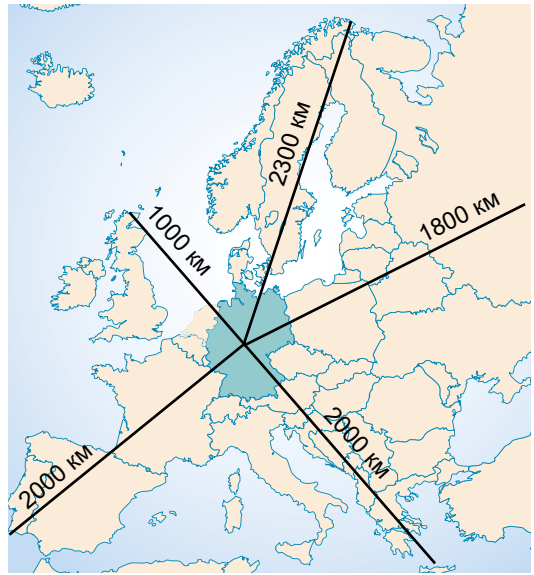
Країна має потужний природно-ресурсний потенціал як для розвитку промисловості, так і сільського господарства. Серед *мінеральних ресурсів* відзначаються запаси кам'яного (Рур і Саар) та бурого вугілля, калійної солі (один з найбільших у світі видобувачів). Вугілля високоякісне, видобувають його в шахтах. Невеликі родовища природного газу та кам'яної солі є на півночі країни. Надра багаті на будівельну сировину. Загалом Німеччина використовує мінеральних ресурсів набагато більше, ніж видобуває.

Німеччина є країною, у якій упродовж XX ст. пропагувалися *ідеї сталого лісокористування*. І хоча корінні ліси в минулому було зведено або замінено лісонасадженнями, *лісистість* становить 31 %, а забезпеченість лісом – 0,1 га на одного жителя.

Країна достатньо забезпечена *водними ресурсами*. Усі великі річки протягом року живляться рівномірно і є повноводними. Найбільші – Рейн (завдовжки 865 км) і Дунай (647 км). В Альпах, на кордоні між ФРН, Швейцарією та Австрією, лежить найбільше та наймальовничіше озеро країни – Боденське ($S = 538 \text{ км}^2$, глибина – до 252 м).

Рекреаційний потенціал формується з безлічі пам'яток архітектури, історії і культури. У ФРН 40 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Вагоме значення для розвитку рекреаційного господарства мають гірські ландшафти й озера, ліси і джерела мінеральних вод. У ФРН створено сотні заповідників, десятки національних парків у різних ландшафтних районах (Баварський ліс, Бергтесгаденські Альпи тощо).

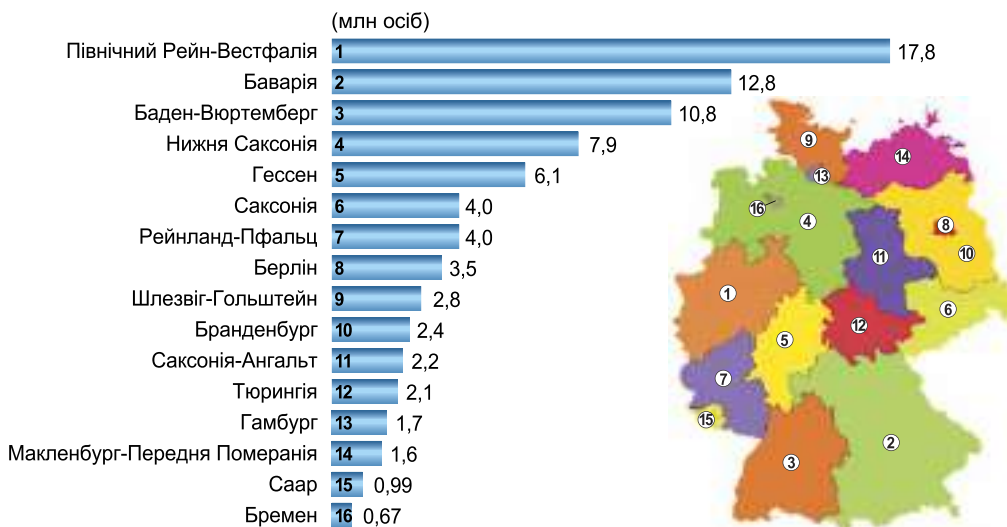
● **Населення.** У ФРН мешкає 82,8 млн осіб (2017 р.), що є оновленням рекорду за кількістю населення в країні (мал. 39). Хоча в країні дуже низька народжуваність (8,6 ‰) і набагато вища смертність (11,7 ‰), утім чисельність населення збільшується завдяки інтенсивній імміграції.

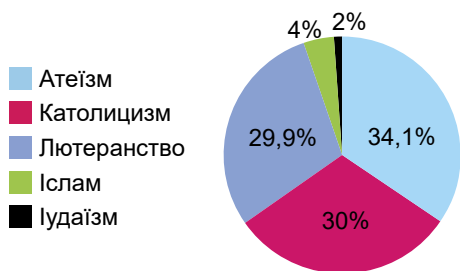
Мал. 37. Центральне положення Німеччини у Європі

Мал. 38. Будівля Рейхстагу (парламенту)

Мал. 39. Розподіл населення за федеральними землями

Мал. 40. Релігійний склад населення Німеччини

Гастарбайтери (запрошені іноземні працівники), особливо турки, почали заселяти країну ще із середини 1950-х рр. Нині в країні понад 20 % населення є або мігрантами, або їхніми нащадками. Етнічно Німеччина – *однонаціональна* країна (німці 92 %); найчисленніші меншини: турки (2,5 %), італійці, греки, поляки.

Історично в країні найбільший вплив мають два *віросповідання*: лютеранство та католицизм (мал. 40). Представники

лютеранської церкви Німеччини мешкають переважно на півночі та в центрі країни, католики – на півдні і заході.

Населення ФРН розміщене нерівномірно. Особливо виділяються столичний район, велика *густота населення* характерна для долини Рейну, але є й малозаселені ділянки (лучна та болотиста місцевість Північногерманської низовини, райони Баварського лісу тощо). Середня густота населення становить 227 осіб/км². Рівень *урбанізації* – 76 %. Склалися великі агломерації: Рейн-Рурська (11,4 млн осіб), Берлінська (6 млн), Франкфуртська (5,6 млн), Штутгартська (5,2 млн) та ін. Частина Західної Німеччини входить до європейського мегалополіса «Блакитний банан».

● **Сучасний стан господарства.** ФРН посідає одне з провідних місць у світовій економіці загалом та європейських країнах зокрема. Нині Німеччина, завдяки своїм економічним потужностям, є безперечним лідером в ЄС (понад 30 % економіки Євросоюзу). Для більшості країн ЄС Німеччина є провідним торговельним партнером і основним інвестором.

Німецька **економіка** процвітає, залучає велику кількість інвестицій завдяки добре розвинутій інфраструктурі, кваліфікованій робочій силі з ефективною мотивацією до праці. Вона організована за принципом так званої «соціальної ринкової економіки», забезпечуючи високу ефектив-

ність праці та гарантуючи максимум соціальної справедливості (повна зайнятість населення, надання соціальної допомоги, соціальні пенсії, субсидії, дотації, соціальне страхування тощо).

Найбільші компанії виробляють 51 % ВВП. Особливе місце серед них належить потужним ТНК, яких у Німеччині є понад 40 (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільші німецькі ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Volkswagen	автомобілебудування	240,2	Вольфсбург
2	Daimler	автомобілебудування	169,4	Штутгарт
3	Allianz SE	фінансові послуги	122,1	Мюнхен
4	BMW Group	автомобілебудування	104,1	Мюнхен
5	Siemens	електроніка й електротехніка	88,4	Мюнхен
6	Robert Bosch	електротехніка	80,8	Герлінген

Визначальним чинником досягнень німецької економіки є високий рівень науково-технічного прогресу (НТП) у країні, який базується на підтримці уряду у приватного бізнесу. За обсягами видатків на *наукові та науково-технічні цілі* (>3 % ВВП) та за їхнім абсолютним значенням Німеччина входить до світових лідерів.

Третинна сфера ФРН формує понад 2/3 ВВП країни, в її роботі зайнято понад 75 % трудових ресурсів. Насамперед вона включає діяльність банківсько-фінансової системи країни, а також роботу торгівлі та транспорту. *Банки і холдинги* ФРН є головним локомотивом німецької економіки. Провідні банки (Deutsche Bank, Dresdner Bank і Commerzbank) є основними внутрішніми інвесторами Німеччини.

Важливою сферою діяльності ФРН є *торгівля*. Торговельні підприємства Німеччини та мережі супермаркетів (зокрема, Metro) традиційно посідають верхні позиції в рейтингових списках німецького бізнесу.

Не менш важливе значення для економіки ФРН має її *транспортна інфраструктура*. Її густа транспортна мережа не лише обслуговує власні потреби, а й забезпечує зв'язки із сусідніми країнами. Провідне місце належить автомобільному транспорту.

Загальна довжина автошляхів – 645 тис. км, серед них високошвидкісних автобанів – 12,8 тис. км. На другому місці – залізничний транспорт, важливою особливістю якого стало широке використання швидкісних пасажирських потягів «Інтер-Сіті-Експрес», які відзначаються комфортабельністю і розвивають швидкість до 250 км/год. Міжнародним водним шляхом є Рейн, а головними морськими портами – Гамбург (мал. 41), Бремен, Росток. Головний аеропорт країни – Франкфурт-на-Майні (1-ше місце в

Мал. 41. Ратушна площа Гамбурга

Мал. 42. Кельнський собор – об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО – одна з найпопулярніших серед туристів пам'яток Німеччини

понад 50 % об'єму експорту. В автомобілебудуванні лідерські позиції займають 5 компаній – Volkswagen, Daimler, BMW Group (табл. 1, мал. 43), Ford (Кельн) та Opel (Рюссельсгайм), які виробляють 6 млн авто (зокрема, 5,5 млн легкових). Німеччина є європейським лідером за розвитком електротехнічної промисловості, що спеціалізується на виробництві промислової та побутової електроніки, засобів зв'язку, точних приладів і різної побутової техніки (концерни Siemens, Robert Bosch).

Мал. 43. Штаб-квартира концерну BMW в Мюнхені

Європі за вантажообігом – 2,07 млн т), провідна авіаційна компанія ФРН – Lufthansa. Найбільшими транспортними вузлами є Берлін, Мюнхен, Гамбург, Бремен, Кельн, Франкфурт-на-Майні та ін.

Туризм стає впливовою ланкою третинної сфери. Він забезпечує 1,5 % ВВП країни, а безпосередньо в туристичній сфері працюють майже 3 млн осіб. У 2016 р. Німеччину відвідало 35,5 млн туристів (мал. 42).

Вторинний сектор економіки Німеччини представлено *промисловістю*, на частку якої припадає 30 % ВВП (у 2017 р.), а в експорті – понад 85 %, тобто вона є мотором зовнішньої торгівлі.

Основну частину *електроенергії* виробляють на ТЕС (65 %) й АЕС. У *металургії* за обсягами виробництва сталі (понад 42 млн т на рік) ФРН посідає VII місце у світі та I в ЄС. Виплавають сталь і чавун близько 180 підприємств у Рурському промисловому районі та понад 8 млн т кольорових металів.

Машинобудування є провідним виробництвом німецької економіки, яка забезпечує понад 50 % об'єму експорту. В автомобілебудуванні лідерські позиції займають 5 компаній – Volkswagen, Daimler, BMW Group (табл. 1, мал. 43), Ford (Кельн) та Opel (Рюссельсгайм), які виробляють 6 млн авто (зокрема, 5,5 млн легкових). Німеччина є європейським лідером за розвитком електротехнічної промисловості, що спеціалізується на виробництві промислової та побутової електроніки, засобів зв'язку, точних приладів і різної побутової техніки (концерни Siemens, Robert Bosch). Аерокосмічна промисловість бере участь у виробництві військових і цивільних літаків (у кооперації з європейським концерном Airbus) і гелікоптерів (Мюнхен і Гамбург). В авіаційно-космічному будівництві Німеччини функціонує близько 150 компаній, основними з яких є EADS та Eurocopter. Суднобудівна промисловість виробляє спеціалізовані судна.

З XIX ст. Німеччина є світовим лідером *хімічної індустрії*. Її підприємства випускають увесь спектр хімічної продукції – від продуктів органічної хімії, пластмас і добрив до ліків і косметичних засобів. Найбільшими підприємствами німецької хімічної промисловості вважаються концерни Bayer, BASF, Henkel Group, що розташовані в Рурі і морських портах. За виробництвом медикаментів ФРН посідає II місце у світі. Розвинуті також *легка* (виробництво взуття й текстилю) і *харчова промисловість* (виробництво пива – 107,5 млн гл/рік, молочна, м'ясна, тютюнова промисловості).

Первинний сектор економіки Німеччини представлено потужним **сільським господарством**. Попри те що в агросфері зайнято лише 1,5 % від загальної кількості працюючого населення країни, вона повністю забезпечує власні потреби в основних видах продовольства. Провідна ланка – **тваринництво**, на яке припадає 2/3 аграрного виробництва. Розводять велику рогату худобу (15 млн голів), свиней (26 млн), птицю. **Рослинництво** розвинуте в районах із високою природною родючістю ґрунтів. Майже 2/3 ріллі зайнято зерновими культурами. На полях країни вирощують пшеницю, ячмінь, жито, кукурудзу, цукровий буряк, картоплю, овочі, фрукти, виноград, хміль, ячмінь, овес тощо. У долинах Рейну особливо поширено виноградарство (мал. 44) та садівництво.

Мал. 44. Виноградники долини Мозеля

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Передовий характер німецької економіки зумовлює високий рівень її орієнтованості на експорт. Країна експортує переважно продукцію машинобудування, хімічної промисловості й окремі види продовольства. Крім того, вагоме місце відводиться продажу інтелектуальної власності, включно із сучасними технологіями. Водночас Німеччина імпортує мінеральну сировину, напівфабрикати, енергоносії, деякі види промислової продукції та продовольчих товарів, які не випускаються в країні. Головними зовнішньоекономічними партнерами ФРН є країни ЄС, США, Китай та Індія.

Німеччина є основним торговельним партнером *України* серед країн ЄС (товарообіг у 2016 р. – 5741 млн дол.). Нині основний наголос у двосторонніх відносинах робиться на співпрацю у сфері високих технологій, машинобудування, транспорту. Найбільший обсяг прямих інвестицій з ФРН спрямовується у виробництво гумових виробів, машинобудування, оптову й роздрібну торгівлю.

Основними осередками українства Німеччини є Берлін, Мюнхен, Гамбург, Ганновер, Нюрнберг, Франкфурт-на-Майні, Штутгарт, Дрезден, Лейпциг, де за офіційними даними нині постійно проживає 123,3 тис. українців (за оцінками експертів – до 200–250 тис. осіб).

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Поясніть лідируюче місце ФРН у Європі та провідне у світі за рівнем економічного розвитку.
2. Які чинники визначають місце країни в міжнародному поділі праці? Доведіть інтегруючу роль Німеччини в європейській економіці.
3. У чому полягає особливість демографічної ситуації ФРН?
4. Перелічіть домінуючі складові третинного сектору економіки. Яким чином їхній розвиток стимулює реіндустріалізацію господарства Німеччини?
5. У чому полягають особливості зовнішньоекономічних зв'язків України з Німеччиною?
6. Складіть план проведення чотириденних канікул у Німеччині, присвячених знайомству з об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО. Запропонуйте власний варіант туристичного маршруту.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. «Нове обличчя» Руру: індустриальна культура та зелені міста замість похмурих ландшафтів.
2. Секрети економічних успіхів Німеччини.

- **Офіційна назва** – Французька Республіка
- **Столиця** – Париж
- **Найбільші міста** – Париж, Марсель, Ліон, Тулуза, Бордо, Ліль
- **Площа** – 551 тис. км²
- **Населення** – 67,1 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – французька
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 18 регіонів у складі 101 департаменту
- **ВВП на душу населення** – 38 128 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які риси географічного положення Франції вам відомі?
2. Яку суспільно-політичну роль у формуванні політичної карти світу і Європи відіграла Франція впродовж ХХ–ХХІ ст.? Які кількісні та якісні зміни це спричинило в суспільному, політичному й економічному житті самої Франції?
3. Назвіть найбільші ТНК Франції, продукцією яких ми користуємося щодня.

● **Загальні відомості та ЕГП країни.**

Франція розміщена в Західній Європі, і, окрім континентальної частини, до її складу входять о. Корсика в Середземному морі та понад 20 заморських департаментів і залежних територій за межами Європи. Країна має вигідне «сусідське» (8 високорозвинутих країн-сусідів) і транспортно-географічне положення (омивається водами Атлантичного океану на заході, протокою Ла-Манш на північному заході та Середземним морем на півдні). Франція є третьою за розмірами країною у Європі (після Росії та

України). Територія Франції має компактну конфігурацію, що схожа на шестикутник. Вона має значну довжину берегової лінії як в Атлантиці, так і в Середземному морі, що дало їй змогу стати в минулому потужною морською державою і другою з найбільших колоніальних імперій у світі, посісти провідне геополітичне місце у Європі.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Важливим природним багатством Франції є її кліматичні умови і родючі рівнинні землі. Рівнини вкривають 2/3 площі країни, найбільші з них – Північнофранцузька, Аквітанська й Середземноморська низовини. Гірська система країни включає стародавні згладжені масиви герцинського горотворення (Центральний Французький масив, Вогези, Арденни) та молоді гори альпійської складчастості – Альпи й Піренеї.

Річкова сітка країни дуже потужна. Усі ріки належать до басейну Атлантичного океану і здебільшого беруть початок у Центральному масиві, Альпах і Піренеях, найбільшими з яких є Луара, Рона, Сена і Гаронна. Річки володіють великими запасами гідроенергії (потужність ГЕС у Франції становить 18,38 ГВт – II місце у Європі після Росії й Норвегії). Система каналів поєднує між собою основні річки країни, включаючи Рейн, по якому подекуди проходить східний кордон.

Надра Франції володіють різноманітними *мінеральними ресурсами*. Особливо важливими є поклади залізних руд (Лотарингія, Нормандія), бокситів (запаси 55 млн т – лідер у Європі), калійної солі (Ельзас) та урану (Центральний масив – 30 родовищ, 23,76 тис. т). Запаси мінерального палива в країні незначні. Франція бідна на вугілля, природний газ і нафту. Є різноманітні будівельні матеріали.

Лісистість Франції – 27 %. Найбільші лісові масиви збереглися у Вогезах, Юрі, Альпах. На 75 % ліси є приватною власністю; 10 % – перебувають під охороною держави.

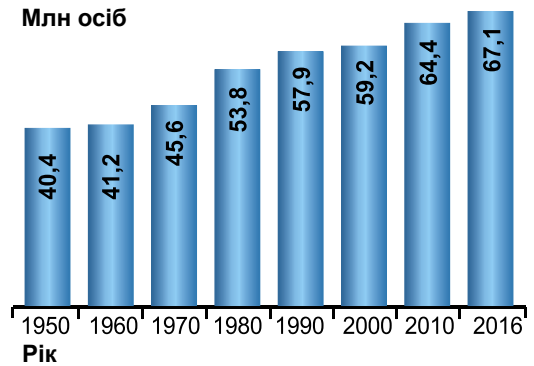
● **Населення.** Чисельність населення Франції постійно зростає, хоча останнім часом темпи дещо сповільнилися (мал. 45). Нині *демографічна ситуація* в країні тривожна. Природний приріст став мінімальним (0,3 %), а в економічно відсталих районах центру та південного заходу країни, де більша частина населення – літні люди, смертність навіть переважає над народжуваністю. Державна політика спрямована на заохочування народжуваності.

Для Франції притаманні інтенсивні міграційні процеси. У країні зареєстровано близько 6 млн іноземців, переважно вихідців з колишніх колоній. Іноземні працівники (переважно алжирці, португальці, іспанці) становлять майже 10 % економічно активного населення країни.

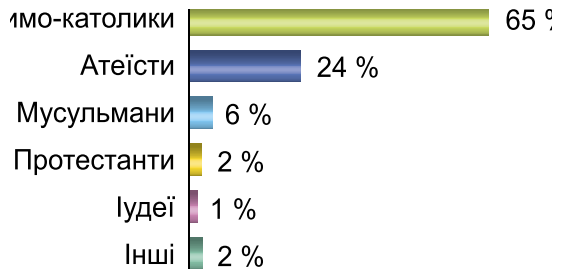
За *національною ознакою* Франція – однопонаціональна країна (95 % населення – французи); національні меншини мешкають у прикордонних департаментах (бретонці, баски, фламандці, корсиканці, ельзасці тощо). Основна *релігія* – римо-католицька (мал. 46), чверть населення регулярно відвідує церкву. Ще близько чверті населення, зокрема третина в Паризькій агломерації, вважають себе атеїстами. Швидко зростають темпи ісламізації населення.

Францію *заселено* не так густо, як інші західноєвропейські країни (103 особи/км²). У горах і районах з малородючими ґрунтами густина не досягає 20 осіб/км². Дуже густо заселений великий промисловий район на півночі країни (довкола Лілля), а також промислові райони Фландрії та території долини Сени. Роль столиці у Франції виключно велика. У Паризькій агломерації сконцентровано понад 12,1 млн осіб. До числа агломерацій з населенням понад 1 млн осіб належать: Марсельська (1,4 млн осіб), Ліонська (1,4 млн осіб), Лілльська (трохи більше ніж 1 млн осіб).

● **Сучасний стан господарства.** Франція – країна G-7, ядерна й космічна держава. За загальним об'ємом **економіки** країна посідає провідні місця в Європейському

Мал 45. Динаміка чисельності населення Франції

Мал. 46. Релігійний склад населення Франції (%)

Союзи (20 % промислового і 25 % сільськогосподарського виробництва) і стабільно входить до першої світової десятки. Традиційна особливість французької економічної політики – велика частка державного сектору, особливо у стратегічно важливих видах виробництва (електроенергетиці, нафтогазовій промисловості, транспорті). Існує планування, але воно має рекомендаційний характер.

Головну роль в економіці відіграють кілька десятків ТНК, особливо у сфері послуг, паливній і хімічній промисловості, чорній металургії, електротехніці, автомобілебудуванні (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільші французькі ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	AXA	Страхові послуги	143,7	Париж
2	Total	Нафто-газовидобуток і переробка	127,9	Париж
3	BNP Paribas	Банківсько-фінансові послуги	109,0	Париж
4	Carrefour	Роздрібна торгівля	87,1	Еврі
5	Credit Agricole	Банківсько-фінансові послуги	80,2	Париж
6	Electricite de France	Електроенергетика	78,7	Париж

Третинний сектор забезпечує 79 % ВВП країни, де найбільше значення має *фінансово-кредитна система*. Банки завжди мали міцні позиції в економіці Франції, найбільші з них утворилися ще в середині XIX ст. За рівнем концентрації банківської сфери Франція випереджає США, Японію та Німеччину. Французькі банки є осередками, довкола яких формуються фінансово-промислові групи, зокрема BNP Paribas, Engie (колишня назва GDF Suez), Societe Generale, AXA Group тощо.

Транспортна система Франції розвинута та найефективніша у світі.

У внутрішніх перевезеннях домінує автомобільний транспорт, велике значення мають залізниці, а зовнішньоторговельні перевезення здійснюються переважно морськими суднами. Мережа автошляхів достатньо щільно вкриває всю територію країни. Загальна протяжність автошляхів – 1,1 млн км (II місце у Європі після Росії). Сучасні залізниці не втратили свого значення, успішно впроваджується швидкісний рух на TGV (320 км/год.). Понад 50 великих міст зв'язані між собою високошвидкісними залізничними лініями (мал. 47). Після спорудження 1994 р. тунелю під Ла-Маншем (завдовжки 49 км), що з'єднав Париж з Лондоном, та відкриття по ньому залізничного сполучення почалося перевезення вантажного авто-транспорту на спеціально сконструйованих залізничних платформах. Швидко

Мал. 47. Діючі та перспективні лінії TGV

розвивається авіаційний транспорт, національний французький перевізник – авіакомпанія Air France. Морський транспорт має менше значення, найбільші порти – Марсель, Гавр, Кале, Дюнкерк, Булонь.

Франція з її мальовничими ландшафтами, різноманітними культурно-історичними пам'ятками (43 об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО), всесвітньо відомою кухнею та винами перетворила *туризм* на важливу сферу економіки, у якій задіяно понад 1,5 млн працівників. У 2016 р. країну відвідали 82,6 млн іноземних туристів (1 місце у світі), які витратили при цьому 42,4 млрд дол. Головними туристичними районами країни є Париж з його всесвітньо відомими визначними пам'ятками (мал. 48) та територія південного узбережжя Франції – Лазурове узбережжя.

Обробна промисловість – провідна ланка **вторинного сектору** господарства країни. Як і Німеччині, Франції властивий процес **реіндустріалізації**: добувна промисловість згортає свої потужності, майже повністю припинено видобуток вугілля, залізної руди й бокситів. Найважливішою особливістю господарства Франції є дефіцит власних енергоресурсів та їхній значний імпорт, особливо нафти. Більшу частину *електроенергії* виробляють на АЕС (59 атомних реакторів, 76 %). Великі ГЕС сконцентровані в Альпах та Центральному масиві. Першу у світі ПЕС збудовано в гирлі р. Ранс на узбережжі Ла-Маншу, де висота припливів сягає 13 м. Франція має значний потенціал для будівництва СЕС.

Провідні позиції в економіці посідає *машинобудування*, яке випускає різноманітні машини, верстати, військову зброю, механічне обладнання тощо. Франція є третім у Європі (після Німеччини й Іспанії) виробником автомобілів (2,08 млн авто). Головними виробниками є компанії Renault Group (м. Булонь, передмістя Парижа) та Peugeot (Париж), що контролю-

Мал. 48. Символ Парижа – Ейфелева вежа (1887–1889 рр., 324 м заввишки)

- Населення – 2,2 млн мешканців. Густота населення – 21 000 осіб/км².
- Париж стоїть на р. Сена. Виріс на місці поселення галльського племені паризеїв – Лютеції (на о. Сіте). З III–IV ст. н. е. звався Паризії, а з 497 р. перебував під владою франків. Із 987 р. став столицею Франції.
- Париж – головний економічний центр країни. Тут працюють підприємства машинобудування (автомобіле-, авіабудування, електронної промисловості), хімічної промисловості (фармацевтика, фотоматеріали тощо). Всесвітньо відомі галантерейні та ювелірні вироби, сувеніри тощо. Працює метрополітен (1900 р.) і два міжнародні аеропорти (імені Шарля де Голля та Орлі).
- Головні архітектурні ансамблі Парижа: собор Паризької Богоматері, Сорбонна, Будинок інвалідів, Ейфелева вежа, Пантеон, Лувр, Єлисейські поля (XVII ст.), Площа де Голля з Триумфальною аркою, діловий центр Мен-Монпарнас і безліч інших.

*Париж
(Paris)*

Мал. 49. Цех з виробництва сиру Рокфор

ють більшість внутрішнього ринку. На високому рівні перебуває електротехнічна галузь (I місце у світі з виробництва електрокабелю, устаткування для електростанцій, зокрема й АЕС), авіаційно-космічне виробництво, де Франція успішно конкурує із США. *Металургія* країни має давні традиції. Через перехід на використання імпортової руди більшість металургійних підприємств переведено з Лотарингії до приморських районів (Дюнкерк). *Хімічна промисловість* виробляє широкий асортимент продукції, зокрема органічні та неорганічні напівфабрикати (кислоти, вуглекислі солі й етилен), численні готові вироби (мінеральні добрива, фарби, розчинники, мийні засоби тощо). Всесвітню популярність мають французьке *взуття, одяг, ювелірні вироби, парфуми й косметика* (Yves Saint Laurent, L'Oréal, Christian Dior, Chanel), коньяки й вина (I місце у світі), сири (виробляється близько 400 сортів, мал. 49).

Сільське господарство повністю забезпечує основні потреби країни у продовольстві, Франція є найбільшим у Європі та другим у світі (після США) експортером сільськогосподарської продукції. Провідна роль належить *тваринництву*, особливо розведенню великої рогатої худоби, свиней, птахів; виробництву молока, яєць, м'яса. У *землеробстві* великого розвитку набуло зернове господарство (особливо посіви пшениці, кукурудзи та ячменю). Розширюється посівна площа під олійними культурами (рапсом і соняшником). Розвинуті виноградарство, овочівництво й квітникарство.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Франція здійснює активну політику в зовнішній торгівлі. Головними статтями імпорту є енергоносії, хімічні продукти, машини й устаткування, електроніка, продовольчі товари й тканини. До найважливіших експортних товарів належать сільськогосподарська техніка, електротехніка, автомобілі, спеціальне промислове обладнання, устаткування для космонавтики, алюміній, зброя, одяг тощо. У зовнішньоекономічних зв'язках Франція орієнтована, насамперед, на Євросоюз, а також на США й Росію.

Франція підтримує доволі стійкі економічні відносини з *Україною*. В експорті українських товарів (на 453,7 млн дол. у 2016 р.) переважають одяг, текстильні та трикотажні вироби, органічні хімічні сполуки, олійне насіння та фрукти. Імпорт із Франції (1530 млн дол.) – енергетичне й електротехнічне обладнання, електронні прилади, фармацевтична продукція, алкогольні й безалкогольні напої. Обсяг французьких інвестицій в Україну поки що незначний.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть риси ЕГП Франції: переваги його «сусідського», транспортного та ресурсного видів.
2. Назвіть основні чинники, що визначають місце Франції в МПП. Охарактеризуйте роль заморських володінь у сучасній економіці країни.
3. Розкрийте місце Паризької агломерації в системі розселення Франції. Зазначте відмінні риси систем розселення Франції та Німеччини.
4. У чому полягають особливості сучасного постіндустріального розвитку країни?
5. Які види господарської діяльності створюють «географічний образ» країни?
6. Визначте особливості енергетичної сфери Франції.
7. Охарактеризуйте туристичний потенціал Франції.

17. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

- **Офіційна назва** – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії
- **Столиця** – Лондон
- **Площа** – 244 тис. км²
- **Населення** – 64,7 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – англійська
- **Форма державного правління** – конституційна монархія
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 4 історичні провінції
- **Найбільші міста** – Лондон, Бірмінгем, Глазго, Манчестер, Единбург, Ліверпуль
- **ВВП на душу населення** – 40 096 дол. (2017 р.)

● **Загальні відомості та ЕГП країни.** Велика Британія розташована на Британських островах і є країною-архіпелагом. До її складу входять чотири історичні провінції: Англія, Шотландія, Уельс і Північна Ірландія; а також о. Мен, що лежить в Ірландському морі, та Нормандські острови. Скорочено країну називають Сполученим Королівством, а також просто Британією.

Велика Британія – *конституційна монархія* на чолі з королем (королевою), однак з Вікторіанських часів монарх «царює», але не править. Британський парламент (мал. 50) часто зветь «прабатьком» усіх парламентів, оскільки він утворився ще в XIII–XIV ст.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Адміністративний поділ країни сформувався історично і не схожий на інші країни. Велика Британія складається із 4 адміністративно-політичних частин (історичних провінцій): Англія, Уельс, Шотландія, Північна Ірландія.

● **Природно-ресурсний потенціал.** На природно-ресурсний потенціал країни значно впливає море. *Рельєф* країни дуже різноманітний. На півночі лежать густорозчленовані височини і плоскогір'я, низовини поширені на південному сході й у центрі країни.

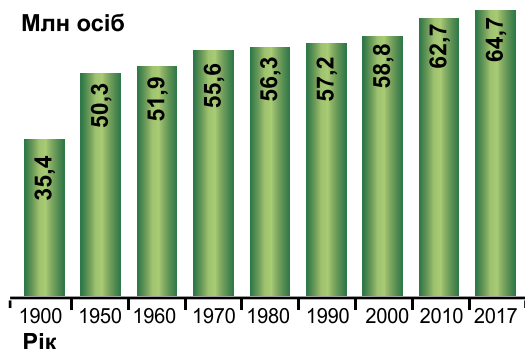

ПРИГАДАЙТЕ

1. Завдяки чому Англія (пізніше Велика Британія) була державою № 1 у світі: найбільша колоніальна імперія, найпотужніша морська держава, революціонер у промисловості?
2. Які зміни (кількісні та якісні) пережила Велика Британія за XX – поч. XXI ст.?
3. У чому причини дезінтеграційних процесів у країні (Brexit)?

Мал. 50. Вестмінстерський палац – місце засідань обох палат парламенту Великої Британії

Мал. 51. Динаміка чисельності населення Великої Британії

переважно льодовикового та тектоніко-льодовикового походження. Найбільші з них – Лох-Ней, Лох-Ломонд і Лох-Нес.

У Великій Британії немає широкого різноманіття *мінеральних ресурсів*, надра країни містять лише поклади кам'яного вугілля, залізних і свинцевих руд. Після відкриття покладів нафти й природного газу з 1964 року держава почала видавати ліцензії на видобуток вуглеводнів із шельфу Північного моря. З неметалевих ресурсів наявні запаси каоліну, кам'яної й калійної солі, вапняків, крейди тощо.

Лісові ресурси Британії нині незначні, але за 100 років їй вдалося збільшити лісистість з 5 % до 13 %. У лісах переважають широколисті породи (дуб, граб, бук, в'яз) і лише в Шотландії – сосна. В країні численні англійські парки (пейзажні сади).

● **Населення.** Чисельність населення зростає за рахунок трудових мігрантів зі східноєвропейських країн, яким після розширення меж Євросоюзу в 2004 р. було дозволено вільний в'їзд для роботи на територію Великої Британії (мал. 51). Нині для країни характерний низький приріст населення (0,5 %). У країні спостерігається тенденція старіння нації.

Етнічний склад розподіляється на корінних британців (85 %) і вихідців з інших країн, переважно індійців, пакистанців, арабів, китайців, вихідців із колишніх африканських колоній. Серед британців англійці становлять 83,6 %, шотландці – 8,6 %, валлійці – 4,9 %, північноірландці – 2,9 %. У країні мешкають майже 30 тис. вихідців з України.

Мал. 52. Релігійний склад населення Великої Британії

Велика Британія багата на *водні ресурси*. Вологий клімат сприяє повноводності річок, яких тут багато, але більшість із них короткі. Найбільші річки – Северн (354 км), Темза (334 км), Тренд, Мерсей тощо. Невисокі вододіли дали змогу легко з'єднати їх каналами, унаслідок чого утворилася густа мережа водних шляхів. Річки низовин спокійні, у гірських же районах Шотландії вони мають бурхливу течію та інтенсивно використовуються для потреб гідроенергетики. У горах є чимало озер,

Християнство – панівна *релігія* в країні – 71,6 % населення: діє Англіканська церква, у Шотландії – Пресвітеріанська (течії протестантизму). Функціонують великі мусульманські, індуїстські та єврейські громади, чимало різних сучасних культів і сект (мал. 52).

Велика Британія – густо заселена й *високоурбанізована країна*. Населення по її території розміщено нерівномірно, середня його густина становить 246 осіб/км². Основна частина британців сконцентро-

вана в Англії, де середня густина сягає 360 осіб/км², у межах самої Англії найгустіше заселена смуга Лондон–Ліверпуль, у якій мешкає 1/2 всього населення країни. Найменш заселені райони в Шотландії (до 85 осіб/км²), де населення концентрується переважно на узбережжях, у долинах річок і низовинах. Рівень урбанізації становить 91 %. Близько 40 % містян проживають у 7 найбільших агломераціях (*конурбаціях*) із центрами в Лондоні (Великий Лондон), Манчестері, Бірмінгемі, Глазго, Бредфордї, Ліверпулі та ін.

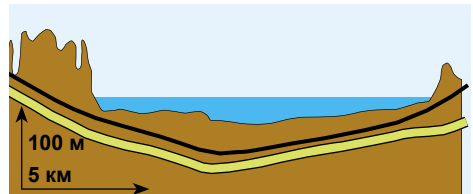
● **Сучасний стан господарства.** Велика Британія була батьківщиною машинної революції, «майстернею світу», «світовим банкіром» і «володарем морів». Однак після Першої світової війни поступово втратила своє лідерство у світовій *економіці*, а Друга світова війна зумовила розпад колоніальної системи, що стало переламним моментом в економічному розвитку країни. У II пол. ХХ ст. розпочалися корінні перетворення структури промислового виробництва, держава почала стимулювати новітні сфери діяльності (атомну енергетику, автомобіле- і авіабудування) і технічно переозброювати старі виробництва (металургію, суднобудування, вугільну та текстильну промисловість). Нині за економічними показниками Велика Британія – країна G-7.

У **трегінному секторі економіки** країни – провідному в структурі ВВП (80 %) – головні позиції належать фінансам, торгівлі, туризму, транспорту і шоу-бізнесу. Велика Британія традиційно зберігає положення *фінансового центру* світу. У Лондонському Сіті розміщені представництва 300 іноземних банків зі 150 країн. Лондонська фондова біржа є однією з найбільших і найстаріших у Європі.

Велика Британія має сучасний як за масштабами, так і за структурою *транспорт*. Британія була піонером у будівництві залізниць, їхня мережа створена ще в сер. ХІХ ст., а нині їхня протяжність становить $16,8$ тис. км. Залізницею перевозять переважно вантажі. Автомобільний транспорт, що розвивався вже в ХХ ст., відповідає всім сучасним вимогам і відіграє провідну роль у внутрішніх перевезеннях. Країна має густу мережу автомобільних шляхів (395 тис. км), асфальтовані шляхи прокладено в найвіддаленіші куточки, щоправда, здебільшого вони дуже вузькі. Велика Британія є морською державою. Понад два століття її флот не знав конкурентів, та й нині він серед найбільших у світі. На Британських островах функціонує понад 300 портів, з них найбільший продовольчий – Іммінгем. Не зменшується значення поромних перевезень між портами Великої Британії та континентальної Європи (порт Дувр). Попри порівняно невелику площу, Британія має дуже розвинений авіаційний транспорт. Компанія British Airways – одна з найбільших у світі.

Історичною подією стало відкриття в 1994 р. 50-кілометрового тунелю під Ла-Маншем (мал. 53). Завдяки йому стало можливим дістатися з Парижа до Лондона всього за 2 години 15 хвилин.

Велика Британія має розвинуту індустрію *туризму*, у яку залучено понад 2,1 млн осіб. У 2016 р. Британію відві-

Мал. 53. Євро-тунель під Ла-Маншем

Мал. 54. Судноплавний акведук Понткісіллте занесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО як «досягнення цивільної інженерії»

дали 35,8 млн іноземців (VI місце у світі). На території Великої Британії є безліч історичних і культурних пам'яток (31 об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО) (мал. 54). Головні туристичні центри – Лондон, Шотландія, а також морські курорти (Брайтон, Борнмут, Дувр).

У **промисловості** як сфері **вторинного сектору економіки** виробляється 19 % ВВП, і за обсягом промислового виробництва Велика Британія посідає одне із провідних місць у світі. Суттєвим досягненням британської економіки є те, що майже все господарство повністю забезпечене власною електроенергією (86 % виробляють ТЕС, 12 % – АЕС і 2 % – ГЕС).

Чорна металургія – одна з найстаріших сфер економіки країни. Металургійні заводи розміщено переважно у прибережних містах, орієнтуються на імпорتنу сировину. Високоякісні й леговані марки сталі виплавляють у металургійному районі навколо Шеффілда. Виплавку *кольорових металів* (міді, цинку, свинцю й алюмінію) зосереджено здебільшого в портах (Ліверпуль, Суонсі, Лондон), куди надходить імпортна сировина.

Найважливіша роль у **машинобудуванні** сьогодні належить електротехнічним та електронним приладам. Велика Британія давно посідає провідні місця у світовому виробництві й експорті продукції важкого електромашинобудування. Продукція британської автомобільної промисловості конкурентоспроможна, але дорога. У ній традиційно домінує компанія British Leyland; зберігає свої позиції у випуску машин високого класу Rolls-Royce. У 2016 р. випущено 1,8 млн автомобілів (IV місце у Європі). Швидко розвивається авіакосмічна промисловість, де домінують British Aerospace (літаки, гелікоптери, космічні апарати, ракети) та Rolls-Royce (двигуни). Серед цен-

Лондон (London)

- Населення – 8,7 млн осіб; густота населення – 5600 осіб/км².
- Місто лежить на висоті 5 м над рівнем моря, на обох берегах річки Темза.
- До римських завоювань Британії (40–60 рр. н. е.) на території сучасного Лондона існувало кельтське поселення, з I ст. – військовий табір, а із середини IV ст. – значний політичний центр римської Британії. У кінці XI – на початку XII ст. Лондон став офіційною столицею Англії, з 1707 р. стає столицею усієї Великої Британії.
- Лондон – найбільший економічний центр країни, у якому розвинуті авіа- та автобудування, електротехніка, харчова, паперова, хімічна і легка промисловість, а також ювелірна справа.
- Лондон – транспортний вузол країни, тут працюють міжнародні аеропорти Хітроу та Гетвік, найстаріший метрополітен у світі (1860–63 рр.). У місті зосереджені різноманітні фінансово-банківські й торговельні заклади, фондова і торговельні біржі.
- Лондон – найбільший туристичний центр країни з визначними архітектурними пам'ятками: Букінгемський палац, Вестмінстерський палац (парламент), ратуша (Гілдголл), Англійський банк, замок Тауер та Тауерський міст, собор Святого Павла та багато інших.

трів аерокосмічної промисловості відзначаються Лондон, Брістоль і Дербі, автомобільної – Бірмінгем, Ковентрі, Лейланд, Гудвуд.

Велика Британія посідає одне з провідних місць у світі за виробництвом синтетичних волокон і барвників, пластмас, мийних засобів, добрив і ліків. Найстарішим виробництвом англійського господарства є *текстильна промисловість*, однак нині вона своє значення майже втратила.

Сільське господарство Великої Британії – одне з найпродуктивніших і висококомунікованих у світі. Провідна роль у ньому належить *тваринництву*, зокрема молочному і м'ясо-молочному скотарству та беконному свинарству. Традиційним залишається розведення індиків і овець. Англія – один із найбільших світових постачальників овечої вовни. *Рослинництво* характерно для Південної Англії, де культивують зернові (пшеницю, ячмінь, просо), цукровий буряк, льон, у приміських зонах – різноманітні овочі та фрукти, а на морських узбережжях – ягоди. Картоплю вирощують у усіх районах країни.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Зовнішня торгівля історично є одним із важливих джерел господарського росту. Країна традиційно експортує двигуни та мотори, літаки, обчислювальну техніку, телекомунікаційне обладнання, хімічні товари та медичні препарати; у структурі імпорту основними є машини та обладнання, напівфабрикати, продовольство, енергоносії, зокрема нафта. Основними торговельними партнерами є країни ЄС, Японія, США, Китай, Індія, ПАР, Бразилія тощо.

Сучасний стан двосторонніх *українсько-британських відносин* характеризується достатньо високою взаємодією в політичній, економічній, військовій і культурній сферах. Україна та Велика Британія мають багато спільних інтересів у торговельно-економічній та інвестиційній сферах. Найбільшими торговельними партнерами України серед британських компаній є GlaxoSmithKline (ліки), British American Tobacco (тютюнові вироби). У 2016 р. зовнішньоторговельний обіг становив 1027 млн дол., що свідчить про значний торговельний потенціал між двома країнами.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Розкрийте особливості сучасного адміністративного поділу Великої Британії.
2. Оцініть природно-ресурсний потенціал Британії.
3. Назвіть найтипівіші риси, що характерні для населення Великої Британії. Поясніть причини виявлених демографічних і соціальних процесів.
4. Які види економічної діяльності країни можна зарахувати до «типово англійських»? Свої міркування обґрунтуйте.
5. У яких напрямках здійснюється українсько-британське співробітництво? Які перспективи і значення цього партнерства?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема: «Оновлення» економіки депресивних районів Великої Британії.

Мета: ознайомитися з поняттями «депресивні райони», «старопромислові райони», «стагнація базових сфер економіки»; ознайомитися з історичним підґрунтям появи цих явищ у Великій Британії з 1930-х рр.; закріпити знання про показники рівня економічного розвитку країни та її районів; тренуватися у вмінні знаходити й систематизувати необхідну інформацію для характеристики країни, її районів, сфер діяльності; робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів у межах країни та напрямки внутрішньої регіональної інвестиційної політики.

- **Офіційна назва** – Італійська Республіка
- **Столиця** – Рим
- **Площа** – 301,2 тис. км²
- **Населення** – 62,1 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – італійська
- **Форма державного правління** – парламентсько-президентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 20 областей
- **Найбільші міста** – Рим, Мілан, Неаполь, Турин, Генуя, Флоренція
- **ВВП на душу населення** – 30 507 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які держави існували на території сучасної Італії в минулі історичні часи?
2. Які чинники сприяли розбудові державності та формуванню впливової могутньої країни в минулому?
3. Що ви знаєте про культуру, традиції, менталітет італійців?
4. З якими виробами, продукцією чи послугами асоціюється у вас Італія?

● Загальні відомості та ЕГП країни.

Італія – високорозвинута держава, член G-7. Це півострівна країна, 4/5 кордонів якої є морськими й омиваються водами 5 морів (Адріатичного, Лігурійського, Тірренського, Іонічного і Середземного). Назву «Італія» вперше стали використовувати греки для позначення південного краю Апеннінського півострова, де вони оселилися у VIII–VII ст. до н. е. («земля телятка»). «Сусідське» поло-

ження Італії не має аналогів у Європі: чотири зовнішні сухопутні країни-сусіди – Франція, Швейцарія, Австрія та Словенія і два внутрішні (анклави) – Ватикан і Сан-Марино.

● **Природні умови і ресурси.** Італію можна розділити на 3 частини: материкову (близько 1/2 площі), півострівну (Апеннінський півострів) та острівну (Сицилія, Сардинія, Тосканський, Еолійський архіпелаги (Ліпарські о-ви), а також безліч дрібних островів). У *рельєфі* країни домінують гори та височини, і лише 1/4 її площі припадає на Паданську рівнину та вузькі прибережні низовини. На півночі лежать Альпи, що вигнуті величезною дугою завдовжки близько 800 км, а по центру країни проходять Апеннінські гори, які тягнуться на 1200 км. В Італії й дотепер є діючі вулкани, з яких три великі, що вивергалися протягом останніх 100 років: Стромболі, Везувій (поблизу Неаполя) та Етна (найвищий діючий вулкан Європи – 3340 м) на Сицилії. Часті та нерідко катастрофічні землетруси характерні для Середньої та Південної Італії.

Італійські *річки* здебільшого короткі. Майже всі вони належать до басейну річки По (найбільша та найповноводніша річка країни, 670 км). Великою річкою півострова є Тибр. Більшість великих *озер* лежать у передгір'ях Альп (мал. 55), усі вони мають тектонічне походження (Гарда, Комо, Лаго-Маджоре тощо).

Італія загалом бідна на *мінеральні ресурси*, особливо паливні. Відзначаються лише родовища свинцю, цинку й залізної руди (Сицилія), великі

запаси кіноварі (ртутна руда), а на о. Сицилія є родовища сірки. Надра країни багаті на будівельну сировину – мрамур, граніт тощо. У Каррарі (Тоскана) видобувається відомий білий каррарський мрамур, який ще давні римляни використовували для створення багатьох скульптур та оздоблення будинків.

Лісистість країни – 31 %. В Альпах ростуть гірські широколисті ліси, а також букові та хвойні ліси.

● **Населення.** Італія посідає п'яте місце у Європі за кількістю населення, хоча з 1993 р. відзначається від'ємний природний приріст (–1,4 ‰), тож кількість населення зростає винятково завдяки іммігрантам. Нині в Італії зареєстровано понад 4 млн іноземних громадян, серед яких близько 240 тис. українців.

Національний склад населення є однорідним – 98 % його становлять італійці. У структурі національних меншин є значні діаспори, що компактно проживають у країні: німці, французи, словенці, а також румуни, цигани, марокканці, албанці тощо. Переважна частка італійців сповідує римо-католицьку *релігію*. Хоча церква в Італії відокремлена від держави, вона активно втручається в її політичне життя і значно впливає на широке кола населення.

Населення дуже нерівномірно розподілене по території країни, *середня його густина* – 201 особа/км². Найбільша густина (300 осіб/км²) у Північній Італії, де мешкає майже половина всього населення країни. Це пов'язано зі сприятливими умовами для розвитку тут інтенсивного землеробства, різноманітної промисловості, портової діяльності й туризму. Особливою скупченістю населення відзначається район Неаполя (8440 осіб/км²), а гірські райони, навпаки, заселені рідко (до 35 осіб/км²).

Останніми десятиліттями в Італії (особливо на півночі) триває інтенсивний процес *урбанізації*, і нині переважна кількість населення (69 %) мешкає в містах. Понад половину великих міст розташовані на півночі. Практично увесь простір від Турина до Мілана – суцільна урбанізована територія. В Італії налічують 9 агломерацій з населенням понад 500 тис. мешканців, а 4 агломерації – понад 1 млн: Мілан (найбільша), Рим, Неаполь, Турин. Агломерації Турина, Мілана і Генуї є південною межею Європейського мегалополіса «Блакитний банан». До «Золотого банана», або «Європейського Сонячного поясу», входять Турин і Генуя.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись шкільним атласом, ознайомтеся з адміністративним поділом Італії та визначте місцезоположення за областями країни: а) нафтогазоносних басейнів і родовищ ртутних руд; б) найбільших компактних розселень етнічних діаспор; в) агломерацій «Блакитного та Золотого бананів». 2. Простежте залежність рівня урбанізації областей Італії від їхнього природно-ресурсного потенціалу.

Мал. 55. Мальовниче озеро Гарда

● **Сучасний стан господарства.** Головною особливістю економічного розвитку Італії є різниця в рівнях економічного, соціального та культурного розвитку її районів, з огляду на те, що країну здавна поділяють на *про-*

Мал. 56. Компанія Fiat – один з найбільших у світі автовиробників, якому належать провідні торговельні марки

товий лідер з виробництва оправ і сонцезахисних окулярів) тощо.

Третинний сектор економіки Італії представлений такими сферами, як туризм, транспорт і банківська діяльність. *Туризм* в країні став найінтенсивніше розвиватися одразу після Другої світової війни і перетворився на організовану сферу економіки. У 2016 р. Італію відвідали 50,7 млн іноземців (V місце у світі), переважно європейці (майже 90 %). Італія володіє визначними рекреаційними ресурсами і є зосередженням найбільшої кількості (58) об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (мал. 57). Інтенсивно розвивається «шопінговий туризм», що приваблює оптових торговців та споживачів італійського взуття та одягу.

Транспортний комплекс Італії має важливе значення для розвитку національної економіки. У внутрішніх перевезеннях пасажирів (90 %) і вантажів (80 %) домінує автомобільний транспорт. Головна транспортна артерія – «Автострада Сонця», що йде з півночі на південь і є найдовшою італійською автострадою (мал. 58). Загальна протяжність автошляхів – 487 тис. км. Протяжність італійських залізниць становить 20,1 тис. км, з яких 12,8 тис. електрифіковано, що свідчить про високий технічний рівень цього виду транспорту. Швидкісні потяги між Римом і Міланом, Генуєю, Венецією, Неаполем належать до найліпших у Європі. Оскільки

мислову Північ, відсталий Центр та аграрний Південь (Меццоджорно). Значна частина італійського господарства належить потужним ТНК, як-от: Fiat (з 2014 р. Fiat Chrysler Automobiles NV) (мал. 56), Enel (найбільша енергетична компанія, одна з найпотужніших у світі) і Eni (нафтова і газова компанія), Leonardo (машинобудівний холдинг, що діє у сферах оборони, енергетики, гвинтокрилобудування, телекомунікацій і транспорту), Pirelli & C (п'ятий у світі за виручкою виробник автомобільних шин), Luxottica Group (визнаний сві-

Мал. 57. Историчний центр Рима і володіння Ватикану, включаючи базиліку Св. Павла за міськими стінами

Мал. 58. «Автострада Сонця»

країна розміщується на півострові й островах, провідна роль у зовнішніх перевезеннях належить морському транспорту. Найбільші порти – Генуя (один з найбільших портів у Середземномор'ї), Трієст, Неаполь тощо. Авіаційні мережі підтримують зв'язок найбільших міст Італії з багатьма містами Європи й інших частин світу. Головна авіакомпанія країни – Alitalia.

Провідною ланкою **вторинного сектору економіки** Італії, на яку припадає близько 1/4 національного прибутку та 2/5 усіх зайнятих, є промисловість. Більшу частину *електроенергії* (82 %) виробляють на ТЕС, а майже 2 % дають геотермальні електростанції (ще в 1905 р. у Лардерелло в Центральній Італії з'явилися перші у світі геотермальні електростанції).

Обробна промисловість Італії працює в основному на імпортній сировині. Відносно новою ланкою промисловості Італії є *металургія*. Чорна металургія працює на імпортній сировині, тому найбільші комбінати знаходяться в портових містах (Генуя, Неаполь, Таранто). У кольоровій металургії найрозвинутіші алюмінієва, свинцево-цинкова, магнієва й ртутна промисловість. Італія посідає одне з перших місць у світі за виплавою ртуті. *Машинобудування* є провідною сферою італійської індустрії. У ньому особливо вирізняється автомобілебудування (понад 1,1 млн автомобілів), у якому домінує Fiat Chrysler Automobiles NV. Портфель компанії включає в себе безліч добре відомих автомобільних назв, як-от Alfa Romeo, Chrysler, Dodge, Fiat, Jeep, Lancia, Maserati тощо. Традиційним для Італії є суднобудування (виробництво контейнеровозів, різних платформ і спортивних суден). Чималих успіхів домоглася Італія в електротехнічній та електронній промисловості завдяки компаніям Zanussi-Electrolux (м. Порденоне), Indesit (м. Фабріано), а також Olivetti (м. Турин).

Основною спеціалізацією *хімічної промисловості* є виробництво полімерів і синтетичних волокон, відзначається також лакофарбова й фармацевтична промисловість (переважно на півночі). Одне з найстаріших у країні виробництв – *легка промисловість*, яка виробляє тканини та пряжу з бавовни, вовни, шовку, коноплі, льону, джуту й хімічних волокон, а також різноманітний трикотаж. Широко розвинуте виробництво взуття (кожна третя пара взуття у світі – італійська). Італію разом із Францією вважають законодавицею моди одягу і взуття (центри – Мілан і Турин). Унікальною і традиційною залишається *харчова промисловість*: усесвітньо відомі види сирів, як-от пармезан, горгонзола, рікота, моцарела і проволоне, створили італійці; макарони, спагеті, піца, томатна паста; найвідоміший італійський десерт – тірамісу.

Основу італійського **первинного сектору** становить *сільське господарство*, у якому домінує *рослинництво*. Основні культури – пшениця, кукурудза, рис, цукровий буряк, цитрусові (апельсини й лимони), томати, оливки (3,1 млн т – II місце у світі). Значна роль виноградарства в місцевому сільському господарстві. У країні вирощують майже 250 сортів винограду, 90 % якого переробляють на вино (один зі світових лідерів за обсягами виготовлення). *Тваринництво* менш розвинене. Велику рогату худобу розводять на півночі країни, овець – на Сардинії, на відходах переробки цукрового буряку розвивається свинарство. У бідних на корми гірських районах Апеннін, на Сицилії та Сардинії селяни розводять овець (мал. 59), кіз та мулів.

Мал. 59. Черета овець на апеннінських схилах

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Для Італії дуже важлива зовнішня торгівля. Експортує Італія продукцію машинобудування і металообробної промисловості, швейні, взуттєві та текстильні вироби, хімічну продукцію, продовольство, будівельні матеріали, офісну оргтехніку, руди металів. В імпорті переважають автомобілі, нафта, метал і пластмаси. Серед основних торговельних партнерів Італії відзначаються країни Євросоюзу, а також США, Саудівська Аравія, Лівія тощо.

Італія для України є важливим і перспективним партнером. Сьогодні Італія посідає провідне місце серед зарубіжних торговельних партнерів України. Основними товарами українського експорту (1,9 млрд дол. у 2016 р.) в Італію є чорні метали, мінеральне паливо, нафтопродукти, добрива, алюміній і вироби з нього. В українському імпорті (1,35 млрд дол.) з Італії переважають обладнання, електричні машини, вовна і тканини, вироби із чорних металів. Українська громада є однією з найчисленніших серед інших громад в Італії. Станом на 2016 р., загальна кількість українців в Італії, які отримали дозвіл на проживання, становила 240,1 тис. осіб. До Італії вони прибули здебільшого в пошуках заробітку починаючи із середини 1990-х рр.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть чинники, що визначають місце Італії в МПП. Як впливає ЕГП (працересурсний, споживчий, природно-ресурсний потенціал) на спеціалізацію італійської економіки?

2. Як можна пояснити низьку ресурсозабезпеченість Італії паливними мінеральними ресурсами?

3. Охарактеризуйте сучасну демографічну ситуацію в Італії.
4. Які передумови для розвитку туризму як провідної сфери третинного сектору економіки склалися в Італії?
5. Вторинний сектор економіки, провідні ланки промисловості асоціюються з Північним районом Італії. Доведіть цей факт конкретними прикладами.
6. Кожна область Італії має свої рецепти приготування «традиційної» італійської страви – пасти (макаронів): «на півночі Італії пасту готують з м'ясом, молочними виробами та тваринними жирами; на півдні – без додавання яєць, тільки на оливковій олії». Поясніть на цьому прикладі регіональні відмінності у спеціалізації сільського господарства Італії.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 4

Тема: Добирання статистичних показників та оцінювання працересурсного потенціалу (кількості, динаміки, якості та ціни робочої сили) в одній з країн Європи.

Мета: закріпити поняття «трудові ресурси», «працересурсний потенціал» і показники їхнього кількісного та якісного складу; визначити вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал країни; розвивати вміння знаходити й систематизувати необхідну інформацію для характеристики країни, здійснювати необхідні обчислення для оцінювання забезпеченості окремих країн працересурсним потенціалом.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5

Тема: Складання картосхеми просторової організації (просторового каркасу) економіки однієї з європейських країн «Великої сімки» (за вибором).

Мета: узагальнити знання про складові економіки європейських країн «Великої сімки» та чинники розміщення виробництва і фінансів, вміння визначати змістове наповнення картосхеми просторової організації (просторового каркасу) господарства на основі аналізу відповідних карт атласу;

розвивати картографічні компетенції та вміння обґрунтовувати залежність просторового каркаса господарства від типу економіки й рівня розвитку країни.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Кластери в Італії як домінуюча форма організації виробництва товарів і послуг.
2. Лондон, Берлін, Париж, Київ: подібність і відмінність джентрифікації.

19. ШВЕЦІЯ. НОРВЕГІЯ

● **Загальні відомості та ЕГП країн.** На півночі Європи розташований самобутній історико-культурний регіон – *Скандинавія*, найбільшими і найрозвинутішими країнами якого є Швеція та Норвегія. Ці країни обидві мають вихід до морів Атлантичного, а Норвегія до Північного Льодовитого океанів, лежать на перехресті важливих морських і авіаційних магістралей з Європи в Північну Америку.

Північноєвропейські держави розташовані на Скандинавському півострові, тому мають нечисленне «сусідське положення» одна з одною та Фінляндією, а також Норвегія з Росією. На півдні вузькі протоки відокремлюють їх від Данії. За площею обидві країни є середніми (табл. 1).

ПРИГАДАЙТЕ

1. До якого субрегіону за методикою поділу світу ООН належать Швеція та Норвегія?
2. Чим економічно розвинені невеликі країни відрізняються від країн «Великої сімки»?
3. Які вам відомі ТНК Норвегії та Швеції або їхня продукція?

Таблиця 1. Порівняння ЕГП та загальних рис Скандинавських країн

Ознаки	Швеція	Норвегія
<i>Кількісні характеристики складу</i>		
Розміри території	449 964 км ²	385 186 км ²
Чисельність населення (на 2017 р.)	9 971 000 осіб	5 289 000 осіб
ВВП на душу населення дол. (2017 р.)	51 165	70 392
<i>Якісні характеристики складу</i>		
ФДП	конституційна монархія	конституційна монархія
ФДУ	унітарна	унітарна
Рівень економічного розвитку	економічно розвинута невелика країна Європи	економічно розвинута невелика країна Європи
ІЛР (на 2017 р.)	дуже високий (0,913)	дуже високий (0,949)

Обидві країни є конституційними монархіями. Норвегія – член НАТО з моменту утворення цього альянсу (1949 р.). Швеція з 1814 р. дотримується політики нейтралітету (не входить до жодного військово-політичного союзу в мирний час) та не бере участі у війнах. Швеція з 1995 р. стала повноправним членом Євросоюзу, на відміну від Норвегії, яка лише має статус країни Шенгенської зони.

Мал. 60. Согне-фіорд – найбільший фіорд у Європі, завдовжки 204 км

● **Природно-ресурсний потенціал.** Країни володіють потужним природно-ресурсним потенціалом. Їхньою територією простяглися давні Скандинавські гори, з максимальною висотою 2469 м (г. Гальгепігген). Вони складені переважно гранітами й гнейсами, відзначаються пересіченим рельєфом. Узбережжя Норвегії порізана численними фіордами (вузькими, звивистими, глибокими й довгими морськими затоками), а його береги здебільшого утворені високими скелями (мал. 60). У надрах залягають великі запаси залізних руд, мідних руд (на крайній півночі), титану, цинку, свинцю, урану, срібла тощо. Багатство Норвегії – нафта й природний газ, поклади яких зосереджені в норвезькому секторі Північного моря.

Норвегія і Швеція володіють потужним *гідроенергопотенціалом*. Завдяки численным природним озерам, водоспадам та річкам, що мають круте падіння, не виникає потреби споруджувати дорогі греблі, що робить електроенергію дешевою. Численні *річки* (серед яких немає жодної великої) утворюють густу мережу та мають важливе господарське значення. Близько 9 % території Швеції зайнято *озерами*, серед яких найбільші – Венерн (5650 км²) і Веттерн (1900 км²), що є судноплавними та використовуються в транспортних цілях. На півдні Норвегії чимало дрібних мальовничих озер.

Швеція та Норвегія належать до *лісистих країн* («лісовий цех Європи»), укритих переважно хвойними лісами (69 % території Швеції і 30 % – Норвегії), що мають промислове значення.

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись шкільним атласом, поясніть, чому Швеція та Норвегія – країни, що мають практично однакове фізико-географічне положення, настільки суттєво відрізняються: а) паливними мінеральними ресурсами (Норвегія – нафта й газ, Швеція – вугілля); б) рудною мінеральною сировиною (Норвегія – кольорові метали, Швеція – чорні); в) агрокліматичними та водними ресурсами. Як вплинув природно-ресурсний потенціал на розселення населення в країнах, що порівнюються?

● **Населення.** Народонаселення Норвегії та Швеції визначається певною однорідністю, особливо в етнічному, релігійному та соціальному відношенні. Це малі за чисельністю населення країни Європи (мешкає менше ніж 10 млн осіб, табл. 1). *Природний приріст* є позитивним (у середньому 0,9 %) і кількість населення стабільно зростає. Із середини 1970-х рр. Норвегія запровадила офіційну заборону на в'їзд іммігрантів до країни, що діє й дотепер. Швеція ж, навпаки, ще з ХХ ст. перетворюється з країни еміграції в державу масової імміграції.

Етнічно Норвегія – однорідна країна, норвежці становлять 95 % усього населення. Етнічною меншиною є саами, яких налічується тут близько 20 тис. Вони мешкають на крайній півночі вже близько 2 тис. років, а деякі з них досі ведуть кочове життя. Сучасне шведське суспільство включає представників різних етносів і культур. Більшу частину населення становлять шведи (93 %) й етнічна меншість – саами (мал. 61), які у XVIII–XIX ст. кочували територією Північної Європи, а нині мешкають на півночі країни. Більшість шведів (87 %) *сповідують* лютеранство, унаслідок імміграції в країні з'явилися численні громади мусульман і католиків.

Мал. 61 Традиційний побут народу саамів

Норвегія та Швеція є одними з найменш заселених країн Європи, *середня густина* населення становить 13 осіб/км² в Норвегії та 22 особи/км² у Швеції. Понад 80 % населення зосереджено в південних частинах країн. Обидва королівства *високоурбанізовані*, у містах мешкає понад 83 % населення, майже всі великі міста розміщуються або на узбережжі морів та фіордів, або неподалік від них. Рівень агломеративності країн невисокий. Найбільші агломерації – Стокгольмська (1,4 млн осіб) (мал. 62) і Гетеборзька (550 тис. осіб) у Швеції та Велике Осло (понад 700 тис. осіб, що становить близько 18 % населення) у Норвегії.

● **Сучасний стан господарства.** Скандинавські країни мають розвинуту *економіку* та високий рівень життя, тому цей лад зветь ще «*суспільство загального добробуту*», або «*скандинавським соціалізмом*». Норвегія та Швеція – високорозвинуті країни Європи, для яких характерна яскраво виражена виробнича спеціалізація та експортна орієнтація господарства. Це одні з найбагатших країн світу, для яких характерний значний соціальний захист населення. Тут створено самобутню економічну модель, якій притаманна широка участь у міжнародному поділі праці, висока частка державного сектору, застосування високих технологій, висока кваліфікація робочої сили, виробництво товарів на експорт, високий соціальний захист населення та відсутність суттєвих відмінностей між багатими й бідними верствами населення.

У країнах успішно розвивають такі надсучасні сфери **третинного сектору**, як інформаційні технології, біомедицину, дизайн, рекламу, туризм, транспорт тощо. Фундаментальну основу процвітання як шведської, так і норвезької економіки становить ефективний і надійний *фінансовий сектор*, який володіє безпечною платіжною системою і забезпечує гарантію збереження вкладів населення. Так, 80 % своїх грошових доходів шведи зберігають у *банківсько-страховій системі* (Nordea Bank, Swedbank,

Мал. 62 Стокгольм – столиця Швеції

Svenska Handelsbanken). Щороку зростають обсяги *торгівлі*, найбільша ТНК у цій сфері – шведська ІКЕА (одна з найпотужніших у світі торговельних мереж з продажу меблів і товарів для дому).

Транспорт є важливою складовою загальної інфраструктури країни. Внутрішні перевезення здійснюються переважно автомобільним і залізничним транспортом. Країни мають густу мережу добре обладнаних автомобільних шляхів, відомих своєю якістю на весь світ. У Норвегії більшість із них проходить у підземних (гірських) тунелях. Авіарейси здійснює шведсько-норвезько-данська компанія Scandinavian Airlines System (SAS). Найбільші скандинавські аеропорти – Стокгольм-Арланда і Гардермуен в Осло, що обслуговують по 25 млн пасажирів щороку кожний. В економічному житті країн завжди велику роль відіграло море. Розвинута мережа паромних переправ, зокрема й у Данію й Німеччину, які щорічно забезпечують перевезення понад 4 млн пасажирів. Існує мережа потужних магістральних нафто- й газопроводів, що беруть початок від бурових платформ у Північному морі та йдуть в країни Західної Європи.

Країни приваблюють численних *туристів* своєю мальовничою природою: морськими пляжами, вражаючими озерами, невеликими порожистими річками, хвойними лісами, мальовничими фіордами. Скандинавські країни мають дуже багату культуру та давні традиції, їхні історико-архітектурні пам'ятки датуються XII–XIV ст. (мал. 63). У 2016 р. Швецію відвідало 10,5 млн туристів, Норвегію – 5,3 млн.

Важливою ланкою господарства є *добувна промисловість*. Висхідок нафти в Норвегії становить 90,4 млн т, природного газу – 120 млрд м³ (2016 р.). Майже 90 % видобутої нафти йде на експорт. У Швеції в значних обсягах видобувають залізну руду, мідь, свинець, цинк, уран тощо. Нині Швеція стала одним із провідних світових постачальників залізної руди (III місце у Європі).

Один з найголовніших чинників успішного економічного розвитку країн – це високорозвинута *енергетика*. За виробництвом електроенергії на душу населення Норвегія посідає перше місце у світі, при цьому майже 99 % її електроенергії виробляється на ГЕС. Електроенергетика Швеції базується на двох основних джерелах: гідроенергетиці та ядерній енергетиці (на 10 атомних реакторах виробляється 40 % електроенергії країни). Значно поширені вітрові електростанції.

Мал. 63. Урнеська ставкірка – найдавніша в Норвегії, зведена приблизно в 1130 р., об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО

У Норвегії провідні види виробництва *обробної промисловості* – електрометалургія, нафтохімія, целюлозно-паперова й суднобудівна. До традиційних напрямів норвезького машинобудування належать суднобудування і судноремонт. Норвезькі компанії є провідними європейськими постачальниками азотних добрив, сечовини й селітри.

Провідними складовими обробної промисловості Швеції є машинобудування, металургія, хімічна і целюлозно-паперова промисловість. У структурі машинобудування виділяється автомобілебудування (на концернах Volvo АВ у Гетеборзі і

Saab у Тролльхетані), електронна, виробництво засобів зв'язку й електротехнічна. У шведському електротехнічному машинобудуванні домінують кілька великих всесвітньо відомих компаній: ABB (виробництво електротехніки й інформаційних технологій), Ericsson (виробництво телекомунікаційного обладнання), AB Electrolux (один із провідних світових виробників побутової техніки). Найдавнішим видом виробництва в обох країнах є *деревообробна*, яка спеціалізується на виробництві целюлози, картону та паперу.

Розвиток *сільського господарства* у скандинавських країнах стимулюється через складні агрокліматичні умови. Його основою є інтенсивне *тваринництво*, що повністю покриває потреби населення у своїй продукції (вівчарство, оленярство, свинарство, птахівництво). Основу *землеробства* становить зернове господарство (пшениця, жито, ячмінь, овес). Давнім заняттям місцевих мешканців є *рибальство*. За виловом риби країни посідають провідні місця у світі.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Зовнішньоекономічна політика Швеції та Норвегії спрямована на стимулювання експорту та захист інтересів національної економіки. Переважні статті експорту в Норвегії – нафта й природний газ, продукція нафтопереробки й нафтохімії, метали, електрохімічні товари, судна, рибна продукція тощо, у Швеції – продукція машинобудування та металообробки, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості, металургії. Для обох країн важливі статті імпорту – машини й устаткування, одяг, взуття, сільськогосподарська сировина тощо. Провідними торговельними партнерами є країни ЄС, США, Китай, Індія тощо.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Село Зміївка Херсонської обл. – єдиний на сьогодні в Україні населений пункт, у якому компактно проживають нащадки етнічних шведів. Село засноване шведськими поселенцями 1782 р., яких за наказом російської цариці Катерини II переселили з о. Даго в Балтійському морі в Таврію. У 2008 р. під час офіційного візиту до України громаду шведських українців відвідав король Швеції Карл XVI Густав із дружиною Сильвією.

Торговельно-економічне і культурне співробітництво між *Україною* та Скандинавськими країнами протягом останніх років активно розвивається. Значний потенціал співпраці є у сфері використання відновлювальної енергії, зокрема, у контексті утилізації та переробки відходів, запозичення Україною відповідного досвіду та передових технологій скандинавських компаній, а також в телекомунікаційній сфері, сферах енергозбереження та захисту довкілля, ядерної безпеки тощо.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. У чому полягає специфіка економіко-географічного положення Швеції та Норвегії?
2. Які переваги створює вигідне «сусідське» і транспортно-географічне положення в спеціалізації країн Північної Європи?
3. Визначте спільні й відмінні риси природно-ресурсного потенціалу Швеції та Норвегії.
4. Як поєднуються в секторальній структурі економіки велика частка ресурсомістких виробництв і постіндустріальний розвиток економіки Швеції та Норвегії?
5. Що таке «скандинавський соціалізм»? Як враховано високі стандарти життя в моделі розвитку економічно розвинених невеликих країн Північної Європи?

- **Офіційна назва** – Швейцарська Конфедерація
- **Столиця** – Берн
- **Площа** – 41,2 тис. км²
- **Населення** – 8,2 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мови** – німецька, французька, італійська, ретороманська
- **Форма державного правління** – парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – конфедеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 20 кантонів і 6 напівкантонів
- **Найбільші міста** – Цюрих, Женева, Базель, Берн, Лозанна
- **ВВП на душу населення** – 79 242 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які були передумови утворення держави Швейцарія?
2. Чим пояснюється нейтралітет країни в зовнішній політиці?
3. У чому полягає різниця між федерацією і конфедерацією?

● **Загальні відомості та ЕГП країни.**

Швейцарія – держава Західної Європи. Це мала за площею країна (132 місце у світі), що не має виходу до моря і розташована на перехресті Європи: через її альпійські перевали пролягають важливі транспортні шляхи з півночі на південь і зі сходу на захід. Розроблена Нова Європейська транспортна стратегія сприятиме подоланню транспортного

дисбалансу і появі нових дев'яти транспортних коридорів, один з яких (коридор Рейн–Альпи) з'єднає через Швейцарію порти Північного моря (Роттердам і Антверпен) із середземноморським басейном (Генуя).

Швейцарія належить до найуспішніших і багатих країн світу. Своєрідним феноменом для вічно конфліктуючої Європи став визнаний в усьому світі політичний і військовий нейтралітет країни, що був проголошений ще у 1291 р. та остаточно сформувався у 1848 р. Однак країна бере активну участь у міжнародній співпраці, на її території є Світові міста, у яких функціонують численні штаб-квартири міжнародних організацій. На території Швейцарії часто проходять міжнародні переговори і підписуються важливі угоди.

У 1992 й 2001 рр. у Швейцарії відбулися референдуми стосовно вступу до ЄС, однак її громадяни не підтримали цих кроків інтеграції.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Швейцарія – гірська країна, у якій понад половину території займають Альпи і лише на півдні знаходяться невеликі ділянки низовин (мал. 64). Для рельєфу країни характерна велика кількість льодовиків, загальною площею зледеніння понад 2 тис. км². *Мінеральні ресурси* дуже бідні, є лише невеликі поклади вугілля, бідні залізні руди та дрібні родовища графіту, тальку та будівельної сировини. Панує континентальний *клімат* зі значними коливаннями залежно від висоти місцевості. Найвищі вершини Альп вкриті вічними снігами.

У Швейцарських Альпах починаються такі великі європейські *річки*, як Рейн і Рона. Більшість річок бурхливі, мають водоспади та пороги, через що не придатні для судноплавства. Гордість Швейцарії – її мальовничі *озера*, найбільшими з яких є: Женевське (588 км²), Боденське (537 км²), а також Лаго-Маджоре, Цюрихське, Лугано й ін.

Мал. 64. Гірські і рівнинні ландшафти Швейцарії

Швейцарія розташована в зоні європейських широколистяних лісів, тому домінують дуб і бук, місцями до них домішується сосна. Лісистість країни – 31 %.

● **Населення.** Швейцарці є історично складною нацією, яка виникла завдяки сполученню 4 основних етнічних груп (германо-швейцарці, франко-швейцарці, італо-швейцарці та ретороманці). Незважаючи на різномовний склад населення, у Швейцарії відсутня гостра національна боротьба, і за швейцарською конституцією всі 4 народи є рівноправними. Природний приріст є позитивним (0,7 %), однак народжуваність поступово знижується. У країні налічується понад 6 % іммігрантів, хоча правила отримання швейцарського громадянства – одні з найскладніших у Європі. Більшість швейцарців *сповідує* католицизм (42 %) і протестантизм (35 %).

Густина населення становить 188 осіб/км²; у гірських, центральних і південних районах значно менше – від 25 до 50 осіб/км². Понад 75 % швейцарців мешкають у містах, але великих міст небагато, однак вони старовинні й дуже мальовничі (табл. 1). Загалом у більшості міст країни налічується менше від 20 тис. мешканців. Єдине найбільше місто країни – Цюрих – входить до складу європейського мегалополісу «Блакитний банан».

Таблиця 1. Найбільші міста Швейцарії

Місто	Чисельність населення, тис. осіб (2016 р.)	Рік заснування	Особливості
Цюрих	402,7	853 р.	Всесвітній фінансовий центр
Женева	198,9	58 р. до н.е.	Порт, центр туризму і місце міжнародних форумів
Базель	175,9	15 р. до н.е.	Річковий порт і промисловий центр
Лозанна	137,8	15 р. до н.е.	Центр міжнародного олімпійського руху
Берн	133,1	1191 р.	Столиця, центр машинобудування і годинникового виробництва

● **Сучасний стан господарства.** Швейцарія традиційно входить до першої десятки країн світу за рівнем конкурентоспроможності *економіки* та має один з найвищих рейтингів ІЛР (0,939; поділяє друге місце з Австралією, 2017 р.), що досягнуто завдяки високому рівню кваліфікації трудових ре-

сурсів, продуктивності праці та якості вироблених у Швейцарії товарів і послуг; помірному адміністративно-правовому регулюванню підприємницької діяльності, включаючи сприятливий режим оподаткування; соціальної, політичної, валютної і цінової стабільності; високій якості інфраструктури (транспортної, телекомунікаційної, фінансової, соціальної); розвинутому ринку капіталу і висококласній банківській системі.

Третинний сектор економіки Швейцарії виробляє 74 % ВВП і включає в себе насамперед банківську справу, страхування, туризм, освіту, медицину, торгівлю і транспорт. Найбільша частка послуг при цьому створюється у банківсько-фінансовій сфері (15 % ВВП). У країні функціонують близько 4 тис. фінансових організацій (UBS AG – найбільший банк Швейцарії). Вони мають сталу репутацію в клієнтів через стабільну внутрішньополітичну ситуацію, дотримання принципу «банківської таємниці» (діє з 1934 р.). Один із найважливіших фінансових центрів світу – Цюрих (третій після Нью-Йорка й Лондона світовий валютний ринок). У сфері роздрібно́ї торгівлі національними лідерами є торговельні мережі Migros і Coop.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Швейцарська гвардія – почесна варта Ватикану, особиста охорона Папи Римського. Гвардійцем може стати лише неодружений громадянин Швейцарії католицького віросповідання віком 19–30 років і зростом понад 174 см з рекомендаційним листом від свого парафіяльного священика. До 1914 р. понтифіки довіряли своє життя виключно найманим солдатам з німецьких кантонів Швейцарії, після Першої світової війни така можливість з'явилася і в решті чоловічого населення країни.

Швейцарія має високорозвинену *транспортну систему*. Швейцарські залізниці майже повністю електрифіковані та є одними з найкращих у Європі. Оскільки вони прокладалися в умовах дуже пересіченого рельєфу, то споруджувалися численні мости й тунелі. У горах прокладено більше ніж 600 тунелів, зокрема й Сімплонський (19,8 км). З 2011 р. експлуатується найдовший тунель у світі – Готардський (завдовжки 57 км), який забезпечує залізничне сполучення через Альпи. У гірських районах працюють фунікулери і канатні дороги. У 2016 р. в країні налічувалося понад 71 тис. км першокласних автомобільних шляхів. Широко розвинуте пові-

тряне сполучення. Літаки, що обслуговуються швейцарською національною авіакомпанією SWISS, літають у всі частини світу. Основні міжнародні аеропорти – Женева, Цюрих і Базель.

Швейцарія є однією з найпопулярніших *туристичних країн* Європи. Наявність розвинутої туристичної інфраструктури, мережі залізничних та автомобільних доріг у поєднанні з мальовничою природою і вигідним географічним положенням забезпечують притік до країни до 10,5 млн іноземних туристів. Найвідомішими для туристів курортами є Давос (гірськолижний курорт і місце проведення Всесвітнього економічного форуму), Санкт-Моріц, Женева, Цюрих, «Швейцарська Рив'єра» – так називають узбережжя Женевського озера із центрами Лозанна, Монтре (мал. 65), Ве́ве, що вражають архітектурою і красою ландшафтів.

Мал. 65. Пам'ятник Фредді Мерк'юрі в м. Монтре

Швейцарія – високорозвинена *постіндустріальна* країна. Завдяки своїй високій якості промислові вироби мають стійкий попит на світових ринках, що досягається завдяки тому, що в Швейцарії широко впроваджуються науково-технічні розробки. У *промисловості* головну роль відіграють *машинобудування*, зокрема виробництво верстатів, електротехніки, продукція хімічної промисловості (вітаміни, фармацевтика тощо), а також харчова промисловість. Візитівкою Швейцарії по

Мал. 66. Виготовлення швейцарського сиру Грюєр

праву вважається *годинникова промисловість* (близько 63–65 млн одиниць на майже 1800 підприємствах – Swatch Group, Montres Rolex, Patek Philippe, Chopard & Cie, Franck Muller SA тощо). Традиційно у промисловості домінують великі ТНК: Nestle (харчові продукти, фармацевтичні й косметичні вироби, дитяче харчування), Novartis і Roche Holding (хіміко-фармацевтична продукція), шведсько-швейцарський концерн ABB (електротехніка, енергетичне машинобудування, інформаційні технології), Victorinox Wenger (виробництво широковідомих складаних ножів) та ін.

Сільське господарство має яскраво виражену тваринницьку спрямованість, відзначається високою врожайністю й продуктивністю праці. Із зернових висівають переважно пшеницю, жито та ячмінь. Головні райони вирощування зернових культур знаходяться на Швейцарському плоскогір'ї та в долині Рейну. Там само вирощують картоплю та помідори. *Виробництво сиру* – важлива сфера економіки країни (мал. 66), яка виробляє безліч його видів.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Швейцарія підтримує зовнішньоторговельні зв'язки практично з усіма країнами світу. Її економіка значно залежить від зовнішньої торгівлі – як в імпорті сировини й напівфабрикатів, так і в експорті промислової продукції (наприклад, машин, годинників, медикаментів, електронного устаткування тощо). Основними швейцарськими партнерами є країни ЄС (більше 3/4 експорту й імпорту).

Швейцарія посідає вагоме місце у системі зовнішньоекономічних зв'язків *України* і входить до числа її найбільших торговельних партнерів у Європі. Загальний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та Швейцарією 2016 р. становив 1089 млн дол. Близькість позицій України та Швейцарії у багатьох сферах національних інтересів та відсутність проблемних питань створюють міцне підґрунтя для стабільних українсько-швейцарських політичних, економічних і культурних відносин на засадах взаємовигоди і партнерства. Станом на 2017 р. у Швейцарії, згідно з офіційною статистикою, проживає 6681 громадянин України. Українці зосереджені в районах великих міст – Цюриха, Базеля, Берну, Санкт-Галлена, Женеви, Лозанни.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Поясніть вигідність ЕГП внутрішньоконтинентальної і однієї з найбільш гірських країн Європи – Швейцарії.
2. Поясніть, за що Швейцарію називають «складною нацією».
3. Обґрунтуйте постіндустріальну структуру економіки Швейцарії.
4. Поясніть, чому Швейцарію називають «молочною фермою» Європи.
5. Що називають «Швейцарською Рив'єрою»? За допомогою додаткових джерел ознайомтеся зі спадщиною цього туристичного району Швейцарії і простежте його багатонаціональну атракції.

- *Офіційна назва* – Королівство Іспанія
- *Столиця* – Мадрид
- *Площа* – 504,7 тис. км²
- *Населення* – 50 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мова* – іспанська
- *Форма державного правління* – конституційна монархія
- *Форма державного устрою* – унітарна держава
- *Адміністративний поділ* – 50 провінцій у складі 17 автономних областей
- *Найбільші міста* – Мадрид, Барселона, Валенсія, Севілья, Сарагоса, Малага
- *ВВП на душу населення* – 26 609 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яку роль зіграла іспанська цивілізація в розвитку уявлень про Новий Світ та у поширенні західних цінностей і культури?
2. Чому Іспанія – колишня метрополія, з якою не могла зрівнятися жодна з великих імперій минулого, втратила свій авторитет і не очолює навіть Європейське співтовариство?
3. Які сучасні асоціації у вас викликає Королівство Іспанія (події, особистості, товари, послуги)?

● Загальні відомості та ЕГП країни.

Іспанія розташована в Південній Європі, займає 85 % території Піренейського півострова, Балеарські острови у Середземному морі, а також Канарські острови в Атлантичному океані. У Північній Африці Іспанія володіє суверенними територіями (мал. 67), що складаються з двох «Великих фортець» – Сеута й Мелілья та трьох островів – «Дрібних фортець», суверенітет яких не визнається Марокко. Сусідами королівства є Португалія, Франція, Андорра та заморська територія Великої Британії – Гібралтар. Мадрид

втратив юридичні права на Гібралтар 1713 р. за Утрехтським мирним договором. Відтоді територія є спірною.

Іспанія – конституційна монархія. Законодавча влада належить двопалатному парламенту – Генеральним кортесам, яких обирають на 4 роки.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Природа Іспанії відзначається значною своєрідністю. Плоскогір'я та гори займають близько 90 % території країни. Найпотужніша гірська система Іспанії – Піреней, що тягнеться майже на 400 км від Середземного моря до Біскайської затоки (мал. 68). Іспанія є однією з найтепліших держав Європи.

Головні річки країни – Тахо, Гвадіана, Дуеро й Ебро – починаються в середньовисотних горах. Під час злив річки швидко наповнюються водою, а в посушливі періоди рівень води знижується, тож чимало річок міліють. *Озера* незначні за розмірами й розташовані переважно в горах.

Великі поклади *мінеральних ресурсів* поширені по всій території країни. Особливо значні запаси металевих руд, зокрема гори Сьерра-Морена містять найбагатші у світі родовища свинцевих і цинкових руд, у Галісії – поклади олова і вольфраму. Найбагатші запаси ртуті світового значення залягають в районі м. Альмаден. Залізні руди наявні на півночі (Більбао) і півдні країни. Серед паливних корисних копалин відзначаються родо-

Мал. 67. Володіння Іспанії в Африці

Мал. 68. Мальовничі Піренеї

вища кам'яного вугілля (переважно на півночі країни). Однак нині більшість родовищ корисних копалин на території країни мають дуже скромні розміри і занадто вичерпані.

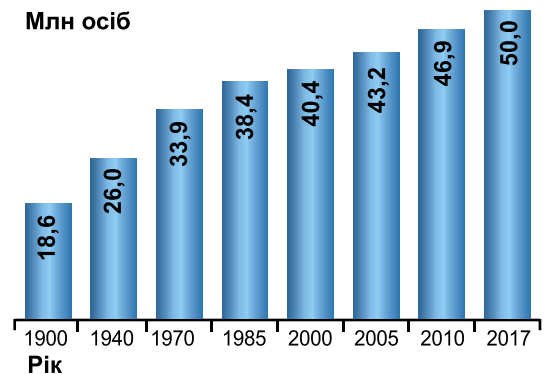
У минулому більша частина іспанської території була залісена, але нині ліси займають лише 37 % площі країни. На півночі та північному заході ростуть листопадні ліси, вище схилами гір вони змінюються хвойними. На Середземноморському узбережжі поширена субтропічна рослинність.

● **Населення.** Походження населення Іспанії пов'язано з кількарразовими навалами різних народів. Приріст іспанського населення був повільний упродовж останніх десятиліть (мал. 69). І нині щорічний *приріст населення* є невисоким (0,7 % у 2016 р.) через постійне зменшення рівня народжуваності. Населення Іспанії продовжує залишатися відносно молодим (середній вік населення в країні – 42 роки).

Іспанія – багатонаціональна держава, яка визнана єдиною нацією, що сформувалася на основі представників різних історичних областей та етнічних груп, основними з яких є каталонці (16 %), андалусійці (15 %), кастильці (11 %), валенсійці (10 %), галісійці (7 %), баски (6 %) й інші. Дуже гостро в країні стоїть національне питання, особливо в областях Країна Басків та Каталонія (див. § 12).

Державна *релігія* Іспанії – римсько-католицька, близько 75 % іспанців – католики, є невелика кількість протестантів, мусульман та іудеїв, велика частка населення – атеїсти.

Територією країни населення розміщене відносно рівномірно (середня густина – 92 особи/км²); найбільша концентрація спостерігається на середземноморському узбережжі й у районах великих міст. Іспанія – країна з давніми традиціями міського життя, тому рівень *урбанізації* тут близько 80 %. Міста утворюють великі агломерації, найбільшими з них

Мал. 69. Динаміка чисельності населення Іспанії

(понад 500 тис. осіб) є дев'ять: Мадрид (понад 6 млн мешканців), Барселона (4,6 млн), Валенсія, Більбао, Севілья, Лас-Пальмас-де-Гран-Канарія, Малага, Пальма-де-Мальорка, Сарагоса. Частина високоурбанізованого узбережжя Середземного моря увійшла до Золотого банану, або Європейського Сонячного поясу.

● **Сучасний стан господарства.** Іспанія зробила наголос на консолідацію власної промисловості та особливо на рішучий підйом у сфері послуг. Саме ці зміни дали змогу прискореними темпами вирівняти ситуацію в іспанській виробничій сфері відносно інших європейських країн. Проявилася ще одна з найхарактерніших економічних тенденцій: перехід від «*економіки масштабу*» (концентрація виробництва на великих підприємствах для зниження собівартості продукції) до «*економіки різноманіття*» (створення менших підприємств із різнопрофільною продукцією).

Іспанія відзначається високорозвинутим **третинним сектором** (75 % ВВП), у якому сильні позиції займають іспанські фінансові ТНК (Banco Santander – найбільший банк Іспанії та BBVA – Banco Bilbao Vizcaya), туризм і транспортне обслуговування.

Туризм в Іспанії перетворився на одну з найбільших галузей економіки, його частка у ВВП країни становить понад 4 %, у цій сфері працює близько 2,6 млн осіб, що становить понад 10 % усього працездатного населення. У 2016 р. Іспанію відвідали 75,5 млн іноземних туристів (III місце у світі). Іспанія приваблює туристів поєднанням морських узбереж із пляжами й комфортним кліматом зі всесвітньо відомою історико-культурною спадщиною (46 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО). Туризм в Іспанії – це першою чергою, відвідування Мадрида, Барселони (мал. 70), Севільї, Кордови й інших міст, де проводяться різноманітні карнавали та ярмарки, особливо бої биків (коріда).

Транспортна система Іспанії має радіальну структуру з великою кількістю головних автошляхів і залізниць, що сходяться в Мадриді. Внутрішні перевезення в країні здійснюються переважно автомобільним і залізничним транспортом, а зовнішні – морським. За обсягами перевезень пасажирів і вантажів першість посідає автомобільний транспорт. Більшість залізниць прокладена в гірських районах, де багато тунелів, крутих підйомів і мостів. Велика протяжність берегової смуги країни визначає важ-

Мал. 70. Панорама Барселони

лівість морського транспорту, який перевозить 80 % імпортих і 70 % експортних вантажів. Головні морські порти – Барселона, Більбао та Валенсія. Майже половина вантажообігу припадає на нафту й нафтопродукти. Розвинутий і авіаційний транспорт, у країні функціонують понад 150 аеропортів. Місцеві авіакомпанії здійснюють регулярні рейси до Латинської Америки, США, Канади, Японії, Північної Африки й інших країн Європи.

На частку **промисловості**, як складової **вторинного сектору економіки**, припадає 23 % ВВП. Більша частина **електроенергії** виробляється на ТЕС, збудовані в країні й 5 АЕС (виробляють 20 % електроенергії). Іспанія стала одним з найбільших виробників вітряної електроенергії у Європі, активно застосовує біопаливо та сонячну енергетику (мал. 71).

Більшість підприємств **чорної металургії** зосереджена на півночі країни (у портах Хіхон, Авіас та Більбао). Серед напаямів спеціалізації **машинобудування** традиційно відзначається суднобудування (історично на півночі країни – Більбао, Хіхон, Сантандер та на сході – Картахена, Валенсія, Барселона). Виробництво автомобілів (2,8 млн одиниць) на підприємствах SEAT і CNH Industrial орієнтоване здебільшого на внутрішній ринок і розміщене в Барселоні, Мадриді, Валенсії, Віторії тощо. Електронна промисловість наразі розвинена недостатньо та зосереджена переважно в Барселоні та Мадриді. **Хімічна промисловість** спеціалізується на виробництві мінеральних добрив, синтетичного каучуку, хімічних волокон, виробів з пластмаси, медикаментів. Найстарішими виробництвами іспанської економіки є **текстильна й шкіряно-взуттєва промисловість** (на частку Іспанії припадає 4 % світового експорту взуття).

Сільське господарство здавна було важливою ланкою іспанського **первинного сектору економіки**, нині ж у ньому зайнято 4 % трудових ресурсів країни. Провідна аграрна сфера – **рослинництво** (понад 1/2 вартості продукції). Вирощують пшеницю, ячмінь, кукурудзу, рис, картоплю, цукровий буряк, бобові, томати, а також маслини (7,8 млн т – I місце у світі, мал. 72), цитрусові, персики, інжир, гранати й тютюн. На середземноморському узбережжі вирощують виноград. Серед деревних культур дуже цінним є корковий дуб. Слабкий розвиток **тваринництва** в країні пов'язаний із малою продуктивністю природних пасовищ, поганою кормовою базою. На півночі переважає розведення великої рогатої худоби, в інших районах – розведення овець.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Усе більшого значення для економіки Іспанії набуває зовнішня торгівля. За рахунок імпорту Іспанія цілком задовольняє свої потреби в енергоносіях, каучукові, транспортному

Мал. 71. Ціподобова сонячна електростанція Gemasolar в Севільї

Мал. 72. Збирання врожаю маслин

обладнанні, хімікатах тощо. Головними статтями експорту є продукція металургії, харчової, легкої та взуттєвої промисловості. Основні торговельні партнери – країни ЄС, Латинської Америки, США, Китай, Японія тощо.

Спостерігається динамічний розвиток торговельно-економічного співробітництва між Україною та Іспанією. Перспективними напрямками співробітництва є енергетика (модернізація електростанцій, використання нетрадиційних джерел енергії, зокрема вітряної та біопалива), транспорт (будівництво й ремонт швидкісних залізничних магістралей і поїздів), будівництво доріг, туризм, зокрема й будівництво готелів, інфраструктури, забезпечення технічної підготовки персоналу, фінансова діяльність, банківська справа та високі технології. Нині в Іспанії реально проживає близько 100 тис. українських громадян. Максимальне зосередження українців спостерігається в Мадриді, Барселоні, Валенсії та Аліканте.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть особливості географічного положення Іспанії. Поясніть, як ЕГП впливає на розвиток економіки країни.
2. Проаналізуйте розподіл основних складових природно-ресурсного потенціалу Іспанії та її найбільших промислових центрів.

- 3.** Які тенденції розвитку секторів економіки Іспанії проявилися на початку ХХІ ст.? У чому полягає сутність «економіки різноманіття»?
- 4.** Наведіть приклади промислових виробництв і послуг, що визначають «географічний образ» Іспанії.
- 5.** Визначте характерні риси транспортної системи Іспанії.
- 6.** Здійсніть віртуальну подорож до Іспанії та підготуйте розповідь (презентацію) про один із її об'єктів Усесвітньої спадщини. Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6

Тема: Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (на вибір учнів).

Мета: закріпити знання про секторальну модель економіки країн і місце в ній промислового виробництва; проаналізувати співвідношення добувних, обробних і високотехнологічних промислових виробництв економічно розвинених невеликих країн Європи; порівнювати й аналізувати структуру виробництва промислової продукції, робити висновки щодо спільності й відмінності спеціалізації країн.

22. КРАЇНИ-СУСІДИ УКРАЇНИ. ПОЛЬЩА

- **Офіційна назва** – Республіка Польща
- **Столиця** – Варшава
- **Площа** – 312,7 тис. км²
- **Населення** – 38,4 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – польська
- **Форма державного правління** – республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 16 воєводств
- **Найбільші міста** – Варшава, Лодзь, Краків, Познань, Гданськ
- **ВВП на душу населення** – 12 316 дол. (2017 р.)

● Загальні відомості та ЕГП країни.

Польща – прибалтійська європейська держава, найбільший західний сусід України, що має вигідне «сусідське» положення, межуючи з Німеччиною, Литвою, Чехією та Словаччиною – країнами-партнерами по ЄС і НАТО та з Білоруссю і Росією.

Польща в XVI–XVII ст. пережила ряд війн (із Росією, Швецією, Туреччиною), а також серію внутрішніх конфліктів, що призвели до послаблення держави та трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795 рр.) між Росією, Пруссією та Австрією. Відродження Польщі з її сучасними кордонами сталося вже після завершення Другої світової війни в 1945 р. Країна стала соціалістичною республікою, залежною від СРСР. У 1989 р. сталися кардинальні зміни в її політичній системі, відбувся перехід до ринкової економіки. З 2000 р. вона є членом НАТО, а 2004 р. увійшла до Євросоюзу.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Польща має переважно рівнинний *рельєф*, її середня висота – 175 м. Узбережжя Балтійського моря низьке, із довгими піщаними косами й пляжами, оточене дюнами. Південь країни гористий, на крайньому півдні та південному заході розташовані кілька гірських систем: Західні Карпати, Високі Татри та Бескиди, на південному заході – Судети.

Країна має густу *річкову систему*, яка в основному належить до басейну Балтійського моря. Найбільші річки – Вісла (довжиною понад 1000 км) та Одра (742 км у межах Польщі), на басейни яких припадає майже 9/10 площі країни. Стік найбільших річок зарегульований. У Польщі нараховується понад 9 тис. *озер*, переважна кількість яких розташована на півночі країни – у Мазурському та Поморсьькому поозер'ях.

Польща має значні *мінеральні ресурси*. У Верхній Сілезії розташований один із найбільших у Європі кам'яновугільних басейнів. Є природний газ і нафта, залізні, мідні, цинкові та свинцеві руди, кам'яна сіль, самородна сірка, давні гранітні кар'єри.

Ліси, що нещодавно вкривали майже всю країну, нині займають близько 30 % її площі (мал. 73). У їхньому складі переважають хвойні породи. Первісні ліси збереглися переважно в горах, а також на північному сході (Біловезька й Августівська Пущі).

● **Населення.** Останнім часом населення Польщі поступово зменшується через зростання еміграції і падіння народжуваності. Після вступу до Євросо-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Скільки в Україні країн-сусідів (сухопутних, морських)?
2. Яка загальна довжина державного кордону України (найдовший і найкоротший кордон з країною-сусідом)?
3. Який характер відносин України з країнами-сусідами? Які з країн-сусідів підтримують євроінтеграційні наміри України?
4. Систематизуйте інформацію про країни-сусіди України за типологічними ознаками: ФДП, ФДУ, ІЛР, рівнем економічного розвитку. Наскільки Україна та її сусіди подібні за цими ознаками?

Мал. 73. Поширення лісів територією країни

юзу велика кількість поляків емігрували до західноєвропейських країн у пошуках роботи. *Природний приріст* населення є від'ємним (-0,13 %), смертність населення вже давно перевищує народжуваність.

Сучасна Польща належить до однорідних в етнічному відношенні держав. Основне населення – поляки; у країні також мешкають німці, українці, білоруси, роми, євреї тощо. До римсько-католицької церкви (найвпливовішої організації в країні) належить 95 % населення. Римсько-католицька церква має в країні великий політичний вплив і соціальний авторитет.

ПОМІРКУЙТЕ

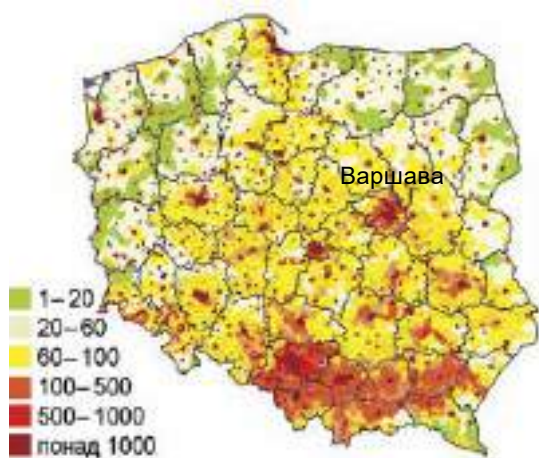
Користуючись шкільним атласом, ознайомтеся з адміністративним поділом Польщі та визначте, на які воєводства припадають: а) найбільший кам'яновугільний басейн і найбільша міська агломерація із центром Катовіце; б) найбільша площа воєводства і друга за чисельністю міська (столична) агломерація; в) «край тисячі озер» Польщі – Великі Мазурські озера і найменша густота населення країни. Простежте зміну природних умов у країні з півночі на південь і їхній вплив на розподіл густоти населення.

Середня густота населення в Польщі становить 123 особи/км². Найнижча вона – на північному сході, найвища – у південних районах (мал. 74). Понад 61 % поляків живуть у містах. На території країни знаходяться 9 міських агломерацій, кожна з яких має близько 2 млн осіб, найбільшою з них є Верхньосілезька, що займає близько 800 км² і в якій мешкають понад 2,8 млн осіб.

● **Сучасний стан господарства.** Польща – одна з найрозвинутіших країн Східної Європи, економіка якої перебуває в стані ринкової трансформації. У 1990-ті рр. був прийнятий і впроваджений у життя план економічних реформ, відомих як «шокова терапія», що сприяло швидкому перетворенню економіки на ринкову. Польща звела частку аграрного виробництва, промисловості і сфери послуг у ВВП до показників, властивих постіндустріальним країнам.

У третинному секторі провідними сферами є торгівля, транспорт, будівництво, побутові послуги. За роки реформування підвищилася роль кредитних закладів, які дедалі більше обслуговують приватний сектор. Успішно розвиваються такі види послуг, як іноземний туризм, готельний бізнес, громадське харчування (ресторани, кав'ярні тощо).

Сучасна Польща має порівняно розвинену транспортну систему. Нині вся мережа залізниць у Польщі широко модернізується, будуються сучасні гілки. Загальна довжина залізниць становить 19,2 тис. км, ними перевозять переважно вугілля, будівельні матеріали, сільськогосподарську сировину та лісоматеріали. Система автомобільних шляхів набуває європейської якості, їхня сучасна довжина сягає понад 417 тис. км. Сучасні високопропускні шосе збудовані навколо Варшави. Розвиток внутріш-

Мал. 74. Розподіл густоти населення в Польщі (осіб/км²)

нього водного транспорту посприяв частковому розвантаженню залізниці. Хоч головна річка Польщі – Вісла, яка має численні навігаційні бар'єри, та основна маса вантажопотоку, що перевозиться річковим транспортом, припадає на річку Одер. Польща має й значний торговельний морський флот. Порти Гданськ і Гдиня обробляють близько 56 % усіх морських вантажів. Внутрішні та міжнародні авіалінії обслуговуються авіакомпанією LOT.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Під час 41-ї сесії Комітету Світової спадщини у Кракові до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО була внесена заявлена Польщею старовинна копальня свинцю, срібла та цинку разом із системою господарського використання підземних вод у Тарновських Ґурах. Вона стала п'ятнадцятим об'єктом на польській землі, який було внесено до Списку.

За останні роки Польща домоглася значних успіхів у розвитку *туризму*. Країна належить до десятки найвідвідуваніших країн Європи іноземними туристами, 2016 р. її відвідали 17,4 млн туристів. Різноманітні туристичні ресурси країни: мальовнича природа, можливість займатися літніми й зимовими видами спорту, велика кількість історико-культурних пам'яток різних епох, давні музичні традиції тощо. Більш за все туристи прямують до Варшави, Кракова (мал. 75), Гданська, Щецина, батьківщини М. Коперніка (1473–1543) – м. Торунь. Серед курортів виділяються «Рив'єра Півночі» – місто Сопот на Балтиці (з його традиційними фестивалями), Криниця – перлина польських курортів на півдні країни, Закопане – гірськолижний курорт.

Польська *промисловість*, що є основою **вторинного сектору економіки**, нині посідає чільне місце у європейському виробництві. Основну частину *електроенергії* виробляють на ТЕС (85 %), що працюють на місцевому вугіллі, лише 3 % електроенергії виробляють ГЕС, яких налічується близько 100. Нафта імпортується в основному з Росії нафтопроводом «Дружба» і переробляється в Плоцьку.

Чорна металургія спирається на власну коксову базу, але залізна руда імпортується; великі металургійні комбінати побудовані в Кракові, Ченстохові, Щецині. На підприємствах *кольорової металургії* виробляють мідь, цинк, свинець та алюміній. *Машинобудування* різноманітне, але за європейськими мірками малопотужне. У країні виробляють трактори, електро- та тепловози, різні судна (рудовози, контейнеровози, пороми й ін.). Автомобілебудування розвивається насамперед завдяки іноземним капіталовкладенням і активному впровадженню в польське автомобілебудування таких гігантів, як General Motors Corporation, Volkswagen Group, Fiat, Ford Motor Company, Toyota Motor Corporation, Volvo, що сприяє виробництву понад 681 тис. авто (2016 р.). Налагоджене виробництво електротехнічної продукції – телефонної апаратури, комп'ютерів, побутової техніки, електродвигунів тощо. Основними центрами машинобудування є Варшава, Вроцлав, Познань, Краків

Мал. 75. Історичний центр Кракова

та ін. За виробництвом *хімічної продукції* Польща належить до провідних європейських держав, відзначаючись потужним виробництвом фосфатних та азотних добрив, сірчаної кислоти, а також лаків і фарб, ряду продуктів побутової хімії.

У країні історично розвинуті *швейна, шкіряно-взуттєва й текстильна промисловість* (Лодзь, Верхня Сілезія). На базі місцевого агровиробництва успішно функціонує *харчова промисловість*. Польща славнозвісна своїми концентратами, соками, замороженими овочами і фруктами, а також кондитерськими і шоколадними виробами.

На *сільське господарство*, як важливу складову **первинного сектору економіки**, у Польщі припадає 2,5 % ВВП, а зайнято в ньому – до 12 % активного населення країни. *Рослинництво* дає більше 1/2 сільськогосподарської продукції. Серед зернових переважають жито, ячмінь і пшениця, але значну кількість пшениці Польща імпортує. Масово вирощують картоплю, цукровий буряк, кормові культури. Польща є найбільшим у світі експортером яблучних консервів, свіжозаморожених полуниці й смородини. Швидкими темпами розвивається *тваринництво*, яке спеціалізується на м'ясо-молочному скотарстві, м'ясо-сальному свинарстві й птахівництві. На півдні широко поширене вівчарство.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Особливістю географії польської зовнішньої торгівлі є її сконцентрованість на Європі. Основними статтями імпорту є нафта й нафтопродукти, прокат чорних металів і сталь, залізна руда, пшениця, бавовна; в експорті домінує продукція машинобудування та обладнання, металообробної, текстильної, хімічної й нафтохімічної промисловості, сільськогосподарська продукція та продовольство. Основними торговельними партнерами Польщі є Німеччина, Італія, США, Китай, Франція, Чехія.

Сучасне *українсько-польське* співробітництво характеризується динамічним поступальним розвитком, глибинними історичними та культурними зв'язками. Уже кілька років спільно обсяги торговельно-економічного співробітництва мають стійку тенденцію до зростання. Польща залишається найбільшим торговельним партнером України у регіоні. В Україні діють близько 1800 фірм із польським капіталом. Завдяки скасуванню безвізового режиму з країнами ЄС різко збільшилася трудова міграція до Польщі. За даними Об'єднання українців у Польщі, кількість українців у Польщі становить уже 250–500 тис., на території країни перебуває до 800 тис. українських заробітчан.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. У чому полягають переваги транспортно-географічного положення Польщі? Назвіть країни, з якими вона має сухопутний і морський кордон.
2. Який вплив мала інтеграція Польщі до ЄС та НАТО на показники рівня життя населення та розвиток економіки?
3. Наведіть аргументи, що охарактеризують Польщу як економічно розвинену країну з постіндустріальною структурою економіки.
4. Охарактеризуйте третинний (вторинний, первинний) сектор економіки Польщі, чинники його розвитку та сучасну географію.
5. Із чим пов'язаний вибір Польщі як місця навчання студентської молоді та працевлаштування українських заробітчан? Чи відомі вам особисто подібні факти з кола родичів або знайомих?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема: Верньосілезька агломерація – індустріальне ядро Польщі.

23. КРАЇНИ-СУСІДИ УКРАЇНИ. СЛОВАЧЧИНА, УГОРЩИНА, РУМУНІЯ

● **Загальні відомості та ЕГП країн.** Словаччина й Угорщина розміщені в центральній частині Європи, оточені пасмами Альп, Карпат і Динар. Обидві займають континентальне положення й не мають виходу до моря (табл. 1). Румунія лежить на південному сході Центральної Європи, у басейні Нижнього Дунаю та омивається водами Чорного моря.

Територію цих країн пролягають чотири з десяти пан'європейських міжнародних транспортних коридорів, які отримали назву «критські», із Західної та Північної Європи до Чорного моря, транзитні зв'язки між Європою та країнами Близького Сходу.

Після закінчення Другої світової війни усі три країни опинилися в пастці впливу Радянського Союзу, в них були встановлені прокомуністичні режими, які протрималися до 1989 р., коли прорадянські уряди було повалено і взято новий курс на формування плюралістичної демократії та ринкової економіки, на інтеграцію до європейських структур: 2004 р. Угорщина та Словаччина, а згодом 2007 р. і Румунія увійшли до Євросоюзу.

ПРИГАДАЙТЕ

- Від якої з країн-сусідів і в якому році до України відійшли:
 - Закарпаття;
 - Північна Буковина;
 - Південна Бессарабія?
- У складі якої з областей України компактно проживає угорська діаспора і чому?
- З якою країною визначення частини кордону встановлювалося через Гаазький суд у 2009 р.?

Таблиця 1. Порівняння ЕГП та загальних рис країн-сусідів України

Ознаки	Словаччина	Угорщина	Румунія
<i>Кількісні характеристики складу</i>			
За розміром території	мала країна	мала країна	середня країна
За чисельністю населення	мала країна	мала країна	мала країна
За ВВП на душу населення, дол.	<i>високі доходи</i> (16 449 дол.)	<i>високі доходи</i> (12 778 дол.)	<i>вищі за середні</i> (9465 дол.)
<i>Якісні характеристики складу</i>			
Рівень економічного розвитку	розвинена країна	країни з перехідною економікою	
ІЛР (2017 р.)	дуже високий (0,845)	дуже високий (0,836)	дуже високий (0,802)

● **Природно-ресурсний потенціал.** Країни мають відносно багатий і різноманітний природно-ресурсний потенціал. Гірські й пагорбкуваті райони Карпат охоплюють до 2/3 території Румунії та Словаччини, в Угорщині близько половини території лежить у межах Середньодунайської низовини. Надра Угорщини багаті бокситами, міддю, поліметалевими рудами та будівельною сировиною, а також мінеральними й термальними водами; Руму-

нія багата на нафту й природний газ (Передкарпатський прогин), вугілля (невисокої якості), поліметалеві руди, свинець, цинк, сірку, кам'яну сіль, вапняки, будівельні матеріали; у Словаччині ж наявні поклади бурого вугілля, нафти й природного газу, поліметалевих руд, магнетиту, урану тощо.

Територія всіх трьох країн розміщується в басейні Дунаю, який на всій протяжності судноплавний і до якого впадає більшість річок країн, що беруть початок в Альпах і Карпатах. Невеличкі гірські річки є важливими джерелами гідроенергії. Найбільшим озером регіону є Балатон (площа понад 600 км²). Справжнє багатство придунайських країн – їхні гарячі джерела й мінеральні води.

Гірські території є лісистими, рівнини ж давно розорані. Найлісистішою країною є Словаччина (40 %), потім – Румунія (29 %) й Угорщина (23 %). Зона природної степової рослинності тягнеться вздовж Дунаю.

● **Населення.** Чисельність населення придунайських країн, починаючи з 1990-х рр., на переламі їхнього соціально-економічного й політичного життя стала зменшуватися (табл. 2) внаслідок від'ємного приросту населення (–0,01 % у Словаччині, –0,25 % в Угорщині, –0,33 % у Румунії).

Таблиця 2. Динаміка чисельності населення в придунайських країнах

Словаччина		Угорщина		Румунія	
Рік	млн осіб	Рік	млн осіб	Рік	млн осіб
1900	2,5	1900	6,8	1900	12,0
1940	3,5	1940	9,3	1940	13,0
1970	4,5	1970	10,3	1970	20,4
1985	5,1	1985	10,5	1985	22,7
2000	5,4	2000	10,2	2000	22,4
2005	5,3	2005	10,0	2005	21,6
2010	5,4	2010	10,0	2010	21,4
2017	5,4	2017	9,8	2017	19,6

За етнічним складом усі країни близькі до категорії однонаціональних. Так, в Угорщині близько 90 % населення – угорці (мадяри), до національних меншин належать роми (2 %), німці, серби, словаки, румуни; у Словаччині чисельно переважають словаки (85 %), мешкають угорці (9 %), роми (2 %), чехи, русини, українці тощо; у Румунії – румуни становлять більшість, але й чисельність інших етнічних груп значна, зокрема угорців (6,6 %), ромів (2,2 %), українців, німців, росіян тощо. Релігійний склад населення дещо різниться: у Словаччині й Угорщині найбільша і найвпливовіша – римсько-католицька церква, у Румунії – православна, хоча в Трансильванії існує велика католицька громада.

У країнах спостерігається відносно висока густина населення, яка в середньому становить у Словаччині – 110 осіб/км², Угорщині – 106 осіб/км², Румунії – 85 осіб/км². Найбільш густозаселені прикарпатські райони, родючі низовини і придунайські території. Невелика густина населення спостерігається в гірських районах Карпат і в дельті Дунаю. Рівень урбанізації суттєво різниться: невисокий – у Словаччині (53 %) та Румунії (55 %), від яких відірвалася високоурбанізована Угорщина (73 %). До великих міст належать Бухарест (1,9 млн осіб), Будапешт (1,7 млн), Братислава (583 тис.), Ясси (290 тис.) та ін.

● **Сучасний стан господарства.** Придунайські країни є індустріально-аграрними державами. З 1990-х рр. у них розпочалася реструктуризація еконо-

міки. Реформи супроводжувалися сплесками кризових явищ і зростанням безробіття. Найліпших результатів у реформуванні досягнулася Словаччина (перейшла до категорії розвинених країн Єврозони), дещо менших – Угорщина, а ось Румунія залишається одним із економічних аутсайдерів ЄС.

За останні десятиліття різко зросло значення **третинного сектору економіки** в Словаччині, Угорщині та Румунії (табл. 3), особливо туристичних, торговельних, фінансових послуг і зв'язку.

Таблиця 3. Частка зайнятих за секторами економіки
(в % на 2016 р.)

Країна	Сектори економіки		
	Первинний сектор	Вторинний сектор	Третинний сектор
Словаччина	4	35	61
Угорщина	5	30	65
Румунія	4	34	62

Зростає роль *туризму* в економіці країн. Угорщину 2016 р. відвідали 15,2 млн туристів. Їх приваблюють мінеральні води (в Угорщині знаходиться близько 1300 геотермальних джерел), мальовниче озеро Балатон, а також історична та культурна спадщина країни, особливо Будапешта (мал. 76). У Словаччині туризм приносить суттєві прибутки до ВВП (країна прийняла понад 6 млн туристів). Найпривабливішими туристичними об'єктами є столиця і гірський масив Високих Татр. Румунія вважається відкриттям сучасного туристичного ринку: чорноморське узбережжя, дельта Дунаю та численні курорти (пляжі в Констанці), чимало й історичних та архітектурних пам'яток. Проте величезний потенціал задіяний ще недостатньо, 2016 р. Румунію навідали всього 2,5 млн туристів.

Країни мають розгалужену *транспортну систему*, в якій провідні позиції посідають залізниці й автомобільний транспорт. Найважливіші автомобільні шляхи розходяться зі столиць країн. Велике значення для перевезень має річковий транспорт, переважна частина його вантажообігу припадає на Дунай. Традиційно велике значення в Румунії має морський транспорт, порт Констанца («морські ворота» Румунії), через який проходять 80 % морських вантажоперевезень країни. Швидко розвивається повітряний транспорт, і нині авіамережі пов'язують ці країни з майже усіма куточками світу.

Промисловість є провідною сферою господарства в усіх країнах, у ній відбуваються важливі зміни: зменшується частка видобувної промисловості та динамічно зростає значення обробної промисловості.

В Угорщині основна частка *електроенергії* припадає на ТЕС, хоча останнім часом зростає роль АЕС (єдина АЕС «Пакш» на узбережжі Дунаю виробляє 53 % електроенергії); налагоджене виробництво сталі,

Мал. 76. Туристична перлина Будапешта – неоготична будівля угорського парламенту (1885 р.)

Мал. 77. Виробництво ліків на найбільшому фармпідприємстві Східної Європи Gedeon Richter у Будапешті

розвинуто приладобудування, збирання автомобілів німецької Audi у Дьйор, японської Suzuki у Естергомі, американської General Motors у Сентготтгардф (табл. 4), верстатобудування, виробництво електротехніки (заводи ТНК Samsung, Philips Electronics, Electrolux, General Electric, Freudenberg та ін.). Угорщина – всесвітньовідома фармацевтична держава, у якій працюють одні з найбільших фарм-підприємств Східної Європи (Gedeon Richter Ltd. (мал. 77), Chinoin Rt., HUNGARO-FARM у Будапешті). Також традиційною

для країни є харчова промисловість. Відомі на весь світ угорські вина, консервовані овочі, соки, олія, угорські ковбаси тощо.

Національна промисловість в Румунії є відносно молодою, оскільки була створена фактично після Другої світової війни. У добувній промисловості розвинуті нафтова, газова, вугільна, залізорудна, видобуток мідних і поліметалевих руд. Основну частину електроенергії виробляють на ТЕС, великих ГЕС, що збудовані на Дунаї («Залізні ворота»), та АЕС (17 % електроенергії). В обробній промисловості розвинуті *металургійна, хімічна* (нафтохімія, виробництво мінеральних добрив, синтетичного каучуку, пластмас, соди тощо), текстильні, харчові й меблеві виробництва. Останніми роками особлива увага приділяється розвитку автомобілебудування на підприємстві Dacia у складі концерну Renault у передмісті м. Пітешті (табл. 4) й електроніки. У Галаці на Дунаї функціонує великий суднобудівельний завод.

Словаччина має значний промисловий потенціал. Провідна частка виробництва електроенергії в країні належить двом АЕС (56 % енергобалансу). Як альтернативні джерела широко використовують енергію біомаси, геотермальну і сонячну. До найбільших підприємств у країні належать нафтохімічний комбінат «Словнафт» у Братиславі, хімкомбінат у Шаля, східнославацький металургійний комбінат у Кошице, заводи важкого машинобудування в Мартіні і Дубніце-над-Вагом, алюмінієвий комбінат у Жіар-над-Гроном та ін. Активно розвивається автомобілебудування, в країні працюють заводи німецького автогіганта Volkswagen, французького Peugeot, корейського KIA (табл. 4).

Таблиця 4. Виробництво автомобілів (на 2016 р.)

Країна	Легкові автомобілі	Вантажні автомобілі
Словаччина	1040,0	–
Угорщина	472,0	–
Румунія	358,5	445

В усіх країнах провідною ланкою *сільського господарства* є *рослинництво*, що спеціалізується на вирощуванні зернових і зернобобових (пше-

ниця, кукурудза, ячмінь), і технічних (цукровий буряк, коноплі, льон, тютюн) культур. У придунайських районах вирощують рис. Великі площі відведені під овочеві та фруктові культури, виноградники, особливо в Угорщині в долині гірського масиву Токай (мал. 78). Серед напрямів *тваринництва* виділяються свинарство, м'ясомолочне скотарство та птахівництво.

Мал. 78. Токайські виноградники

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Зовнішньоекономічна політика спрямована на посилення інтеграції країн із Євросоюзом. Основними статтями експорту є товари текстильної промисловості, метали, продукція автомобілебудування та хімічної промисловості; імпорту – паливо, продукція машинобудування й устаткування, легкої промисловості та сільського господарства.

Широкі можливості для всебічного взаємовигідного співробітництва між Україною та Словаччиною зумовлені багатьма об'єктивними чинниками, серед яких: наявність спільних кордонів, глибокі історичні та культурні зв'язки українського і словацького народів, відсутність взаємних територіальних претензій, традиційні економічні зв'язки, існування доволі численної української діаспори в Словаччині (понад 40 тис. осіб) і словацької – в Україні.

Незважаючи на не найліпші сучасні політичні відносини між Україною та Угорщиною й Румунію, зовнішньоторговельний обіг України з цими країнами постійно зростає. До Угорщини надходять українські метали, енергоносії, лісоматеріали, хімічні та харчові продукти, до Румунії – металопродукція, мінеральні добрива, електричні машини та обладнання, продукція деревообробки, взуття, харчові продукти, напої і тютюн. Українці, які проживають в Угорщині, здебільшого є вихідцями із Західної України та Закарпаття. Згідно з останнім переписом населення Угорщини (2011 р.), на її території визнає себе українцями 5633 особи, русинами – 3323 особи. Основним центром проживання українців і русинів є Будапешт. За експертними оцінками, українська громада в Румунії налічує понад 200 тис. осіб.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Яка з країн-сусідів України має найвигідніше ЕГП та природно-ресурсний потенціал? Відповідь підкріпіть прикладами.
2. Доведіть або спростуйте проходження меж цивілізаційних, етнокультурних регіонів Європи по прикордонню

України з країнами-сусідами.

3. Усі три країни-сусіди потрапили в межі Карпатської гірської країни. Як вплинуло таке географічне положення на спеціалізацію цих країн? Виявіть риси подібності та відмінності.
4. За рахунок чого Словаччина – найменша за площею і чисельністю населення порівняно з Угорщиною та Румунією – перейшла з групи країн перехідного типу економіки до групи високорозвинених країн і має найвищі ВВП на душу населення та ІЛР?
5. Охарактеризуйте вплив широтної зональності на спеціалізацію сільського господарства країн-сусідів України.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які історичні події вплинули на формування сусідських відносин України з Білоруссю і Молдовою (етнічні зв'язки та зміни державних кордонів у ХХ ст.)?
2. Що вам відомо про сучасне суспільно-політичне життя в пострадянських країнах-сусідах України (ФДП, ФДУ, «гарячі точки»)?
3. Членство в яких міжнародних організаціях об'єднує Білорусь і Молдову? Яке їхнє ставлення до євроінтеграційних намірів України?

Білорусь і Молдова – держави Східної Європи, сусіди України та колишні радянські республіки. Обидві є внутрішньоконтинентальними й невеликими за площею територією: Білорусь – середня, Молдова – мала (табл. 1). Країни відрізняються за типом спеціалізації економіки (домінуючим сектором господарства): Білорусь є індустріально-аграрною, а Молдова – аграрно-індустріальною країною.

Таблиця 1. Порівняння ЕГП та загальних рис пострадянських країн-сусідів України

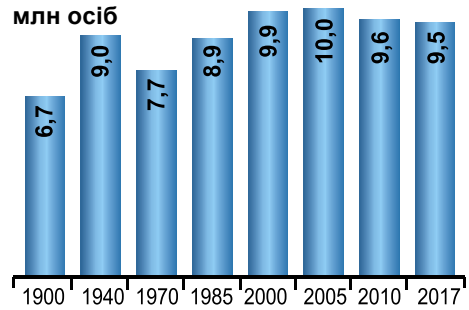
Ознаки	Білорусь	Молдова
<i>Кількісні характеристики складу</i>		
За розміром території	середня країна	мала країна
За чисельністю населення	мала країна	мала країна
За ВВП на душу населення, дол.	вище за середні (5143 дол.)	нижче за середні (1901 дол.)
<i>Якісні характеристики складу</i>		
Рівень економічного розвитку	країни з перехідною економікою	
ІЛР (на 2017 р.)	високий (0,796)	середній (0,699)

● **Білорусь.** Країна займає компактну територію на сході Європи, у басейнах річок Німан і Західний Буг. Білорусь межує на сході з Росією, на півночі та північному сході – з Латвією та Литвою, на заході – з Польщею, а на півдні – з Україною.

Природно-ресурсний потенціал Білорусі дуже різноманітний. Територія країни лежить у межах західної частини Східноєвропейської рівнини. На півдні розташована заболочена низовина (100–150 м заввишки) – Білоруське Полісся (мал. 79). Надра країни багаті на нерудні *мінеральні ресурси*: кам'яну та калійну сіль, фосфорити, торф, сировину для виробництва будівельних матеріалів. Головними річками країни є Дніпро та його притоки (Прип'ять, Сож і Березіна), Західна Двіна, Німан і Західний Буг. Для них характерні весняна повінь і літньо-осінні паводки. У країні налічують понад 10 тис. озер, а Полісся вважається найбільшим у Європі районом боліт і заболочених земель ($\frac{1}{3}$ площі країни). Ліси вкривають близько 43 % території країни, з домінуванням хвойних порід (сосна, ялина); на півдні поширені дуб, граб, клен, ясен. На території Білорусі розміщена більша частина заповідника Біловезька Пуща, у якому охороняють популяцію зубрів.

Мал. 79. Білоруське Полісся

Мал. 80. Динаміка чисельності населення Білорусі

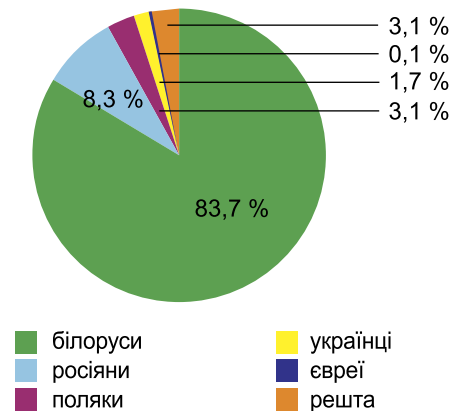
Білорусь, як і інші слов'янські країни, переживає значний спад чисельності населення (мал. 80). Через значне перевищення смертності над народжуваністю *природний приріст* уже чимало років є від'ємним ($-0,2\%$ у 2016 р.). Із 1994 р. розпочався міграційний відтік населення, який становить декілька тисяч осіб щороку. *Етнічний склад населення* країни характеризується переважанням білорусів над чисельною групою етнічних меншин (росіян, поляків, євреїв, українців, литовців, вірмен тощо) (мал. 81). Основними *релігіями* в державі є православ'я (80 % віруючих) і католицизм.

Населення розміщується територією країни вкрай нерівномірно: найзаселенішою є середня смуга країни, малозаселені північні райони та заболочене Полісся. Загалом *середня густина населення* становить 46 осіб/км². Останніми десятиліттями кількість *міст* швидко збільшується, і нині в містах мешкає вже 77 % населення. Найбільші міста: Мінськ (1,9 млн осіб), Гомель (535 тис.), Могильов (380 тис.), Вітебськ (377 тис.) та ін.

Економічна політика Білорусі спрямована на конверсію оборонної промисловості та створення ринкової економіки з потужним державним сектором. Більшість підприємств залишається в державній власності, держава зберігає контроль за цінами.

Сфера послуг поступово стає визначальною в білоруській економіці, і 2016 р. у ній зайнято 66 % трудових ресурсів країни. Найбільшу частку ВВП займають торгівля і громадське харчування, транспорт, освіта, фізична культура, страхування тощо.

У країні розвинені залізничний, автомобільний і трубопровідний види *транспорту*, які обслуговують внутрішні та зовнішні зв'язки країни. Білоруська залізниця здійснює близько 75 % усіх перевезень вантажів у країні і понад 50 % пасажирських. Протяжність залізниць – 5,5 тис. км. Розвинений автомобільний транспорт, річковий флот здійснює перевезення, головним чином, у басейні Дніпра. Повітряний транспорт розвинений відносно слабо, найбільший аеропорт діє неподалік Мінська. За радянські роки була

Мал. 81. Етнічний склад населення Білорусі

збудована широка мережа трубопроводів, зокрема нафтопроводів (1,52 тис. км) і газопроводів (5,3 тис. км).

Міжнародний *туризм* у країні не набув широкого розвитку через слабо-розвинену туристичну інфраструктуру, а також радіоактивне забруднення близько 1/5 території Білорусі внаслідок Чорнобильської катастрофи, коли особливо постраждали Гомельська та Могилевська області, що відлякує іноземних туристів. У 2016 р. до Білорусі приїхало всього 860 тис. туристів. Та все ж країна має унікальні природні рекреаційні об'єкти, зокрема НП «Біловезька Пуща» (мал. 82), мальовничі озера; історичні й архітектурні пам'ятки (меморіал Другої світової війни – Брестська фортеця, меморіальний комплекс «Хатинь», середньовічні замки у містах Мир і Ліда).

Промисловість залишається важливою сферою господарства, у якій виробляється 40 % сучасного ВВП. У країні широко видобувають калійну сіль, торф, природні будівельні матеріали. Майже всю *електроенергію* (99 %) виробляють на ТЕС. Нафту й природний газ імпортують з Росії, оскільки власний видобуток мізерний. Основною галуззю обробної промисловості є *машинобудування*. Білорусь виробляє вантажні автомобілі (мал. 83) і автопоїзди, надважкі самоскиди для гірничодобувної промисловості, трактори, бульдозери, сільськогосподарську техніку, побутову техніку на національних автогігантах «БелАЗ», «МАЗ», «БАЗ». Найбільші машинобудівні центри – Мінськ, Жодино, Гомель. *Хімічна промисловість* виробляє синтетичне волокно, органічні кислоти, лаки й фарби тощо. Створене потужне виробництво добрив на базі місцевих калійних солей. Традиційною для Білорусі є *текстильна промисловість* (виробництво лляних, вовняних, шовкових і бавовняних тканин), масово виробляють килимові вироби, штучне хутро й взуття.

Білорусь завжди була головним експортером продовольства. *Тваринництво* дає 3/4 усієї агропродукції, здебільшого поширене молочно-м'ясне скотарство. Білорусь є великим постачальником м'яса та молока. Навколо великих міст розвинуті свинарство й птахівництво. Основними *культурами* є жито, ячмінь, пшениця, льон-довгунець, цукровий буряк, бобові. По-всюдно у великій кількості вирощують картоплю (мал. 84) та овочі.

Білорусь підтримує *зовнішньоекономічні зв'язки* зі 170 країнами світу. В основі експорту – продукція легкої промисловості, тракторо- та автомобілебудування; імпортує – енергоносії, машини, устаткування, транспортні засоби, продукцію хімічної промисловості. Головними торговельними партнерами Білорусі традиційно є Росія, Німеччина, Україна, Латвія.

Українсько-білоруським відносинам притаманні стабільність, взаємна зацікавленість у нарощуванні співробітництва, насамперед – торговельно-

Мал. 82. Національний парк «Біловезька Пуща»

Мал. 83. Кар'єрний самоскид заводу «БелАЗ» – один із найбільших у світі

економічного. Білорусь як торговельний партнер України посідає II місце серед країн СНД і IV – серед країн світу. Товарообіг між двома країнами становить близько 3,6 млрд дол. (2016 р.). Постійною є взаємодія України з Білоруссю в гуманітарній сфері, до чого спонукають історичні традиції, близькість культур, суміжність територій, проживання в Білорусі 237 тис. українців, а в Україні – близько 275 тис. білорусів. Білорусь із 2014 р. бере активну участь у вирішенні військово-політичного конфлікту на Сході України, надавши свій нейтральний майданчик (Мінський переговорний процес) задля мирного врегулювання ситуації на Донбасі.

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись шкільним атласом, визначте особливості пролягання головних транспортних комунікацій Білорусі: а) нафтопроводу «Дружба»; б) газогону «Ямал–Європа»; в) «критських» транспортних коридорів № 1 (Гданськ–Москва), № 2 (Берлін–Москва) і № 9 (Балтійське море – Чорне море). Як впливає транзитне географічне положення Білорусі на її участь в МПП?

● **Молдова.** Республіка Молдова розміщена в південній частині Східної Європи, в межиріччі Дністра та Пруту. Країна не має безпосереднього виходу до моря, на заході межує з Румунією, на півночі, півдні та сході – з Україною. Починаючи з 1990 р. Молдова зіткнулася з гострими соціальними та політичними проблемами: 1) періодично з'являються вимоги до об'єднання країни з Румунією (із метою створення так званої Великої Румунії); 2) ведуться безрезультатні перемовини про статус Придністровського району, де була самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка (25 серпня 1991 р.), яка не отримала визнання світової спільноти.

Територія Молдови відзначається небагатим **природно-ресурсним потенціалом**. Територія країни розміщена на пагорбкувато-хвилястій Центральномолдовській височині (мал. 85), у межах якої виділяються Кодри, а на заході розташовані Товтри. Серед *мінеральних ресурсів* найбільше значення мають природні будівельні матеріали (вапняк, скляні піски, глини, гравій, пісковик тощо). Характерна маловодність території. Великі річки майже відсутні, тільки на сході тече Дністер, а на заході – Прут. Широко використовуються підземні води, зокрема й мінеральні. Молдова розташована в основному в степовій і лісостеповій зонах, тому *ліси* займають лише 12 % території країни, степова рослинність у природному стані не збереглася.

Населення Молдови становить 3,4 млн осіб. Останніми роками помітно зменшився *природний приріст* населення (–1,05 % у 2016 р.), зросла емі-

Мал. 84. Збирання білоруської «бульби»

Мал. 85. Типовий молдовський ландшафт і річка Дністер

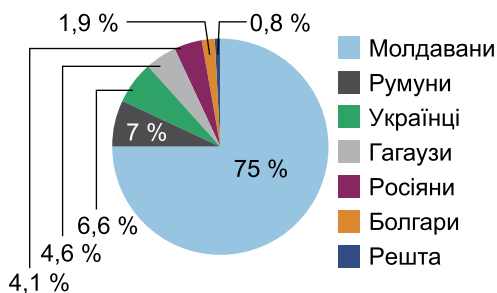
грація працездатної частини населення держави, збільшилася смертність. В *етнічному відношенні* населення країни неоднорідне, хоча найчисленнішим етносом є молдавани (мал. 86), частина молдаван самоідентифікує себе як румун, розмовляючи румунською мовою. Домінуюча *релігія* – православне християнство. Молдова є густозаселеною країною, середня густина населення перевищує 120 осіб/км². Особливо густо *заселені* північні й центральні райони та Придністров'я. Переважна кількість населення – сільські мешканці (55 %). Найбільшими містами в країні є: Кишинів (820 тис. осіб) і Бельці (146 тис.).

Молдова – постсоціалістична країна з аграрно-індустріальною **економікою**, єдина країна Європи з середнім ІЛР (0,699 на 2017 р.). До розпаду СРСР за напрямком спеціалізації Молдову поетично називали «країною садів і виноградників». Після 1991 р. продукція аграрного сектору, який становив основу господарства країни, стала неконкурентоспроможною, що призвело до різкого зниження рівня життя населення. У Молдові спостерігається найнижчий у Європі рівень ВВП на душу населення (1901 дол. у 2017 р.), кожний четвертий перебуває за межею бідності. Економічний розвиток держави стримується через постійні регіональні конфлікти.

В умовах сучасної кризової ситуації в аграрній сфері постійно зростає зайнятість населення у *третинному секторі економіки*, на який вже припадає 65 % ВВП. Першість у занятості населення посідають транспортні послуги, пошта і кур'єрський зв'язок, телекомунікаційні послуги. У країні поширений транзитний тип *транспортної системи*. Через Молдову проходять транзитні залізниці, авто-, газо- й нафтопроводи. Основні засоби сполучення – залізниці й автошляхи. Асфальтовані дороги з'єднують головні міста та є основним засобом сполучення всередині країни, однак більшість доріг знаходяться в поганому стані. Головна водна артерія – Дністер (Ністру), судноплавний також Прут, але водний транспорт не набув великого значення. Єдиний головний аеропорт розташований у Кишиневі, проте внутрішні рейси майже відсутні через низьку платоспроможність молдаван.

Незважаючи на існування давніх історичних і сучасних туристичних пам'яток, самотутнє народне мистецтво, *туризм* у Молдові розвинутий край слабо. У 2016 р. Молдову відвідали лише 121 тис. туристів.

Традиційною сферою молдовської економіки є *первинний сектор* на чолі з *сільським господарством*, у якому зайнято 34 % трудових ресурсів. У країні виробляють фактично всі продукти харчування, цукор, рослинну олію, фрукти. Провідною ланкою є виноградарство та садівництво. Виноградники (мал. 87) поширені по всій країні. Зернове господарство пред-

Мал. 86. Національно-етнічний склад населення Молдови

Мал. 87. Виноградники – головне багатство Молдови

ставлено кукурудзою та озимою пшеницею, із технічних культивують і переробляють соняшник, цукровий буряк, тютюн, ефіроолійні культури (лаванду, троянду, шавлію, герань). Тваринництво спеціалізується на м'ясо-молочному скотарстві, свинарстві, вівчарстві.

Провідна спеціалізація *промисловості* – харчова. Розвинуті виноробна, консервна, цукрова, кондитерська й олійна промисловість. *Легка промисловість* представлена текстильними (бавовняними) й шкіряно-взуттєвими підприємствами. *Хімічна промисловість* здебільшого орієнтована на внутрішній попит і виробляє плівку, пластмаси, ізоляційні матеріали, товари побутової хімії. Майже весь промисловий потенціал зосереджений у Придністров'ї, *машинобудівні підприємства* (приладо- й насособудування, електротехніка, тракторобудування) – у Кишиневі, Тирасполі, Бендерах.

Після одержання незалежності обсяги *зовнішньої торгівлі*, яка була завжди орієнтована на країни СНД, різко скоротилися. Основні торговельні партнери – Росія, Румунія, Україна, Білорусь і Німеччина. В експорті переважають продукти харчування, вино й тютюн (до 66 % експорту), тканини, одяг, продукція сільськогосподарського машинобудування; головні статті імпорту – нафта й природний газ, вугілля, машини, продовольство.

Молдова посідає чільне місце в зовнішньополітичних та економічних інтересах *України*, що зумовлено близькістю зовнішньополітичних пріоритетів, наявністю спільного кордону (близько 1220 км), перспективним розвитком взаємовигідного економічного співробітництва, а також проживанням значної кількості української та молдовської меншин (близько 600 тис. українців живе в Молдові і близько 250 тис. молдован – в Україні).

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Визначте подібні та відмінні риси ЕГП Білорусі й Молдови та їхній вплив на зовнішньополітичне та зовнішньоекономічне життя цих країн.
2. Порівняйте мінерально-сировинні й агрокліматичні ресурси двох сусідів України. На підставі проведеного порівняння визначте тип спеціалізації їхніх економік.
3. Поясніть причини депопуляції та старіння білоруського і молдовського населення.
4. Які зміни на шляху до ринкової економіки відбуваються в структурі господарства і розподілі зайнятих трудових ресурсів у Білорусі та Молдові?
5. За якими ознаками соціально-економічного характеру Білорусь і Молдова не подібні? Поясніть виявлені відмінності.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 7

Тема: Порівняння товарної структури зовнішньої торгівлі Білорусі та Молдови.

Мета: узагальнити знання про форми зовнішньоекономічної діяльності й участь країн у МПП; розвивати вміння знаходити і систематизувати необхідну інформацію для характеристики експортно-імпортних зв'язків країн; порівнювати товарну структуру зовнішньої торгівлі й аналізувати вплив географічного положення, процесів глобалізації та рівня розвитку економіки на торговельний баланс країн.

- **Офіційна назва** – Російська Федерація
- **Столиця** – Москва
- **Площа** – 17 млн км²
- **Населення** – 142,2 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – російська
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 21 республіка, 9 країв, 46 областей, 2 міста федерального значення, 4 автономних округи й 1 автономна область
- **Найбільші міста** – Москва, Санкт-Петербург, Новосибірськ, Єкатеринбург, Нижній Новгород, Казань
- **ВВП на душу населення** – 8447 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які вам відомі підходи поділу світу на субрегіони? До якого з них належить Росія?
2. Наскільки обґрунтовано є сучасна версія ООН про суцільну належність території Росії до Східної Європи (за складом населення, системою розселення, природно-ресурсним потенціалом, спеціалізацією, транспортною системою тощо)?
3. Яку роль відіграє Російська Федерація в сучасному політичному житті світу та Європи зокрема?

● Загальні відомості та ЕГП країни.

Росія – найбільша за площею країна світу, яка на 25 % території розташована в Європі, решта – в Азії (Сибір і Далекий Схід). Вона тягнеться в широтному напрямку на 9 тис. км (11 часових поясів). Межі території Росії обмежені здебільшого морськими кордонами – понад 2/3 її кордонів є морськими і лише 1/3 – сухопутними.

Росія межує із 14 країнами і має невирішені питання стосовно кордонів та спірні територіальні претензії:

- з *Норвегією* – в Баренцовому морі й Арктиці;
- *Фінляндією* – Карельський перешийок та Північне Приладожжя;
- Найгостріша проблема в стосунках між Росією та *країнами Балтії* – вимога балтійських країн визнати те, що вони називають окупацією СРСР балтійських держав в 1940–1991 рр.;
- *Україна* – найгостріші: анексія Криму й окупація частини Донецької і Луганської областей;
- *Грузія* – у 2008 р. припинені дипломатичні відносини внаслідок Південноосетинського конфлікту (російсько-грузинської війни) та визнання суверенітету самопроголошених республік Абхазія та Південна Осетія;
- *Китай* – частково вирішено 2008 р.: повернення Росією трьох островів, але вже 2009 р. Китай, у повній відповідності до чинних угод, запропонував переглянути на свою користь ще 160 ділянок Амуру через зміну його фарватеру (таку процедуру передбачено);
- *Японія* вже десятки років вирішує питання повернення південної частини Курильських островів – Кунаширу, Ітурупа, Хабомаї та Шикотану.

Росія – президентсько-парламентська республіка на чолі з президентом, який є верховним головнокомандувачем, йому підпорядковуються силові міністерства та спецслужби. Законодавча влада здійснюється двопалатними Федеральними Зборами.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Росія має складний рельєф. Близько 3/4 її території займають рівнини: Східноєвропейська, Західносибірська, Середносибірське плоскогір'я. Межею Європи й Азії є давні Уральські гори. Гірські області переважають на півдні і сході. На Далекому Сході тягнеться пояс молодих гір Камчатки та Курильських островів з активно діючими вулканами (найвищий – Ключевська Сопка – 4750 м).

У Росії налічується близько 120 тисяч річок (довжиною понад 10 км). Найбільші з них – Об, Єнісей, Лена, Північна Двіна, Печора, Хатанга, Яна, Індигірка, Коліма, що впадають до Північного Льодовитого океану. Найповноводніша – Єнісей (585 км³/рік), а найдовша – Об (5410 км). До басейну Тихого океану належать Амур, Анадир тощо, Атлантичного – Дон, Кубань, Нева тощо. Волга – найдовша річка Європи (3694 км), що тече до Каспію.

У Росії налічується близько 2 млн озер. Каспійське море є найбільшим озером у світі (площа – 376 тис. км², рівень на 27 м нижче рівня Світового океану), Байкал – найглибше у світі (максимальна глибина – 1620 м, у ньому зосереджено понад 20 % усіх запасів прісної води на поверхні Землі – 23 тис. км³). Значна частина острівної Арктики зайнята льодовиками, величезні території Західного Сибіру займають болота.

Надра країни є геологічною коморою світового значення, де наявне велике розмаїття мінеральних ресурсів. У надрах Росії залягають величезні поклади:

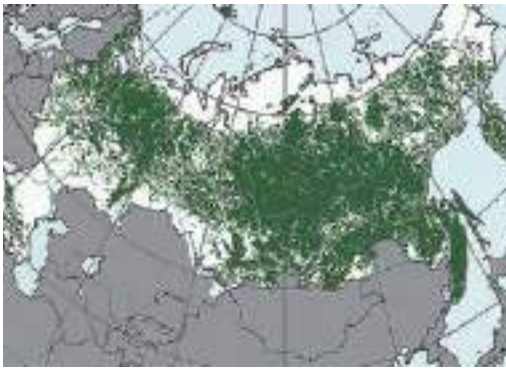
- ▶ паливних ресурсів: вугілля (Кузнецький, Печорський, Іркутський, Південно-Якутський кам'яновугільні та Кансько-Ачинський і Підмосковний буровугільні басейни); нафти й природного газу (Волго-Уральський, Західносибірський, Північнокавказький); є значні поклади торфу, горючих сланців й урану;
- ▶ рудні родовища: залізні руди сконцентровані на Уралі, в Сибіру, КМА (Курська магнітна аномалія); марганцеві руди – на Уралі та Сибіру; кольорові метали (мідні, поліметалеві, олов'яні, алюмінієві (боксити), дорогоцінні, рідкісні і рідкоземельні) знаходяться на Уралі та в Західному Сибіру;
- ▶ нерудні ресурси: калійна та кам'яна сіль, фосфорити, апатити, сірка, азбест, алмази (мал. 88), різноманітні будівельні матеріали тощо.

Лісистість території Росії становить 49 % (1/5 частина лісів світу і 1/2 хвойних лісів). Лише половина площі лісів країни доступна для експлуатації (мал. 89).

● **Населення.** У Росії складна демографічна ситуація, на яку впли-

Мал. 88. Гігантський алмазний кар'єр «Мир» в Якутії

Мал. 89. Лісовий пояс Росії

0-3 3-10 10-50 50-100 понад 100

Мал. 90. Густота населення в Росії (осіб/км²)

нули низький рівень життя, забруднення навколишнього середовища, слабка охорона праці, повсюдно поширений алкоголізм і відносно низький рівень профілактики й охорони здоров'я. Тривалий час панує від'ємний природний приріст населення (-0,08 % у 2016 р.); чисельність населення з 1990 р. постійно зменшується. У країні спостерігається старіння нації.

Росія – багатонаціональна держава, на території якої мешкають понад 200 народностей, серед яких переважають етнічні росіяни. Найбільшими за чисельністю етнічними групами є: татари, українці, чуваші, башкири, білоруси, мордвини, чеченці, вірмени тощо. Основною релігією є православне християнство (90 % віруючих). Більшість неслов'янських народів Поволжя та Північного Кавказу сповідують іслам.

Зважаючи на природні особливості, населення в країні розміщене вкрай нерівномірно. Середня густота населення становить усього 9 осіб/км², а в Сибіру (площа якого становить майже 3/4 території РФ) мешкає менше ніж 25 % населення країни (мал. 90). Рівень урбанізації досяг 74 %. Більша частина міського населення мешкає у великих містах (табл. 1), найбільші з яких об'єднуються в агломерації (Московська, Петербурзька, Єкатеринбурзька, Новосибірська й ін.).

Таблиця 1. Найбільші міста Росії

№	Місто	Заснування	Площа, км ²	Населення, млн осіб
1	Москва	1147 р.	1081	12,3
2	Санкт-Петербург	1703 р.	1439	5,2
3	Новосибірськ	1893 р.	506,7	1,6
4	Єкатеринбург	1723 р.	491	1,5
5	Нижній Новгород	1221 р.	411	1,2

● **Сучасний стан господарства.** Росія – індустріально-аграрна країна, у якій здійснюється перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки. Незважаючи на розміри території, багатство природних ресурсів, промислову базу та рівень освіченості населення, частка російської економіки в світі незначна (3 % світового ВВП), хоча Росія входить до «Групи двадцяти» (G-20) найбільших економік світу.

Росія поділяється на дванадцять великих *економічних районів* (мал. 91), що враховують природні й економічні особливості території. Видобуток нафти й природного газу зосереджений у Західному Сибіру; ГЕС, кольорова металургія та лісова промисловість – у Східному Сибіру; Далекий Схід відзначається видобутком золота, алмазів, виловом риби та морепродуктів; у Північному районі до основних видів господарської діяльності належать видобуток вугілля, нафти й газу, апатитів, нікелю й інших металів, а також заготівля лісу та вилов риби. Північно-Західний, Центральний, Волго-В'ятський, Уральський і Поволзький райони виділяються розвинутим машинобудуванням, хімічною, легкою, харчовою промисловістю, енергетикою та сферою послуг. Центрально-Чорноземний район та Північний Кавказ – сільським господарством і харчовою промисловістю.

В умовах переходу Росії до ринкової економіки зростає роль **третинного сектору**, на який припадає вже 63 % ВВП. Найбільшими його сферами стали торгівля, транспорт, фінанси, кредит і страхування, зв'язок, прискореними темпами розвиваються туристична (зокрема, готельна) і банківська сфери, медицина, освіта тощо. Останніми десятиліттями *оптова і роздрібна торгівля* стала одним із найбільших секторів економіки Росії, 2016 р. у ній було задіяно 19 % від усіх працюючих у сфері послуг.

Транспорт Росії забезпечує зв'язки між сферами господарства й окремими її територіями. Залізниці розміщені нерівномірно (загальна довжина – 87 тис. км – III місце у світі), найгустіше – у Європейській частині, і майже немає на півночі Сибіру (мал. 92). Важлива транспортна артерія – Транссибірська магістраль ($\approx 7,3$ тис. км). Шосейних шляхів у країні налічують 1,28 млн км, ліпші з них проходять на заході та півдні Європейської

Мал. 91. Економічні райони Росії

Мал. 92. Транспортні залізничні магістралі Росії

частини, тим часом у багатьох районах панує бездоріжжя. Морський транспорт забезпечує розвиток внутрішніх зв'язків і зовнішньоекономічну діяльність. Основні порти – на Чорному, Балтійському, Баренцовому, Білому та Японському морях. Роль річкового транспорту різко зростає на Півночі, у Сибіру й на Далекому Сході. У багатьох районах Півночі та Далекого Сходу єдиним видом транспорту є авіація; найбільші аеропорти знаходяться в Москві, Санкт-Петербурзі, Новосибірську, Єкатеринбурзі тощо. Найбільший авіаційний холдинг – «Аерофлот» (хаб – Шереметьєво).

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

У 2016 р. частка трубопровідного транспорту в вантажообігу Росії склала понад 48 %, перевищивши частку залізничного транспорту (45 %).

Газогони контролює Газпром. Найбільші: Саратов–Москва (перший у Росії), Уренгой–Помари–Ужгород (найбільша у світі система газопроводів, зі споживачами в Європі, 4451 км), Ямал-Європа, Блакитний та Північний потоки.

Нафтогони: «Дружба» – найбільший у світі (≈5200 км), Балтійська трубопровідна система (до Роттердама – центру нафтоторгівлі і переробки у Європі), Каспійський трубопровідний консорціум, Східний Сибір – Тихий океан (проект постачання нафти до країн Азійсько-Тихоокеанського регіону).

Туризм у Росії перебуває на підйомі. Туристів приваблює багата культурна спадщина і природа Росії. Чисельність іноземних туристів 2016 р. становила 24,5 млн осіб. Більшість туристичних центрів зосереджено в Санкт-Петербурзі та Москві, дуже популярні міста «Золотого кільця» (мал. 93) з їхньою неповторною архітектурою та історією.

Російська **промисловість** має складну структуру, її частка у ВВП становить 33 %, на промислових підприємствах зайнято понад 27 % працюючих у країні. Росія посідає лідируючі місця у світі за видобутком природного газу (642 млрд м³ – II місце), нафти (554 млн т – II), залізної руди (101 млн т – V), вугілля (385 млн т – VI), апатитів, калійної і кам'яної солі, фосфоритів, алмазів тощо. Останнім часом росте виробництво **електроенергії**, переважно на ТЕС (66 %). У Росії збудовані одні з найбільших у світі ГЕС Ангаро-Єнісейського та Волзького каскадів. Перша у світі АЕС

Мал. 93. Основні центри туристичного маршруту давніми російськими містами «Золоте кільце»

була російською (Обнінська в Калузькій області, побудована 1954 р.). Нині в країні працюють 10 АЕС, що виробляють 19 % електроенергії. Геотермальні електростанції працюють на Камчатці й Курилах.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Російська космічна сфера є одним зі світових лідерів. Найбільше підприємство – ракетно-космічна корпорація «Енергія» імені С. П. Корольова (м. Корольов Московської обл.), головний підрядник пілотованих космічних польотів. Провідними виробниками ракет-носіїв є Державний космічний науково-виробничий центр імені М. В. Хрунічева і ракетно-космічний центр «Прогрес». Найбільшим розробником супутників є «Інформаційні супутникові системи» імені академіка М. Ф. Решетньова, а лідером з виробництва міжпланетних зондів – Науково-виробниче об'єднання імені С. А. Лавочкина (м. Хімкі Московської обл.).

Металургія є провідною сферою виробництва Росії. Найбільшою металургійною базою країни є Урал (Магнітогорськ, Челябінськ, Нижній Тагіл), де виплавляють майже 50 % російського чавуну й сталі. Велика металургійна база сформувалася в Сибіру (Новокузнецьк) та в Центральній Росії (Ліпецк, Тула). На експорт іде $\frac{1}{2}$ виробленої продукції. **Машинобудування** перебуває в глибокій кризі (за винятком автомобілебудування та збирання персональних комп'ютерів) через різке скорочення внутрішнього попиту і неконкурентоспроможності російської продукції на зовнішніх ринках. Центрами авіабудування є Казань, Нижній Новгород, Самара. Виробництво автомобілів зосереджено в Тольятті (АвтоВАЗ), Нижньому Новгороді (ГАЗ), Набережних Човнах (КамАЗ), останніми роками відкрито кілька десятків автозаводів, які збирають автомобілі під багатьма світовими брендами. Виробництво автомобілів 2016 р. впало до 1,3 млн одиниць. Центрами російського суднобудування є Санкт-Петербург, Северодвінськ, Нижній Новгород; підприємства з випуску електронної продукції працюють у Москві, Санкт-Петербурзі, Новгороді, Володимирі тощо.

Хімічна промисловість орієнтована на зовнішній ринок і спеціалізується на виробництві мінеральних добрив, хімічних волокон, автошин, оргсинтезі тощо. **Лісовий комплекс** Росії виробляє пиломатеріали, деревні

плити, фанеру, товарну целюлозу, папір, картон, меблі тощо. *Легка промисловість* є одним із найстаріших виробництв країни, що спеціалізуються на виготовленні льняних, бавовняних і шовкових тканин у Центральній Росії (Іваново, Орехово-Зуєво, Москва). Налагоджене швейне, взуттєве, трикотажне виробництва. По всій території Росії працюють підприємства м'ясної, маслоробної, молочної, молочноконсервної, кондитерської промисловості, пивоваріння тощо.

У *сільському господарстві* переважає *землеробство*. На країну припадає 10 % усіх орних земель світу. Основні агрокультури: зернові (пшениця, ячмінь, кукурудза), цукровий буряк, соняшник, картопля, льон. Більшість овочів росіяни вирощують у підсобних господарствах і на дачах. Здавна в Росії вирощували плодові дерева: на півночі – яблуні, вишні, груші, сливи; на півдні – до них додаються черешні, абрикоси, персики, хурма. Основу *тваринництва* становить розведення великої рогатої худоби, свиней, домашньої птиці. У тундрі та на півночі тайги розводять північних оленів.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Після впровадження економічних санкцій у 2014 р. провідних країн світу (ЄС, США, Канада, Австралія) проти агресії з боку Російської Федерації щодо України її зовнішньоекономічна політика була переорієнтована на співпрацю з Китаєм, країнами БРІКС, СНД і Туреччиною. До них Росія масово експортує паливо, паливно-мастильні та сировинні матеріали, машини й устаткування, зброю, текстиль, хімікати й ін.; в імпорті переважають машини й устаткування, м'ясо, цукор, цитрусові, чай тощо.

Двосторонні відносини між *Україною* і Росією завжди будувалися на принципах рівноправного партнерства. Проте все кардинально змінилося з лютого 2014 р., коли РФ вчинила анексію Криму, завдяки фінансовій, збройній підтримці сепаратистів, роздула кривавий конфлікт на Сході України. Тому й українсько-російська торговельно-економічна співпраця останніми роками здійснювалася у складних умовах, що призвело до зменшення обсягів товарообігу. Якщо ще 2013 р. Росія була основним торговельним партнером України, то 2016 р. першість в експортно-імпортних операціях України зайняв Європейський Союз. У 2016 році ці тенденції доповнилися двостороннім запровадженням обома країнами ембарго щодо продовольчих і промислових товарів, ускладненням транзиту територією обох країн тощо.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Якими рисами характеризується сучасне геополітичне положення Росії?
2. Назвіть причини, які призвели до значного скорочення чисельності населення Росії. Які наслідки пов'язані з депопуляцією, старінням населення та «відтоком мізків» з країни?
3. Провідні ТНК Росії («Газпром», «Роснефть», «Лукойл», «Сбербанк») доводять активну участь країни в МПП. Які чинники визначають сучасну структуру міжнародної спеціалізації РФ?
4. Індикатором рівня розвитку економіки можна вважати частку у ВВП країни високотехнологічних виробництв, особливо машинобудування. Які перспективи на такому підґрунті переходу Росії з групи середньорозвинених індустріально-аграрних країн до країн з високорозвиненим типом економіки?
5. Порівняйте розселення населення та територіальну організацію господарства Європейської та Азійської частин Росії.

РОЗДІЛ III. АЗІЯ

Тема 1. Загальна характеристика Азії

Ви дізнаєтеся про:

- особливості ЕГП і складу Азії, специфіку міжетнічних, цивілізаційних і політичних зв'язків;
- відмінності природних умов і ресурсів, структуру та розселення населення субрегіонів Азії;
- сучасні риси економіки країн Азії: секторальну структуру, участь і досягнення в МПП, найважливіші центри та зв'язки з Україною;
- нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії.

Ви навчитеся:

- характеризувати особливості демографічних, урбанізаційних процесів і розміщення населення в Азії;
- порівнювати особливості господарства країн Азії, що належать до різних типів за рівнем економічного розвитку;
- обґрунтовувати розміщення основних районів промислової та сільськогосподарської спеціалізації, оцінювати вплив процесів глобалізації на місце країн у МПП;
- аналізувати причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Азії, вплив політичних та економічних процесів у країнах Азії на Україну.

26. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ АЗІЇ. СКЛАД РЕГІОНУ

● **Економіко-географічне положення та склад регіону.** Азія – найбільша частина світу, що майже повністю розташована у Північній півкулі. Азія (від давньоасирійського слова *асу* – схід) – регіон, який займає східну частину материка Євразія, в басейнах Атлантичного, Індійського та Тихого океанів (нагадаємо, що *Росія за класифікацією ООН віднесена по-*

ПРИГАДАЙТЕ

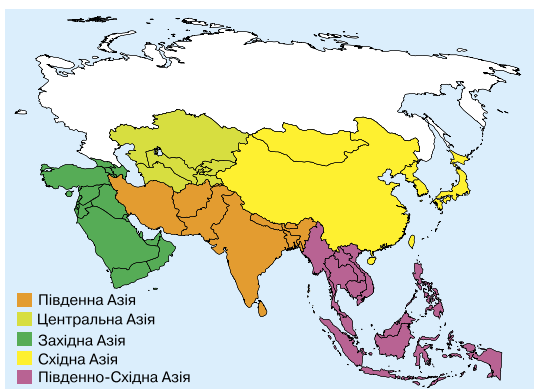
1. На які субрегіони за класифікацією ООН поділяється Азія? Який із регіонів найбільший (найменший) за кількістю держав, що його утворюють?
2. Які кількісні та якісні зміни відбулися на політичній карті Азії в ХХ–ХХІ ст.?
3. Про діяльність яких організацій в Азії ви знаєте? Чи властива країнам Азії ідея інтеграції за прикладом ЄС задля підвищення своєї економічної та політичної ролі в світі?

ження мають країни, що є внутрішньоконтинентальними (10 країн – Вірменія, Узбекистан, Киргизстан, Афганістан, Монголія, Лаос, Непал тощо), хоча завдяки прокладанню Євразійського сухопутного мосту між Азією та Європою – *«Новий Шовковий шлях»*, відкритого з 2015 р., ТГП цих країн значно поліпшиться;

3) державні кордони багатьох країн проходять чітко вираженими природними межами (наприклад, Гімалаї), які іноді перешкоджають розвитку економічних і культурних зв'язків;

4) спостерігається складна геополітична обстановка в ряді субрегіонів (Західна, Південна і Східна Азія). Складними є відносини між десятками країнами-сусідами.

Експерти ООН, як і традиційно в географічній літературі, територію Азії поділяють на п'ять субрегіонів (мал. 94), що відрізняються один від одного комплексом природних, історичних, культурних, релігійних чинників. Безумовне лідерство за площею території, чисельністю населення й економічним потенціалом належить Східній Азії, друге місце за чисельністю населення і виробництвом ВВП посідає Південна Азія, а найбільша кількість країн і збройних конфліктів та терористичних актів властива найнестабільнішому азіатському субрегіону – Західній (або, як традиційно зветься, Південно-Західній) Азії.

Мал. 94. Субрегіони Азії

вністю до Європи), та острови й архіпелаги, найкрупнішими з яких є Зондський архіпелаг, Курильські, Сахалін, Японські, Тайвань, Хайнань, Андаманські, Шрі-Ланка, Кіпр та інші. Площа Азії (без РФ) – близько 30,3 млн км², площа островів – понад 2 млн км².

В ЕГП Азії можна виділити такі особливості:

1) більшість азіатських країн має вихід до морів Тихого, Індійського й Атлантичного океанів, де проходять найважливіші міждержавні торговельні шляхи;

2) менш вигідне географічне поло-

ження мають країни, що є внутрішньоконтинентальними (10 країн – Вірменія, Узбекистан, Киргизстан, Афганістан, Монголія, Лаос, Непал тощо), хоча завдяки прокладанню Євразійського сухопутного мосту між Азією та Європою – *«Новий Шовковий шлях»*, відкритого з 2015 р., ТГП цих країн значно поліпшиться;

● **Політична карта Азії.** У давнину в Азії існували могутні імперії, що визначали хід світової історії, однак сучасна політична карта сформувалася переважно в Новий і Новітній часи. Колонізація Азії розпочалася наприкінці XV ст., коли Васко да Гама відкрив морський шлях до Індії. До 1900 р. майже 55 % території Азії займали колоніальні володіння, що належали Великій Британії (Британська Індія включала територію сучасних Індії, Пакистану, Бангладеш, Мальдівів, М'янми, Шрі-Ланки, а

також Кіпру, Кувейту, Оману, Брунею та ін.), Нідерландам (о-ви Ява, Суматра, Борнео (Калімантан), частина о. Нова Гвінея), Португалії (Португальська Індія, Аоминь (Макао), о. Тимор), Франції (Французький Індокитай), Японії (о. Тайвань), Росії (Порт-Артур) тощо. У колоніях Азії мешкало понад 90 % азійського населення. Розпад колоніальної системи завершився після Другої світової війни.

Сучасна політична карта Азії складається із 47 незалежних держав (табл. 1) і понад 10 залежних територій. Більша частина азіатських держав – унітарні республіки, федеративний устрій мають 7 країн (Пакистан, Малайзія, ОАЕ, Індія, Ірак, Непал, М'янма). В Азії збереглася найбільша в світі кількість монархій (13), причому дві з них є виборними монархіями – Малайзія (Верховного правителя що п'ять років зі свого складу обирають 9 султанів) та ОАЕ (президент обирається 7 емірами).

Таблиця 1. Особливості складу Азії

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	2 – <i>гіганти</i> (Китай, Індія), 5 – <i>великі</i> (Казахстан, Саудівська Аравія, Індонезія, Іран, Монголія), 6 – <i>значні</i> (Пакистан, Туреччина, М'янма, Афганістан, Ємен, Таїланд), 16 – <i>середні</i> , 13 – <i>малі</i> , 2 – <i>невеликі</i> (Кіпр, Бруней), 3 – <i>карлики</i> (Сінгапур, Бахрейн, Мальдіви).
Чисельність населення (на 2017 р.)	7 – <i>гігантів</i> (Китай, Індія, Індонезія, Пакистан, Бангладеш, Японія, Філіппіни), 6 – <i>великі</i> (В'єтнам, Іран, Туреччина, Таїланд, М'янма, Республіка Корея), 9 – <i>середні</i> , 19 – <i>малі</i> , 6 – <i>карлики</i> (Бахрейн, Тимор-Лешті, Кіпр, Бутан, Бруней, Мальдіви).
Якісні характеристики складу	
ФДП	13 – <i>монархій</i> , 34 – <i>республіки різного типу</i> .
ФДУ	7 – <i>федерацій</i> , 40 – <i>унітарні</i> .
Рівень економічного розвитку	3 – <i>економічно розвинуті</i> (Японія, Ізраїль, Кіпр), 11 – <i>країни з перехідною економікою</i> , 33 – <i>країни, що розвиваються</i> .
ІЛР (на 2017 р.)	11 – <i>дуже високий</i> , 16 – <i>високий</i> , 16 – <i>середній</i> , 3 – <i>низький</i> (Сирія, Ємен, Афганістан). Відсутня у звіті КНДР.

Азія залишається дуже неспокійною в політичному плані частиною світу. В наші дні відбуваються понад 30 конфліктів у 16 країнах. Особливістю війн ХХІ ст. стала небувала збройна активність радикальних ісламістів, які ведуть справжні терористичні операції в Афганістані, Іраку, Ірані, Ємені, Лівані, Сирії, Таїланді, Філіппінах, Туреччині, Пакистані. З початку ХХІ ст. в Азії в цих кривавих конфліктах загинуло понад 540 тис. осіб.

Неспокійними залишаються і деякі двосторонні відносини. Періодично набуває сили індійсько-пакистанський конфлікт і християнсько-мусульманське протистояння в Лівані. Після виведення радянських військ з Афганістану (1989 р.) у країні так і не було встановлено миру, й досі триває громадянська війна. З 2003 р. відбувається американсько-англійська інтервенція до Іраку з метою впровадження демократичних свобод тощо. Навесні 2011 р. розпочався військовий конфлікт на території Сирії, спочатку як локальне цивільне протистояння проти існуючої державної влади в країні, що згодом перетворилося на регіональний конфлікт, до якого

були залучені не лише основні держави Близького Сходу, а й світові держави (США, Росія, Велика Британія та ін.). Цей кривавий конфлікт призвів до масового потоку біженців (за попередніми оцінками, до 4,8 млн осіб), переважно в Туреччину та країни Європи.

Найкровопролитнішим і найдовшим конфліктом в азійському регіоні стало арабо-ізраїльське протистояння. Це конфлікт між рядом арабських країн, а також арабськими воєнізованими радикальними угрупованнями, які підтримуються частиною корінного арабського населення на території Ізраїлю, з одного боку, та Ізраїлем, з другого. Після 1948 р. (утворення Держави Ізраїль) принциповою причиною конфлікту прийнято вважати створення єврейської держави на частині території, невід’ємні права на яку, на думку арабської сторони, належать лише її корінному, головним чином, арабському населенню. Конфлікт між євреями-сіоністами і корінним арабським населенням Палестини зводиться не лише до територіальних домагань обох сторін на територію Палестини, а з другої чверті ХХ ст. до них додалися ще релігійна та культурна причини, що посилюють між-національну ворожнечу.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Чергове загострення арабо-ізраїльського протистояння розпочалося наприкінці 2017 р. після заяви президента США Д. Трампа про визнання Єрусалима столицею Ізраїлю. Натомість саміт Організації ісламського співробітництва, що об’єднує 57 мусульманських держав, одностайно ухвалив документ, що оголошує Східний Єрусалим столицею Палестини.

Міжнародні організації в Азії. Міждержавні організації в Азії були створені після Другої світової війни, коли більшість країн отримали незалежність і можливість солідарно виступати на міжнародній арені (табл. 2).

Таблиця 2. Найбільші міжнародні організації та союзи Азії

Назва	Рік утворення	Країни-члени	Штаб-квартира	Мета
Ліга Арабських держав	1945	22 держави (12 в Азії – Ірак, Саудівська Аравія, Ємен, Сирія, ОАЕ, Йорданія, Ліван, Палестинська Автономія, Кувейт, Оман, Катар, Бахрейн)	Каір (Єгипет)	Залучення тісніших відносин між державами-членами і координація взаємодії між ними задля захисту своєї незалежності і суверенітету і вирішення загальних питань й інтересів арабських країн
Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)	1967	10 держав (Бруней, В’єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М’янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни)	Джакарта (Індонезія)	Прискорення економічного розвитку країн, соціального прогресу і культурного розвитку в регіоні

Продовження таблиці 2

Назва	Рік утворення	Країни-члени	Штаб-квартира	Мета
Рада зі співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)	1981	6 держав (Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія)	Ер-Ріяд (Саудівська Аравія)	Здійснення координації дій, взаємодій та інтеграції між державами-членами в усіх сферах їхньої діяльності, створення єдиного валютного союзу
Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (СААРК)	1985	8 держав (Афганістан, Бангладеш, Бутан, Мальдіви, Непал, Пакистан, Індія, Шрі-Ланка)	Катманду (Непал)	Прискорення економічного розвитку, соціального прогресу і культурного розвитку країн-членів і встановлення миру і стабільності в регіоні
Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво	1989	21 країна (12 в Азії – Бруней, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, Тайвань, Гонконг, Китай, В'єтнам)	Сінгапур (Сінгапур)	Підвищення економічного зростання, процвітання в регіоні Тихого океану, зміцнення азійсько-тихоокеанських відносин

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому полягає своєрідність економіко-географічного положення країн Азії? Які зміни відбуваються в транспортно-географічному положенні сучасних країн і субрегіонів Азії?
2. Які європейські метрополії здійснювали вплив на азійський регіон до середини ХХ ст.? Які сучасні держави утворилися на політичній карті Азії в постколоніальний період?
3. За якими ознаками можна оцінити кількісний та якісний склад країн Азії? Визначте домінуючі типи за кожною з ознак і порівняйте їх з європейським регіоном.
4. Які процеси визначають напрями і цілі інтеграції країн Азії? Чи можна назвати АСЕАН прототипом Євросоюзу? Відповідь обґрунтуйте.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 8

Тема: Складання картосхеми типології країн Азії за рівнем їхнього економічного розвитку

Мета: закріпити поняття «типологія країн за рівнем економічного розвитку», «макроекономічні показники» та «ВВП»; тренувати вміння визначати належність країн Азії до одного з трьох типів країн (економічно розвинуті, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються); розвивати картографічні компетенції та вміння виявляти тенденції розподілу країн різних типів розвитку за субрегіонами Азії.

● **Природні умови і ресурси Азії.** Азія – найконтрастніша за абсолютними значеннями висот частина світу. На її території розташовані найвища вершина світу Джомолунгма (Еверест, або Сагарматха) в Гімалаях (8845 м – після землетрусу в Непалі 2015 р. гора стала нижчою на 2,54 см і зрушилась на 3 см в бік південного заходу); найглибші рифтові западини, які зайняті озерами (оз. Мертве море, рівень якого знаходиться на 392 м нижче рівня Світового океану).

В Азії дуже строкатий *рельєф*, у якому переважають гори і плоскогір'я (займають близько 3/4 від усієї площі), найвищі з яких зосереджені у Центральній та Південній Азії. Основні гірські системи: Гімалаї (мал. 95), Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Кунь-Лунь, Кавказ тощо. Близько 25 % площі займають рівнини (Велика Китайська, Месопотамська, Індо-Гангська тощо).

Сучасне *зледеніння* характерне для багатьох гір (Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Гімалаї) значно більше, ніж в інших частинах світу. Значна роль *вулканізму*, який створив великі лавові плато, ланцюги молодих вулканічних конусів. Потужні вулкани поширені на Філіппінських і Зондських островах, Кавказі, Іранському нагір'ї тощо. Найвищий вулкан Азії – Демавенд (5610 м) на півночі Ірану в хребті Ельбурс, другий – Арарат (5166 м) на Вірменському нагір'ї, а вулкан Кракатау в Зондській протоці належить до категорії найкатастрофічніших (під час виверження в 1883 р. випало понад 18 км² попелу, а морські хвилі висотою до 20 м призвели до загибелі понад 40 тис. осіб на сусідніх островах). В Азії висока сейсмічність.

Мінеральні ресурси Азії багаті й різноманітні.

Особливо відзначаються поклади паливних ресурсів:

- нафтогазові басейни країн Перської затоки (≈50 % сумарних світових запасів), Середньоазійський (родовища природного газу Узбекистану і Туркменістану), Зондський. Великі запаси нафти розвідані в Північно-Західному Китаї (провінція Ганьсу), Індії, Азербайджані тощо;
 - вугільні басейни: Північно-Східний в Китаї (I місце у світі), Карагандинський у Казахстані, Східний в Індії.
- Рудні ресурси (Китай, Індія, Казахстан, Іран, Монголія), а саме:
- поклади залізних руд є в Казахстані, Китаї, КНДР та Індії;

Мал. 95 Джомолунгма – найвища вершина світу

ПРИГАДАЙТЕ

1. Основні тектонічні структури й етапи горотворення, що вплинули на формування рельєфу та мінеральних ресурсів Азії.
2. Головні кліматотвірні чинники і їхній прояв у різних субрегіонах Азії. Як кліматичні, водні й лісові ресурси впливають на розселення населення?
3. Прояви взаємодії Світового океану, атмосфери та суходолу? Які наслідки такої взаємодії і їхній вплив на життєдіяльність населення?
4. Що вам відомо про сучасне населення Азії?

- у Грузії та Індії – родовища марганцю;
- у північно-західній частині Казахстану, Туреччині, на Філіппінах і в Ірані зосереджені родовища хромових руд;
- з Тихоокеанським олов'яним поясом пов'язані родовища марганцю, вольфраму, молібдену, олова, сурми, ртуті й інших металів. Найбільші їх запаси – в Китаї, Північній Кореї, Монголії, М'янмі, Таїланді, Індонезії;
- на мідні руди багатий Казахстан;
- великі родовища бокситів розташовані в Китаї, Індії, Індонезії;
- золота – в Китаї, Центральній Азії.

Значні запаси калійної солі наявні в Ізраїлі та Йорданії (Мертве море).

Величезна протяжність суходолу, безліч бар'єрів і замкнутих западин створюють велике розмаїття *кліматичних умов*. З півночі на південь в Азії (без Росії) представлені кліматичні пояси: від помірного до екваторіального. На південь і південний схід проникає літній мусон, що дуже зволожує Індостан, південні Гімалаї та Індокитай. Завдяки теплій течії Куросіо літній мусон на береги Японії приносить зatoryжні дощі й велику вологість за високих температур повітря. Восени поблизу східно-азійських берегів нерідко проходять тропічні циклони (тайфуни), що супроводжуються ураганними вітрами і зливами.

Азія має потужні *річкові системи*. До Тихого океану течуть Янцзи (найдовша в Азії – 5800 км), Амур, Хуанхе, Сіцзян, Меконг, Менам; до Індійського океану – Інд, Ганг, Салуїн, Іраваді, Брахмапутра, а також Шатт-ель-Араб, що утворюється злиттям Тигру і Євфрату. До внутрішніх безстічних басейнів Каспійського й Аральського морів, а також оз. Балхаш належать річки Кура, Амудар'я, Сирдар'я, Ілі. У річок районів мусонного клімату максимум витрат води припадає на літо; річки середземноморських субтропіків, якщо вони не мають снігового живлення в горах, влітку міліють, а іноді навіть пересихають; в екваторіальних широтах річки повноводні впродовж року. Серед *озер* найбільші – Каспійське море (368 тис. км²) і Аральське море, яке зараз здебільшого пересохло і його рівень сильно знизився (зона екологічного лиха), оскільки Сирдар'я і періодично Амудар'я не впадають в озеро.

Чимало річок мають величезні запаси гідроенергії, яка у великих масштабах використовується в Японії, КНДР, Китаї. При будівництві ГЕС в Азії створені великі водосховища (Китай, Індія, Центральна Азія). Річки й озера – важливі транспортні шляхи.

Ліси охоплюють порівняно невелику площу (лісистість 20 %), тому за показником забезпеченості лісами (0,2 га/людину) Азія посідає останнє місце у світі. Ліси належать до Південного лісового поясу і зосереджені переважно у вологій екваторіальній зоні Південно-Східної Азії (мал. 96). На Азію припа-

Мал. 96. Поширення лісів в Азії

дає понад $\frac{1}{2}$ світового виробництва деревини твердих порід. Малопродуктивні землі становлять близько 40 % азійської площі, переважно це пустелі й напівпустелі.

● **Демографічна ситуація в Азії.** В Азії мешкає понад 60 % населення Землі. Для більшості азійських країн характерні високі показники народжуваності і смертності, а отже, низький *природний приріст*. Епідемії та стихійні лиха ще більше погіршують ситуацію. З початком певних соціально-економічних реформ поліпшується якість життя й медичного обслуговування, і це сприяє істотному зниженню показників смертності. З розвитком процесів індустріалізації та урбанізації у розвинутих країнах Азії починають зменшуватися і показники народжуваності. Найвищі темпи приросту населення спостерігаються традиційно в країнах Західної та Південно-Східної Азії (табл. 2).

Таблиця 1. Природний приріст у країнах Азії (на 2017 р.)

Країна	Природний приріст (%)
Сирія	7,9
Ірак	2,6
ОАЕ	2,4
Сінгапур	1,8
Філіппіни	1,6
Ізраїль	1,5
Індія	1,2
Казахстан	1,0
Індонезія	0,9
Туреччина	0,5
Китай	0,4
Грузія	0,0
Японія	-0,2
Вірменія	-0,2
Ліван	-1,1

Таблиця 2. Очікувана тривалість життя у країнах Азії (на 2017 р.)

Країна	Загальна (роки)
Японія	85,3
Сінгапур	85,2
Ізраїль	82,5
Кувейт	78,2
Грузія	76,4
Саудівська Аравія	75,5
Туреччина	75,0
Іран	74,0
Індонезія	73,0
Казахстан	71,1
Монголія	69,9
Індія	68,8
Лаос	64,6
Афганістан	51,7

Хоча тривалість життя щороку поступово збільшується в країнах Азії, на сьогодні спостерігаються дуже широкі розбіжності в цих показниках. Найдовше живуть у Східній Азії (Японія, Гонконг, Південна Корея), найменше – в економічно відсталих азійських країнах (табл. 2). Для статевої структури населення Азії характерне традиційне переважання чоловіків, яких на 75 млн більше, ніж жінок. У середньому на 1000 жінок в Азії припадає 1049 чоловіків.

Щодо впровадження заходів *демографічної політики*, то всі азійські країни можна поділити на три групи: 1) країни, що активно проводять політику планування родини і досягли певних результатів у ній (Китай, Індія, В'єтнам, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія); 2) країни, які про-

водять демографічну політику дуже повільно (Туреччина, Філіппіни); 3) країни, у яких практично відсутні заходи планування родини (переважна частина мусульманських країн).

● **Етнічний і релігійний склад населення.** Азія надзвичайно різноманітна за **національним складом населення**. Тут розселено кілька сотень народів, що належать до багатьох мовних сімей і груп:

- ▶ народи, що розмовляють на мовах *індоєвропейської сім'ї*, представлені індоарійською (хіндустанці, бенгальці, біхарці, пенджабці), іранською (перси, афганці, курди, осетини), вірменською, грецькою групами;
- ▶ *кавказьку мовну сім'ю* представляють грузини, абхази, чеченці, інгуші й ін.;
- ▶ до *семіто-хамітської (афразійської) сім'ї* належать араби, євреї Ізраїлю, асирійці;
- ▶ народи *алтайської мовної сім'ї* розселені на величезних просторах Азії від Туреччини до Тихого океану (турки, азербайджанці, узбеки, казахи, туркмени, якути тощо);
- ▶ народи *китайсько-тибетської (сино-тибетської) мовної сім'ї* заселяють велику частину території Китаю і західної частини Індокитаю;
- ▶ народи *австронезійської (малайсько-полінезійської) сім'ї* мешкають на островах Південно-Східної Азії, півострові Малакка й у деяких районах Індокитаю (близько 200 народів).

В Азії виникли всі світові **релігії** – буддизм, християнство й іслам. Буддизм домінує в країнах Індокитаю (без Малакки) і на Шрі-Ланці. У країнах Східної Азії він співіснує і перетинається з національними конфесіями: конфуціанством і даосизмом в Китаї, конфуціанством у Кореї, синтоїзмом у Японії. Християнства додержується основна частина населення Філіппін, Кіпру, Грузії, Вірменії і більше половини населення Лівану. Іслам сповідує більшість населення країн Близького Сходу, Центральної Азії, Пакистану, Індонезії, близько $\frac{1}{2}$ населення Малайзії, значна група мусульман мешкає в Лівані, на Кіпрі (турки-кіпріоти), в Індії, у північно-західній частині Китаю, на Філіппінах тощо. Іудаїзм сповідають євреї Ізраїлю. Послідовники індуїзму мешкають в Індії, Непалі, Шрі-Ланці, Пакистані, на о. Балі в Індонезії. Племінні релігії збереглися переважно у внутрішніх гірських районах Індії, Китаю і країнах Південно-Східної Азії.

● **Розселення населення.** Населення по території Азії **розміщено** вкрай нерівномірно. Середня густина – 100 осіб/км^2 , найбільша – характерна для Сінгапуру (7797 осіб/км^2), Гонконгу (6480 осіб/км^2), Бахрейну, Мальдів, Бангладеш, Тайваню, Південної Кореї. Густо заселені (місцями до $1000\text{--}1500 \text{ осіб/км}^2$) райони стародавнього інтенсивного богарного землеробства з вирощуванням рису – прибережні області й долини великих рік Південного і Центрального Китаю, південного району Японії, долини Гангу, Меконгу і нижньої Брахмапутри, східне узбережжя півострова Індостан, о. Ява. У той же час Центральна Азія та більшість районів Аравійського півострова малозаселені (густина населення Монголії становить $1,9 \text{ особи/км}^2$ – абсолютний мінімум для країн світу; Казахстану – $6,6 \text{ осіб/км}^2$, Саудівської Аравії – 12 осіб/км^2), а великі території, що зайняті пустелями (Руб-ель-Халі, Такла-Макан, Гобі, Каракуми, Кизилкум) і найвищі ділянки Тибету, Гімалаїв, Гіндукушу зовсім позбавлені постійного населення. Чисельність кочового населення в Азії постійно скорочується.

Таблиця 3.
Найбільші мегалополіси в Азії

Назва	Країна	Населення (млн осіб)
Яванський	Індонезія	141
Дельта річки Янцзи	Китай	88
Токайдо	Японія	82
Бохай	Китай	66
Дельта річки Чжуцзян	Китай	55
Махараштра	Індія	40
Великий Стамбул	Туреччина	18

Азія є однією з найменш **урбанізованих** частин світу, в містах мешкає до 30 % населення. З іншого боку, через визначну чисельність населення в Китаї та Індії в Азії зосереджена $\frac{1}{2}$ міських мешканців Землі. Визначальною особливістю урбанізації азійських країн є зосередження основної частки городян у великих містах (100 тис. осіб і більше), яка оцінюється в понад 60 %. Більше ніж 200 міст Азії належать до групи міст-мільйонерів, особливо в Китаї (102), Індії (54), Індонезії (14), Японії (12), Південній Кореї (10). Довкола великих міст утворюються агломерації, що зливаються в найбільші мегалополіси світу (табл. 3).

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Деякі міста-мільйонники є передмістями інших міст-мільйонників, наприклад: Газіабад і Фарідабад є передмістями **Делі**; Інчхон, Сувон і Коян – **Сеула**; Бекасі, Депок, Тангеранг – **Джакарти**; Калоокан і Кесон-Сіті – **Маніли**.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Доведіть тезу, що Азія – найбагатша за природно-ресурсним потенціалом частина світу.
2. Назвіть основні райони видобування мінеральних ресурсів (*нафтогазові, вугільні басейни*, країни зі значним видобутком руд чорних і кольорових металів). Оцініть ресурсозабезпеченість кожного із субрегіонів Азії.
3. Порівняйте особливості демографічних, урбанізаційних процесів і розміщення населення за субрегіонами Азії.
4. Поясніть прізвисько Азії «світове село».
5. Як ви поясните такі великі контрасти в параметрах населення: найбільша чисельність у світі та найнижча густина населення; перший у світі гігалополіс та один з найнижчих рівнів урбанізації?

28. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АЗІЇ

- **Загальний господарський розвиток.** Особливості природних умов, господарських пріоритетів населення, суспільно-політичний розвиток упродовж століть зумовили «мозаїчність» економічного простору Азії. На відміну від Європи, азійські країни: 1) слабше економічно пов'язані між собою; 2) виробляють лише 42 % сукупного світового ВВП, хоча володіють величезними запасами різноманітних ресурсів; 3) суттєво відрізняються між собою за рівнями соціально-економічного розвитку (табл. 1).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що означає поняття «економічна система»? Азія – єдиний регіон світу, де представлені всі сучасні типи систем. Доведіть це прикладами.
2. Зважаючи на етно-релігійний менталітет населення Азії, оцініть перспективи розвитку різних видів туризму (пріоритети та обмеження).
3. Що називають «монокультурністю спеціалізації»?

Таблиця 1. Класифікація країн Азії за соціально-економічним розвитком

Типи країн	Країни
Економічно високорозвинуті країни	
Держави «Великої сімки» (G-7)	Японія
Середньорозвинені держави	Кіпр
Країни «переселенського капіталізму»	Ізраїль
Країни з перехідною економікою	
Пострадянські	Вірменія, Грузія, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан
Постсоціалістичні країни	Монголія
Країни планової (централізовано-керованої) економіки	Китай, КНДР
Країни, що розвиваються (в тому числі не суверенні Тайвань та Сянган)	
Ключові країни	Індія
Нові індустріальні країни (НІК)	Республіка Корея, Сінгапур, Тайвань, Сянган (колишній Гонконг), Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Туреччина, В'єтнам
Нафтодобувні країни	Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, ОАЕ, Оман, Іран, Ірак, Бахрейн, Бруней
Країни, що відстають у своєму розвитку	Шрі-Ланка, Йорданія, Ліван, Мальдіви, Пакистан, Сирія
Найбідніші країни	Тімор-Лешті, Непал, Бутан, Лаос, Бангладеш, Камбоджа, М'янма, Ємен, Афганістан

Контрастність розвитку країн в Азії найбільша у світі: наявні дуже заможні і впливові на світовому ринку країни (Японія, Ізраїль, ОАЕ, Катар, Бруней, Сінгапур) – з одним із найвищих рівнів життя населення (понад 35 тис. дол. на душу населення), та на противагу їм – найбідніші (Сирія, Ємен, Афганістан – менше від 2 тис. дол.). Відзначається також група держав, економіка яких розвивається дуже динамічно і які мають істотно вищий рівень розвитку господарства порівняно з іншими. До них належать Китай і держави, що одержали назву «нові індустріальні країни». Найізолюванішою і не інтегрованою є економіка КНДР.

● **Первинний сектор економіки.** Незважаючи на бурхливий індустріальний розвиток в Азії, як і раніше, велике значення мають гірничодобувна промисловість і сільське господарство.

Особливо відзначається Азія у світовому **видобутку** вугілля (табл. 2), залізних (табл. 3) і марганцевих руд (Китай, Індія), олова (Малайзія, Індонезія, Китай, Таїланд і В'єтнам), бокситів (Індія), хромітових (Туреччина, Філіппіни), поліметалевих, нікелевих і мідних руд (Китай, Філіппіни, Індонезія тощо), калійної (Ізраїль, Йорданія) і кам'яної солі (Індія, Пакистан, Бангладеш). Однак головне, що визначає світове значення Азії у МПП, – видобуток та експорт нафти і природного газу, які видобувають чимало азійських країн (табл. 4), але основний видобуток здійснюють держави Західної і Південно-Східної Азії (Бруней, Індонезія, Малайзія).

Табл. 2. Найбільші видобувачі вугілля в Азії, 2016 р.

Країна	млн т
Китай	3411
Індія	692
Індонезія	434
Казахстан	102
Туреччина	70
В'єтнам	39

Табл. 3. Найбільші видобувачі залізної руди в Азії, 2015 р.

Країна	тис. т
Китай	375
Індія	156
Іран	27
Казахстан	21
Малайзія	11
Туреччина	8

Табл. 4. Найбільші видобувачі нафти в Азії, 2016 р.

Країна	млн т
Саудівська Аравія	585
Ірак	218
Іран	216
Китай	199
ОАЕ	182
Кувейт	152

Сільське господарство й досі залишається основною сферою економіки у більшості країн Азії, у ньому зайнята переважна кількість трудових ресурсів. Азійські країни є лідерами як за виробництвом основних продовольчих культур, так і за поголів'ям худоби. Однак більша частина агропродукції споживається всередині самих перенаселених країн.

В Азії виділяються три великі сільськогосподарські райони:

- 1) рисосіяння (Східна, Південно-Східна і Південна Азія);
- 2) субтропічного землеробства (узбережжя Середземного моря);
- 3) пасовищного скотарства (пустелі Монголії та Аравії).

На посушливих землях переважає екстенсивне *землеробство*, у високотехнологічних країнах Західної Азії, Японії, Китаї успішно ведеться інтенсивне землеробство із застосуванням новітніх агротехнологій.

Країни Азії вирощують переважну світову частку чаю, джуту, натурального каучуку, різноманітних спецій, тут широко розповсюджені посіви бавовнику (Індія, Пакистан, Туреччина, Центральна Азія), цукрової тростини (Індія, Китай, Філіппіни), олійних культур, зокрема арахісу, рапсу, кунжуту (Індія, Китай, КНДР), сої (Китай, Республіка Корея, КНДР), маслин (Туреччина, Сирія, Ліван). Головна продовольча культура Азії – рис (90 % світового виробництва), менші обсяги вирощування пшениці (20 % світового виробництва) та кукурудзи. Важливе продовольче значення мають просо і зернобобові культури.

Тваринництво низькопродуктивне. У тих районах, де через складні природні умови неможливий розвиток землеробства (пустелі й напівпустелі, гори), головною сферою зайнятості є тваринництво кочового типу, що спеціалізується на вирощуванні овець, верблюдів, коней. У більшості густонаселених районів Східної Азії у великій кількості розводять свиней. Індія має найбільше поголів'я корів, однак через релігійну заборону їх не їдять, а лише використовують як тяглову силу. В якості робочих тварин у країнах Південної і Південно-Східної Азії застосовують приручених слонів, а в Західній Азії – верблюдів і віслюків.

● **Вторинний сектор економіки.** Частка Азії у *промисловому виробництві* світу становить приблизно $\frac{1}{3}$. За масштабами розвитку промисловості, а також спектром наявних у ній виробництв, виділяються три країни – Японія, Китай та Індія; за технологічним рівнем продукції, що виробляється, – Японія і НІК першої хвилі, або «азійські тигри» (Республіка Корея, Тайвань, Сянган і Сінгапур).

Характерною особливістю індустріалізації країн Азії є перенесення сюди із розвинутих країн Європи сировинно-містких та екологічно небезпечних виробництв (хімічна промисловість, металургія) та сучасних працевістких виробництв (випуск побутової техніки, засобів зв'язку, суднобудування тощо) з метою здешевлення собівартості продукції.

В усіх країнах Азії домінуюча частка *електроенергії* виробляється на потужних ТЕС. Гідроенергетика наявна лише в обмеженому колі країн (Китай, Індія, Японія, Туреччина), де задіяно лише 20 % гідропотенціалу. Нині 7 країн Азії активно розвивають атомну енергетику (Вірменія, Індія, Іран, Китай, Пакистан, Республіка Корея, Японія), однак питомо вага виробленої ними електроенергії значна лише в енергобалансі Вірменії (35 %), Кореї (32 %) та Японії, у решті держав вона не перевищує 4 %. В азіатських країнах широко застосовуються джерела альтернативної енергетики, зокрема геотермальна (Філіппіни, Індонезія, Китай, Японія), вітрова (Китай, Індія), хвильова (Японія).

Великі *металургійні підприємства* створені в Індії (Бхїлаї і Бокаро), Китаї (Аньшанський комбінат), Японії і Туреччині. На країни Азії припадає в цілому 67 % загальносвітового виробництва сталі. Майже 49 % всієї сталі світу плавить Китай, 7 % – Японія, 5 % – Індія і 4 % – Південна Корея.

Найбільші сталеплавильні компанії світу належать Японії (Nippon Steel&Sumitomo Corp.), Китаю (Hebei, Baosteel) і Республіці Корея (POSCO). Кольорова металургія представлена виплавою олова (Китай, Малайзія, Індонезія, Таїланд), міді (Японія, Індонезія, Філіппіни), алюмінію (Китай, Індія, арабські країни, табл. 5), свинцю і цинку (Японія, Китай).

У *машинобудуванні* переважають підприємства, що спеціалізуються на виробництві побутової техніки, електротехніки, радіоелектроніки, автомобілів і суден. Із кінця ХХ ст. *автомобілебудування* почало поступово завоювати азіатські простори, і нині вже 10 країн Азії виробляють понад 52,1 млн авто (2016 р.). Найбільшими виробниками стали Китай (корпорації FAW, SAIC, Dongfeng), Японія (Toyota, Honda, Nissan, Mitsubishi Group), Республіка Корея (Hyundai, Kia, GM Daewoo Auto & Technology, SsangYong Motor Company та Renault Samsung Motors). Нині майже все світове виробництво суден сконцентроване у трьох країнах – Республіці Корея, Японії та Китаї. Саме ці країни щороку забезпечують 92–94 % світових поставок нового транспортного флоту. Спеціалізацією азіатського суднобудування залишаються круїзні судна, судна для освоєння шельфу, танкери тощо.

За Азією міцно закріпилася слава світового виробника побутової техніки й електроніки як за кількістю, так і за якістю. Японські бренди Panasonic, Sharp, Toshiba, Mitsubishi, Hitachi, Supra, Daikin, корейські гіганти Samsung, LG, китайські виробники Haier, TCL, Gree давно вже підкорили світові ринки.

Хімічна промисловість виробляє мінеральні добрива (перш за все азотні), побутову хімію, фармацевтичні препарати, полімерні матеріали (Японія, Індія, Китай, країни Близького Сходу). *Легка промисловість* є традиційною для всіх країн Азії. Випереджальними темпами вона розвивається в Китаї, який за сумарним виробництвом усіх видів тканин вийшов на I місце у світі.

Табл. 5. Країни-лідери Азії за виплавою алюмінію

Країна	тис. т
Китай	31 00
Індія	2750
ОАЕ	2400
Бахрейн	970
Саудівська Аравія	740

● **Третинний сектор економіки.** Останніми роками в структурі господарства азійських країн зростає роль третинного сектору економіки. У розвинутих країнах Азії його частка вже достатньо велика (в Сянгані – 93 %, Сінгапурі – 74 %, Японії – 70 %, Ізраїлі – 69 % тощо). За обсягами виробництва різноманітних видів послуг у світі Японія поступається лише США. Токіо став третім за значенням (після Нью-Йорка і Лондона) *фінансовим центром* світу. Потужними регіональними фінансовими центрами є Сінгапур, Сянган, Шанхай, Мумбаї, Пусан. Офшорні зони діють на Кіпрі, в Бахреїні, ОАЕ, Сінгапурі, Малайзії (о. Лабуан), на Мальдівах.

Традиційно велике значення для азійської економіки має *зовнішня торгівля*. Частка Азії у світовому товарообігу становить близько $\frac{1}{3}$, із 20 країн, що лідирують у світі за товарообігом, 8 розміщується в Азії (Китай, Японія, Республіка Корея, Сінгапур, ОАЕ, Індія, Тайвань, Саудівська Аравія).

Транспортна мережа країн Азії відзначається певною своєрідністю. У внутрішніх перевезеннях провідну роль відіграють залізниці (особливо в Китаї, Індії та Японії), а зовнішню торгівлю обслуговує морський транспорт. Найбільшими портами є комплекс Нінбо-Чжоушань (лідер у світі – 889 млн т), Шанхай (646 млн т), Сінгапур (575 млн т), а також Ціндао, Гуанчжоу, Тяньцзін, Сянган (Китай), Пусан і Кван'ян (Республіка Корея), Нагоя, Тіба, Токіо, Осака (Японія), Джебель-Алі (ОАЕ). Кіпр, Сінгапур, Китай і Японія входять до світових лідерів за величиною торгового флоту. Швидкими темпами в Азії розвивається авіаційний транспорт, на який припадає ≈ 20 % світових авіап перевезень. Найбільші аеропорти розташовані в Пекіні (94 млн пасажирів у 2016 р.), Дубаї (83 млн), Токіо (79 млн), Сянгані (70 млн), Шанхаї (66 млн), а також Стамбулі, Сінгапурі, Сеулі, Бангкоку, Делі тощо. Територією країн Азії проходять найважливіші транспортні коридори Європа–Азія, зокрема перспективним є запропонований Китаєм пан-євразійський коридор «Новий Шовковий шлях» (мал. 97).

Помітну роль в економіці почав відігравати *туризм*. На Азію у 2016 р. припало близько 25 % міжнародних туристичних поїздок, її відвідало 308 млн туристів. Найпопулярніші країни Східної та Південно-Східної Азії. Азія приваблює туристів не лише природною мозаїчністю, а й безліччю культурно-історичних пам'яток. Недарма зі 1073 об'єктів Спадщини

Табл. 6. Країни-лідери Азії за прибуттям туристів (2016 р.)

Країна	Млн осіб
Китай	59,3
Туреччина	39,5
Таїланд	32,6
Малайзія	26,7
Японія	24,0
Південна Корея	17,2
Індія	14,5

Мал. 97. Найважливіші транспортні коридори території Азії

ЮНЕСКО в Азії розміщені 24 % (найбільше в Китаї – 52, Індії – 36, Ірані – 22). Азія – колыска більшості світових релігій, тому дуже значущим тут є паломницький туризм (у Саудівській Аравії, Ізраїлі, Індії, Непалі, на Тибеті тощо).

● **Зв'язки України з країнами Азії.** Розбудова відносин з азійськими країнами є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. Важливість розвитку політичного й економічного співробітництва з державами Азії визначається її роллю «локомотива» світової економіки, однієї з рушійних сил глобального розвитку. Протягом останніх років значно активізувався політичний діалог на всіх рівнях, сформувалися нові принципи торговельно-економічної взаємодії, а також розширилася договірно-правова база відносин. Економічна співпраця характеризується зростанням обсягів товарообігу. Найбільшими торговельними партнерами України в Азії є Китай, Японія та Республіка Корея, поступово розвивається інвестиційне співробітництво України з державами Східної і Південно-Східної Азії. Найбільшу зацікавленість азійські інвестори виявляють до українського аграрного сектору, інфраструктурного будівництва, енергетики та енергозбереження тощо.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть риси загального розвитку економіки країн Азії. Які відмінності порівняно з Європою простежуються в темпах і напрямках розвитку господарства Азії?
2. Охарактеризуйте структуру первинного сектору економіки Азії. Чому роль виробництв цього сектору має світове значення і залишається високою?
3. Які зрушення відбуваються в спеціалізації та зайнятості у вторинному секторі господарства країн Азії? Свою відповідь підкріпіть прикладами.
4. Назвіть найбільші промислові регіони (морські порти, аеропорти, фінансові центри, світові міста) Азії. На які субрегіони припадає більша частка означених об'єктів світового значення?
5. Які зміни відбуваються в туризмі (торгівлі, банківсько-фінансовій сфері) як складової частини третинного сектору азійської економіки? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чим зумовлений перехід до поліспеціалізації в нафтовидобувних країнах Західної Азії? Які виробництва набувають значення і чому?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 9

Тема: Аналіз статистичної інформації щодо зміни обсягів виробництва автомобілів у світі і в країнах Азії протягом останніх десятиліть.

Мета: узагальнити знання про автомобілебудування як високотехнологічний сектор світового господарства та його головні центри (американський, європейський, азійський); тренувати вміння добирати інформаційні джерела і порівнювати на їхній основі показники, що характеризують динаміку кількості та географію виробництва автомобілів у країнах Азії; розвивати вміння аналізувати вплив глобалізації, зокрема ТНК, на місце країн Азії в міжнародному поділі праці.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.
2. Географічне положення країни як чинник її економічного розвитку та міжнародної спеціалізації (на прикладі однієї з країн Азії).
3. Вплив ОПЕК на світовий ринок нафти.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Скільки країн за класифікацією ООН зараховано до Східної Азії?
2. Які країни за типом економічної системи та провідним напрямом спеціалізації представлені в Східній Азії?
3. Яке відношення до КНР мають Сянган і Макао і який вони мають статус?
4. За якими критеріями до Східної, а не Центральної Азії включена Монголія?

● **Економіко-географічна характеристика субрегіону.** До складу субрегіону входять 5 незалежних країн і Тайвань (мал. 98, табл. 1). До основних рис сучасного ЕГП субрегіону належить те, що через територію Китаю й Монголії проходять найкоротші наземні шляхи від берегів Тихого океану до країн Європи, країни субрегіону мають надзвичайно вигідне приморське положення, їх омивають три практично незамерзаючі моря – Жовте, Східнокитайське й Південнокитайське, що має винятково велике значення для участі в МПП.

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Східної Азії

Ознаки	Японія	Китай	Монголія	Республіка Корея	КНДР	Тайвань
Кількісні характеристики складу						
Площа	середня	гігант	велика	мала	середня	мала
Чисельність населення	гігант	гігант	мала	велика	середня	середня
Тип за ВВП на душу населення	<i>високі доходи</i>	<i>вищі за середні</i>	<i>нижчі за середні</i>	<i>високі доходи</i>	<i>низькі доходи</i>	<i>високі доходи</i>
Якісні характеристики складу						
Рівень розвитку	розвинена країна	централізовано-керована	перехідна економіка	НІК	централізовано-керована	НІК
ІЛР (на 2017 р.)	0,903	0,738	0,735	0,901	0,766 (1998 р.)	0,738 (2015 р.)

Мал. 98. Країни Східної Азії

Країни Східної Азії найбільш неоднорідні у соціально-економічному аспекті. Японія, Південна Корея і Тайвань належать до країн із розвинутою багатоукладною економікою; Китай іде своїм особливим шляхом економічного розвитку, поєднуючи принципи планового і ринкового господарювання. Північна Корея є унікальною державою, у якій і досі намагаються будувати комунізм на основі командно-адміністративної системи в економіці й тоталітарного режиму в політиці.

У міжнародному поділі праці (МПП) країни субрегіону дуже відрізняються за спеціалізацією: Японія виділяється насамперед високотехнологічними виробництвами; держави НІК – наукоємними напрямками машинобудування; Китай не лише відомий як значний виробник сільськогосподарської сировини та текстилю, металу, продукції харчової та легкої промисловості, а й демонструє претензії на абсолютне лідерство в більшості сфер світової економіки.

● **Загальні відомості та ЕГП Японії.** Японія – держава-архіпелаг у північно-західній частині Тихого океану, яка розміщується на чотирьох великих Японських островах – Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку і понад 6,8 тис. дрібних островах. Найбільші острови з'єднані між собою підводними тунелями або мостами (один із найбільших у світі підводних тунелів Сейкан – 53,85 км, що сполучає Хоккайдо й Хонсю). Самі японці називають свою країну «Ніппон», що перекладається як «Країна Вранішнього Сонця».

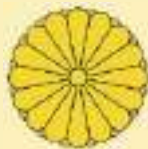
Японія – конституційна монархія. Глава держави – імператор, який згідно з конституцією є «символом держави та єдності нації» і здійснює певні церемоніальні повноваження.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Японія – переважно *гірська країна* з домінуванням низьких і середньовисотних гір, на які припадає $\frac{3}{4}$ її території. Рівнини розташовані переважно на периферії островів і охоплюють 15 % території. Це найважливіші в господарському відношенні райони. Визначною особливістю Японських островів є численні вулкани (найвищий із них – Фудзіяма, висотою 3776 м, мал. 99), також часті тут і землетруси, постійна загроза цунамі (висотою до 10 м, що обрушуються на східне узбережжя країни), які спричиняють великі матеріальні збитки. У зоні вулканів розташовано чимало гарячих джерел (гейзерів).

Територією країни течуть багато річок, але вони переважно несудноплавні. Вода в них, як правило, чиста й прозора. Японські озера в основному гірські, поруч із ними розташовані популярні курорти.

Мал. 99. Символ країни – священна гора Фудзіяма

- **Офіційна назва** – Японія
- **Столиця** – Токіо
- **Площа** – 377,9 тис. км²
- **Населення** – 126,5 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – японська
- **Форма державного правління** – конституційна монархія
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 47 префектур
- **Найбільші міста** – Токіо, Йокогама, Осака, Нагоя, Кіото
- **ВВП на душу населення** – 38 917 дол. (2017 р.)

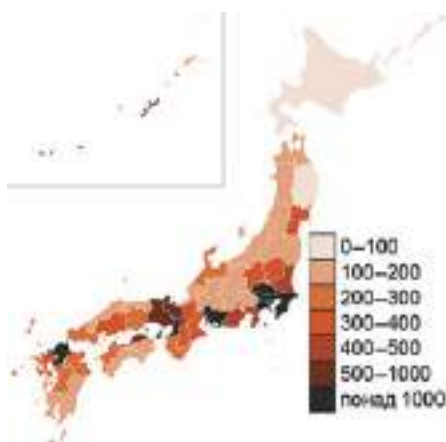
Японія бідна на *мінеральні ресурси*. Практичне значення мають лише невеликі запаси кам'яного вугілля на о. Хоккайдо, що мають невисоку якість. У незначній кількості в надрах країни залягають марганцеві, титанові, мідні й уранові руди. Однак широко в Японії використовують ресурси Світового океану (в межах морської економічної зони, площею понад 4,5 млн км²), зокрема, видобувають марганцеві конкреції з океанського дна й уран із морської води.

Ліси вкривають понад 68 % території країни. Японці чудово володіють мистецтвом вирощування для парків і садів карликових сосен, слив тощо («бансай»), коли висота дерев не перевищує 30 см. Національними квітучими деревами Японії вважаються сакура і слива.

● **Населення.** За кількістю населення (126,5 млн осіб) Японія входить до десятки найбільших країн світу. За останні 100 років її населення збільшилося майже в 4 рази. Однак починаючи з 2010 р. населення стало поступово зменшуватися через від'ємний *природний приріст* (-0,21 %). Останніми роками процес «старіння» населення, як результат зниження народжуваності та збільшення тривалості життя, стає гострою проблемою в країні. Тривалість життя в Японії є однією з найвищих у світі (82 роки для чоловіків і 89 років для жінок).

Японія залишається практично *мононаціональною країною*: японці становлять 99 % населення. Близько 2 млн японців мешкають за кордоном, переважно в США та країнах Латинської Америки. Більшість мешканців Японії (84 %) сповідують синтоїзм, який вважається національною японською *релігією*. В основі цієї віри – шанування предків і культ природи, японці шанують також душі померлих і різні божества.

Японія належить до країн із високою *густотою населення* – 336 осіб/км². Найбільша його густина спостерігається у прибережних районах, річкових долинах і на рівнинах, що примикають до озер, де вона сягає понад 600 осіб/км². Порівняно невисока густина – на півночі, особливо на о. Хоккайдо (до 70 осіб/км²) й у деяких гірських областях (мал. 100). Для країни характерний високий рівень *урбанізації*, майже 94 % населення мешкають у містах, і кількість міського населення швидко зростає. Переважають невеликі та середні міста, але є кілька міст-гігантів, багатомільйонних міських агломерацій, на частку яких припадає більша

Мал. 100. Густина населення Японії (осіб/км²)

Мал. 101. Структура ВВП Японії (на 2016 р.)

частина міського населення. Зокрема, це: Токіо (13,7 млн осіб), Йокогама (3,7 млн), Осака (2,6 млн), Нагоя (2,2 млн), Саппоро (1,9 млн) й ін. Міста, за невеликим винятком, сконцентровані на морському узбережжі й на рівнинах. Тут сформувалася одна з найбільших у світі урбанізованих систем – мегалополіс Токайдо, який простягнувся на 600 км між Токіо й Осакою і в якому зосереджено майже 60 % населення країни і близько 2/3 її промислового виробництва.

● **Сучасний стан господарства.** Японія є високорозвиненою країною світу, це один із найважливіших економічних центрів світу. На країну припадає близько 8,5 % промислової продукції світу. Японія вступила в постіндустріальну стадію розвитку економіки, і в структурі її ВВП домінує сфера послуг (мал. 101).

Особливістю *японської економіки* є об'єднання приватних підприємств у різні асоціації, кооперативи, союзи. Деякі з них перетворилися на великі концерни світового значення (табл. 2).

Таблиця 2. Найбільші японські ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Toyota Motor	Автомобілебудування	254,6	Тойота
2	Honda Motor	Автомобілебудування	129,1	Мінато, Токіо
3	Japan Post Holdings	Фінансові послуги	1229	Токіо
4	Nissan Motor	Автомобілебудування	108,1	Йокогама
5	Nippon Telegraph and Telephone Corporation	Телекомунікації	105,1	Токіо

Японія однією з перших у світі зробила крок у постіндустріальну епоху, ставши стрімко розвивати **третинний сектор економіки**. Особливо у світі визнані успіхи Японії у банківській сфері, торгівлі, наданні ділових послуг, транспорті, туризмі, освіті й охороні здоров'я. Японія – один із лідерів кіно- і телеіндустрії, видавничої справи. Сучасна *банківська система* Японії є однією з найпотужніших і найрозвинутіших у світі.

На весь світ відомі досягнення японської *науки*, яка займає передові позиції у сфері нових технологій. В країні створена ціла система «технополісів» з метою виробництва конкурентоздатної наукоємної продукції для світового ринку і поширення нових технологій серед місцевих фірм. Найбільший такий технопарк «Цукуба» розташований біля Токіо та об'єднує 47 науково-дослідних організацій, у яких працює 40 % усіх учених, зосереджених у державному секторі Японії.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Японська модель економіки будується на таких засадах, як жорстке державне регулювання економіки, експортна орієнтація, залучення іноземних інвестицій, створення потужних ТНК і **кейрецу** (*мережі великих промислово-фінансових груп, які поділяють між собою капітал, науково-дослідні розробки, клієнтів, продавців і дистриб'юторів*).

Ці економічні засади ґрунтуються на стійких морально-етичних нормах трудової поведінки населення (працелюбність, охайність, дисциплінованість, наполегливість, прийняття інновацій).

Мал. 102. Міжнародний аеропорт Ханеда у Токіо

між собою «велику трійку» міських агломерацій Японії (Токіо, Нагою і Осаку), що утворюють разом мегалополіс Токайдо (швидкість руху потягів 250–300 км/год.). Діють і швидкісні автомагістралі. Для острівної Японії першорядне значення має морський транспорт; за технічним оснащенням японський флот – найсучасніший у світі й забезпечує зовнішньоторговельні зв'язки країни. Порти Тіба, Нагоя, Йокогама, Осака, Кітакюсю та ін. входять до числа найбільших у світі. Повітряний транспорт використовується не тільки для подорожей за кордон, а й для сполучення всередині країни. Головні «повітряні ворота» країни – Токійський аеропорт (мал. 102), який за пасажирообігом став третім аеропортом Азії (79 млн пасажирів).

Туризм в Японії став загальнонаціональною справою. До країни 2016 р. приїхало 24 млн туристів – представників ділового й інженерного світу, любителів природної та історико-культурної екзотики. Вони ознайомлюються з новітніми технологіями, різноманітними виробництвами у різних галузях промисловості. Проте більшість туристів Японія приваблює своєю неповторною природою, етноконфесійною своєрідністю, історико-культурними пам'ятками.

Уряд країни прагне розвивати переважно нові та найновіші *промислові виробництва*, що спираються на передові технології: виробництво засобів зв'язку й інформатики, нових матеріалів, біотехнологія. Стрімке збільшення виробництва *електроенергії* пов'язане з нарощуванням потужностей за рахунок будівництва ТЕС, які дають нині основну частину електроенергії (61 %). У країні широко розвинута атомна енергетика. До аварії на АЕС «Фукусіма-1» у країні працювали 54 реактори. Японія була третьою у світі за кількістю реакторів, а 30 % усього енергобалансу припадало саме на АЕС. Катастрофа сприяла відмові Японії від ядерної енергетики. Зараз 17 АЕС виробляють усього 2 % електроенергії в країні. *Металургійні підприємства* в Токіо, Йокогамі, Кавасакі, Осаці представлені надсучасними комбінатами, що оснащені новітньою технікою та орієнтуються на імпорту сировину. Найбільший у світі металургійний комбінат у Фукуямі має потужність на 16 млн т сталі на рік.

Машинобудування – провідна галузь промисловості, де особливе значення має транспортне машинобудування. Японські судноверфі будують судна різного типу, зокрема й найбільші у світі супертанкери і сухогрузи. За виробництвом автомобілів (9,2 млн) Японія в 2016 р. посіла III місце у світі після Китаю та США. Японські автомобілі – найекономічніші та

«найекологічніші», пропонують ідеальне співвідношення ціни і якості. Найбільшими компаніями є Toyota Motor, Nissan Motor, Mitsubishi Motors, Honda Motor, Mazda Motor, Suzuki Motor. Автозаводи працюють переважно у багатолюдних центрах – у Токіо, Нагої, Осаці. Випереджальними темпами розвивається електрона промисловість, на частку Японії припадає понад 60 % виробництва промислових роботів, ½ верстатів із ЧПУ, країна зберігає лідируючі позиції у виробництві побутової електроніки й електронної апаратури (Canon, Casio, Fujitsu, JVC, Hitachi, Konica, Mitsubishi, Nikon, Olympus, Panasonic, Sharp, Sony, Yamaha). Японія посідає перше місце у світі за виробництвом та експортом промислових роботів (мал. 103), щороку виробляючи понад 60 тис. роботів (½ з них іде на експорт). Підприємства *хімічної промисловості* виробляють синтетичні смоли, пластмаси, хімічні волокна, синтетичний каучук. Велике значення мають *текстильне, трикотажне, швейне, шкіряно-взуттєве виробництво* та випуск різноманітних традиційних японських товарів: національного вбрання, віял, домашнього посуду, іграшок, порцелянового посуду тощо.

Мал. 103. Японські роботи вміють навіть і грати на музичних інструментах і готувати їжу

Роль *сільського господарства* в економіці країни постійно знижується. У його секторальній структурі різко переважає *рослинництво*, у якому визначається вирощування рису по всій території країни, а також пшениці, ячменю, кукурудзи, овочів і технічних культур (цукрового буряку, чаю, тютюну, сої). *Тваринництво* не повністю пододало своє відставання, хоча м'ясна і молочна продукція посідають дедалі вагоміше місце в харчовому раціоні населення. Велике значення в економіці Японії традиційно відіграє *рибальство*. Риба та морепродукти займають важливе місце у харчовому раціоні японців. Тому в прибережних водах активно розвивають аквакультуру (вирощують устриць, перли, морську рибу, водорості).

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Японія – одна з найбільших торговельних держав світу. Із країни вивозять автомобілі, залізо й сталь, судна, електротехнічні й радіоелектронні товари, машинне устаткування, фото- і кінокамери. Імпортує ж Японія майже всю промислову сировину і напівфабрикати, паливо та продовольство. Найбільший торговельний партнер Японії – США, потім країни ЄС і Китай.

Пріоритетним у загальному спектрі відносин між *Україною* та Японією є торговельно-економічне співробітництво. У Києві функціонують представництва найбільших торговельних домів і відомих японських компаній. Зовнішньоторговельний обіг між двома країнами протягом останніх років демонструє сталу тенденцію до збільшення своїх обсягів. Перспективними напрямками співпраці з японськими компаніями залишаються впровадження в Україні сучасних енергоощадних технологій у різних секторах економіки – енергетиці, промисловому, муніципальному секторі. Залучення японських інвестицій у розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури України, а також аграрного сектору, зо-

крема його матеріально-технічної бази, є перспективними напрямами співпраці з Японією. В Японії наявна нечисленна українська діаспора, хоча наразі спостерігається тенденція до зростання кількості громадян України, які тимчасово перебувають у цій країні з метою роботи, навчання та у приватних справах.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які чинники, крім вигідного ЕГП, вплинули на місце Японії в МПП? Як ви розумієте такий фундаментальний принцип економіки Японії, як кейрецу?

2. Будучи високоглобалізованою державою, Японія змогла зберегти самобутність своєї культури. Назвіть ці неповторні риси самобутності.

3. З яких ядер-агломерацій утворився найбільший мегалополіс світу Токайдо? У чому особливість транспортної інфраструктури цього мегалополіса?

4. Дайте характеристику Тихоокеанського промислового поясу як найвищої одиниці територіальної організації господарства Японії.

5. Як поєднуються багатотисячлітні традиції та сучасні технології в сільському господарстві країни?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 10

Тема: Порівняльна оцінка забезпеченості земельними ресурсами окремих країн Азії.

Мета: закріпити поняття «ресурсозабезпеченість», «земельні ресурси» та їхню структуру; розвивати вміння знаходити і систематизувати інформацію для характеристики земельних ресурсів, здійснювати необхідні обчислення для оцінювання забезпеченості окремих країн Азії земельними ресурсами, обґрунтовувати їхню структуру та раціональне використання.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 11

Тема: Аналіз статеві-вікових пірамід різних за рівнем економічного розвитку країн Азії.

Мета: узагальнити знання про статево-вікову структуру населення, принципи побудови і види статеві-вікових пірамід, типологію країн Азії за рівнем економічного розвитку; розвивати вміння аналізувати статеві-вікові піраміди, обґрунтовувати їхню структуру демографічними процесами, що є відображенням соціально-економічного становища та рівня життя в країнах Азії.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 12

Тема: Позначення на карті та обґрунтування схеми високошвидкісного транспорту Японії.

Мета: закріпити поняття «транспортна система» та «високошвидкісний транспорт»; визначити структуру і географію основних видів транспорту Японії; нанести на контурну карту найбільші лінії мережі високошвидкісного транспорту Японії (швидкісних автомагістралей, залізниць Сінкансен, що з'єднує великі міста від Токіо до Кіото); обґрунтовувати напрямки основних транспортних магістралей у межах країни.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Острови Кюсю і Хоккайдо: контрасти Японії.

- *Офіційна назва* – Китайська Народна Республіка
- *Столиця* – Пекін
- *Площа* – 9,59 млн км²
- *Населення* – 1 384 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мова* – китайська
- *Форма державного правління* – республіка
- *Форма державного устрою* – унітарна держава
- *Адміністративний поділ* – 23 провінції, 5 автономних районів, 4 міста прямого підпорядкування та 2 особливі адміністративні райони
- *Найбільші міста* – Шанхай, Пекін, Гуанчжоу, Шеньчжень, Тяньцзінь
- *ВВП на душу населення* – 8113 дол. (2017 р.)

● **Загальні відомості та ЕГП країни.** Китай – держава Східної Азії, що займає IV місце за площею (6,4 % від площі суходолу Землі). Окрім материкової частини, до складу Китаю входить близько 5 тис. островів, належність деяких з них заперечується його сусідами. Невизнаний остаточно статус найбільшого острова – Тайваня, який юридично є 23-ю провінцією КНР, а фактично – незалежною країною.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

У 2012 р. на XIX з'їзді КПК була проголошена програма розвитку Китаю «**Китайська мрія**» як довгострокова стратегія розвитку держави, розрахована до 2049 р. (до 100-річчя КНР). Її кінцева мета – відродження китайської нації. Умови, без яких неможлива «Китайська мрія»: 1) соціалізм з китайською специфікою, 2) патріотизм і 3) об'єднання націй.

Китай – колыска однієї з найдавніших цивілізацій Землі. Його історія налічує понад 4,5 тис. років. Китаю людство зобов'язане багатьма значущими відкриттями: винаходом компаса (мал. 104), паперу, друкарства і пороху, мистецтвом порцеляни і шовкової тканини, вживанням чаю і обігом паперових грошей. Саме з Китаю пішли такі вже звичні речі, як виделка, бурова свердловина, вентилятор, дієта, зубна щітка, ресторанне меню, туалетний папір, феєрверк тощо.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які фізико-географічні умови сприяли виникненню і розвитку китайської цивілізації?
2. Які сільськогосподарські рослини родом з китайського центру походження культурних рослин? Які з них зараз вирощують в Україні?
3. Продовжіть речення: Китай – сучасний світовий лідер за... (назвіть 4–5 параметрів).

Мал. 104. Модель китайського компаса в Кайфені

За конституцією (чинна від 1982 р.) Китай – соціалістична держава, що заснована на союзі робочих і селян. Провідною політичною партією країни є Комуністична партія Китаю (КПК), яка згідно зі своїм статутом є авангардом китайських робітників і виразником інтересів багатонаціонального китайського народу.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Рельєф країни дуже складний. Китай – переважно гірська країна, близько $\frac{3}{4}$ території країни зайнято горами, плоскогір'ями, величезними міжгірськими улоговинами. На південному заході найвище Тибетське нагір'я (середня висота близько 4500 м) оточене найвищими гірськими системами (Гімалаї, Каракорум, Кунь-Лунь), північніше розташовані Тянь-Шань і Монгольський Алтай. Великі міжгірські улоговини та рівнини півночі і північного заходу зайняті пустелями. На сході країни переважають низовини, найбільшою з яких є Велика Китайська рівнина, складена відкладами річок Хуанхе і Янцзи.

Китай добре забезпечений *водними ресурсами*. Більшість річок належить до басейну Тихого океану. Найбільша річка Китаю і третя у світі після Амазонки та Нілу – Янцзи (6300 км), другою за довжиною в країні є р. Хуанхе (5464 км). Великі річки багатководні й використовуються для зрошення і водопостачання. Китай володіє найбільшими у світі гідроенергетичними ресурсами, але використовує їх ще не на повну потужність.

У країні численні *озера*, більшість з них – невеликі. На сході значні площі мають тільки озера в басейнах Янцзи та Хуанхе, на заході майже всі озера безстічні, маловодні й засолені. *Каналами* порізана східна частина країни, вони відіграють велику роль у постачанні води до зрошувальних систем. Деякі використовуються з транспортними цілями, зокрема Великий канал – одна з найбільших і найдавніших гідротехнічних споруд у світі, збудована в VII–XIII ст. і має загальну довжину 1782 км.

Китай має величезні запаси *мінеральних ресурсів* (одна з «геологічних комор» світу). За запасами кам'яного вугілля КНР посідає III місце у світі (після США та Росії, 13 % світових запасів). Головні вугільні басейни – Шаньсійський, Фушунський, Кайлуанський. Основні родовища нафти розташовані на півночі (Бохайванська затока), північному сході (Дацін) та північному заході країни. Відкриті запаси нафтогазової сировини на шельфі, зокрема Жовтого і Південно-Китайського морів. Металеві руди представлені покладами залізної руди (до 21 млрд т), вольфраму (50 % світових запасів), сурми, ртуті, олова, молібдену, марганцю, свинцю, цинку, міді. Країна багата і на такі види сировини, як кам'яна сіль, фосфорити, слюда, азбест.

Китай тривалий час інтенсивно знищував *лісові масиви*, а нині ж не шкодує коштів для їхнього відновлення, лісистість у країні становить 22 %. У країні створено понад 400 заповідників і національних парків.

● **Населення.** Населення Китаю з глибокої давнини є найчисленнішим у світі. На початку нашої ери населення становило усього 60 млн осіб і впродовж 1,6 тис. років через численні війни, голод, епідемії зберігалось майже на однаковому рівні. Різке зростання його кількості було зафіксоване у XVIII–XX ст., і нині вже кожний п'ятий мешканець Землі – китаєць, а в країні мешкає 1,37 млрд осіб (мал. 105).

З 1970-х рр. у КНР проводиться *демографічна політика* з метою зниження природного приросту під гаслом: «Одна родина – одна дитина». Ця політика виявилася ефективною, особливо у містах, народжуваність сут-

тево знизилася, а природний приріст стабілізувався на мінімальному рівні. Однак 2015 р. через проблему суттєвого старіння нації, зменшення кількості молодих робочих рук і незбалансовану гендерну структуру населення – значне збільшення кількості хлопчиків відносно дівчат (у традиційній культурі Китаю головне для родини виростити сина, а не доньку) уряд Китаю послабив ці заборони і дозволив молодим родинам мати по дві дитини. У КНР чоловіків більше, ніж жінок (119 на 100).

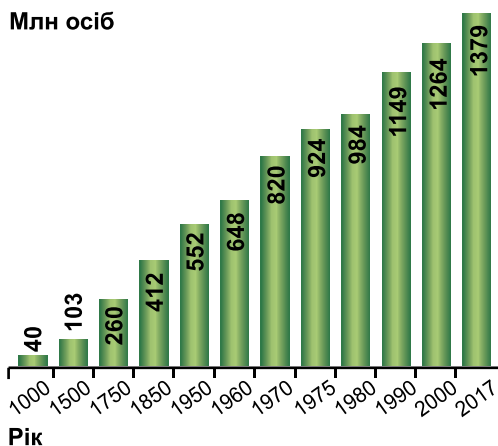
Китай – багатонаціональна країна, що налічує 56 етносів. Понад 91 % населення становлять китайці (самоназва хань), що сконцентровані переважно на сході країни, натомість як 2/3 території заселяють представники національних меншин – монголи, тибетці, уйгури, мяо, корейці, маньчжурці й ін. Китайська мова, якою розмовляють ханьці, належить до сино-тибетської мовної сім'ї. У китайській мові відсутній алфавіт, і замість нього для письма використовують ≈ 50 тис. ієрогліфів. Китаєць вважається письменним, якщо володіє майже 1,5 тис. ієрогліфами, навіть високоосвічені китайці під час читання класичної художньої літератури користуються тлумачними словниками.

Китай офіційно вважається атеїстичною країною, але як серед освічених верств населення, так і серед селян найбільшу популярність завоювали великі філософські школи, які найчастіше зветься *релігіями* Китаю: конфуціанство, даосизм і буддизм (тибетці, монголи тощо).

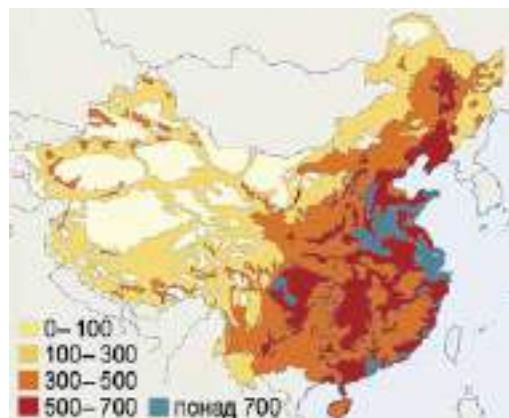
Китай має порівняно значну середню *густоту населення* (144 особи/км²), яке розміщене вкрай нерівномірно: максимальна густина – на сході та південному сході (500–1000 осіб/км²); мінімальна – на заході і півночі країни (мал. 106). Швидкими темпами відбуваються процеси *урбанізації*. Якщо в середині ХХ ст. у містах мешкало усього 10 % населення країни, то в 2016 р. – 58 %. Більше 9/10 усіх міст, з яких близько 100 міст-мільйонерів, знаходяться у східній частині країни, де типовими стали проблеми перенаселення, транспортного навантаження, екологічного забруднення, зайнятості тощо.

● Сучасний стан господарства.

Китай – своєрідна держава, в *економічній політиці* якої дотримуються офіційного ідеологічного курсу, що поєднує будівництво со-

Мал. 105. Динаміка чисельності населення Китаю

Мал. 106. Густина населення Китаю (осіб/км²)

ціалізму з впровадженням ринкових відносин. Сучасна КНР стрімко на-здоганяє лідера за величиною ВВП (США – 19,4 трлн дол., Китай – 12,0 трлн дол. на 2017 р.).

Реформи, які створили в Китаї одну з найбільших економік світу, розпочалися 1978 р. Вони включали впровадження багатокладної еко-номіки, реформування ціноутворення і проголошення політики «відкри-тих дверей». Для максимального залучення з-за кордону інвестицій, передових технологій і техніки, переважно в приморських районах Пів-денно-Східного Китаю створили **вільні (або спеціальні) економічні зони (ВЕЗ)** із пільговою системою оподаткування. Усього за рішенням центральної влади створено понад 40 ВЕЗ (Шеньчжень, Чжухай, Шань-тоу тощо), за ініціативи місцевої влади – кілька сотень. Найбільшими інвесторами в китайську економіку виступають як США, Японія та кра-їни ЄС, так і «хуацяо» – вихідці з Китаю, що проживають в інших країнах. Північніше Пекіна, у районі Хайдіан створена власна «Кремні-єва долина».

Первинний сектор економіки Китаю базується на розвитку гірничодо-бувної промисловості і сільського господарства. Великі масштаби розвитку **видобувної промисловості** забезпечують його багаті мінеральні ресурси (табл. 1).

Сільське господарство залишається важливою сферою економіки КНР, що забезпечує до 9 % ВВП. Головна сфера – **рослинництво**, в якому домінують зернові (80 % усіх посівів), зокрема рис (виведено вже понад 10 тис. сортів), пшениця, кукурудза, а також гаолян (різновид сорго), просо, ячмінь, гречка. Поширені технічні культури, особливо бавовник і соя в басейнах річок Хуанхе і Янцзи. Китай – великий світовий виробник чаю, арахісу, тютюну. Традиційним у КНР є овочівництво та садівництво (хурма, персики, абрикоси, фініки). Основною ланкою **тваринництва** є свинарство (474 млн голів – I місце у світі). На заході поширене екстен-сивне пасовищне скотарство – розведення овець, корів та кіз.

Штучне розведення багатьох видів риби в прісноводних водоймах, го-ловним чином сімейства коропових, завжди посідало важливе місце в гос-подарстві Китаю. У КНР для **риборозведення** широко використовують рисові поля, а морські мілководдя слугу-ють як акваферми для вирощування риби, креветок, молюсків і водоростей.

Таблиця 1. Місце Китаю у світі за видобутком мінеральних ресурсів

Місце у світі	Видобуток
I	вугілля (3,4 млрд т) золото (450 т) олово (125 тис. т) молібден (103 тис. т) сурма (100 тис. т) ртуть (800 т)
II	боксити (47 млн т) мідь (1,7 млн т)
III	залізна руда (375 млн т) марганець (2,9 млн т)
IV	нафта (199 млн т)

За роки соціалістичного розвитку в Китаї створений потужний **вторинний сектор економіки**. **Енергетика** носить тра-диційно вугільний характер, більше 80 % електроенергії виробляють на ТЕС, які розташовані переважно в центрах видо-бутку вугілля та у великих містах. На-фтова промисловість стає однією з найдинамічніших виробництвом ПЕК. Потужні ГЕС побудовані на річках Ху-анхе, Янцзи («Три ущелини» – найбільша у світі), Сунгарі тощо. У країні збудовані 13 АЕС (3 % електроенергії). Використо-вують і некомерційні джерела енергії, осо-бливо сонячні.

ПОМІРКУЙТЕ

Користуючись підручником і шкільним атласом, поясніть, які чинники вплинули на спеціалізацію промислових центрів Китаю: а) чорної металургії в Аньшані, Шеньяні, Таншані; б) кольорової – у містах провінцій Південного Китаю; в) поліспеціалізацію, яка визначає компетенцію східного району. Простежте і поясніть сільськогосподарську спеціалізацію «зеленого» та «жовтого» Китаю.

Китай багатий на металеві руди, на базі видобутку і використання яких розвивається *металургія*. За виплавкою чавуну і сталі Китай посідає перше місце у світі. Великими підприємствами є комбінати в Аньшані, Даляні, Фушуні, Тяньцзіні, Таншані, Шанхаї тощо. Найважливішою сферою китайської індустрії стало *машинобудування*, у якому провідне місце посідають підприємства, що випускають продукцію військового призначення (літаки, ракети, штучні супутники і космічне обладнання). Налагоджене виробництво металорізальних верстатів, автомобілів (I місце у світі – 28 млн), тракторів, сільгосптехніки. Значних успіхів досягнуто у виготовленні побутової техніки, приладів, персональних комп'ютерів, новітніх засобів зв'язку. Китай активно будує морські судна. *Хімічна промисловість* пов'язана з виробництвом добрив, продукції основної хімії, синтетичних і штучних волокон, полімерів. У світі широко відома продукція *фармацевтичної промисловості* Китаю. *Легка промисловість*, яка має давні традиції, залишається однією з найрозвинутіших у країні. Переважна кількість тканин, що виробляються, – бавовняні; Китай – батьківщина шовківництва. В усьому світі відомі китайський одяг, вироби з лаку, порцеляно-фаянсові й керамічні вироби, килими, циновки, вишивка тощо.

Третинний сектор у Китаї стрімко набирає обертів і на сьогодні вже займає 52 % ВВП. Високошвидкісні залізниці, онлайн-торгівля, електронна платіжна система Alipay і велошеринг – нові символи сучасного Китаю, що дуже стрімко розвивається. Китай стає важливим *фінансовим центром* Азії, у Сянгані і Шанхаї діють великі фондові біржі.

Випереджальними темпами розвивається індустрія *інформаційних і телекомунікаційних технологій* Китаю. Нині в країні кількість користувачів мобільного широкопasmового Інтернету досягла 1,1 млрд осіб. Китай володіє найбільшою у світі мережею 4G (770 млн користувачів) і вже займається випробуваннями технологій 5G.

Для Китаю формування сучасної *транспортної системи* має виключне значення. Залізниці посідають провідне місце в перевезеннях у країні (80 % вантажообігу). За довжиною залізниць (124 тис. км) Китай посідає II місце у світі. Основні залізниці проходять північно-східним і північним районами Китаю. З 2006 р. функціонує Цінхай-Тибетська залізнична магістраль (найвисокогірніша у світі – до 5072 м над рівнем моря). Протяжність автошляхів – 4,5 млн км (III місце після США й Індії). Однак близько 10 % населених пунктів дорожнього сполучення зовсім не мають. Водний транспорт здавна відіграє важливу роль у житті Китаю. Найбільшою внутрішньою водною магістраллю є Янцзи, що судноплавна впродовж 6 тис. км. Китай за загальним тоннажем торгового флоту входить до першої десятки країн світу. У країні налічується близько 120 великих портів, зокрема портовий комплекс Нінбо-Чжоушань (лідер у світі – 889 млн т), Шанхай (646 млн т), Ціндао, Гуанчжоу, Тяньцзінь тощо. У країні функціонують понад 500 аеропортів з постійними рейсами. Досі зберігають своє значення гужовий, в'ючний транспорт і особливо велосипедний.

Мал. 107. Візитівка Китаю – Великий китайський мур (IV – початок V ст. до н. е.; понад 4000 км)

За останні 25 років у сфері *туризму* Китай досяг колосальних успіхів. Із країни, у яку до 1978 р. туристи майже не приїздили, Китай перетворився на одного зі світових лідерів туризму. У 2016 р. його відвідало 59,3 млн туристів (IV місце у світі). Численних туристів приваблюють історичні та культурні рекреаційні об'єкти, зокрема Великий китайський мур (мал. 107), музей Гугун (колишній

імператорський палац), палац-монастир Потала, буддійські монастири тощо.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** За обігом зовнішньої торгівлі Китай вийшов на II місце у світі (після США). Китай експортує нафту, вугілля, зерно, чай, рибу, текстиль, шовк, вольфрамову руду тощо; в імпорті домінують машини й устаткування, складна обчислювальна техніка, гідротехнічне обладнання, хімічні добрива, наукоємні технології, зброя тощо. Найбільший торговельний партнер Китаю – Японія, потім ідуть США, Росія, Південна Корея тощо.

Китай є одним із найважливіших торговельних партнерів *України*. Особливу зацікавленість КНР виявляє до традиційно розвинених в Україні виробництв, таких як приладобудування, виробництво оптики, точної механіки, медичної апаратури, хімічної промисловості. Між Україною та Китаєм реалізуються такі перспективні форми науково-технічної співпраці, як українсько-китайські центри та технопарки у містах Цзінань, Харбін і Шанхай. Серед українських громадян, які зараз проживають на території КНР, переважають особи, які прибули до Китаю з метою працевлаштування та навчання (Пекін, Гуанчжоу, Сянган).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке «Китайська мрія»? Які проекти розвитку країни вам відомі?
2. Як вплинула багаторічна демографічна політика КНР на сучасний працересурсний потенціал країни?
3. Назвіть основні складники третинного (вторинного, первинного) сектору економіки Китаю.
4. Обґрунтуйте стрімкі темпи розвитку туристичної сфери Китаю.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 13

Тема: Аналіз територіальної структури економіки Китаю (за економічною картою).

Мета: закріпити поняття «територіальна структура економіки» й «економічні райони»; за картою атласу ознайомитися зі схемою економічного районування Китаю, визначити структуру і географію основних напрямків спеціалізації районів; обґрунтовувати причини відмінностей і нерівномірності розвитку секторів господарства у межах країни.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Демографічна політика в Китаї: успіхи та прорахунки.
2. Унікальність економічної системи Китаю.

31. РЕСПУБЛІКА Корея. КНДР

Історія Кореї бере початок з ранньо-феодалних часів, і в минулому вона була однією державою, поки 1945 р. США не ввели свої війська до Південної Кореї, а Радянський Союз окупував Північну. В 1953 р., після закінчення Корейської війни між конфлікуючими сторонами, було прокладено військово-демаркаційну лінію, а проблема об'єднання обох Кореї періодично виходить на порядок денний.

● **Республіка Корея.** Південна Корея розташована на півдні Корейського півострова (південніше 38-ї паралелі), та понад 3 тис. островах, переважно невеликих і ненаселених, найбільший з них – Чеджудо (1845 км²). Столиця – Сеул. Південна Корея – республіка із президентською формою правління (табл. 1).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і з якої причини відбулося розмежування корейського етносу на КНДР і Республіку Корею?
2. До яких типів економічних систем та рівня розвитку належать сучасні Кореї?
3. Які досягнення південнокорейської економіки вам відомі (успіхи участі в МПП, ТНК, технологіях)?
4. Які події в КНДР викликають стурбованість про безпеку світового суспільства?

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Корейського півострова

Ознаки	Республіка Корея	КНДР
Кількісні характеристики складу		
Розміри території	мала країна	середня країна
Чисельність населення	середня країна	середня країна
ВВП на душу населення, дол.	27 539 (2017 р.)	1700 (2015 р.)
Якісні характеристики складу		
ФДП	президентська республіка	республіка (Чучхе, комуністична диктатура)
ФДУ	унітарна	унітарна
Рівень економічного розвитку	країна, що розвивається (НІК)	планово-регульованої (або централізовано-керованої) економіки
ІЛР (на 2017 р.)	дуже високий (0,901)	даних немає

Південна Корея володіє багатим **природно-ресурсним потенціалом**. Значна частина території зайнята *горами*, на заході розташовані хвилясті рівнини. *Річкова система* розгалужена, але більшість річок короткі з невеликими водозбірними басейнами. У горах на річках багато водоспадів і порогів. Країна багата на гідроенергоресурси, але річковий стік розподіляється за сезонами нерівномірно.

Південна Корея бідна на *мінеральні ресурси*. У надрах залягають невеликі поклади кам'яного вугілля, залізних, вольфрамових, поліметалевих і молібденових руд, золота й срібла. На Корейському півострові знаходяться найбільші у світі родовища графіту. На території країни по-

ширені мішані, хвойні, широколистяні й вічнозелені субтропічні *ліси*, що вкривають 64 % території.

Населення Південної Кореї після Другої світової війни зростало надзвичайно швидко через міграційний притік і високий *природний приріст*. Нині ж активна демографічна політика призвела до зниження природного приросту до 0,45 % на рік.

У *національному відношенні* Південна Корея є однорідною країною, корейці становлять абсолютну більшість її населення (90 %). Серед національних меншин переважають китайці – 100 тис. осіб. Корейці дотримуються буддистських або конфуціанських канонів, а часто і тих, і тих одночасно, перш за все при таких важливих подіях, як весілля, поховання і культ предків.

Південна Корея є дуже *густонаселеною країною Азії*, середня густина становить 515 осіб/км², при чому на родючих рівнинах заходу та півдня вона є значно вищою. Швидкий економічний прогрес супроводжувався прискореною *урбанізацією* й нині частка міського населення становить уже 83 % (у 1960 р. – 28 %). При цьому близько половини населення зосереджено у двох найбільших містах – Сеулі (10,2 млн осіб) і Пусані (3,5 млн).

Республіка Корея – розвинута країна, яка посідає одне з провідних місць серед так званих нових індустріальних країн. В основі сучасного економічного розвитку країни, бідної на природні ресурси, але з працелюбною і дисциплінованою робочою силою лежить модель експортно-орієнтованої індустріалізації. Вагомим є і запозичення іноземних технологій (переважно японських).

У *господарському комплексі* Південної Кореї провідну роль відіграють національні фінансово-промислові групи (*чеболь*), які є сімейно-клановими конгломератами, що мають великі привілеї і працюють у різних сферах промисловості, торгівлі та сфері послуг, а деякі з них увійшли до числа найбільших ТНК світу (табл. 2). Нині діють понад 50 фінансово-промислових груп, на частку яких припадає понад $\frac{3}{4}$ продукції і послуг, що виробляються в країні.

Таблиця 2. Найбільші корейські ТНК (на 2017 р.)

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Samsung Electronics	Електроніка, телекомунікації	174	Сеул
2	Hyundai Motor	Автомобілебудування	80,7	Сеул
3	SK Holdings	Телекомунікації	72,5	Сеул
4	Korea Electric Power	Електрифікація	51,5	Наджу
5	LG Electronics	Електроніка, побутова техніка	47,7	Сеул

Третинний сектор економіки став домінуючим у країні (60 % ВВП). Вирішальну роль у ньому відіграють торгівля, транспорт, інформаційні технології, туризм тощо.

У *транспортній системі* найрозвиненішим є залізничний транспорт. Мережа залізниць загальною довжиною 3,8 тис. км поєднує всі частини країни, пов'язуючи провінційні центри, великі міста й порти зі столицею. Між Сеулом і Пусаном з 2004 р. діє високошвидкісна залізниця за французькою технологією TGV. Автодорожня мережа дуже густа – близько

500 км на 1000 км² території, яка поєднує всі великі міста країни, а особливо вантажонапруженим є маршрут Сеул–Пусан. Південнокорейський торговельний флот значно виріс завдяки спорудженню гігантських верфей в Ульсані, Пусані, Інчхоні. Південна Корея утримує один із найбільших у світі паромних флотів, які обслуговують прибережні острови, а також здійснюють міжнародні рейси. В авіатранспорті працюють національні компанії Korean Air, яка здійснює міжнародні польоти, й Asiana Airlines, що панує на внутрішніх шляхах. Повітряні мережі пов'язують Сеул із 25 містами світу.

Мал. 108. Поточна лінія заводу Hyundai Motor в Ульсані

У Південній Кореї існують всі умови для розвитку *туризму*. Мальовнича природа, історична спадщина, гори і море роблять її привабливою для іноземних туристів, яких у 2016 р. сюди прибуло 17,2 млн. Основні історико-культурні пам'ятки зосереджені в Сеулі, який був столицею Кореї ще багато століть тому.

У південнокорейській *промисловості* підтримується високий рівень продуктивності праці, швидко розвиваються сучасні наукоємні виробництва. *Добувна промисловість* не відіграє істотної ролі в економіці країни, значна частина промислової сировини завозиться з-за кордону. У країні створена розвинута енергетична база, майже 60 % електроенергії виробляють на ТЕС, понад 33 % – на 6 АЕС.

Обробна промисловість посідає провідні позиції у південнокорейській економіці. *Чорна металургія* створена згідно з кон'юнктурою міжнародного ринку і працює майже повністю на імпортній сировині у Пхохані. Виробництво сталі зросло до 68,6 млн т (2016 р.), унаслідок чого Південна Корея стала шостим у світі її виробником. Особливо великі успіхи помітні в *автомобілебудуванні* (шостий у світі виробник – 4,2 млн у 2016 р.), основні центри якого зосереджені в Сеулі, Пусані й Ульсані (мал. 108). Країна є одним зі світових лідерів у *електронній промисловості*. Найбільші компанії цього напрямку – LG і Samsung, які виробляють практично увесь спектр споживчої електроніки, більша частина якої йде на експорт. У *суднобудуванні* країна посідає перші місця у світі, компанія Hyundai Heavy Industries є найбільшим виробником суден у світі.

У *хімічній промисловості* розвинуті нафтохімія, виробництво добрив, синтетичного волокна, гумовотехнічна промисловість, зокрема виробництво автошин. Дуже розвинута *парфумерна промисловість*. Країна входить у десятку світових виробників *текстилю*, на експорт постачається до $\frac{2}{3}$ виробленої продукції. *Взуттєва промисловість* також є однією з традиційних експортних сфер.

Основу *сільського господарства* становить *рослинництво*, у якому домінує вирощування рису – головна культура країни, під яку зайнято 50 % орних земель. Також у країні вирощують ячмінь, пшеницю, кукурудзу, сою. Важливим напрямом є овочівництво, із середини ХХ ст. розвивається спеціалізація господарств на розведенні шовкопрядів і вирощуванні грибів і цитрусових. Розводять велику рогату худобу, свиней і домашню

птицю. Значно поповнює раціон харчування корейців *морський промисел*. У прибережних водах виловлюють анчоуси, ставриду, ремінь-рибу, баракуду, минтай, рибу-шаблю тощо. Розвивається марікультура.

Розвиток сучасного господарства Південної Кореї багато в чому визначається розширенням її **зовнішньоекономічних зв'язків**, у яких вагоме місце посідає зовнішня торгівля, за обсягами якої країна входить до першої десятки світу. У структурі експорту переважають текстиль, електроніка й електротехнічні вироби, промислові роботи, сталь і вироби з неї, автомобілі, судна, взуття, хімікати тощо. Країна дуже залежить від імпорту, в якому домінують сировина й матеріали. Основні торговельні партнери – Японія, США, Китай, країни ЄС і Південно-Східної Азії.

Республіка Корея належить до провідних торговельних партнерів України в Азії. Основними статтями українського експорту до Південної Кореї є зернові культури, чорні метали та вироби з них, руди, продукція неорганічної хімії, деревина та вироби з неї, недорогочінні метали, тютюн, машинне обладнання; в українському імпорті з Кореї переважають засоби наземного транспорту, прилади та машини, пластмаси та полімерні матеріали, каучук і гуми, фармацевтична продукція.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Які чинники були вдало враховані при розбудові економіки Республіки Корея? 2. Чому, будучи країною з високими доходами на душу населення (понад 27 539 дол.) та маючи дуже високий ІПР, Південна Корея належить до групи країн, що розвиваються? 3. Доведіть високий рівень глобалізації та зростання постіндустріалізації Республіки Корея (на прикладі однієї з її ТНК).

● **Корейська Народно-Демократична Республіка.** КНДР розташована у північній частині Корейського півострова і на прилеглий до нього материковій території. Площа країни – 122,8 тис. км². Столиця – Пхеньян. На півночі вона межує з Китаєм (1416 км) і Росією (19 км), на півдні по 38-й паралелі відділена від Південної Кореї демаркаційною смугою завдовжки 250 км і завширшки 4 км.

КНДР згідно з конституцією є «суверенною соціалістичною державою, яка у своїй діяльності керується ідеями чучхе (ідеологією, що поєднує марксизм, комунізм і націоналізм)» (табл. 1). У КНДР підтримується найсуворіша дисципліна, населення відгороджується від будь-якого зовнішнього впливу. У межах пропагандистської кампанії, що проводиться в країні, робиться акцент на розкриття «переваг соціалізму корейського типу», виховання національної гордості і стійкості перед обличчям «антисоціалістичного наступу реакції» (мал. 109). Свободи слова, зборів і преси скасовані.

Мал. 109. Військовий парад у Пхеньяні

Країна володіє різноманітними **природними ресурсами**. Надра надзвичайно багаті на *мінеральні ресурси*, особливо на найбільші у світі родовища графіту (Обок) і магнезиту. На півночі є багаті родовища цинку, свинцю, вольфраму, молібдену, залізних і поліметалевих руд. Розвідані запаси вугілля оцінюються в 6,6 млрд т (Пхеньянський басейн). У країні налічується

чимало озер, штучних водойм і річок. Через те що більшість корейських річок течуть гірськими місцевостями, країна дуже багата на гідроенергетичні ресурси. Майже 46 % території Північної Кореї вкрито лісами, у яких переважають хвойні породи.

Чисельність населення в КНДР становить 25,2 млн осіб. Для країни характерні невисокий природний приріст населення (0,5 % на рік). Середня тривалість життя чоловіків – 67 років, жінок – 75 років. Північна Корея – однонаціональна країна. Конституція гарантує свободу культів, і хоча офіційна влада не схвалює релігійну діяльність, активно функціонують громади буддистів, конфуціанців, християн і адептів Чхондогьо. Найгустіше заселені низовинні північно-західні райони і вузька рівнинна смуга на східному узбережжі. Останніми десятиріччями спостерігається збільшення міського населення (61 %), що пов'язано як із безпосереднім переселенням до міст частини селян, так і з появою нових міст. Найбільші міста КНДР – Пхеньян (2,5 млн осіб), Кесон, Вонсан.

Економіка. КНДР – замкнута тоталітарна держава, для якої характерні гіпертрофований розвиток промисловості, технічна відсталість, низький рівень виробництва споживчих товарів. Промисловість переважно перебуває у державній власності, однак владою з 2011 р. дозволяється і приватний бізнес. КНДР має одну з найцентралізованіших економічних систем у світі, у якій панує державне планування. Ситуація в народному господарстві залишається напруженою. Темпи росту суспільного продукту та промислового виробництва знижуються, відчувається гостра нестача електроенергії, палива, сировини і продовольства. Ситуацію загострює відсутність іноземних інвестицій, що викликано агресивною ізоляційною позицією керівництва країни.

Основа економіки – **важка промисловість**. Енергетика працює на вугіллі та гідроенергії, хоча й ведуться підготовчі роботи з будівництва першої АЕС. На власній сировинній базі працюють підприємства чорної металургії у Чхонджіні, Соннімі та ін. У КНДР виробляють цинк, свинець, мідь, алюміній, кадмій, ртуть, нікель, золото, рідкі метали. Країна має понад 100 машинобудівних заводів, які виробляють різноманітну продукцію (верстати різних типів, обладнання для добувної промисловості, енергетики, вантажні автомобілі, трактори, агротехніку тощо). Завдяки власному виробництву країна задовольняє 98 % потреб у машинах і обладнанні. Багаті традиції та власну сировинну базу має **хімічна промисловість**, яка спеціалізується на виробництві мінеральних добрив, соди, сірчаної кислоти, синтетичних волокон. Підприємства лісової і деревообробної промисловості зосереджені на півночі. Харчова промисловість переробляє рибу і морепродукти, виробляє м'ясні консерви, крохмаль, консерви з овочів і фруктів.

Основою **сільського господарства** є вирощування рису на зрошуваних землях. Рис і кукурудза займають 3/5 посівних площ, але на них припадає понад 9/10 зборів усіх зернових. Значно менше вирощують пшениці, ячменю, а з круп'яних культур – гаоляну і чумизи. Традиційно корейці займаються вирощуванням лікарських рослин. Тваринництво відіграє менш помітну роль, ніж рослинництво, що пов'язано з традиціями, нестачею кормів і пасовищ. У країні чимало великої рогатої худоби (1,3 млн голів), але 90 % череди – тяглова худоба. Розводять свиней, овець і кіз (особливо на півночі країни). Традиційне **рибальство**.

Транспортна система країни дуже залежна від гірського рельєфу, надлишків опадів улітку, а також від напруженого стану з паливом. Основний вид транспорту – залізничний, на його частку припадає 90 %

вантажобігу і 75 % пасажироперевезень. Прискорено розвивається авто-транспорт. Довжина автошляхів – 25,5 тис. км, але тільки 725 км вкрито асфальтом. Морський торговий флот невеликий і базується на узбережжі Жовтого моря – у портах Нампхо і Хеджу; на узбережжі Японського моря – у портах Унгі, Наджін, Кім-Чхек та ін.

Зовнішньоторговельні зв'язки розвинені слабо, експортний потенціал обмежений. Головними торговельними партнерами є Китай, Росія, Індія, Таїланд. КНДР закупала в Китаї мінеральне паливо, електроніку, ядерні реактори, транспортні засоби, Росія постачала в КНДР сировину і деревину. У відповідь на агресивну ракетно-ядерну програму КНДР Рада Безпеки ООН запровадила економічні санкції проти цієї країни, заборонила експортно-імпорتنі операції державам – членам ООН.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Порівняйте економіко-географічне і політико-географічне положення обох Кореї. Обґрунтуйте їхні переваги та недоліки.

2. Співставте вплив на спеціалізацію і ефективність використання природно-ресурсного потенціалу КНДР і Республіки Корея.

публіки Корея.

3. Обидві країни населені єдиним корейським етносом. Які відмінності сформувалися в структурі та демографічних процесах країн Корейського півострова за останні півстоліття?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Тоталітарна політична система Північної Кореї не сприяє об'єктивній оцінці рівня економічного розвитку (не оприлюднює щорічні звіти про ВВП та інші показники) та якості життя населення (ІЛР). Яку мету переслідують керівництво КНДР такими протидіями рішенням ООН?

32. ПІВДЕННА АЗІЯ. ІНДІЯ

● **Економіко-географічне положення субрегіону.** До складу Південної Азії входять 9 країн (мал. 110, табл. 1). Це єдиний субрегіон, що межує з усіма сусідніми азійськими субрегіонами. З давніх часів Індія й Цейлон (нині Шрі-Ланка) підтримували через море тісні торговельні зв'язки з країнами Середземномор'я, Південно-Східної Азії, Китаєм. Суходільні кордони чітко

ПРИГАДАЙТЕ

1. Південна Азія є осередком давніх і тривалих за часом існування цивілізацій. Які політико-територіальні утворення існували в субрегіоні за попередніх періодів розвитку?

2. Які наслідки мала британська колонізація субрегіону Південної Азії для її населення та спеціалізації господарства?

3. Наведіть обґрунтування віднесення Індії до напівпериферії сучасного світового господарства.

Мал. 110. Склад Південної Азії

виражені гірським обрамленням, через які прокладено важливі транспортні шляхи.

Упродовж 1757–1947 рр. велика частина Південної Азії перебувала під владою Великої Британії і складала колонію «Імперія Індії». Нині в субрегіоні відбуваються часті прикордонні суперечки.

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Південної Азії

Країни	Кількісні характеристики складу			Якісні характеристики складу	
	Площа	Чисельність населення	Тип за ВВП на душу населення	Рівень розвитку	ІЛР (на 2017 р.)
Індія	гігант	гіганти	нижчі за середні	країни, що розвиваються	середній (0,624)
Пакистан	значна				середній (0,550)
Бангладеш	середня				середній (0,579)
Іран	велика	велика	вищі за середні		високий (0,774)
Афганістан	значна	середні	низькі доходи		низький (0,479)
Шрі-Ланка	мала		вищі за середні		високий (0,766)
Непал	середня		низькі доходи		середній (0,558)
Бутан	мала		нижчі за середні		середній (0,607)
Мальдіви	карлик	карлики	високі доходи		високий (0,701)

За рівнем економічного розвитку країни Південної Азії поділяються на: найменш розвинені (домінують патріархально-доіндустріальні типи ведення господарства – Афганістан, Бангладеш, Бутан, Непал), країни, що розвиваються (їхні продуктивні сили зосереджені переважно у виробництвах ВПК, легкої й харчової промисловості та туризму – Індія, Пакистан, Іран, Шрі-Ланка, Мальдіви). Серед основних проблем у субрегіоні – бідність та навіть голод. Тільки в Індії офіційно за межею бідності перебуває 20 % населення.

● **Індія.** Індія є найбільшою країною Південної Азії, розміщується на півострові Індостан, за площею посідає сьоме місце у світі, за чисельністю населення – друга після Китаю (кожний шостий житель Землі мешкає в Індії).

Індія – парламентська республіка, у якій главою держави є президент із суто представницькими функціями. Конституція визначає Індію як «союз штатів», які не мають права вільного виходу з країни. Індійські штати – це великі адміністративно-територіальні утворення, що спираються на мовну єдність населення.

Природні умови і ресурси Індії дуже різноманітні. Країна розміщується на більшій частині Індо-Гангської низовини, охоплює частину Гімалаїв і Каракоруму. Близько $\frac{3}{4}$ території припадає на рівнини і плоскогір'я.

- **Офіційна назва** – Республіка Індія
- **Столиця** – Нью-Делі
- **Площа** – 3,28 млн км²
- **Населення** – 1281 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мови** – хінді, англійська
- **Форма державного правління** – парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 29 штатів, 6 союзних територій
- **Найбільші міста** – Мумбаї, Делі, Бангалор, Колката
- **ВВП на душу населення** – 1723 дол. (2017 р.)

सत्यमेव जयते

Майже весь Індостан охоплює плоскогір'я Декан. Надра Індії містять великі запаси *мінеральних ресурсів*, зокрема залізних і марганцевих руд, кам'яного вугілля, бокситів, хрому, графіту, торію, алмазів, титану, золота й дорогоцінних каменів. У країні переважає субекваторіальний мусонний *клімат*, що на півдні переходить у тропічний континентальний (пустеля Тар).

У Гімалаях беруть початок найбільші *річки* Індії – Інд (3180 км), Брахмапутра (2900 км) і Ганг (2700 км), які є судноплавними. Під час літнього сезону дощів дуже часто відбуваються повені в Північній Індії. Озер в Індії мало. *Флора країни* – одна з найбагатших на Землі й налічує близько 21 тис. різних видів. *Ліси* вкривають 23 % її території.

Населення Індії налічує 1,28 млрд осіб, що становить майже 1/6 населення планети. Із початку ХХ ст. кількість мешканців Індії збільшилася майже втричі, а щорічний *природний приріст* перевищує 1,17 %. Для країни характерна висока народжуваність, хоча уряд ще з 1950-х рр. розпочав широку загальнонаціональну програму планування сім'ї, що обмежує народжуваність двома дітьми.

Індія – *багатонаціональна країна* світу, де мешкає понад 500 різних народностей і племен, які розмовляють 1652 мовами і діалектами. Понад 90 % населення представлено такими великими національностями, як хіндустанці, біхарці, панджабці, маратхами, бенгальці, ассамі, таміли, кашмірці тощо.

Серед народів Індії поширені різні *релігійні вірування*, обряди, звичаї та традиції. Більшість мешканців є прихильниками індуїзму, з яким тісно пов'язана кастова система. Індійське суспільство досі поділяється на касты, які визначають статус і рід занять людини ще з її народження. Понад 100 млн осіб належать до найнижчих каст і 50 млн – до так званих «племен».

Для країни характерна висока *густота населення* (364 особи/км²). Найзаселеніші приморські території, найменш заселені – гірські території півночі (мал. 111). Рівень *урбанізації* низький (33 %), але в той же час в Індії наявні 54 міста-мільйонери (табл. 2), що утворюють великі агломерації. На базі швидкокорослих агломерацій формується мегалополіс Колката–Асансол–долина р. Дамодар (або Візагмаханатар) на кордоні Індії з Бангладеш.

Сучасний стан господарства. *Економіка* Індії багатуокладна, економічна відсталість межує з новітніми досягненнями науки й техніки. За

роки незалежності Індія пододала складний шлях від відсталого аграрної країни, що ледве забезпечує свої внутрішні потреби в продовольстві, до сучасної аграрно-індустріальної держави, з розвиненою промисловістю, торгівлею й товарно-грошовими відносинами.

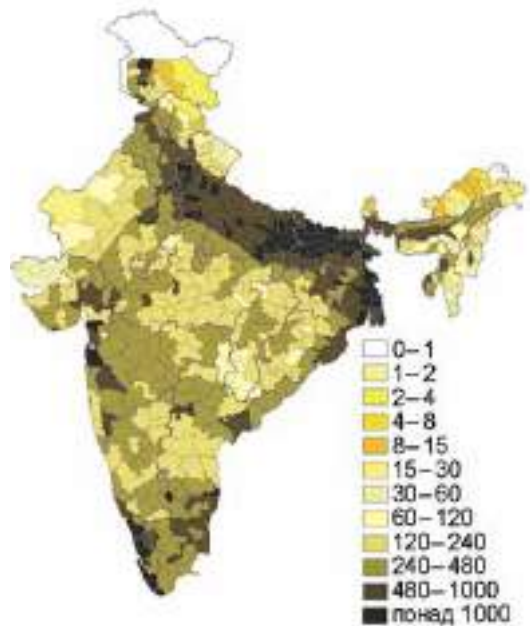
Сільське господарство має вагомое значення для економіки Індії (17 % ВВП). Його основа – *землеробство* (¾ аграрного виробництва). Головні сільськогосподарські культури – рис (157 млн т – II місце у світі), пшениця, просяні культури, кукурудза, бобові. Прибережні низовини, долини Гангу та Брахмапутри – пояс рисосіяння, Індо-Гангська низовина – царина пшениці. Багато вирощують і технічних культур – бавовник (II місце у світі), цукрову тростину, тютюн, чай (80 % плантацій у штаті Ассам), каву тощо. Олійні культури (арахіс, рапс і кокосові горіхи) культивують майже повсюдно. Традиційна стаття експорту – прянощі (чорний перець, гвоздика, кардамон). Незважаючи на найбільше в світі поголів'я великої рогатої худоби (300 млн голів корів і 85 млн буйволів), *тваринництво* має специфічний характер – використовується як тяглова сила. М'ясне тваринництво загалом не розвинене і обмежується розведенням дрібної рогатої худоби та птиці.

Гірничодобувна промисловість має життєво важливе значення для держави. У країні видобувають 156 млн т залізної руди, 19 млн т бокситів, 3 млн т мідної руди, а також марганець, золото, срібло, алмази, цинк і свинець тощо. Для Індії важливі як промислові, так і традиційні джерела енергії (переважно дрова, кіз'як, відходи рослинництва). Більшу частину *електроенергії* виробляють ТЕС (79 %), на ГЕС припадає 18 %. З 1960-х р. Індія однією з перших серед країн, що розвиваються, розпочала будувати АЕС (поблизу Ченная), нині в країні діють 7 АЕС, але виробляють вони лише 3 % електроенергії.

В Індії важливе значення має *текстильна промисловість*, країна посідає одне з провідних місць у світі за виробництвом та експортом бавовняних і джутових тканин, килимів, взуття. Дуже швидко розвивається *електронна промисловість*. Індійські підприємства виробляють ткацькі

Таблиця 2. Найбільші міста Індії

№	Місто	Площа, км ²	Населення, млн осіб	
			місто	агломерація
1	Мумбаї	603	13,9	21,3
2	Делі	1483	12,5	18,9
3	Бангалор	741	5,4	6,5
4	Колката	185	5,0	15,4

Мал. 111. Густота населення Індії (осіб/км²)

Мал. 112. Малогабаритне авто компанії Tata Motors (Мумбаї)

верстати, електромотори, трансформатори, тепловози, вагони, судна, трактори, літаки, устаткування для металургійних заводів. Перспективною сферою є індійське *автомобілебудування*, яке вже нині стало п'ятим у світі. Національні індійські компанії Tata Motors (мал. 112), Hindustan Motors, Force Motors, Mahindra Group та ін. 2016 р. виробили 4,4 млн авто. У *металургії* переважає виготовлення сталі й алюмінію,

70 % необхідних кольорових металів імпортується з інших країн. У державі виробляється 145 млн т добрив (III місце у світі), що покриває 70 % потреб країни. *Фармацевтична промисловість* є однією з найрозвинутіших. Давньою й традиційною сферою країни є *алмазна промисловість*, Індія щороку експортує алмазів на понад 1 млрд дол.

Третинний сектор економіки є на сьогодні прогресивним і домінуючим в індійській економіці, 2016 р. на нього припадало 46 % ВВП. Найрозвинутішими є фінансові, банківські, бухгалтерсько-розрахункові послуги, фрахт, туризм, освіта, операції з нерухомістю, національна інфраструктура. Індія швидко стає однією з головних фігур на світовому ринку *інформаційних технологій*, в якому вже зайнято понад $\frac{1}{4}$ працівників країни. Важливим видом організації компаній ІТ-індустрії в країні є технопарки, які виробляють 90 % програмного забезпечення в країні. Своєрідною «Кремнієвою долиною» в Індії вважається високотехнологічний центр на околицях м. Бангалор, що спеціалізується на проведенні науково-дослідних робіт, виробництві електроніки і створенні програмного забезпечення.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Найближчими роками в Індії розпочнеться реалізація мегапроекту щодо будівництва 100 «розумних» міст. Він стане першим у світі прикладом з проектування й експлуатації великих населених пунктів за допомогою найсучасніших геоінформаційних та електронних систем.

У 2015 р. розпочалася національна програма «Цифрова Індія», з метою забезпечення електронного доступу населення до мережі Інтернет і осучаснення інфраструктури зв'язку.

Індія належить до числа азійських країн із відносно розвиненим *транспорт*. Залізнична мережа – одна з найбільших у світі, загальна довжина залізниць – 68 тис. км (п'яте місце в світі). Залізницями перевозяться 60 % вантажів. Основні міста країни з'єднані між собою національними автострадами, які постійно розширюються та реконструюються. Загальна протяжність автомобільних доріг – уже 4,7 млн км (II місце в світі). Більшість індійських доріг, особливо у глибинці – ґрунтові й у сезон дощів стають важкопрохідними. Індія володіє найбільшим серед країн, що розвиваються, торговим флотом. Значного розвитку набув повітряний транспорт – як на міжнародних, так і на внутрішніх лініях. Найбільші міжнародні аеропорти – імені Чатрапаті Шіваджі у Мумбаї (найбільший в Індії), імені Індіри Ганді (Делі) й імені Субхас Чандра Боса (Жолката). Досі в країні використовують гужовий і в'ючний види транспорту.

В Індії традиційно розвинутий *туризм*. У 2016 р. країну відвідало понад 14,5 млн туристів. В Індії існує чимало туристських розваг: чудові

пляжі, притягальні для альпінізму Гімалаї; великий попит мають релігійний, медичний і чайний види туризму. В країні є чимало видатних історико-культурних пам'яток (мал. 113). До списку ЮНЕСКО занесені 26 об'єктів.

Зовнішня торгівля приносить значні прибутки. Основний експорт припадає на текстиль, ювелірні вироби, програмне забезпечення, електроніку, транспортне обладнання, фармацевтику, сільгосппродукти; імпорт – на нафту, машинне обладнання, добрива й хімікати. Головними торговельними партнерами Індії є США, країни Євросоюзу, Китай та Японія.

Ще за часів СРСР Індія була традиційним партнером *України*. Основні товарні позиції українського експорту до Індії: жири й олії рослинного походження, метали, ядерні реактори, котли та машини, добрива, продукти неорганічної хімії. Індія постачає в Україну: фармацевтичну продукцію, органічні хімічні сполуки, пластмаси та полімерні матеріали, тютюн тощо. Активно співпрацюють країни у сферах біотехнологій і біомедицини, інформаційних і комунікаційних технологій, нанотехнологій і нових матеріалів, енергетики й енергоресурсів, фізики високих енергій та астрофізики.

Мал. 113. Перлина Індії – мавзолей Тадж-Махал (1632–1653 рр.)

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Чому Південну Азію вважають найменш розвиненим субрегіоном Азії?
2. Охарактеризуйте ЕГП (природно-ресурсний, працересурсний потенціал, соціальні чинники, державні монополії) Індії як чинник, що визначає місце країни в МПП.
3. Які традиційні види господарської діяльності визначають «географічний образ» Індії?
4. На прикладах доведіть, що Індія – країна, яка стрімко розвивається. Які вам відомі державні програми розвитку аутсорсингу?
5. Складіть міні-твір «Незабутня туристична подорож Індією».

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 14

Тема: Розроблення картосхеми територіальної організації виробництва промислових товарів і послуг в Індії.

Мета: закріпити знання про складові економіки Індії (первинний сектор – добувна промисловість, вторинний – обробна, третинний – сфера послуг) і чинники розміщення виробництва, ознайомитися зі схемою економічного районування Індії; визначити типи районів країни за домінуючою спеціалізацією (агроіндустріальні, гірничодобувні, машинобудівні, постіндустріальні тощо), обґрунтувати залежність територіальної структури господарства від природно-ресурсного, працересурсного потенціалу районів та етнокультурних традицій; розвивати картографічні компетенції та вміння визначати змістове наповнення картосхеми територіальної організації галузевої структури господарства на основі аналізу відповідних карт атласу.

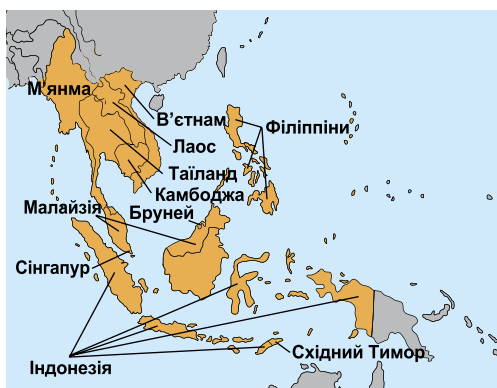
ДОСЛІДЖЕННЯ

Японія – основний інвестор розвитку промисловості в «коридорах зростання» Індії.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які експедиції і з якою метою були споряджені до Південно-Східної Азії (особливо Островів прянощів)?
2. Які острови та групи островів складають Зондський архіпелаг?
3. Завдяки чому в субрегіоні відзначаються активні інтеграційні процеси? Яке значення для економічного життя країн Південно-Східної Азії має організація ASEAN?

Мал. 114. Склад Південно-Східної Азії

● **Економіко-географічне положення субрегіону.** Південно-Східна Азія має півострівне й островне положення (п-ів Індокитай і численні острови Зондського архіпелагу). Субрегіон складається з 11 країн (мал. 114), з'єднуючи Євразію та Австралією і Океанію. Як і за давніх часів, сучасною Південно-Східною Азією пролягають важливі торговельні шляхи.

Роль країн Південно-Східної Азії у світі, а особливо в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, неухильно зростає. Економічний розвиток більшості країн спрямований на пріоритетне формування промисловості та сфери послуг, використання переваг, пов'язаних із розширенням участі в МПП (табл. 1). Успіхи в економічному розвитку досягнуті завдяки різним чинникам: Бруней – провідний світовий нафтоекспортер; Сінгапур (НІК «першої хвилі») – потужний регіональний і міжнародний центр торгівлі, фінансів, послуг і розробок новітніх технологій; Індонезія, Таїланд, Малайзія та Філіппіни – нові індустріальні країни «другої» і «третьої хвилі».

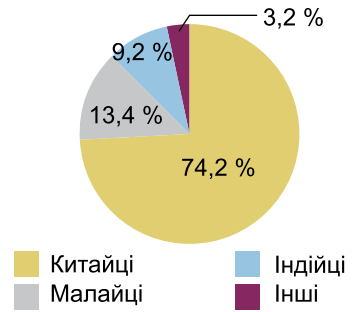
Таблиця 1. Порівняння ЕГП Сінгапуру й Індонезії

Ознаки	Сінгапур	Індонезія
Кількісні характеристики		
За розміром території	карлик	велика
За чисельністю населення	мала	гігант
за ВВП на душу населення, дол. (на 2017 р.)	високі доходи (52 961)	доходи нижчі за середні (3604)
Якісні характеристики		
Рівень економічного розвитку	країни, що розвиваються (НІК)	
ІЛР (на 2017 р.)	дуже високий (0,925)	середній (0,689)

● **Сінгапур.** Держава-місто в Південно-Східній Азії, розміщується біля південного краю півострова Малакка і складається з одного великого та понад 50 дрібних островів (мал. 115). Площа країни з 1960 р. збільшилася на 15 % завдяки насипанню ґрунту біля узбережжя та створенню штучних островів і до 2030 р. може зрости ще на 100 км². На півночі вузька протока відокремлює Сінгапур від Малайзії.

Мал. 115. Місцезположення Сінгапуру

Мал. 116. Етнічний склад населення Сінгапуру

Природні умови Сінгапуру визначаються його положенням поблизу екватора. У центрі острова підносяться невисокі пагорби, узбережжя низовинні та почленовані численними затоками. Окрім глиняних сланців, у країні немає жодних *мінеральних ресурсів*. Клімат екваторіальний, без чітко визначених сезонів. Для збирання дощової води в центрі острова збудовані водосховища. Річки повноводні, але короткі. Країна потерпає через дефіцит *водних ресурсів* і вимушена імпортувати їх із Малайзії (за допомогою Джохорсько-Сінгапурської греблі). До початку XIX ст. острів був вкритий дощовими тропічними лісами, мангровими заростями й болотами. Нині ж ділянки лісів збереглися лише в центральній заповідній частині острова.

Чисельність населення Сінгапуру за останні 50 років зростала внаслідок імміграції та природного приросту. Державна *демографічна політика* спрямована нині на збільшення народжуваності. До країни залучають висококваліфіковані трудові ресурси. Унаслідок міграцій у країні склалася строката *етнічна структура* населення (мал. 116), й усі ці етноси вважаються корінними мешканцями. Змішування різних етнічних груп зумовило велику кількість *релігійних вірувань*: малайці сповідують іслам, китайці – буддизм і конфуціанство, індійці – індуїзм і частково іслам. Сінгапур є однією з *найгустозаселениших* країн світу (7437 осіб/км²), рівень *урбанізації* – 100 %, сільських населених пунктів тут не збереглося.

Сучасний стан господарства. Сінгапур є високорозвинутою постіндустріальною країною з ринковою *економікою*, в якій важливу роль відіграють ТНК. Його зараховують до «східноазійських тигрів» за швидкий ривок економіки до рівня розвинутих країн.

Третинна сфера є домінуючою в економіці (74 % ВВП). Сінгапур став великим *фінансовим центром* Азії, де успішно функціонують ринок золота, валютний ринок і фондова біржа. За кількістю наявних банків (121) Сінгапур посідає III місце у світі після Лондона та Нью-Йорка. У країні успішно розвиваються біотехнології, провідні світові фармацевтичні компанії відкрили тут свої філії.

Сінгапур має розвинуту *транспортну мережу*. Він є кінцевим пунктом залізничної магістралі Таїланд–Малайзія–Сінгапур. Увесь острів обслуговує швидкісна міська залізниця. Збудована густа мережа автошляхів. Важливе значення для економіки має морський порт, який є одним із найбільших у світі за загальним вантажообігом. Не менше значення має аеропорт Чангі, з якого щотижня здійснюється понад 3,2 тис. рейсів в 150 міст 50 країн світу. Широко відомою є авіакомпанія Singapore Airlines.

Мал. 117. Центральна частина міста Сінгапур і комплекс Marina Bay Sands

Щороку країну відвідують понад 13 млн іноземних туристів, вона стала великим *туристичним центром*. Сюди прямують і транзитні туристи до Малайзії та Індонезії, і шанувальники дешевих споживчих товарів, спеціалісти сфер промисловості, і торговці й бізнесмени. Сінгапурський зоопарк, парк птахів, фестиваль мистецтв, етнічні квартали (чайнатаун, «маленька Індія»), стародавні будівлі колоніальної епохи (XIX ст.) є улюбленими туристичними об'єктами (мал. 117).

Сінгапур – центр високих технологій, і з цим пов'язана економічна стратегія розвитку *промисловості*, переважна орієнтація на розвиток наукоємних виробництв. Головні ланки – *електроніка* й *електротехніка*, *нафтопереробка* (входить до трійки найбільших світових нафтопереробників), *нафтохімічна*, *хімічна*, *поліграфічна*, *суднобудівна* й *судноремонтна промисловість* (найбільший у світі центр будівництва плавучих платформ для нафтогазової промисловості). Поступово скорочується частка виробництв вторинного сектору, що є ресурсомісткими й екологічно небезпечними. І навпаки, з'являються виробництва, засновані на новітніх досягненнях у сфері біології, медицини, фармакології, комп'ютерного дизайну.

Розвитку *сільського господарства* перешкоджає практично повна відсутність сільгоспугідь, однак країна забезпечує себе м'ясом птиці та яйцями. Інше продовольство імпортується. У спеціальних господарствах розводять рибу та креветок.

Зовнішня торгівля має важливе значення в економіці країни. Основні статті експорту припадають на комп'ютери та комплектуючі, оптичні прилади, озброєння, продукти нафтопереробки, продукцію машинобудування, електроніку; імпорт складається з машин і обладнання, нафти, металів і виробів із них. Основними торговельними партнерами є країни ASEAN, ЄС, США, Японія та Китай. Багато перспектив для розвитку плідного співробітництва між *Україною* та Сінгапуром існує у сферах високих технологій, культури, туризму та спорту.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Яка з країн субрегіону є: а) найбільшою (найменшою) за кількісними показниками; б) найдавнішою за часом набуття суверенітету (наймолодшою); в) найрозвиненішою (найвідсталішою) за якісними показниками? 2. За допомогою атласу визначте місцезнаходження «вольфрамово-оловяного поясу» Азії, Зондського нафтового басейну, покладів вугілля, нікелю, міді, золота. У межах якої країни Південно-Східної Азії всі вони вдало поєднуються і є частиною господарської діяльності?

● **Індонезія.** Республіка охоплює більшу частину найбільшого у світі Зондського архіпелагу й отримала прізвисько «країна 13 тисяч островів»,

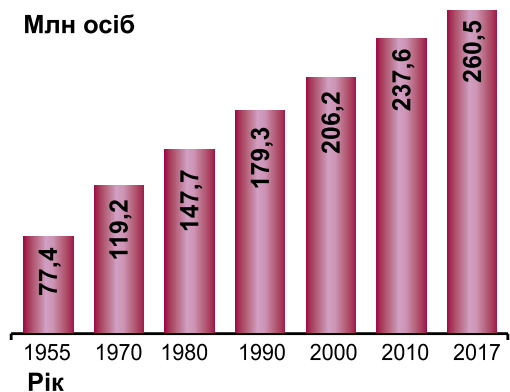
хоча за деякими даними їх у її межах 17,5 тис. (лише ≈ 6 тис. мають власну назву, ≈ 1 тис. островів заселені). Площа країни становить майже 5 млн км², з яких на площу суходолу припадає понад 1,9 млн км².

Природні умови на розташованих поблизу екватора островах визначаються певним різноманіттям. Рівнини та гори займають приблизно однакову площу. Індонезія знаходиться в сейсмічно активній зоні Землі і є частиною так званого Тихоокеанського вогняного кільця. Щороку тут відбуваються до 7 тис. землетрусів амплітудою понад 4 бали. Також на островах налічується близько 500 вулканів, з яких понад 100 діючі. У надрах Індонезії відкриті величезні *запаси* нафти й природного газу (шельфова зона), олова, марганцю, нікелю, кобальту, хрому, вольфраму, молібдену, урану тощо. З давніх часів видобувають золото, срібло й алмази. В Індонезії чимало *рік*, але їхня довжина через острівний характер території та складність рельєфу незначна. Із усіх країн субрегіону Індонезія найбагатша на *ліси*, а загальна кількість рослин перевершує 35 тис. видів. За винятком о. Ява, майже 90 % території країни вкрито екваторіальними лісами.

За чисельністю **населення** (264 млн осіб) Індонезія перебуває на IV місці у світі після Китаю, Індії та США і є країною-гігантом (табл. 1). Завдяки виключно *природному приросту* в останні десятиліття кількість населення щорічно зростала на ≈ 3 млн осіб (мал. 118). В Індонезії мешкають 16 великих *народностей* і понад 300 етнічних і племінних груп, кожна з яких має власну мову, звичаї та свою соціальну організацію. Найчисленнішими з них є яванці (40 %), сунданці (15 %), мадурці (3,3 %), малайці (2,7 %) та ін. В Індонезії мешкає понад 5 млн китайців, які мають вагомe значення для економіки країни. Індонезія є найчисленнішою мусульманською країною у світі (кількість послідовників ісламу оцінюється в 190 млн осіб). Майже всі мешканці о. Балі сповідують індуїзм, а більшість китайців залишаються прихильниками буддизму або конфуціанства.

Населення по території країни розміщується дуже нерівномірно: на о. Ява, що займає лише 7 % площі країни, мешкає понад 60 % усього населення країни, а *густота населення* сягає 1000 осіб/км²; у Західній Новій Гвінеї (Гріан-Джая) на 22 % площі припадає тільки 1 % її мешканців. І досі Індонезія залишається аграрною країною, тому велика кількість населення мешкає в сільській місцевості (45 %), але кількість *міського населення* нині зростає набагато швидше, ніж сільського. До великих міст належать: Джакарта (9,6 млн осіб), Сурабая (3,4 млн) і Бандунг (2,5 млн). На основі агломерацій Джакарти та Бандунга оформлюється мегалополіс Джабан на о. Ява.

Сучасний стан господарства. Індонезія – одна з нових індустріальних країн, її сучасна *економічна модель* базується на масштабному використанні дешевої малокваліфікованої праці в експортних виробництвах обробної промисловості з тим, щоб поступово збільшувати технічний рівень виробництва й кваліфікацію зайнятих. На тлі роз-

Мал. 118. Динаміка чисельності населення в Індонезії

Мал. 119. Храмовий комплекс Боробудур на о. Ява (VIII–IX ст.)

тенсивно розвиваються такі сучасні виробництва, як *судно- й авіабудування, нафтохімія, електроніка, автоскладання*. Дрібне кустарне виробництво постачає населенню продовольство (цукор), тканини, одяг, взуття, предмети побуту, виробляє товари з бамбука, пальмових волокон тощо. Основні промислові центри: Джакарта, Сурабая, Бандунг, Палембанг, Джокьякарта тощо.

Індонезія має одне з найбільших в Азії плантаційне *сільське господарство*, в якому різко переважає *рослинництво*. Головні продовольчі культури – рис (основний продукт харчування), кукурудза, батат, арахіс, соя, цукрова тростина, численні фрукти. Головний район землеробства – о. Ява. На експорт вирощують каучуконоси, кокосову пальму, чай, тютюн, перець, різні прянощі (мускатний горіх, гвоздику), збирають кору хінного дерева (основний постачальник у світі). *Тваринництво* розвинуте слабо. Важливе значення має *рибальство*, вилов крабів, лангустів, креветок; видобувають перли й перламутрові мушлі.

Головним у країні є морський *транспорт*, останнім часом велику увагу приділяють розвитку авіаційних та автомобільних шляхів. Морський транспорт пов'язує численні острови, на кожному великому острові є не менше одного портового міста. Система залізниць прокладена лише на островах Ява й Суматра. Автодорожня система Індонезії розвинута слабо, в країні не якісні шляхи, а деякі великі внутрішні райони Калімантану, Суматри, Іріан-Джая їх зовсім не мають.

Індонезія має колосальний *туристичний потенціал*. Розкішні екваторіальні ліси, багата й ендемічна флора й фауна у поєднанні з висотною поясною, безліччю вулканів і узбережжями теплих морів надають Індонезії великої рекреаційної привабливості. Серед найвідоміших історико-культурних об'єктів країни – величний храм Будди – Боробудур (мал. 119). Серед відомих курортів – о. Балі, Бінтан і Ломбок із їхніми комфортабельними готелями. Щороку Індонезію відвідують до 10 млн туристів.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть країни, що входять до складу Південно-Східної Азії.
2. Яка країна Південно-Східної Азії належить до «Великої двадцятки» (G-20)? За якими критеріями її зараховують до даної групи?
3. Чому такі різні країни Південно-Східної Азії зараховують до однієї спільної групи НІК? Які ознаки нових індустріальних країн?
4. Охарактеризуйте сучасну модель економіки країн Південно-Східної Азії.
5. Які чинники сприяли розвитку транспортно-логістичного комплексу та фінансово-банківської діяльності в Сінгапурі?
6. Яке місце у світовій і регіональній економіці посідає Індонезія?

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Розроблення і презентація проекту винесення японською корпорацією матеріаломісткого (енергомісткого / працюмісткого) виробництва в одну з країн

Південно-Східної або Південної Азії.

2. Нові індустріальні країни Азії: складові успіху.

§ 34. ЗАХІДНА АЗІЯ. ТУРЕЧЧИНА

● **Економіко-географічне положення субрегіону.** До складу Західної (у вітчизняній літературі Південно-Західної) Азії входять 17 країн (мал. 120), на які припадає близько 15 % території Азії. Країни субрегіону мають давню історію розвитку й відрізняються цілим рядом особливостей: розташовані на «жвавому місці» – перетині трьох частин світу (Азії, Європи й Африки); узбережжя омиваються Середземним, Чорним, Червоним і Каспійським морями, а також Перською затокою; з'явилися найдавніші центри цивілізації. Уже 10 тис. років тому в субрегіоні існували землеробство та скотарство; 6 тис. років тому виникла іригація та приблизно тоді ж зародилася металургія (плавка міді); у шумерській культурі винайшли колесо та найдавнішу систему писемності; ми дотепер користуємося спадщиною шумерів, поділяючи годину на 60 хвилин, хвилину – на 60 секунд, рік – на 12 місяців, а коло – на 360 градусів.

Вагомим об'єднувальним чинником у субрегіоні є належність більшості країн до мусульманського віросповідання, яке виникло на початку VII ст. на заході Саудівської Аравії. Окрім ісламу, субрегіон є батьківщиною ще двох найбільших релігій: християнства та іудаїзму. Західна Азія – неспокійний у політичному відношенні субрегіон і найбільший у світі імпортер зброї. За кількістю національно-релігійних конфліктів й осередків напруги субрегіон не має собі рівних у світі.

Країни субрегіону значно відрізняються за соціально-економічним розвитком (табл. 1): багаті нафтодобувні країни («золоті князівства» Перської затоки – ОАЕ, Кувейт, Катар, Бахрейн, Саудівська Аравія, Оман); розвинута країна «переселенського капіталізму» – Ізраїль; Туреччина, економіка якої тривалий час набувала європейської орієнтації; країни-«середнячки» (Ірак, Йорданія, Грузія, Вірменія, Азербайджан) і найбідніші держави (Ємен, Сирія).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які історико-географічні субрегіони об'єднує сучасна Західна Азія?
2. Які відкриття, технології, сільськогосподарські рослини «подарували» людству давні цивілізації Дворіччя і Близького Сходу?
3. Який вплив на етнокультурний склад населення Європи мали народи Західної Азії?

Мал. 120. Склад Західної Азії

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Західної Азії
(на прикладі кількох країн)

Країни	Кількісні характеристики складу			Якісні характеристики складу	
	Площа	Чисельність населення	Тип за ВВП на душу населення	Рівень розвитку	ІЛР (на 2017 р.)
Ізраїль	мала	мала	високі доходи	розвинута країна	дуже високий (0,899)
Грузія			вище за середні	з перехідною економікою	високий (0,769)
Туреччина	значна	велика			високий (0,767)
Бахрейн	карлик	карлик	високі доходи	країни, що розвиваються	дуже високий (0,824)
Саудівська Аравія	велика	середня			дуже високий (0,847)
Ємен	значна		низькі доходи		низький (0,482)

● **Туреччина.** Турецька Республіка розташована на Близькому Сході, країна – «міст» між Європою та Азією, межує з 7 державами, 2 з яких європейські. У межах країни розташовані протоки Дарданелли (довжина 64 км) і Босфор (32 км) та найменше море Землі – Мармурове (12 тис. км²), що мають важливе транспортне та стратегічне значення.

- *Офіційна назва* – Турецька Республіка
- *Столиця* – Анкара
- *Площа* – 780,5 тис. км²
- *Населення* – 80,8 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мова* – турецька
- *Форма державного правління* – президентська республіка
- *Форма державного устрою* – унітарна держава
- *Адміністративний поділ* – 81 іль (провінцій)
- *Найбільші міста* – Стамбул, Анкара, Ізмір, Бурса, Адана
- *ВВП на душу населення* – 10 743 дол. (2017 р.)

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

16 квітня 2017 р. у Туреччині відбувся загальнонаціональний референдум, присвячений змінам до конституції, за результатами якого ухвалили 18 правок, серед яких перехід до президентської республіки, скасування посади прем'єр-міністра і збільшення президентського терміну.

Природно-ресурсний потенціал. Це переважно *гірська країна*, більшу частину поверхні якої займають Анатолійське плоскогір'я та Вірменське нагір'я з вищою точкою Туреччини – згаслим вулканом Великий Арарат (5165 м) (символ вірменської нації, зображений на гербі Вірменії). Гірська

територія країни високосейсмічна. Низовини поширені тільки на ділянках морських узбереж. Надра країни багаті на різноманітні *мінеральні ресурси*, серед яких: залізні та марганцеві руди, руди кольорових і рідких металів (особливо хроміти, вольфрам, сурма), поклади кам'яного та бурого вугілля, ртуті, азбесту, слюди, фосфоритів.

У горах Вірменського нагір'я починаються такі великі *річки*, як Тигр, Євфрат, Кура, Аракс, основні ріки Анатолійського плоскогір'я – Кизил-Ірмак, Сакар'я, Сейхан, Манавгат тощо. На території країни знаходяться тільки верхів'я цих рік, вони порожисті та мають численні водоспади.

На більшій частині території країни переважає напівпустельна рослинність, тому лісистість країни – усього близько 15 %. *Ліси* зосереджені здебільшого в горах і представлені дубами, кедрами, ялинами, модринами.

Населення. За чисельністю населення Туреччина – найбільша держава Близького Сходу (табл. 1). За переписом з 1927 р. населення Туреччини збільшилося в 4,4 раза і 2017 р. перевищило 80 млн осіб (мал. 121). Швидкий *приріст населення* (0,6 % на рік) є важливою проблемою країни і впливає на вікову структуру: на осіб віком 0–15 років припадає 25 %, похилого віку – 7 %.

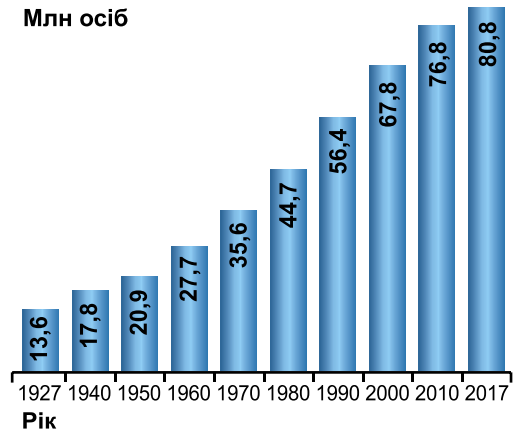
Національний склад є порівняно однорідним. Турки становлять близько 90 % громадян. На південному сході мешкають близько 10 млн курдів, уздовж сирійського кордону розселено понад 1 млн арабів, є також вірмени, євреї, боснійці, албанці, грузини, греки, болгары тощо. За *віросповіданням* турки – мусульмани (більша частина – суніти, менша – шиїти, яких у Туреччині звать «алевітами»). Є також православні, католики, іудеї тощо.

Населення розміщене вкрай нерівномірно. Найзаселеніші райони узбережжя Мармурового, Чорного й Егейського морів, найменша густота населення – у центральній і східній частинах країни. Середня *густина населення* в Туреччині становить 97 осіб/км². Понад 74 % населення мешкає в містах. Міста відзначаються скупченістю споруд, численні з них розташовані в гірській місцевості. Найбільші міста: Стамбул (колишній Константинополь, 14,1 млн осіб), Анкара (5,2 млн), Ізмір (2,8 млн) тощо.

Сучасний стан господарства. Туреччина – індустріально-аграрна країна, що значно залежить від іноземних монополій. Частка промисловості у ВВП (32 %) доволі перевищує частку сільського господарства (7 %). Із 1980-х років здійснюється переведення *економіки* на ринкові засади, на експортно-орієнтовану модель розвитку з широким залученням іноземного капіталу. Країна стала відкрита для вільного руху товарів і капіталу.

В *індустріальному секторі* переважають види виробництва обробної промисловості. Розвинута *чорна й кольорова металургія*: у країні функціонують 3 комбінати повного циклу і 15 приватних міні-заводів. Найбільшим серед них є металургійний комбінат в Іскендероні (збудований завдяки СРСР). *Машинобудування* представлене виробництвом автомобі-

Млн осіб

Мал. 121. Динаміка чисельності населення Туреччини

Мал. 122. ГЕС «Ататюрк» на р. Євфрат

цтво вовняних і шовкових тканин, мішкови́ни та канатних виробів. Дуже популярні у світі турецькі килими.

У країні активно розвивається *енергетика*, працюють найбільші на Близькому Сході ТЕС і особливо ГЕС: на р. Кизил-Ірмак і потужний гідроенергетичний вузол «Ататюрк» на р. Євфрат (мал. 122), що виробляє $\frac{1}{3}$ електроенергії в країні. Зберігає своє значення добувна промисловість.

Традиційно Туреччина відзначається багатопрофільним *сільським господарством*. Провідну роль у ньому відіграє богарне *землеробство*, на яке припадає $\frac{2}{3}$ продукції сільгоспвиробництва. У великій кількості вирощують зернові, особливо пшеницю та ячмінь, а також рис, кукурудзу й овес. Значне виробництво технічних культур, що йдуть на експорт і забезпечують сировиною місцеву промисловість: тютюн, бавовник, цукровий буряк, олійні культури, троянди тощо. На узбережжі розвинуте виноградарство, садівництво (цитрусові, маслини, абрикоси, персики, інжир). Продуктивність *тваринництва* невисока. Переважає розведення дрібної рогатої худоби (овець і кіз). Важливе експортне значення має розведення ангорських кіз, що дають високоякісний мохер.

Основа *третинного сектору* економіки становлять транспорт, туризм і фінанси. *Транспорт* є сферою, що динамічно розвивається. У здійсненні вантажних і пасажирських перевезень найважливішим є автомобільний транспорт. Країна має порівняно розгалужену мережу шосейних шляхів (385 тис. км). У 1973 р. був відкритий підвісний міст через Босфор, протяжністю 1,6 км, що з'єднав азіатську та європейську частини країни; з 2016 р. функціонує і підводний тунель «Євразія» (14,5 км). Протяжність залізниць – 12 тис. км. Територією країни проходить маршрут відомого «Східного експресу», що з'єднує європейські країни з Іраном та Індією. Туреччина – велика морська держава. У країні є понад 50 портів, найбільші – Стамбул, Ізмір, Адана, Анталія тощо. Внутрішні та міжнародні повітряні перевезення здійснює національна авіакомпанія Turkish Airlines і кілька приватних.

Останніми десятиліттями Туреччина перетворилася на потужний світовий *туристичний центр*. Це одна з найвідвідуваніших країн Азії (десяте місце у світі – понад 39,5 млн туристів щороку). Туризм став важливим джерелом валютних надходжень до країни. Країна залучає рекреантів завдяки привабливим природним рекреаційним ресурсам: мальовничим приморським курортам (Анталія, Аланія, Кемер та ін.), курортам на мінеральних джерелах (Бурса), численним історико-культурним пам'яткам (мал. 123).

лів, тракторів, побутової техніки. У країні виробляють або збирають автомобілі ТНК Ford, Fiat, Renault, Toyota, Honda, Opel, Hyundai, Daimler тощо, а також виготовляють авто власних марок: BMC і Otokar (1,5 млн у 2016 р.). *Суднобудівні* та *судноремонтні* заводи працюють у бухті Золотий Ріг і протоці Босфор. *Хімічна промисловість* пов'язана, перш за все, з виробництвом гумових виробів, сірчаної кислоти, соди, добрив. Традиційною для Туреччини є *текстильна промисловість*, особливо виробництво

Економіка Туреччини значною мірою пов'язана із **зовнішнім ринком**. Країна експортує агропродукцію (бавовну, горіхи, тютюн, сухофрукти, продукцію тваринництва та мохер), корисні копалини (рафіновану мідь, хромову руду), текстиль, метали, транспортне обладнання. Імпортує переважно машини й устаткування, сировину (нафту й природний газ), залізо й сталь, споживчі товари. Головні торговельні партнери – країни ЄС, Росія, США.

Мал. 123. Перлина Стамбула – собор Айя Софія (537 р.)

Туреччина є одним із найважливіших торговельних партнерів *України*. З України до Туреччини експортуються чорні метали, добрива, насіння і плоди олійних культур, деревина і вироби з неї. З Туреччини до України надходять фрукти та горіхи, пластмаси, полімерні матеріали, насіння і плоди олійних культур, машини тощо. Активно розвивається двостороння співпраця у сфері культури, туристичного бізнесу. За експертними оцінками, у Туреччині налічується приблизно 20 тис. українців, які мешкають або тимчасово перебувають на її території, більшість з них концентруються в Стамбулі й Анталії.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть і охарактеризуйте основні риси економіко-географічного положення Західної Азії.
2. Проаналізуйте стан і тенденції соціально-економічного розвитку субрегіону.
3. Розкрийте особливості секторальної і територіальної структури економіки Туреччини.
4. Як саме переорієнтовують економіку Туреччини на ринкові засади? Доведіть євроінтеграційну спрямованість економічної моделі країни.
5. Визначте основні риси географії сільського господарства Туреччини. Розкрийте зв'язок агровиробництва з природно-економічними умовами.
6. Наведіть приклади найактуальніших і найефективніших міжнародних зв'язків Турецької Республіки з Україною.

35. САУДІВСЬКА АРАВІЯ

- **Офіційна назва** – Королівство Саудівська Аравія
- **Столиця** – Ер-Ріяд
- **Площа** – $\approx 2,15$ млн км²
- **Населення** – 28,5 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – арабська
- **Форма державного правління** – абсолютна монархія
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 13 адміністративних округів
- **Найбільші міста** – Ер-Ріяд, Джидда, Мекка, Медина
- **ВВП на душу населення** – 20 150 дол. (2017 р.)

● **Загальні відомості й ЕГП країни.** Саудівська Аравія займає більшу частину Аравійського півострова і межує з 7 державами мусульманського світу. Незважаючи на існуючі переваги сусідського положення, нині Сау-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Пригадайте й охарактеризуйте визначальні риси фізико-географічного положення і природних умов Аравійського півострова.
2. Завдяки чому сучасна держава Саудівська Аравія є найзаможнішою і входить до «Великої двадцятки» (G-20)?
3. Про які найамбітніші проекти, що реалізуються в королівстві, ви знаєте?

головні священні міста ісламу. Мекка є батьківщиною засновника ісламу Мухамеда, а в Медині він жив і був похований.

● **Природно-ресурсний потенціал.** Територія країни зайнята піщаними та кам'янистими *пустелями* (понад 50 %) та *напівпустелями* – Руб-ель-Халі, Сирійська, Великий і Малий Нефуд. У центрі розташоване плато з пересихаючими ріками. Серед пісків трапляються оази. Постійних *річок* немає. Країна дуже багата на нафту, розвідані запаси якої становлять 36,5 млрд т (I місце у світі, 20 % світових запасів). На її території розташовані 77 родовищ нафти й природного газу, серед яких відзначаються Аль-Гавар (найбільше у світі – запаси 8,1–12 млрд т) і Сафанія (5,5 млрд т). За запасами природного газу країна посідає п'яте місце (8,5 трлн м³), також у країні є ресурси вапняку, солі, глини, мармуру та гіпсу.

Клімат тропічний пустельний, що впливає на рослинний і тваринний світ пустель і напівпустель. В оазах ростуть аравійська акація, фінікова пальма, фруктові дерева. *Лісистість* країни не перевищує 0,5 %.

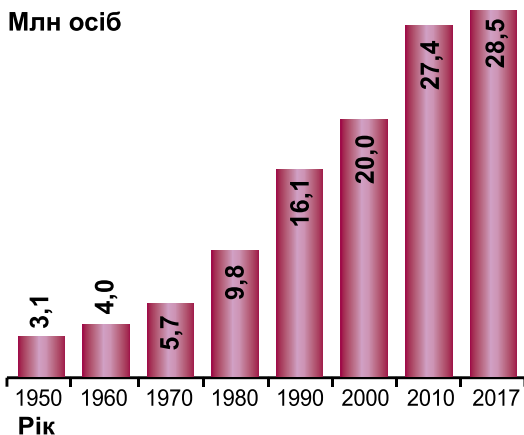
● **Населення** Саудівської Аравії є молодим, і його чисельність швидко зростає (1–1,5 млн на рік) (мал. 124). Переважну кількість населення (90 %) становлять араби, які зберегли племінну організацію. Північні й східні райони заселяють кочівники-бедуїни. У країні нині працюють понад 7 млн іноземних робітників – переважно з арабських країн (мал. 125). Державна

релігія – іслам ваххабістського напрямку (релігійна течія в сунізмі). Релігійні канони визначають повсякденне життя саудівців, а основою законодавства є шаріат.

До 1960-х років Саудівська Аравія була заселена переважно кочівниками, нині ж більшість населення мешкає на узбережжі, у містах та оазах. Середня *густота населення* – одна з найнижчих у світі (12 осіб/км²). Характерним є високий рівень *урбанізації* – 84 %. Найбільші міста – Ер-Ріяд (6,5 млн осіб), Джидда, Мекка й Медина.

● **Сучасний стан господарства.** *Економіка* країни базується загалом на видобутку нафти. Контроль

Млн осіб

Мал. 124. Динаміка чисельності населення Саудівської Аравії

над родовищами нафти й природного газу належить найбільшій державній нафтовій компанії у світі Saudi Aramco. Щороку країна видобуває понад 585 млн т нафти (13,5 % від світу), з яких 90 % експортує. Основними споживачами арабської нафти є держави Східної Азії та США. Початок видобутку нафти повністю змінив економіку країни і забезпечив її швидке зростання.

Завдяки прибуткам від продажу нафти спостерігається стрімкий **промисловий** прогрес. Розвиваються *гірничодобувна, металургійна* (сталеливарний завод у Джидді), *нафтопереробна промисловість*

(Джидда й Ер-Ріяд), виробництво мінеральних добрив, хімікатів, будівельних матеріалів, пластмас, металовиробів, тканин, паперу, продуктів харчування. Саудівська Аравія стала найбільшим у світі опріснювачем морської води. Нині понад 30 опріснювальних заводів по всій країні задовольняють 70 % потреби населення в питній воді.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

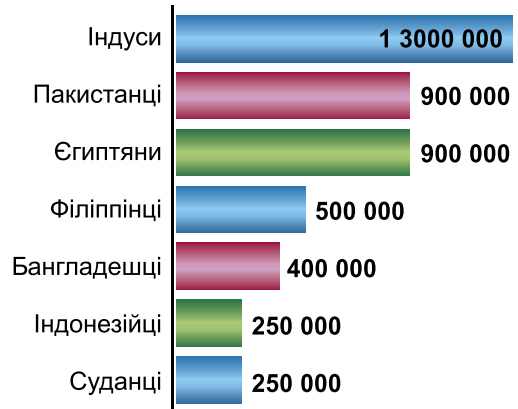
У Саудівській Аравії оголосили про плани побудувати нове інноваційне місто на узбережжі Червоного моря вартістю 500 млрд дол. Проект має назву NEOM. Під будівництво виділено близько 25,9 тис. км² території, яка простягається до Йорданії і Єгипту (перевищуватиме площу Вінницької обл., а передбачені на його зведення кошти дорівнюють ВВП Польщі). Першу фазу спорудження мають завершити 2025 року.

Амбітний план включає також міст, що з'єднає береги Червоного моря та майбутнє місто з Єгиптом і рештою Африки.

Сільське господарство використовує сучасні технології й техніку та є сферою, що динамічно розвивається. *Вирощують* пшеницю, фініки, овочі та квіти. В оазах культивують ячмінь, кукурудзу, просо, каву, люцерну й рис. Важливою складовою є *тваринництво*, яке представлене розведенням верблюдів (мал. 126), овець, кіз, віслюків і коней.

Третинний сектор економіки лише нещодавно став перевершувати індустрію і вже займає 54 % ВВП. Найважливіші його напрямки пов'язані з торгівлею, нерухомістю, фінансовими операціями, транспортом.

Транспорт має суттєве значення для економіки країни. Загальна протяжність автомобільних шляхів становить 221 тис. км. У великих містах дороги є одними з найліпших у світі. Побудовано Транс-

Мал. 125. Кількість іноземних працівників у Саудівській Аравії

Мал. 126. «Корабель арабських пустель»

Мал. 127. Хадж у мечеті Аль-Харам (Мекка)

везення здійснюються переважно морським шляхом.

Саудівська Аравія відкрилася для *туризму* лише з початком ХХІ ст., хоча здавна є центром паломництва. Щорічний хадж сюди здійснюють до 3 млн осіб (квотується за країнами). У Мецці міститься головна святиня мусульман світу – давнє святилище Кааба (у стіну якого вмонтований чорний камінь, що впав із неба), яке міститься у внутрішньому подвір'ї центральної мечеті Аль-Харам (мал. 127). Кожен мусульманин має бодай раз у житті здійснити сюди паломництво (хадж). Другим важливим релігійним центром є Медина, в якій розташована Велика мечеть і гробниця пророка Мухамеда. Перебувати в цих містах не мусульманам суворо заборонено законодавством країни.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Країна посідає вагомe місце в організації ОПЕК, завдяки чому регулює світові ціни на нафту. Основна стаття експорту – нафта й нафтопродукти, імпорту – промислове устаткування, транспортні засоби, зброя, продовольство, будівельні матеріали, наукове устаткування, продукція хімічної промисловості, тканини й одяг.

На сьогодні не існує принципових перешкод для розбудови торговельно-економічних зв'язків між *Україною* та Саудівською Аравією. Королівство зацікавлене в тіснішому політичному й торговельно-економічному співробітництві з Україною. Інвестиційне співробітництво між двома державами потроху набирає обертів передусім завдяки перспективним контактам в аграрній та авіабудівній сферах. Розвиток інвестиційного співробітництва передбачає залучення саудівських інвесторів переважно до процесу приватизації промислових, туристично-рекреаційних об'єктів України.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Дайте характеристику політико-географічного положення Саудівської Аравії. Які труднощі для економічного розвитку країни спричиняє її ПГП?
2. Які соціальні чинники впливають на участь Саудівської Аравії в міжнародному поділі праці?
3. Назвіть складові сучасної структури економіки Королівства Саудівська Аравія. Яке місце в структурі господарства і зайнятості трудових ресурсів має третинний сектор економіки?
4. Які проблеми і вади не дають змоги ООН зарахувати Саудівську Аравію до числа розвинених країн світу?

ОБГОВОРІМО...

Саудівська Аравія й досі лишається суворою мусульманською консервативною країною. З 2017 р. влада в особі принца Мухамада ібн Салмана, якого король призначив своїм наступником, робить кроки до лібералізації суспільства, пояснюючи, що «70 % громадян Саудівської Аравії молодші 30 років»: з червня 2018 р. жінки отримають право керувати автомобілем; їм уперше дозволять відвідувати спортивні стадіони; знято заборону на роботу кінотеатрів, яка існувала впродовж останніх 35 років.

Як ви оцінюєте ці кроки в суспільному житті Королівства? Про які гендерні нерівності в країні вам ще відомо?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 15

Тема: Порівняння продовольчого кошика мешканців країн Західної та Східної Азії.

Мета: познайомитися з поняттями «споживчий кошик» і «продовольчий кошик» як наборами товарів, що характеризують типовий рівень і структуру споживання людиною або родиною за одиницю часу; зважаючи на цивілізаційні особливості, етнокультурні традиції (уподобання і заборони) та рівень життя населення, визначити вміст продовольчого кошика, типовий для пересічної країни Західної та Східної Азії; порівняти вміст у кошиках субрегіонів продовольчих товарів різних груп (рослинного, тваринного походження, морепродуктів), зробити висновки щодо спільності і відмінності споживання в мешканців країн Західної та Східної Азії.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Країни Перської затоки як осередок світового господарства.

36. ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ. КАЗАХСТАН

● **Економіко-географічне положення субрегіону.** Центральна Азія включає 5 країн і займає проміжне положення між Європою і Далеким Сходом в Азії. Країни субрегіону розташовані на перехресті важливих торговельних шляхів міждержавного значення («Новий Шовковий шлях»). Особливістю їхнього ЕГП є глибинне континентальне розташування та велика відстань від океанів.

Країни Центральної Азії мають чимало однакових рис, у них спільна історична доля, особливості господарювання, майже однакове державотворення (табл. 1).

Країни субрегіону дещо різняться за рівнем соціально-економічного розвитку. Найрозвинутішою країною субрегіону є Казахстан, держави Середньої Азії (Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан та Узбекистан) дещо поступаються йому в економічному розвитку.

ПРИГАДАЙТЕ

1. З якого часу на території субрегіону почали з'являтися перші політико-територіальні утворення? Які чинники цьому сприяли?
2. Коли виокремилася Центральна Азія як самостійний субрегіон? Що спільного в цивілізаційному та етнокультурному відношенні між країнами Центральної Азії?
3. У чому полягає сутність проблеми Аральського моря і який його стан у наші дні?

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Центральної Азії

Країни	Кількісні характеристики складу			Якісні характеристики складу	
	Площа	Чисельність населення	Тип за ВВП на душу населення	Рівень розвитку	ІЛР (на 2017 р.)
Казахстан	велика	мала	вищі за середні	країни з перехідною економікою	високий (0,794)
Узбекистан	середня	середня	нижчі за середні		високий (0,701)
Туркменістан		вищі за середні	середній (0,691)		
Киргизстан		мала	нижчі за середні		середній (0,664)
Таджикистан		низькі доходи	середній (0,627)		

● **Казахстан.** Республіка Казахстан за площею входить до десятки найбільших країн світу та посідає I місце серед внутрішньоконтинентальних держав. Географічний центр Євразії знаходиться саме в Казахстані (50° пн. ш. та 78° сх. д.) – в епіцентрі колишнього Семіпалатинського атомного полігону. Столиця – Астана (з 1997 р.), а до цього часу столицею тривалий час була Алма-Ата (Алмати).

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

За перші 7 років незалежності чотири рази змінювалася (перейменовувалася або переносилася) столиця Казахстану.

До 1997 р. столицею було найбільше місто країни Алма-Ата, яке перейменували в Алмати (1993 р.).

У 1997 р. столицю перенесено до м. Акмола, яке перейменували в Астана (1998 р.), що в перекладі з казахської означає «Столичне місто».

Природа Казахстану дуже різноманітна. Більше $\frac{3}{4}$ території країни займають рівнини з висотами від 100 до 300 м. На південному сході тягнуться хребти Тянь-Шаню, Джунгарського Алатау й Алтаю, увесь центр займає зруйнована гірська система Казахського дрібносопковика (мал. 128).

Мал. 128. Панорама Казахського дрібносопковика

Казахстан має багату й різноманітну *мінерально-сировинну базу*, зокрема кам'яне й буре вугілля, нафту, залізни, мідні, поліметалеві й нікель-кобальтові руди, рідкісні метали, боксити, срібло й золото тощо. У країні панує різко континентальний помірний клімат. Найвні численні *річки*, найбільшими з яких є: Іртиш (довжина в межах Казахстану – 1700 км), Ішим, Урал, Сирдар'я, Тобол тощо. Чимало малих і середніх річок улітку пересихають. Налічується понад 7 тис.

озер, найбільші з них – Каспійське й Аральське моря, Балхаш, Зайсан тощо. Більшу частину території Казахстану охоплюють пустелі, *лісистість* країни – близько 4 %.

У 2017 р. **населення** Казахстану становило 18,5 млн осіб (мал. 129). Сучасна *демографічна ситуація* в Казахстані оцінюється як сприятлива, природний приріст останніми роками збільшився до 1,04 %. У країні мешкають понад 130 різних *народів*: казахи (54 %), росіяни (30 %), українці (4 %), узбеки, німці, татари, уйгури тощо. Казахи традиційно є прихильниками сунітської гілки ісламу, а слов'яни сповідують православ'я.

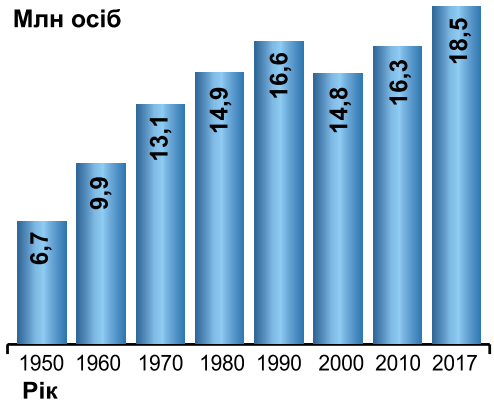
Казахстан традиційно є малозаселеним краєм, *середня густина* населення становить 6,6 особи/км². Більша його частина мешкає вздовж південних, східних і північних кордонів, слабо заселені Західний і Центральний Казахстан. *Урбанізація* й досі порівняно низька, міським вважається 56 % населення. Великих міст небагато: Алмати (1,8 млн осіб), Астана (1,0 млн), Шимкент, Караганда, Актобе, Тараз, Актау (до 1991 р. називалося Шевченко) тощо. Для степової й лісостепової зони характерні великі сільські поселення.

Казахстан належить до країн з перехідною **економікою**. Нині в країні завершена приватизація, прийняте прогресивне податкове законодавство, заснований сучасний банківський сектор, проведені реформи на селі, у житлово-комунальному секторі і соціальній сфері.

Основа **промисловості** країни – розвинений паливно-енергетичний комплекс. У країні інтенсивно видобувають вугілля (X місце у світі, 102 млн т), нафту (79,3 млн т) і природний газ. Казахстан розвиває експорт нафтогазової сировини. *Електроенергетика* базується на кількох великих ТЕС і ГЕС, збудованих на річках Іртиш, Ілі та Сирдар'я. Особливу роль у казахській індустрії відіграє *металургія*, особливо кольорова (плавлять мідь, свинець, цинк, нікель, алюміній, золото). *Машинобудування* склалося ще за часів СРСР (Караганда, Алмати, Атирау). Підприємства *хімічної промисловості* зосереджені на півдні країни: виробляють фосфорну муку, суперфосфат, азотні добрива тощо. Підприємства *харчової і легкої промисловості* (шкіра, шубна сировина, вовна, переробка бавовнику) орієнтовані на місцеві ресурси і споживача.

Для Казахстану характерна тваринницько-рослинницька виробнича структура **сільського господарства**. *Тваринництво* є найстарішою аграрною сферою країни, у ньому переважає м'ясо-вовняне вівчарство (10 млн голів), м'ясне й м'ясо-молочне скотарство, конярство. Розводять також куланів і верблюдів. *Рослинництво* спеціалізується на вирощуванні зернових (пшениця, просо, рис), кормових і технічних культур (соняшник, бавовник), поширене також садівництво й баштанництво.

Сфера послуг у Казахстані інтенсивно розвивається (2016 р. – 61 % ВВП). *Транспорт* у Казахстані має важливе значення. Основні переве-

Мал. 129. Динаміка чисельності населення Казахстану

Мал. 130. Астана – столиця Казахстану

ристів є Південний Казахстан із колишньою столицею Алмати (велике зелене місто, до якого з півдня примикають мальовничі гори), нова столиця – Астана (мал. 130). Поблизу міста розташований всесвітньовідомий спортивний комплекс Медеу (найбільший у світі високогірний комплекс для зимових видів спорту).

Казахстан підтримує **зовнішньоекономічні зв'язки** з понад 130 державами світу. У казахському експорті 40 % становить нафта, а також чорні і кольорові метали, машини, хімікати, вовна, зерно. У структурі імпорту переважають машини і запчастини до них, промислові товари. Основними торговельними партнерами Казахстану є Росія, країни Середньої Азії, Китай, Монголія тощо.

Відносини між *Україною* та Казахстаном мають міцний фундамент і широкі перспективи подальшого розвитку на благо двох народів. Нині у двосторонніх відносинах спостерігається тенденція до поступового переходу від просто торгових операцій до кооперації виробництв та інтеграції капіталу, створення спільних підприємств і компаній. Чисельність української громади в Казахстані, за неофіційними даними, наразі не перевищує 300 тис. осіб.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Назвіть основні економіко-географічні риси сьогочасної Центральної Азії.
2. Охарактеризуйте один з основних чинників (ЕГП чи ПГП, природно-ресурсний потенціал, соціальне становище або політичну ситуацію), що визначають місце Казахстану в МПП.
3. Які традиційні види господарської діяльності визначають «географічний образ» Казахстану?
4. Як змінилася структура господарського комплексу Казахстану з часів розбудови незалежності (після 1991 р.)? Які пріоритети спеціалізації господарства?
5. Як утворилася українська громада в Казахстані? Де на території країни компактно розселені українці?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Складання тематичного туристичного маршруту для ознайомлення з об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО в одній з країн Азії.

РОЗДІЛ IV. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралійський Союз

Ви дізнаєтеся про:

- місце Австралії в регіоні та світі;
- чинники, що визначають місце країни в МПП;
- основні райони видобування мінеральних ресурсів, найбільші промислові райони, морські й авіаційні порти, світові міста Австралії;
- особливості системи розселення та характерні риси територіальної організації виробництва товарів і послуг Австралії.

Ви навчитеся:

- складати комплексну економіко-географічну характеристику регіону й оцінювати забезпеченість Австралії мінеральними й трудовими ресурсами;
- пояснювати особливості зональної спеціалізації сільського господарства та розміщення основних промислових районів (центрів) у країні;
- обґрунтовувати основні напрямки експорту сировини й імпорту капіталу й технологій.

37. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АВСТРАЛІЇ

● **Загальні відомості й ЕГП країни.** Австралійський Союз міститься у Південній півкулі на території Австралійського континенту і прилеглих до нього островів (Тасманія, Кінг, Кенгуру тощо). Австралія є шостою за площею державою у світі, на яку припадає близько 5 % поверхні суходолу Землі. Це єдина держава у світі, що охоплює територію цілого континенту, тож має лише морські кордони. Країнами-сусідами Австралії є Нова Зеландія, Індонезія, Папуа-Нова Гвінея та інші острівні держави Океанії.

- **Офіційна назва** – Австралійський Союз
- **Столиця** – Канберра
- **Площа** – 7,69 млн км²
- **Населення** – 23,2 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – англійська
- **Форма державного правління** – держава Співдружності
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 6 штатів і 2 території
- **Найбільші міста** – Сідней, Мельбурн, Брісбен, Перт
- **ВВП на душу населення** – 51 850 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. З якого часу Океанія стала рівноправним членом світової економіки?
2. До якого рівня територіальної структури господарства (ядра, напівпериферії чи периферії) належить Австралійський Союз?
3. Завдяки яким вдало врахованим умовам участі в МПП Австралія з колишньої колонії посіла чільне місце у «Великій двадцятці» (G-20)?
4. Як пояснити унікальність природи і самобутність населення регіону Океанія?

Першими поселенцями в Австралії були племена аборигенів, які прибули сюди з Південно-Східної Азії близько 40 тис. років тому. На початку XIX ст. шість колоній об'єдналися в Австралійський Союз і отримали статус домініону, а 1931 р. країна одержала повну незалежність від Великої Британії.

Австралія – країна у складі Британської Співдружності. Главою держави номінально є британський монарх, чиї повноваження формально делеговані генерал-губернатору. Останнім часом набирає обертів рух за перетворення Австралії на федеративну

республіку: австралійський референдум 1999 р., соціологічні опитування 2005 р., настрої деяких політичних кіл тощо.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Оскільки два найбільші міста Австралії — Сідней і Мельбурн не змогли вирішити, хто з них стане столицею країни, нею стало спеціально збудоване для цих цілей місто Канберра, розташоване приблизно посередині між Сіднеєм і Мельбурном. При виборі місця керувалися порадами чаклунів-аборигенів.

• **Природно-ресурсний потенціал.** У рельєфі Австралії переважають рівнини. Близько 95 % поверхні не перевищує 600 м над рівнем моря (Західно-Австралійське плоскогір'я, Центральна низовина), у межах яких лежать величезні пустелі (Велика Піщана, Сімпсон, Велика пустеля Вікторія, Гібсона). На сході континенту здіймаються старі невисокі гори герцинської складчастості – Великий Вододільний хребет.

Мінеральні ресурси – основне природне багатство країни. Її надра володіють величезними запасами бокситів (1/3 світових), урану (30 % світових), залізної руди (північний захід країни, о. Тасманія), поліметалів, міді, золота (південний захід материка), марганцю, алмазів тощо. Основні запаси кам'яного вугілля зосереджені в східній частині країни, а на шельфі – великі родовища нафти й природного газу.

З пануванням тропічного континентального сухого або вкрай сухого клімату пов'язаний слабкий розвиток поверхневого стоку. Найповноводніша ріка – Муррей (Маррі) із головною притокою Дарлінгом – найдовшою

річкою континенту (2740 км). Більшість австралійських річок – *кріки* – пересихають у сухий сезон (мал. 131). Нестача поверхневих вод частково компенсується значними запасами підземних вод, які накопичуються в артезіанських басейнах. На території Австралії чимало давніх *озерних улоговин*, що заповнюються водою лише після епізодичних дощів. Найбільше з них – Ейр (9500 км²), яке лежить на 15 м нижче рівня моря.

Ліси Австралії складаються переважно з евкالیптів, чагарників та акацій. *Лісистість* країни – 19 %. Флору й фауну охороняють у 75 національних парках і заповідниках, серед яких найвідомішими є Маунт-Баффало, Маунт-Косцюшко, Саут-Уест тощо.

● **Населення.** Австралія належить до I типу *відтворення населення*: порівняно низька смертність і народжуваність, і як наслідок, невисокий природний приріст (1,03 %). У віковій структурі спостерігається таке співвідношення: близько 18 % – особи віком до 14 років, 66 % – працездатного віку та понад 16 % – старші за 65 років (2016 р.).

Майже 4/5 населення є вихідцями із Великої Британії та Ірландії. Австралійські аборигени належать до особливої австралоїдної раси (мал. 132), нині їх налічують близько 370 тис. (до 2 % мешканців). В Австралії жодна з *релігій* не є державною, хоча переважає християнство (71 % австралійців), зокрема англіканство й католицизм.

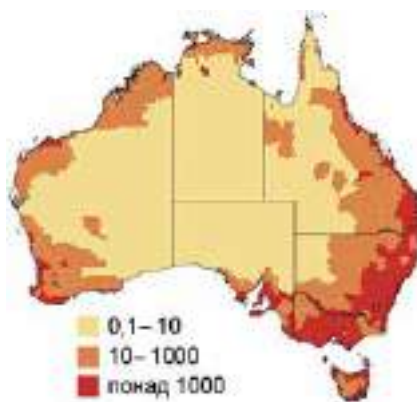
Австралія дуже рідко заселена, *середня густина населення* становить 2,8 особи/км². Близько 80 % австралійців мешкають переважно на східному й південно-східному узбережжі континенту, де розташовані найбільші міста, не далі 80 км від моря (мал. 133). Австралію вважають однією з *найурбанізованіших* країн світу: якщо на початку ХХ ст. у містах мешкало 50 % населення, то нині – вже 90 %. Більшість міського населення країни мешкає в п'ятих найбільших містах (табл. 1). У сільській місцевості переважає фермерське розселення, у внутрішніх районах ферми віддалені одна від одної на десятки-сотні кілометрів. Ізольоване життя на фермах – одна зі складних проблем австралійського суспільства.

Мал. 131. Крік на півночі Австралії

Мал. 132. Австралійські аборигени

Мал. 133. Густина населення Австралії (осіб/км²)

Таблиця 1. Найбільші міста Австралії

№	Місто	Заснування	Площа, км ²	Населення, млн осіб
1	Сідней	1147 р.	1788	5,0
2	Мельбурн	1835 р.	8806	4,7
3	Брісбен	1824 р.	5904	2,3
4	Перт	1829 р.	5386	2,0
5	Аделаїда	1836 р.	1826	1,3

● **Сучасний стан господарства.** Австралія пройшла складний шлях економічного розвитку. З аграрного придатку метрополії, яким країна була на початку ХХ ст., вона перетворилася нині на високорозвинуту індустріально-аграрну країну, що входить до двадцятки економічно розвинутих держав світу (G-20). Усі сфери господарства контролюють гігантські ТНК, що зосередили у своїх руках промислове виробництво, сільське господарство, банківську справу, страхування та інші фінансові операції, оптову та роздрібну торгівлю, а також засоби масової інформації.

Надання різних послуг стало важливою сферою економіки, частка якої вже становить 70 % ВВП. Найрозвинутіші послуги торгівлі, логістично-інфраструктурні, освітні, охорони здоров'я, ділові послуги й операції з нерухомістю, фінансові та страхові, туризму і готельного бізнесу. **Третинна сфера економіки** є основним джерелом зростання зайнятості населення.

Великі простори Австралії зумовили розвиток усіх видів *транспорт*. Автошляхи життєво необхідні для перевезення вантажів і пасажирів. Загальна довжина автодоріг – 823 тис. км. Функціонує трансконтинентальне шосе «Схід–Захід». Дуже розвинутий авіатранспорт, майже всі поселення зв'язані авіамережами із прилеглими міськими центрами. На території країни існує понад 500 аеропортів, з яких найбільші – Сідней (29 % пасажирообігу) і Мельбурн (24 %). Морські перевезення завжди були необхідні для транспортування масових вантажів (70 % припадає на частку залізної руди й вугілля). Великими портами є Сідней, Мельбурн, Аделаїда, Брісбен, Порт-Огаста й ін.

Туризм в Австралії стає одним із провідних секторів економіки. У 2016 р. Австралію відвідали 8,2 млн іноземних туристів. Всесвітню популярність

Мал. 134. Уроки з метання бумеранга

має Великий Бар'єрний риф, а сучасна культура країни найбільше представлена у великих містах країни – Сідней, Мельбурні, Канберрі, Аделаїді, Перті. У деяких з них часто проходять фестивалі й спортивні змагання. Приваблюють туристів і австралійці-аборигени. Екзотичним заняттям туристів в Австралії є метання бумеранга (мал. 134). До списку Світової спадщини ЮНЕСКО занесені 19 об'єктів.

В австралійській *промисловості* традиційно велику частку мають сировинні виробництва. Це одна із мінеральних баз світу, де у великих обсягах

видобувають залізну руду (I місце в світі – 817 млн т), боксити (I місце – 81 млн т), золото (II місце – 270 т), марганець (II місце – 3 млн т), уран (III місце – 5,6 тис. т), кам'яне вугілля (IV місце – 492 млн т), срібло (V місце – 1400 т), а також цинк, свинець, алмази, кобальт тощо. Австралія добре забезпечена паливними ресурсами, тому ТЕС виробляють до 90 % електроенергії в країні. Каскади ГЕС побудовані на Тасманії та в Австралійських Альпах (гідрокомплекс «Снігові гори»). Багато фермерських господарств країни мають геліоустановки і використовують сонячну енергію в побуті.

Обробна промисловість – найбільша ланка господарства. Чорна металургія працює на місцевій сировині, найважливіші її центри – Порт-Кембла й Ньюкасл. У кольоровій металургії виділяється виробництво цинку й свинцю, працюють мідеплавильний та алюмінієвий комбінати. Значного розвитку набули такі напрямки машинобудування, як автомобілебудування, суднобудування (Сідней, Мельбурн, Брісбен), сільськогосподарське машинобудування, виробництво побутової техніки, електроніки, озброєння. Хімічна промисловість виробляє синтетичне пальне, сірчану кислоту, добрива, вибухові речовини. Легка промисловість забезпечена місцевою сировиною і представлена текстильними, взуттєвими й трикотажними підприємствами. Найстарішими підприємствами є харчові (маслоробне, сироваріння, виготовлення бекону, соків і фруктових концентратів).

ПОМІРКУЙТЕ

За допомогою тематичних карт атласу поясніть: 1) закономірності зосередження паливних мінеральних ресурсів на сході і півдні Австралії, а рудних – на заході і півночі; 2) значний розрив обсягів видобутку і споживання вугілля; 3) значне переважання обсягів виробництва неорганічних добрив порівняно з продукцією хімії органічного синтезу; 4) наявність видобутку урану та брак АЕС (перший атомний реактор планують запускити 2020 р.).

У **сільському господарстві** переважають великі й середні ферми, які використовують лише 10 % площі країни. Провідний напрямок – *тваринництво*, зокрема вівчарство. Налічують понад 89 млн голів овець (друге місце у світі після Китаю), типова австралійська ферма має 4000 голів. Австралія є найбільшим у світі виробником і постачальником високоякісної вовни (мал. 135). Свилярство й скотарство орієнтовані здебільшого на внутрішній ринок. Важливе місце в агровиробництві посідають зернові культури, зокрема пшениця. Цукрову тростину вирощують у північно-східній частині країни, цитрусові, рис і бавовну – на зрошуваних землях навколо Муррею. Чималі площі відведені під виноградники. Швидко зростає роль *аквакультури* (розведення риби, омарів, креветок, гребінців, устриць тощо).

Мал. 135. Стрижка австралійських мериносів

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Австралія завжди залежала від заморських ринків і зовнішньоекономічних зв'язків. Австралійський експорт представлений кам'яним вугіллям, металами, золотом,

алмазами, м'ясом, вівною, зерновими культурами, молочними продуктами, цукром тощо; імпорт – автомобілями, нафтою, комп'ютерами, літаками, медикаментами тощо. Активні торговельні партнери Австралії – Японія, Китай, США, країни ЄС та ASEAN, Нова Зеландія.

Зв'язки між Україною та Австралією були започатковані ще після Другої світової війни. І нині Австралія посідає провідне місце серед торговельних партнерів України. В Австралії проживає близько 38 тис. представників української діаспори. Зважаючи на чітку структурованість релігійного і світського життя української діаспори на регіональному і федеральному рівнях, українська спільнота має доволі міцні позиції в австралійському суспільстві.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Завдяки яким чинникам Австралія, що віддалена від головних ядер світового господарства, досягла високого рівня економіки та якості життя населення?
2. Які причини зумовлюють високу ресурсозабезпеченість Австралії мінерально-сировинними та земельними ресурсами?
3. Як пояснити велику диспропорцію розселення населення територією Австралії та високий рівень урбанізації країни?
4. Назвіть сфери діяльності, на яких спеціалізується третинний сектор економіки Австралії та причини їхнього стрімкого розвитку.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 16

Тема: Порівняння чинників міжнародної спеціалізації Австралії та Великої Британії.

Мета: пригадати сутність понять «спеціалізація», «чинники участі в міжнародному поділі праці» та найсуттєвіші з них (історичний, вигідності ЕГП, споживчий, природно-ресурсного потенціалу, працересурсний, науково-технічний, екологічний тощо); закріпити знання про структуру експортоорієнтованих виробництв у спеціалізації Австралії та Великої Британії; зробити висновки щодо спільності і відмінності спеціалізації країн; обґрунтувати залежність міжнародної спеціалізації країни від певних чинників, що створюють переваги участі в МПП.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 17

Тема: Складання картосхеми територіальної структури аграрного виробництва в Австралії.

Мета: узагальнити знання про складові аграрного виробництва Австралії (тваринництво і рослинництво, виробництво харчових продуктів і напівфабрикатів); на основі карт атласу ознайомитися зі схемою економічного районування країни; визначати змістове наповнення і створити картосхему поширення основних видів виробництва аграрної сфери по території Австралії; розвивати вміння обґрунтовувати залежність просторової структури сільгоспвиробництва від природно-ресурсного потенціалу і споживчого чинника.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.
2. Розвиток Західної Австралії в контексті зростання глобального попиту на природні ресурси.
3. Канберра – політико-адміністративний центр країни.
4. Економічні інтереси китайських інвесторів в Австралії.

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

Ви дізнаєтеся про:

- особливості положення та склад Мікронезії, Меланезії, Полінезії;
- основні чинники, що визначають місце країн в МПП;
- види економічної діяльності в країнах Мікронезії, Меланезії, Полінезії;
- використання ресурсів Світового океану, туризм та кустарні промисли і ремесла в країнах субрегіонів.

Ви навчитеся:

- показувати на карті Меланезію, Мікронезію, Полінезію та держави і залежні території, що до них входять;
- складати комплексну економіко-географічну характеристику Меланезії, Мікронезії, Полінезії та оцінювати забезпеченість їх природними ресурсами;
- обґрунтовувати низький рівень і нестабільні темпи економічного розвитку більшості країн субрегіону;
- висловлювати власні судження щодо перспектив економічного розвитку та суверенності країн субрегіону.

38. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇН ОКЕАНІЇ

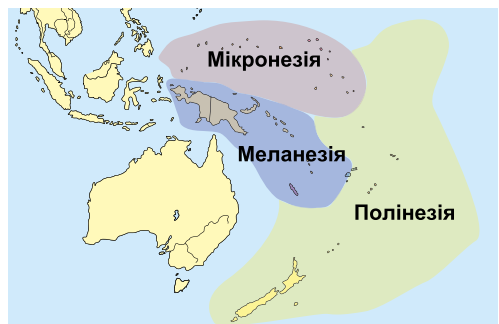
● **Загальні відомості й ЕГП країн Океанії.** Океанія – найбільше у світі скупчення островів і архіпелагів (понад 10 тис.) у центральній і південно-західній частинах Тихого океану. Загальна площа островів – 1,26 млн км², що становить 0,7 % площі океану.

Традиційно Океанію поділяють на три історико-етнографічні області (мал. 136):

- ▶ **Меланезія** (налічує чотири суверенні держави Океанії: Вануату, Папуа-Нову Гвінею, Соломонові Острови та Фіджі, а також ряд залежних територій, найбільша з яких Нова Каледонія. Їхня площа – 969 тис. км², з якої 6/7 припадає на Нову Гвінею);
- ▶ **Полінезія** (простягнулася від крайнього південного заходу до східних околиць Океанії. Складається з чотирьох суверенних держав: Нова Зеландія, Самоа, Тонга, Тувалу; та залежних територій, серед яких острови Кука, Французька Полінезія з островами Товариства, острів Пасхи тощо. Площа (без Нової Зеландії, територія якої займає 265 тис. км²) становить 26 тис. км²);
- ▶ **Мікронезія** (лежить у північно-західній частині Океанії. Острови

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які метрополії здійснювали відкриття та володіли колоніями в Океанії?
2. На який історичний етап розвитку політичної карти світу припало набуття суверенітету більшості держав Океанії?
3. Які природні катастрофи загрожують існуванню сучасних держав Океанії?

Мал. 136. Склад Океанії

переважно коралового, рідше вулканічного походження. У складі 5 незалежних держав: Кірибаті, Маршаллові Острови, Федерація Мікронезії, Науру, Палау та залежні території, серед яких Північні Маріанські острови, Гуам. Площа – 2,6 тис. км²).

● **Природно-ресурсний потенціал.** Природа Океанії дуже своєрідна через острівне положення, відмінності причин утворення суходолу і розкиданість островів по великій акваторії Тихого океану. *Рельєф* материкових островів, розташованих поблизу Австралії (Нова Зеландія, Нова Гвінея та ряд островів Меланезії), переважно гірський і дуже розчленований, з частими сейсмічними явищами. Острови центральної частини Океанії – це верхівки підводних вулканів. У тропічних та екваторіальних водах Океанії багато островів біогенного походження, так званих коралових островів.

Численні *мінеральні ресурси* ще недостатньо розвідані. У Новій Гвінеї на шельфі виявлені родовища нафти, на самому острові – мідь, залізна руда, марганець, платина, срібло. Нова Каледонія багата на нікель, Фіджі – на срібло, Нова Зеландія – на кам'яне вугілля, срібло, золото.

Річки й озера є переважно на великих гористих островах у західній частині Океанії, і їх майже немає або вони невеликі на вулканічних і коралових островах. Найбільші озера мають вулканічне або льодовикове походження. Велике багатство Океанії – тропічний *ліс*. Середня лісистість островів – 49 %. На коралових островах рослинність особливо збіднена, а подекуди природна рослинність майже не збереглася.

● **Населення.** Океанія населена великою кількістю народів, що відрізняються за расою, мовою, історико-культурним надбанням. Їх поділяють на три групи: корінне населення (папуаси, маорі (мал. 137), меланезійці, полінезійці, мікронезійці), прибуле населення (нащадки вихідців із Європи, Азії та Америки, які почали заселяти острови з XV–XVII ст.), мішане за походженням населення. Велика частина аборигенного населення Океанії належить до австралоїдної раси.

Майже в усіх країнах Океанії християни (протестанти, католики) становлять більшість. До прихильників традиційних *вірувань* належить тільки незначна частина корінного населення островів.

На атолах переважно населений лише один головний острів, в окремих випадках – два, і виключно рідко – велика кількість островів. До того ж

в Океанії є чимало незалюднених островів. У більшості країн Океанії частка *міського населення* невелика. Виняток становлять лише Нова Зеландія (86 %) та Маршаллові Острови (73 %). В Океанії немає жодного міста, населення якого становило б понад 1 млн осіб, великі міста є лише в Новій Зеландії.

Мал. 137. Юнак народності маорі (Нова Зеландія)

● **Сучасний стан господарства.** За рівнем економічного розвитку острівні країни Океанії належать до групи екстраїн, що розвиваються. Важливим чинником їхнього економічного розвитку є іноземні інвестиції. Особливий фінансовий вплив на розвиток регіону мають ТНК Австралії, Японії, США, Франції. Сферами *економіки*, розвитку яких у країнах Океанії приділяється першочергова увага, є сільське господарство, рибальство, лісозаготівля та лісовий промисел, місцева про-

мисловість, туризм, транспорт. Деякі країни Океанії мають статус офшорних зон, наприклад Науру, у якій зареєстровано близько 250 іноземних банків.

Сільськогосподарське виробництво, здебільшого тропічне землеробство, є основою економіки переважної кількості країн. Тут сприятливі умови для вирощування кокосової пальми на узбережжі. Вулканічні ґрунти особливо придатні для вирощування бананів, батату, маніоку, кави, какао, ванілі, бавовнику, хлібного дерева. У дельтах річок вирощують рис.

Промисловість у більшості країн розвинена слабо і не задовольняє потреб внутрішнього ринку. Значна частина підприємств зайнята переробкою агросировини. На невеликих фабриках виробляють кокосову олію, тютюнові вироби, чай, консервовані фрукти і соки. Є підприємства, що виробляють одяг, взуття та інші споживчі товари. Розвинені традиційні ремесла: плетіння кошиків, виготовлення художніх виробів із деревини й інших матеріалів.

Транспорт відіграє істотну роль в економічному розвитку островів. Міжнародні перевезення здійснюються великими авіакомпаніями США, Австралії, Японії тощо. Залізниці є тільки у Новій Зеландії, Фіджі і Науру. На більшості островів автомобільні шляхи прокладені вздовж берегової смуги. На багатьох островах дороги вкриті відмерлими коралами, камінням тощо. Судноплавне сполучення має важливе значення як у міжострівних зв'язках, так і в зв'язках із материками. Дві держави Океанії належать до країн із «зручними прапорами»: Маршаллові Острови і Вануату.

Туризм у регіоні став не тільки одним із джерел надходження іноземної валюти, але і важливою ланкою економіки. Численні океанські країни (Фіджі, Тонга, Нова Каледонія, Вануату, Самоа) отримують від туризму загалом 20–30 % усієї іноземної валюти. Сюди щорічно приїждять до 8 млн туристів, зокрема у Нову Зеландію (3 млн), Гуам (1,5 млн), Фіджі (800 тис.). Приваблюють туристів сприятливі природні рекреаційні ресурси для відпочинку біля моря й у горах, унікальність та екзотичність природи, а також добре розвинена туристична інфраструктура і відмінний сервіс.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки.** Зовнішньоекономічні зв'язки країни Океанії здійснюють в основному з Австралією, США, Японією, Великою Британією, Францією тощо. У їхньому експорті переважає мінеральна сировина, ліс, агропродукція тощо. Імпортують промислові і продовольчі товари.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Які чинники впливають на участь країн Океанії в МПП?
2. Чому в ресурсозабезпеченості країн Океанії значна частка рудних і нерудних мінеральних ресурсів і практично немає паливних?
3. Охарактеризуйте особливості складу населення країн Океанії.
4. На якому секторі економіки спеціалізується більшість країн Океанії? Наведіть приклади провідних видів господарської спеціалізації сектора-лідера.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Нова Зеландія – високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
2. Природні й економічні ризики економічного зростання острівних держав.
3. Океанія – регіон екзотичного туризму.
4. Вплив на економіку Нової Зеландії зйомок фільму «Володар перснів».

РОЗДІЛ V. АМЕРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Америки

Ви дізнаєтеся про:

- особливості ЕГП і складу регіону Америка, специфіку державного ладу, економічного розвитку й інтеграційних процесів;
- різноманітність природних умов і ресурсів країн Америки, особливо мінерально-сировинних, водних, земельних, біологічних і рекреаційних;
- специфічні риси структури та розселення населення субрегіонів Америки;
- сучасну секторальну структуру економіки країн Америки, участь і досягнення в МПП, роль ТНК в економіці регіону, найважливіші центри та зв'язки з Україною.

Ви навчитеся:

- характеризувати особливості формування населення субрегіонів, рівні і темпи урбанізаційних процесів у країнах Америки;
- порівнювати американські країни за рівнем розвитку, вирізняти основні риси господарства високорозвинених країн, ключових країн нової індустріалізації та невеликих країн плантаційного господарства;
- обґрунтовувати розміщення основних промислових районів і світових міст в Америці, оцінювати вплив ТНК на участь країн у МПП;
- аналізувати напрямки розвитку транспортної інфраструктури в регіонах Америки.

§ 39. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ АМЕРИКИ. СКЛАД РЕГІОНУ

● **Економіко-географічне положення та склад регіону.** Америка – частина світу, що повністю лежить у Західній півкулі, включає в себе материки обох Америк (Північної і Південної) та острови й архіпелаги, найбільшими з яких є Канадський Арктичний архіпелаг, Великі та Малі Антилські острови, Гренландія (найбільший острів Землі, 2,2 млн км²), Алеутські

острови, Ньюфаундленд, Фолклендські (Мальвінські) острови, архіпелаг Вогняна Земля та ін. Площа Америки – близько 42,5 млн км².

В ЕГП Америки варто відзначити суттєві відмінності, що не простежувалися в регіонах Старого Світу (Європи й Азії):

1) практично всі американські країни (за винятком Болівії та Парагваю) мають вихід до одного або навіть двох океанів, що омивають Америку (Тихого й Атлантичного), Канада і США – до трьох океанів (ще й Північного Льодовитого);

2) на транспортно-географічне положення впливає наявність важливого гідротехнічного об'єкта – Панамського каналу, великої кількості морських портів та аеропортів міжнародного значення. У майбутньому ТГП регіону може значно зрости завдяки спорудженню «Великого трансокеанського каналу Нікарагуа», що розпочалося 2014 р. (мал. 138);

3) зважаючи на конфігурацію і структуру континенту в більшості країн значна частка державних кордонів проходить водними об'єктами (річками, озерами, морями), зрідка іншими природними межами (гори Анди);

4) історичне минуле вплинуло на характер відносин між країнами-сусідами (територіальні спори, що здебільшого призводили до збройних протистоянь). Наприклад, трирічна війна між Аргентиною і Бразилією, Карибська криза (або «Кубинська ракетна криза»), навіть «Футбольна війна» (Сальвадор–Гондурас, 1969 р.) тощо.

Згідно з геосхемою ООН, Америка поділяється на чотири субрегіони (мал. 139). Найбільшим за площею території (19,8 млн км²), чисельністю населення й економічним потенціалом є Північна Америка, друге місце за аналогічними показниками посідає Південна Америка, між ними розташовані країни Центральної Америки та Карибського басейну (або Вест-Індії).

ПРИГАДАЙТЕ

1. На які регіони за класифікацією ООН поділяється Америка? За яким принципом об'єднані країни в регіони?
2. Як значна протяжність Америки позначилася на «сусідському положенні» як рисі ЕГП країн Америки?
3. Які міжнародні транспортні коридори сприяють зручності ЕГП Америки?
4. Про діяльність яких організацій в Америці ви знаєте?

Мал. 138. Канал Нікарагуа

Мал. 139. Субрегіони Америки

● **Політична карта Америки** набула сучасних рис упродовж XVIII–XX ст., коли колишні колонії Англії, Франції, Іспанії, Португалії, Нідерландів почали здобувати незалежність і розбудовувати свою державність. Відмітною рисою становлення сучасних суверенних держав Америки є те, що з моменту набуття незалежності до наших днів вони неодноразово зазнавали кількісних та якісних змін. Наприклад, Велика Колумбія (утворилася 1819 р.) розпалася на сучасні держави Колумбія, Панама, Венесуела й Еквадор; Сполучені провінції Центральної Америки (1821 р. утворення) – нині це 5 суверенних держав: Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Коста-Рика, Сальвадор; територія Канади розбудовувалася з 1867 р. (створення федерації 4-х провінцій) до 1949 р. (приєднання останньої 10-ї провінції Ньюфаундленд); до того ж відбувалися перейменування держав, зміни їхніх столиць тощо. Рисою політичної карти Америки є не лише «недобросусідські стосунки», про які згадувалося в характеристиці ЕГП, а й внутрішня політична нестабільність інститутів влади. Упродовж XX ст. понад півтора десятка країн пережили державні перевороти і тривалі військові диктатури. До наших днів у регіоні залишаються різні види залежних територій (загальна кількість – 21). Більшість з них контролюють Велика Британія, США та Франція. Склад країн Америки наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Особливості складу Америки

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	3 – <i>гіганти</i> (Канада, США, Бразилія), 5 – <i>великі</i> (Аргентина, Болівія, Колумбія, Мексика, Перу), 2 – <i>значні</i> (Венесуела, Чилі), 9 – <i>середні</i> , 8 – <i>малі</i> , 8 – <i>карлики</i> .
Чисельність населення (на 2017 р.)	3 – <i>гіганти</i> (США, Бразилія, Мексика), 2 – <i>великі</i> (Колумбія, Аргентина), 3 – <i>середні</i> (Канада, Венесуела, Перу), 15 – <i>малі</i> , 12 – <i>карлики</i> .
Якісні характеристики складу	
ФДП	10 – <i>держави у складі Співдружності</i> (або Королівства Співдружності), 25 – <i>республіки різного типу</i> .
ФДУ	7 – <i>федерацій</i> , 28 – <i>унітарні</i> .
Рівень економічного розвитку	2 – <i>економічно розвинуті</i> , 33 – <i>країни, що розвиваються</i> (серед них Куба — соціалістична держава планової економіки)
ІЛР (на 2017 р.)	4 – <i>дуже високий</i> (США, Канада, Чилі, Аргентина), 23 – <i>високий</i> , 7 – <i>середній</i> , 1 – <i>низький</i> (Гаїті)

● **Міжнародні організації в Америці.** Міждержавні організації в Америці були створені в другій половині XX ст., з метою об'єднання зусиль задля захисту національних інтересів від зовнішнього впливу та підвищення конкурентоспроможності на світовій арені (табл. 2). Країни американського регіону є членами міжнародних організацій як економічного, так і політичного характеру.

Таблиця 2. Найбільші міжнародні організації та союзи Америки

Назва	Рік утворення	Країни-члени	Штаб-квартира	Мета
Організація американських держав (ОАД)	1948	35 держав (членство Куби умовно призупинене)	Вашингтон (США)	Метою діяльності проголошено мир і процвітання країн Західної півкулі
NATO	1949	29 держав (2 в Америці – США, Канада)	Брюссель (Бельгія)	Забезпечення свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів
Асоціація латиноамериканської інтеграції	1980	12 країн (Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Куба, Чилі, Колумбія, Еквадор, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай)	Монтевідео (Уругвай)	Налаштування спільного ринку з метою економічного і соціального розвитку регіону
Mercosur	1986	10 держав (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай та Венесуела, як асоційовані члени – Чилі, Болівія, Перу, Колумбія, Еквадор)	Монтевідео (Уругвай)	Створення зони вільної торгівлі і митного союзу
NAFTA	1992	3 держави (США, Канада, Мексика)	Вашингтон (США)	Усунення перешкод у торгівлі, створення умов для справедливої конкуренції, збільшення інвестування, спільний захист права інтелектуальної власності, ефективний механізм співпраці та розв'язання суперечностей

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які риси властиві економіко-географічному положенню країн Америки? Визначте переваги й недоліки ЕГП.
2. Які етапи розвитку політичної карти Америки? У чому полягали особливості розбудови регіону в ХХ ст.?
3. За якими кількісними та якісними показниками можна оцінити склад країн Америки? Наведіть приклади країн, що належать до різних форм державного правління (форм устрою, різних типів за рівнем економічного розвитку).
4. Назвіть провідні міжнародні організації Америки. Які тенденції властиві інтеграційним процесам у регіоні?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Площа країни як чинник її економічного розвитку (на прикладі країн Америки).

ПРИГАДАЙТЕ

Назвіть і покажіть на карті Америки відомі вам з курсу «Україна і світове господарство»: 1) найбільші басейни нафти і природного газу – Техаський, Мексиканський затоки, Західноканадський; 2) країни з найбільшими обсягами видобування залізних руд – Бразилія, Канада; найбільші райони видобування руд кольорових металів – Кордильєри–Анди; 3) основні лісові пояси Америки.

● **Природні умови і ресурси Америки.** Різноманітність природних умов зумовлена значними розмірами території Америки, її великою протяжністю із півночі на південь.

У **рельєфі** Америки переважають рівнинні території на сході і гори – на заході, що представлені гірською системою Кордильєр, яка у Південній Америці зветься Андами. Формування цих гір ще не закінчилося, про що свідчать часті *землетруси* й інтенсивний *вулканізм*. Ці поствулканічні явища найяскравіше виражені в Слоустонському національному парку. До них належать виверження гейзерів,

термальні джерела й грязьові вулкани. На сході Північної Америки здіймаються Аппалачі заввишки до 2000 м. А східну частину Південної Америки охоплюють величезні плоскогір'я і низовини, зокрема і найбільша на земній кулі – Амазонська (площею понад 5 млн км²).

Мінеральні ресурси Америки дуже багаті і різноманітні, тому її називають «геологічною коморою» світу. Величезні запаси нафти й газу сконцентровані на північному узбережжі Аляски (гігантське родовище Прадхо-Бей) і в районі Мексиканської затоки. Аппалачі відомі значними покладами кам'яного вугілля, також його видобувають на півдні Бразилії, у Чилі, Колумбії, на півночі Мексики. Основні запаси залізної руди сконцентровані в районі «Залізного трикутника» на території Бразилії (18 % світових запасів), а також у Канаді. Поклади марганцевої руди зосереджені на заході Бразилії, у Мексиці, Чилі, Аргентині; нікелю – в Канаді і на Кубі. Одні з найбільших у світі родовищ бокситів сконцентровані на Ямаїці (III місце у світі після Австралії і Гвінеї) і Бразилії. Величезними запасами міді відзначаються надра Чилі (20 % світових запасів), Канади і США; на олово багаті Болівія й Бразилія. Платина залягає в надрах Колумбії; золото – у Канаді, США, Колумбії, Бразилії; срібло – в Мексиці й Канаді; смарагди – у Колумбії.

Головні особливості рельєфу і клімату визначають характер **річкової мережі** та забезпеченість водними ресурсами. Найбільші річки Америки належать до басейну Атлантичного океану: Амазонка, Парана, Магдалена, Уругвай, Оріноко, Сан-Франсиску, Міссісіпі з Міссурі тощо. Амазонка є найбільшою у світі рікою за розмірами басейну і за довжиною (довжина від витоків Укаялі – понад 7000 км, площа басейну – 7180 тис. км²). Амазонка повноводна впродовж року. Багато річок, особливо гірських, ускладнені порогами й водоспадами. У верхів'ях р. Чурун (притока р. Оріноко) у Венесуелі утворився найвищий водоспад на Землі – Анхель (висота падіння 1054 м). На р. Ігуасу розташований унікальний каскад водоспадів Ігуасу (його утворюють 275 водоспадів заввишки 60–80 м, що витягнулися у формі чотирьохкілометрової підкови), а на річці Ніагара – Ніагарський водоспад (заввишки 51 м, гуркіт води за тихої, безвітряної погоди можна

почути за 20 км). Безліч порогів і водоспадів утворюють величезні запаси гідроенергії.

Америка багата на **озера**, яких налічують близько 4 млн. Найбільші з них – Великі озера (Верхнє, Мічиган, Гурон, Ері, Онтаріо), Вінніпег, Велике Невільниче, Велике Ведмеже, Велике Солоне тощо. У Центральних Андах на висоті 3812 м міститься найбільше з високогірних озер світу – тектонічне озеро Тітікака (глибиною до 304 м).

Ліси є найважливішим природним ресурсом Америки, тут зосереджено понад 30 % лісових ресурсів світу. Найбільша лісистість властива для Амазонської низовини (Південний лісовий пояс) і Канади (Північний лісовий пояс). На більшій території Північної Америки у деревостой домінують хвойні породи (ялина, бальзамічна ялиця, американська модрина, секвоя), у Південній Америці – вічнозелені широколисті породи з невеликою домішкою листопадних (гелії).

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись тематичними картами атласу, дайте господарську оцінку: мінерально-сировинним, водним, земельним, лісовим і рекреаційним ресурсам Америки. 2. Визначте, який із субрегіонів Америки (Північний, Центральний, Південний або Карибський) має найвищу ресурсозабезпеченість основними видами ресурсів? 3. Запропонуйте потенційні напрямки спеціалізації країн субрегіонів Америки на підставі їхнього природно-ресурсного потенціалу.

США і Канада першими у світі утворили систему **національних парків**, яких в Америці налічують кілька сотень. Чимало з них набули всесвітньої популярності: Єллоустонський, Йосемітський, Великий Каньйон, Секвоя, Ігуасу, Галапагоські острови тощо.

● **Демографічна ситуація в Америці.** Демографічна ситуація в країнах Північної Америки є типовою для високорозвинених країн. Середній природний приріст населення становить 0,77 %. Спостерігається швидке зниження народжуваності, зростає частка сімей з однією дитиною та бездітних, що пов'язано з високим рівнем життя, зайнятістю жінок і великою кількістю розлучень (особливо у США). У статевій структурі населення жінки переважають над чоловіками; у віковій – швидко зростає частка людей літнього віку.

Латинська Америка належить до регіонів, чисельність населення яких стрімко зростає. Останнім часом темпи приросту дещо уповільнилися і становлять у середньому 1,3 % на рік. Для демографічної ситуації в Латинській Америці вагомим значення набуває зниження смертності та зростання тривалості життя, але в найменш розвинених країнах Центральної Америки та Анд цей показник все ще залишається високим, зокрема й показник дитячої смертності. Латинська Америка – «молодий» регіон світу: понад 33 % її населення становлять особи молодші 15 років.

● **Расовий, етнічний і релігійний склад населення.** Для населення Америки характерна надзвичайно різноманітна **расова структура**. Корінні мешканці Америки – ескімоси (мал. 140) на півночі

Мал. 140. Ескімоси Аляски

Мал. 141. Нащадки індіанців Болівії

й індіанці, які значною мірою були або знищені прибулим білим населенням, або змішалися з ним, утворивши мішаний расовий тип – *метиси*. Нащадків «чистих» індіанських племен у Латинській Америці залишилося дуже мало, і мешкають вони зазвичай у важкодоступних регіонах Болівії (мал. 141), Гватемали, Перу, Мексики й ін. Типово «білими», тобто представниками європейської раси, є країни, в яких оселилися англійські та французькі іммігранти (у Північній Америці) й іспанські, португальські й

італійські іммігранти (у Латинській Америці). З XVI ст. до Америки почали завозити негрів (рабів), насамперед до США, Вест-Індії та Бразилії, для роботи на сільськогосподарських плантаціях.

Вважається, що *етнічний склад* населення Північної Америки сформувався на основі величезного потоку переселенців переважно з Європи, тому місцеве населення ще називають «продуктом» імміграції.

Етнічний склад населення Латинської Америки дуже строкатий, тут мешкають представники майже 250 великих і малих народів: по-перше, індіанські племена, які є корінними мешканцями регіону; по-друге, європейські переселенці креоли; третю етнічну групу формують етнічні компоненти з країн Азії та Африки. Найбільша етнічна різноманітність характерна для Бразилії (понад 80 етносів), Мексики (понад 50), Болівії, Венесуели, Перу, Колумбії.

Колонізація вплинула на панування мов: іспанська (державна у 18 країнах; Мексика – найбільша іспаномовна країна світу), португальська (Бразилія – єдина португаломовна країна Латинської Америки), англійська (14 країн і сучасні британські залежні території), французька (у провінції Квебек у Канаді, Гаїті та заморських французьких департаментах), голландська (є офіційною в Суринамі).

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Індіанські мови – мови корінних народів обох Америк. У Північній Америці збереглося **46** індіанських й ескімосо-алеутських мов, які багато дітей завоюють як рідні.

Кечуа – найпоширеніша місцева мова Південної Америки, якій у Болівії, Еквадорі й Перу надано статус другої державної після іспанської.

Гуарані – друга державна мова Парагваю, а Мексика визнає національними мовами іспанську та **63** місцеві індіанські мови (*науатль, майя, міштеко, сапотек* тощо).

Незважаючи на строкатий національно-етнічний склад, *релігійний склад* населення Америки відносно однорідний. У США і Канаді зареєстровано понад 250 різних конфесій, однак панівною релігією є протестантизм, певна частина канадців (Квебек) та американців належать до римсько-католицької церкви. Переважна кількість латиноамериканців сповідує католицизм. Корінне населення здебільшого зберігає свої традиційні вірування.

● **Розселення населення.** Природні умови Америки зумовили нерівномірне розселення населення. Найгустіше заселені: узбережжя, міжгір'я з достатнім зволоженням і родючими ґрунтами, о-ви Карибського моря, Приозерний район Канади і США, Південно-Східна Бразилія, Східна Аргентина, Центральна Мексика й Північна Венесуела, столичні округи. Крайня Північ, амазонські ліси та посушливі савани, напівпустелі і високогір'я заселені вкрай рідко. Америка відзначається високим рівнем *урбанізації*, що нині збільшилася до 70–80 %, особливо в Північній Америці, де міські агломерації (місцева назва *метрополітени*) утворюють мегалополіси (табл. 1).

Таблиця 1. Найбільші мегалополіси Америки

Назва	Країна	Населення (млн осіб)
Великі озера (або <i>Чіпиттс</i>)	США	56
БосВаш (або Північно-Східний)	США	52
Мехіко	Мексика	32
Південно-Східна Бразилія (<i>Сан-Ріо</i>)	Бразилія	32
Сан-Сан	США	25

Більшість міст Північної Америки збудовані в XIX–XX ст., зберегли мало рис старовини. Забудова сучасних великих міст – надвисотна. Що більшим є місто, то більше висотних будинків (хмаросягів) і вони вищі. У Латинській Америці, навпаки, міста старовинні, зі збереженими будівлями колоніальної епохи. Загалом в Америці налічують близько 60 міст-мільйонерів, серед яких найбільшими є Сан-Паулу (12,0 млн осіб), Ліма (9,7 млн), Мехіко (9,1 млн), Нью-Йорк (8,4 млн), Богота, Сантьяго, Ріо-де-Жанейро, Лос-Анджелес. У Північній Америці дуже активно проявляється *субурбанізація* (особливо в США), суть якої полягає в переселенні населення з міст до передмість. Це відбувається завдяки тому, що значна частка заможних людей і середній клас віддають перевагу розселенню саме в них. Нині в передмістях мешкає понад 40 % американців. Тому виникло поняття так званої «одноповерхової» благополучної Америки. У Латинській Америці навпаки, передмістя є нетрями (в Бразилії вони зветься фавелами), де немає інфраструктури й панує злочинність.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Які природні умови склалися в Америці? Зазначте позитивні та негативні чинники впливу на життєдіяльність населення різних субрегіонів Америки.
2. Оцініть різноманіття природних ресурсів Америки. Чому до жодного з видів ресурсів (мінерально-сировинних, водних, земельних, лісових, рекреаційних) не підходить епітет «бідні», або «незначні» чи «виснажені»?
3. Порівняйте забезпеченість країн Америки різними природними ресурсами.
4. Охарактеризуйте особливості формування населення субрегіонів Америки. У чому полягають риси спільності та відмінності?
5. Які причини зумовили розвиток субурбанізації як процесу, властивого розселенню населення розвинених країн?

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке інтернаціоналізація виробництва, інформатизація, глобалізація, регіональна економічна інтеграція? Поясніть, як ці процеси вплинули на багаторівневість господарства Америки.
2. Які типи країн за рівнем соціально-економічного розвитку представлені в Америці?
3. Які національні економіки сформували Північноамериканський центр (ядро) світового господарства?
4. Завдяки яким чинникам Бразилія з країнами Mercosur стрімко розвиваються як напівпериферія світової економіки?

● **Загальний господарський розвиток.** США і Канада належать до найвисокорозвиненіших країн світу і є членами «Великої сімки», при цьому США – наймогутніша за економічним, політичним і військовим потенціалом країна, на яку припадає до 20 % світової промислової продукції, понад 15 % світового продовольства та понад 15 % міжнародної торгівлі. Усі країни Латинської Америки належать до групи країн, що розвиваються. Однак явно помітна велика контрастність у рівнях їхнього соціально-економічного розвитку. На Аргентину, Бразилію й Мексику припадає 75 % продукції обробної промисловості Латинської Америки, інші ж країни у сукупності виробляють усього $\frac{1}{4}$ її частину.

Вирішальну роль в економіці більшості країн Північної Америки відіграють великі транснаціональні корпорації, серед яких наймогутнішими є американські General Motors, Ford, Exxon Mobil, General Electric, Coca-Cola, IBM, Microsoft Corporation, Philip Morris International, Intel та ін.; канадські Magna International, George Weston, Royal Bank of Canada тощо. У країнах Латинської Америки останніми роками помітні тенденції до відкритості їхніх економік. Це стало можливим завдяки приватизації багатьох державних підприємств, реформам податкової та фінансової систем, лібералізації зовнішньої торгівлі. Важливе значення для господарства латиноамериканських країн також мають ТНК, які посідають провідні позиції в багатьох нових напрямках промисловості, особливо у Бразилії (Petrobras, Banco do Brasil, JBS та ін.), Мексиці (Petryleos Mexicanos (Pemex)), Аргентині й Колумбії.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Користуючись тематичними картами атласу, знайдіть на них: а) райони обробної промисловості Америки (Приатлантичний, Приозерний, Примексиканський); б) найбільші фінансові центри Америки (Нью-Йорк, Вашингтон, Сан-Франциско, Бостон, Торонто, Чикаго); в) світові міста в Америці (Нью-Йорк, Чикаго, Торонто, Сан-Паулу, Лос-Анджелес, Мехіко, Буенос-Айрес, Сан-Франциско, Вашингтон, Ріо-де-Жанейро, Маямі, Бостон, Філадельфія, Монреаль). 2. Обґрунтуйте причини набуття вищепереліченими містами статусу світових.

● **Первинний сектор економіки.** *Гірничодобувна промисловість* відрізняється винятковим розмаїттям. У країнах Північної Америки в значній кількості видобувають практично всі основні види корисних копалин, що необхідні сучасній індустрії. Зокрема, в Канаді – нікель, цинк, срібло, уран, молібден, неметалеву сировину, у США – кам'яне вугілля, нафту, природний газ, залізну руду, мідь, свинець, цинк, сірку тощо. У видобувній промисловості країн Латинської Америки велику роль відіграє нафта,

зокрема в Мексиці, Венесуелі, Аргентині, Еквадорі, Колумбії, Перу. Видобуток вугілля зосереджений майже цілком у Колумбії, Бразилії, Аргентині, Чилі й Мексиці. Висока частка латиноамериканських країн у видобуванні руд чорних і кольорових металів, зокрема залізної руди у Бразилії, Мексиці, Колумбії; мідної – у Чилі; бокситів – на Ямаїці тощо.

У США та Канаді склався інтенсивний **агропромисловий комплекс**, який включає практично всі напрямки рослинництва, зокрема тропічне землеробство і плантаційне господарство багаторічних культур. Обидві країни мають розвинене сільське господарство, є лідерами у світі за експортом харчових продуктів. Для них характерний високий рівень товарності, механізації та спеціалізації виробництва.

Сільське господарство Латинської Америки є багатоукладним. Тут панують великі приватні господарства, які зветься латифундіями (у Бразилії їх називають фазендами, в Аргентині – естансіями, у Мексиці – гасієндами). Це сучасні агровиробництва із високою часткою механізації та хімізації, з експортною продукцією (цукрова тростина, кава, какао-боби, банани, бавовна). Майже в усіх країнах провідним є *рослинництво*, а м'ясне *тваринництво* набуло поширення в Аргентині й Уругваї.

У багатьох країнах дотепер чітко простежується монокультурність сільського господарства. У сільському господарстві Бразилії, Колумбії, Гватемали, Сальвадору, Коста-Рики і Гаїті профілюючою культурою є кава, в Еквадорі, Гондурасі і Панамі – банани (мал. 142), у Домініканській Республіці – цукрова тростина, у Перу й Нікарагуа – бавовник. У багатьох країнах Південної Америки однією з головних культур є кукурудза, за виробництвом якої Бразилія й Аргентина поступаються тільки США.

Рибальство в місцевих водах почало інтенсивно розвиватися в останні десятиліття. Головними об'єктами морського промислу є оселедцеві, окуневі, тунець, скумбрія, акули, ракоподібні (креветки, лангусти), а також молюски.

● **Вторинний сектор економіки.** Країни Північної Америки у МПП представлені різноманітними ланками машинобудування, високорозвинутим ПЕК, хімічною промисловістю, виробництвами легкої та харчової промисловості. У США велика частина електроенергії виробляється на значних ТЕС, а в Канаді – на ГЕС. Найбільші підприємства чорної металургії розташовані у Приозер'ї. Машинобудування – найвагоміший напрямок обробної промисловості субрегіону, що відзначається високою наукоємністю. Електронне машинобудування спеціалізується на виробництві електронних компонентів, електротехніки, засобів зв'язку і різних приладів тощо.

Мал. 142. Банани (1), кукурудза (2) і кава (3) – основні агрокультури країн Латинської Америки

Мал. 143. Збирання літаків на заводі концерну Boeing у Сіетлі

Високого розвитку набуло автомобіле- та літакобудування (мал. 143). Хімічна промисловість представлена в багатьох десятках центрів. У субрегіоні особливо розвинені текстильна й шкіряно-взуттєва промисловість. Світового значення набуло виробництво цигарок і сигар.

Для Латинської Америки характерний високий ступінь концентрації промисловості в найрозвиненіших у промислово відношенні країнах, зокрема в Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі, а також Венесуелі, Колумбії і Перу, на які припадає 85 % обсягів місцевої промислової продукції.

Чорна металургія, підприємства якої є в Бразилії, Мексиці, Аргентині, Колумбії, Чилі, Перу, Уругваї і Венесуелі, працює здебільшого на внутрішній ринок. Найрозвиненіша в субрегіоні кольорова металургія, яка є однією з провідних видів виробництва у Чилі, Перу й Болівії. Алюмінієва промисловість розвивається в Бразилії та Венесуелі. Із кінця ХХ ст. прискорився розвиток місцевого машинобудування, особливо виробництво автомобілів. Підприємства цієї сфери були створені за активної участі іноземного капіталу і випускають у Бразилії, Мексиці й Аргентині автомобілі європейських, японських і американських марок. Суднобудування розвинуте в Бразилії, Аргентині, Перу, Чилі, авіабудування – в Бразилії й Аргентині. Останніми роками помітно зросла електротехнічна й радіоелектронна промисловість, підприємства якої представлені складальними заводами, побудованими американськими та японськими компаніями в Мексиці, Бразилії, Аргентині тощо. Бурхливий розвиток зазнала хімічна промисловість (побутова хімія, добрива, пластмаси). Традиційно важливу роль продовжують відігравати харчосмакова й текстильна промисловості. До найстаріших напрямків харчової промисловості належать борошномельна і м'ясна. Практично в усіх країнах вагоме значення має кустарне виробництво.

● **Третинний сектор економіки.** США та Канада є найбільшими у світі постачальниками різноманітних послуг (фінансових, інформаційних, логістичних тощо) і мають найрозвиненішу невиробничу сферу й туристично-рекреаційний комплекс. Транспортна система зветься «північно-американською» і відрізняється високим рівнем розвитку всіх видів транспорту, однак ключовими в пасажирських перевезеннях є авіаційний та автомобільний, у вантажних – спільна робота автомобільного і залізничного транспорту.

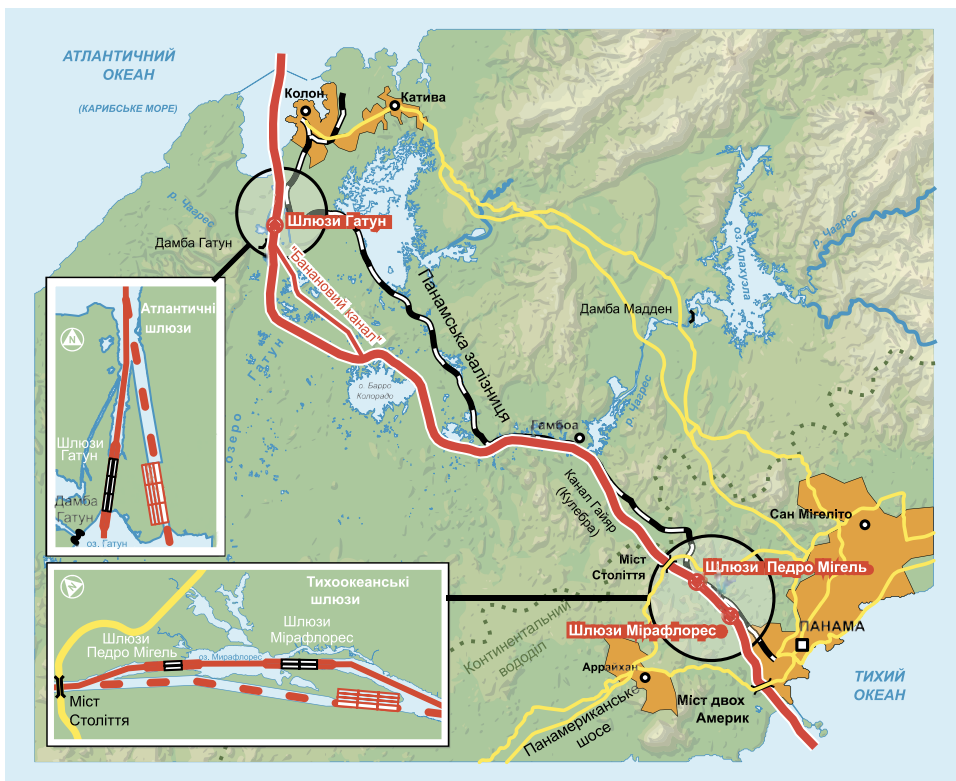
Сфера послуг динамічно розвивається в багатьох країнах Латинської Америки, але особливо у країнах Вест-Індії (за рахунок офшорної та туристичної діяльності) та найрозвинутіших країнах регіону – Бразилії, Мексиці й Аргентині (транспортно-логістичні, фінансові, телекомунікаційні, торговельні й туристичні послуги). Густота розміщення транспортної інфраструктури в регіоні залежить від розміщення населення і його економічної діяльності. Трансконтинентальні залізниці перетинають Центральну Америку, Бразилію, Болівію, Чилі й Аргентину. Головні недоліки латиноамериканських залізниць – різноколіїність, низький технічний стан, у край нерівномірний розподіл по території регіону.

У більшості країн Карибського басейну залізниць немає зовсім. Із другої половини ХХ ст. розпочався бурхливий розвиток автомобільного транспорту. Важливе значення у транспортній системі регіону належить великим трансконтинентальним шосе, зокрема Панамериканському шосе, протяжністю близько 34 тис. км, яке зв'язує країни Південної і Центральної Америки зі США. Морський транспорт домінує у зовнішніх перевезеннях вантажів, а в Карибських країнах – і пасажирів. У регіоні є низка країн так званого «зручного прапора» (Панама, Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Беліз, Бермудські острови, Барбадос та ін.).

Одним із найважливіших транспортних водних шляхів міжнародного значення є Панамський канал на території Панами (мал. 144, 145), завдовжки 81,6 км, завширшки – 91,5 м, 3 шлюзи. Середній час проходження через канал – 7–8 год, мінімум – 4 год. Щороку каналом проходить до 18 тис. суден (середня пропускна спроможність – 48 суден на добу).

Мал. 144. Прохід судна через шлюз Панамського каналу

Мал. 145. Місцезаповнення Панамського каналу

Особливого значення для освоєння і розвитку віддалених, майже недоступних раніше районів регіону набув повітряний транспорт. Найбільші аеропорти міжнародного значення працюють у Буенос-Айресі, Сантьяго, Ріо-де-Жанейро, Каракасі, Гавані й ін.

Деякі латиноамериканські країни отримують великі прибутки від туристичної діяльності. Найбільший центр *туризму* – район Карибського моря, який приймає до 20 млн відвідувачів щороку. Головні центри туризму: Ямайка, Пуерто-Рико, Барбадос, Багамські Острови, Тринідад і Тобаго тощо.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте місце Америки в сучасному світовому господарстві й участі в МПП.
2. Яким із субрегіонів Америки властиве переважання напрямків первинного сектору економіки (сільського, лісового господарства, добувної промисловості)? Які країни і за що отримали прізвисько «бананові республіки»?
3. У чому відмінність моделей розвитку нових індустріальних країн Америки й Азії? Назвіть пріоритетні напрямки спеціалізації країн НІК Америки.
4. Що таке «постіндустріалізм»? У яких сферах третинного сектору знайшли свою спеціалізацію країни «зручного прапора», «країни-офшори», «країни-готелі»?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 18

Тема: Нанесення на контурну карту методом картодіаграми обсягу ВВП країн Північної, Центральної і Південної Америки.

Мета: закріпити поняття «макроекономічні показники розвитку економіки», «ВВП» і знання про поділ Америки на субрегіони (Північний, Південний, Центральний, Карибський); розвивати картографічні компетенції та вміння використовувати метод картодіаграм; обґрунтувати залежність обсягу ВВП від типу економіки й рівня розвитку господарства країн Америки.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 19

Тема: Порівняння асортименту продукції експортоорієнтованих виробництв обробної промисловості країн Південної Америки та Південно-Східної Азії.

Мета: узагальнити знання про структуру вторинного сектору економіки (поділ на види виробництв обробної промисловості) й участь країн у МПП; розвивати вміння знаходити й систематизувати необхідну інформацію для характеристики експортно-імпортних зв'язків країн; порівняти товарну структуру експортоорієнтованих виробництв обробної промисловості країн Південної Америки та Південно-Східної Азії; проаналізувати вплив географічного положення, процесів глобалізації та рівня розвитку економіки країн, регіонів, що порівнюються, на кількість і технологічну складність експортованого асортименту продукції.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Моноспеціалізація країни – благо чи зло (на прикладі країн Америки).
2. «Бананові республіки»: типові ознаки, сучасний розвиток.
3. Країни Латинської Америки в полі геостратегічних інтересів США.
4. Панамериканське шосе – дорога через три Америки.
5. Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.

Тема 2. Субрегіони та країни Америки

Ви дізнаєтеся про:

- основні складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки високорозвинених країн та країн, що розвиваються, в Америці;
- найбільші міста, світові міста, промислові райони, технополіси, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри країн Америки;
- місце США, Канади, Мексики та Бразилії у світі та регіоні; основні чинники, що визначають їх місце в МПП;
- виробництва, які визначають «географічний образ» США, Канади, Мексики та Бразилії, зовнішні економічні зв'язки, в тому числі міжнародні зв'язки з Україною.

Ви навчитеся:

- аналізувати статистичну інформацію щодо динаміки чисельності та структури населення країн субрегіонів Америки, проектувати вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал країн Америки;
- складати комплексну економіко-географічну характеристику субрегіонів Америки в цілому та окремих країн (США, Канади, Мексики та Бразилії);
- порівнювати та ранжувати чинники міжнародної спеціалізації США, Канади, Мексики, Бразилії;
- робити висновки про доцільність використання досвіду США та Канади, потенціалу української діаспори в цих країнах у реформуванні економіки в Україні.

42. ПІВНІЧНА АМЕРИКА. США

● **Економіко-географічна характеристика субрегіону.** Субрегіон Північну Америку з економічного, політичного й етнокультурного погляду часто називають також «Англо-Америкою», на відміну від Латинської Америки. Тим самим відзначаючи, що території, які входять до нього, є переважно англومовними. До його складу входять дві найрозвинутіші держави світу (члени G-7 і G-20) – США та Канада, а також Гренландія – найбільший острів на Землі, що належить Данії (мал. 146, табл. 1).

Географічне положення субрегіону дуже вигідне. Його омивають води трьох океанів. Простори Атлантичного й Тихого океанів відокремлюють північноамериканські держави від країн Африки та Євразії, тільки на крайньому північному заході узбережжя близько підходить до берегів Росії. Це здавна полегшувало торговельні зв'язки з заокеанськими країнами й одночасно гарантувало країнам субрегіону безпеку. На південь від США лежить сусідній регіон – Латинська Америка, яка є важливим потенційним ринком збуту північноамериканської продукції й одночасно важливою сировинною базою для самої Північної Америки.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які переваги має Північноамериканський центр (ядро) світового господарства, що забезпечує йому лідерство у світовій економіці?
2. Яке поняття ввів у науку Ж. Готтман у 1950-ті рр., що визначило новий рівень урбанізації в Америці і світі загалом, на прикладі «сузір'я» агломерацій від Бостона до Вашингтона в США?
3. Які наслідки мала економічна криза 2008 і 2013 рр. на місце в МПП транснаціональних корпорацій Північної Америки, особливо США?

Мал. 146. Положення субрегіону Північна Америка

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Північної Америки

Ознаки	США	Канада
Кількісні характеристики складу		
Площа	гігант	
Чисельність населення	гігант	середня
Тип за ВВП на душу населення	високі доходи	
Якісні характеристики складу		
Рівень розвитку	розвинена країна	
ІЛР (на 2017 р.)	дуже високий (0,920)	

● **Загальні відомості й ЕГП США.** Сполучені Штати Америки (США) займають понад $\frac{1}{3}$ континенту Північна Америка. До території країни входять три несуміжні частини: основна («суміжні 48 штатів»), що розміщена в центрі континенту, й на неї припадає 83 % площі і 99 % населення країни; територія Аляски й Алеутських островів на північному заході материка; Гавайські острови в центральній частині Тихого океану. США також належать ряд островів у Карибському морі (Пуерто-Рико) і в Тихому океані (Американське Самоа, Гуам тощо).

- **Офіційна назва** – США
- **Столиця** – Вашингтон
- **Площа** – 9,8 млн км²
- **Населення** – 326,6 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – англійська
- **Форма державного правління** – президентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 50 штатів та округ Колумбія
- **Найбільші міста** – Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго, Х'юстон, Фінікс
- **ВВП на душу населення** – 57 436 дол. (2017 р.)

Становлення капіталізму в кінці XIX і на початку XX ст. швидко вивело США до числа найрозвинутіших країн світу. Кінець 1980-х рр. привів США до перемоги в «холодній війні» над колишнім СРСР, і нині США стали найпотужнішою й найвпливовішою державою світу. США – президентська республіка. Глава держави й уряду – президент, який володіє всією повнотою виконавчої влади.

● **Природно-ресурсний потенціал.** США мають складний *рельєф*. На сході США лежать Великі рівнини (площею близько 1,16 млн км²), на частку яких припадає більша частина земельних фондів США. На крайньому сході вони оточені невисокими старими Аппалацькими горами, на заході тягнеться велика гірська система Кордильєр із висотами 3000–5000 м. На південному сході розкинулася плоска й заболочена Примексиканська низовина.

Майже всі *ріки* впадають в Атлантичний і Тихий океан; більша частина річкового стоку спрямована до Мексиканської затоки. Найбільші ріки країни – Міссісіпі (завдовжки 3757 км) з її головною притокою Міссурі (4127 км),

Огайо, Святого Лаврентія, Колумбія, Колорадо, Ріо-Гранде (по якій проходить кордон із Мексикою) та ін. У США знаходиться незліченна кількість озер, найбільшими з яких є: Верхне, Мічиган, Гурон, Ері, Онтаріо, що зветься Великими озерами.

У надрах США зосереджені величезні запаси *корисних копалин*. Найбільший кам'яновугільний басейн – Аппалацький, на нафту й природний газ багаті райони Мексиканської затоки і Міссісіпської низовини, а також Аляска. Кордильєри, плато Колорадо, Великі рівнини й Примексиканська низовина багаті на поклади мідних, цинкових, свинцевих, срібних, хромітових, ванадієвих, вольфрамових, молібденових, титанових, поліметалевих, уранових і ртутних руд, золота, сірки, фосфоритів тощо.

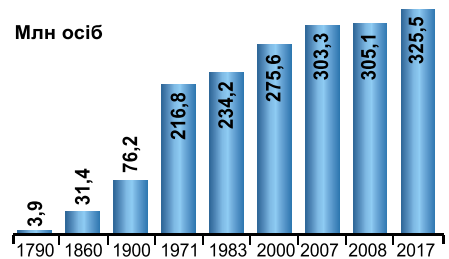
До появи європейців майже половина території США була вкрита *лісами*, нині ж на них припадає лише 33 % території держави. У США вперше у світі були створені національні природні парки (Єллоустонський, 1872 р.), яких уже нині налічують близько 60.

● **Населення.** За кількістю мешканців США посідають третє місце у світі, а зростання кількості населення відбувалося завдяки високому приросту й масовій імміграції з Великої Британії, Ірландії, Німеччини, із країн Східної та Південної Європи, Латинської Америки й Східної Азії (мал. 147). Протягом останніх десятиліть частка дітей і підлітків у населенні країни постійно знижувалася, і в 2016 р. близько 19 % американців були особами віком 0–15 років, а старе населення (віком понад 65 років) становило 16 %. Постійно збільшується тривалість життя, яка нині оцінюється у жінок у 82 роки, а в чоловіків – 78 років.

Етнічний склад населення США – це продукт масової міграції з усіх частин світу. У національному складі переважають американці (77 %), серед яких, окрім вихідців з Європи, чимало метисів, мексиканців і пуерториканців. Особливе положення в США має негритянське населення (афроамериканці) – нащадки рабів, які були насильно завезені сюди з Африки для роботи на плантаціях, на яких нині припадає 13 % від усього населення країни. Близько 0,5 % населення – аборигени (індіанці й ескімоси), більша частина яких і досі мешкає в резерваціях, створених урядом на ранніх етапах колонізації. США – світська держава з безліччю *релігій* (понад 1200 релігійних конфесій і громад).

Розподіл *густоти населення* переважно пов'язаний з історією освоєння території США та з наявністю сприятливих умов для життя і господарювання (мал. 148). Середня густина населення становить 33 особи/км², але в старопромислових районах вона збільшується до 400 осіб/км². Дуже висока його густина властива для прибережних районів і низька – для штатів гірських територій. На Алясці ж вона становить усього близько 0,2 особи/км².

У країні спостерігається високий рівень *урбанізації*. Якщо в 1790 р. США були виключно країною фермерів, а в містах мешкало лише 5 % населення, то нині рівень урбанізації становить уже 82 %. Кількісно переважають дрібні міста, але майже 4/5 усіх містян зосереджено у великих і середніх містах і їхніх передмістях (табл. 2). У процесі урбанізації сформувалося понад 30 багатомільйонних агломерацій, що концентрують майже 1/3 населення, і стільки ж промислового потенціалу США.

Мал. 147. Динаміка чисельності населення США

Мал. 148. Густота населення США (осіб/км²)

Таблиця 2. Найбільші міста США

№	Місто	Заснування	Площа, км ²	Населення, млн осіб	
				місто	агломерація
1	Нью-Йорк	1624 р.	785	8,5	20,8
2	Лос-Анджелес	1781 р.	1290	3,9	13,3
3	Чикаго	1795 р.	606	2,7	9,5

ПОМІРКУЙТЕ

1. Яка користь економіці США від створення зони вільної торгівлі з Канадою та Мексикою в рамках NAFTA? 2. Поясніть, чому за наявності значного природно-ресурсного потенціалу США є найбільшим у світі імпортером сировини. 3. Як процес реіндустріалізації вплинув на систему розселення населення США?

● **Сучасний стан господарства.** Економіка США є однією із найпотужніших національних економік світу, на неї припадає 14 % світового ВВП, 20 % світової промислової продукції, понад 15 % світового продовольства і більше 15 % міжнародної торгівлі.

Для господарства країни характерний найвищий рівень концентрації виробництва. Майже в усіх напрямках і сферах американської економіки панують кілька компаній-гігантів. Із 500 найбільших ТНК світу в 2017 р. 132 є американськими (табл. 3).

Таблиця 3. Найбільші американські ТНК

№	Компанія	Сфера діяльності	Прибуток, млн дол.	Штаб-квартира
1	Wal-Mart Stores	роздрібна торгівля	485,8	Бентонвіль (Арканзас)
2	Berkshire Hathaway	фінанси і страхування	223,6	Омаха (Небраска)
3	Apple	електроніка, інформаційні технології	215,6	Купертіно (Каліфорнія)
4	Exxon Mobil	видобуток і переробка нафти	205,0	Ірвінг (Техас)
5	McKesson	фармацевтика, торгівля	198,5	Сан-Франциско

Економічна структура США вже давно перейшла на постіндустріальний розвиток, коли саме **третинний сектор** стає найбільшим сегментом економіки. Саме тому більша частина американського ВВП створюється у сфері послуг (80 %), куди належать освіта, охорона здоров'я, наука, торгівля, фінанси, транспорт і зв'язок, туризм тощо. Особливо велику роль в економічному розвитку країни відіграють різні *фінансові заклади*. Нині тут працюють понад 11 тис. банків, а Нью-Йорк став провідним фінансовим центром світової економіки (мал. 149). Нью-Йоркська фондова біржа є найбільшою у світі.

Мал. 149. Волл-стріт – ділова вулиця Нью-Йорка, символ фінансової могутності США

У США склався високорозвинутий *транспортний комплекс*, до якого залучено понад 5 млн осіб.

У ньому особливий розвиток отримав автомобільний транспорт, США мають найбільшу в світі протяжність автошляхів (6,5 млн км). Дороги пов'язують усі американські міста, багато з них перетинають країну від Тихого до Атлантичного океанів. У перевезеннях вантажів, особливо на далекі відстані, велику роль відіграє залізничний транспорт. Довжина залізниць становить 293 тис. км – також найбільша у світі. Водний транспорт широко використовують для перевезень масових вантажів по ріках басейну Міссісіпі. Важливе зовнішньоекономічне значення мають морські перевезення. У перевезеннях пасажирів важливе місце посідає повітряний транспорт, що інтенсивно розвивається завдяки високому рівню життя американців і великим розмірам території країни. За насиченістю аеропортами (близько 15 тис.), розмірами авіапарку і кількістю перевезених пасажирів США не мають собі рівних у світі. Аеропорти Атланти, Нью-Йорка, Чикаго, Лос-Анджелеса тощо лідирують у світі за авіаперевезеннями.

Туризм нині відіграє важливу роль в економіці США. Країна посідає перше місце у світі за прибутками від туризму (206 млрд дол. у 2016 р.), який на сьогодні забезпечує роботою близько 10 млн осіб. У 2016 р. країну відвідали 75,6 млн іноземців. У США створена найбільша у світі туристично-рекреаційна інфраструктура, кількість місць у готелях і мотелях обчислюється багатьма мільйонами, що розвивається на тлі високоякісної транспортної інфраструктури. Найвідвідуванішими штатами США є Каліфорнія, Флорида, Нью-Йорк і Техас. До об'єктів спадщини ЮНЕСКО занесені 23 об'єкти.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

До нетрадиційних відновлювальних джерел енергії (НВДЕ) відносять сонячну. У США прийняли програму «Мільйон сонячних дахів» і створюють найбільші геліостанції у світі.

У 2013–2016 рр. введені в експлуатацію СЕС у штаті Каліфорнія в пустелі Мохаве (Solar Energy Generating Systems), у містах Сан-Бернардіно, Барстоу (Mojave Solar Project) та Блайт; штаті Аризона (Solana Generating Station).

Американська *промисловість* відрізняється розвитком наукоємних технологій, що створюють продукцію на базі найпередовіших технологій. Переважну частину *електроенергії* (71 %) виробляють на ТЕС, роль АЕС нині зросла до 20 %. Каскад потужних ГЕС побудований на р. Колумбія, поблизу Сан-Франциско створена перша в країні та найпотужніша у світі

геотермальна станція «Гейзер». На власній сировинній базі Приозер'я (Чикаго, Клівленд) сформувалася *чорна металургія*. У *кольоровій металургії* постійно збільшується виплавка алюмінію, міді, свинцю, цинку (Г'юстон, Новий Орлеан тощо).

Машинобудування набуло багатoproфільного характеру. Традиційно вагоме значення має автомобілебудування, головним центром якого є Детройт. Більшість легкових і вантажних автомобілів виробляють заводи «великої трійки» – General Motors, Ford Motor і Chrysler, філії яких розміщені в багатьох країнах. За виробництвом автомобілів (12,2 млн у 2016 р.) США поступаються лише Китаю. Швидкими темпами розвивається авіаційно-космічна промисловість, що тісно пов'язана з військовим виробництвом. Найбільшою у світі авіаракетною корпорацією є The Boeing Company. Основна продукція американського суднобудування – торговельні судна, військові кораблі, атомні підводні човни тощо (Бостон, Нью-Йорк, Філадельфія, Сан-Франциско, Лос-Анджелес та ін.). Новітні напрямки машинобудування (електротехнічна та електронна промисловість) орієнтовані на наукові центри, висококваліфіковану працю й наявність споживача. Більшість їхніх підприємств сконцентровані в *технополісах*: «Кремнієві долини» (Каліфорнія), «Кремнієві пустелі» (Аризона), «Кремнієві гори» (Колорадо), «Кремнієві рівнини» (Техас) тощо.

Хімічна промисловість розвивається випереджальними темпами. Велике значення має виробництво продукції органічного синтезу, автомобільних шин і добрив. Серед виробництв *легкої промисловості* найрозвиненішими є текстильна, швейно-трикотажна, шкіряно-взуттєва й поліграфічна промисловість. Найважливішими складовими *харчової промисловості* є м'ясна, борошномельна, консервна, молочна, цукрова, а також тютюнова.

Сільське господарство США виробляє найбільші у світі обсяги продукції. Характерною його рисою є вузька спеціалізація в межах окремих частин країни, що зветься сільськогосподарськими поясами: кукурудзяний, пшеничний, бавовняний, овочівницький, тютюновий тощо.

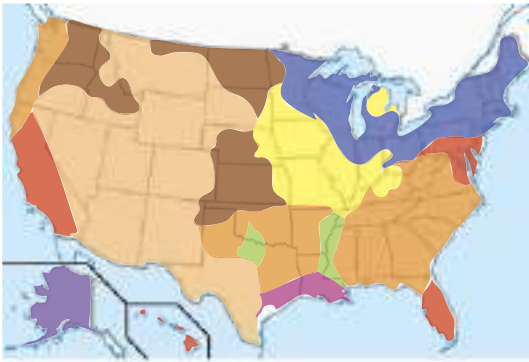
У *рослинництві* домінує вирощування зернових культур (кукурудзи, пшениці, сорго, рису). Вагомим значенням набуло вирощування сої. Серед технічних культур відзначаються бавовник і цукровий буряк. Цукрова тростина вирощується на узбережжі Мексиканської затоки і на Гавайських островах, де вона є основною культурою. Високотоварне садівництво й овочівництво розвинені переважно на Атлантичному узбережжі, берегах Великих озер. У *тваринництві* відзначається розведення великої рогатої худоби

м'ясних порід, а також свійської птиці (м'ясних курчат-бройлерів та індичок (мал. 150, 151), свиней та овець.

Мал. 150. Індича ферма

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Сполучені Штати беруть активну участь у міжнародних економічних відносинах. В експорті переважають автомобілі й інші транспортні засоби, промислове устаткування й офісна оргтехніка, телекомунікаційне обладнання, енергетичне устаткування тощо. Імпорт має для американської економіки ще більше значення, ніж експорт, у ньому пере-

Мал. 151. Сільськогосподарські пояси США

важають високотехнічне устаткування, одяг, побутова техніка, транспортні засоби, нафта, автомобілі тощо. Найбільші торговельні партнери США – Канада, Мексика, Японія та країни ЄС.

Україну та США пов'язують відносини стратегічного партнерства, Штати займають одне із провідних місць серед основних торговельних партнерів України. В українському експорті домінують чорні метали і вироби з них, добрива, одяг та аксесуари, продукти органічної хімії; у номенклатурі імпорту України зі США переважають механічне устаткування, м'ясні продукти, транспортні засоби, механічне устаткування тощо. США посідають провідне місце серед країн світу за обсягами інвестицій в економіку України. Найбільший інтерес у американських інвесторів викликають такі сфери, як внутрішня торгівля, харчова промисловість, фінансові послуги, машинобудування і металообробка, будівництво та зв'язок. Нині загальна кількість українців у США становить понад 900 тис. осіб.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Які чинники вплинули на місце США в МПП? Як ви розумієте такий чинник розвитку економіки США, як технологічний?
2. У чому полягають особливості сучасного постіндустріального розвитку США? Які сфери третинного сектору економіки США виокремлюють у четвиртинну та п'ятинну сфери?
3. Що таке «технополіс»? Назвіть найбільші технополіси США та напрямки їхньої діяльності?
4. В яких сферах міжнародної спеціалізації США зазнає найбільшої конкуренції з боку країн АТР (Китай, Японія та Республіка Корея)? Які причини втрати США світового лідерства в цих сферах діяльності?
5. Як можна пояснити таку диспропорцію в характеристиці США: хоча в сільському господарстві США зайняті 3 % працездатного населення, країна не лише сама себе забезпечує продовольством, але й є лідером за його експортом у світі?

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Нью-Йорк – один із найбільших фінансових центрів світу.
2. Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва у США.
3. Найновітніші транспортні засоби США: проекти Ілона Маска.
4. Міста в США: особливості планування, джентрифікації.
5. Роль автомобільного транспорту в становленні американського способу життя та формуванні системи розселення.

- *Офіційна назва* – Канада
- *Столиця* – Оттава
- *Площа* – 9984,6 тис. км²
- *Населення* – 35,6 млн осіб (на 2017 р.)
- *Мови* – англійська та французька
- *Форма державного правління* – держава у складі Співдружності
- *Форма державного устрою* – федеративна держава
- *Адміністративний поділ* – 10 провінцій і 3 федеральні території
- *Найбільші міста* – Торонто, Монреаль, Ванкувер, Оттава, Калгарі
- *ВВП на душу населення* – 42 210 дол. (2017 р.)

ПРИГАДАЙТЕ

1. Завдяки чому Канада – країна, де головні сфери спеціалізації належать до первинного сектору економіки (добувна, сільське та лісове господарство), – увійшла до групи G-7?
2. Як давно Канада отримала суверенітет і скільки часу їй знадобилося для досягнення одних із найвищих показників рівня життя населення?
3. Якими товарами чи послугами відома Канада на світовому ринку?

● **Загальні відомості й ЕГП країни.**

Канада – високорозвинута держава, член G-7, що розташована на півночі Північної Америки і численних прилеглих островах (Канадський Арктичний архіпелаг, Ванкувер, Ньюфаундленд, Принца Едуарда й ін.). Канада омивається водами Атлантичного, Північного Льодовитого й Тихого океанів і має найдовшу в світі берегову смугу довжиною 243,7 тис. км (включаючи острови).

Канада є країною у складі Співдружності. Главою держави є британський монарх, якого представляє генерал-губернатор Канади (його

функції мають формальний характер). Законодавчу владу здійснює двопалатний парламент, а виконавчу – уряд на чолі з прем'єр-міністром. У Канаді вже давно ведуться гострі дебати щодо доцільності існування монархічних атрибутів влади і переходу до республіканської форми правління. Однак більшість канадців міцно підтримує цю історичну форму державного правління.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Квебек – найбільша провінція Канади, 80,9 % населення якої визнають рідною мовою французьку, 7,8 % – англійську, решта – інші мови. **Квебекське питання** – одне із соціально гострих в Канаді, яке стосується практично всіх сфер життєдіяльності, починаючи з підкорення в 1763 р. Англією Нової Франції (Канади). Сутність сучасної проблеми – суверенітет Квебеку. Кроками до цього були: «Тиха революція» (1960–1970 рр.), референдуми щодо оголошення суверенітету (1980, 1995 рр.).

- **Природно-ресурсний потенціал.** Природа Канади унікальна та дуже різноманітна. Центральну Канаду та прилеглі ділянки архіпелагу займа-

ють *рівнини* (зокрема, й низовини) та плато, з льодовиковими формами рельєфу. На заході біля Тихоокеанського узбережжя майже на 2,5 тис. км тягнуться гори Кордильєри, висотою 2000–3000 м над рівнем моря.

Річкова мережа густа й повноводна. Територією Канади течуть Маккензі (4,5 тис. км), Колумбія, Ніагара, Святого Лаврентія, Атабаска, Фрейзер й ін. Понад 2/3 басейнів рік належать до Північного Льодовитого океану. Повноводні ріки Св. Лаврентія та Ніагара мають велике господарське значення. Канадські ріки буяють безліччю порогів і водоспадів. Багата Канада й на *озера*, яких нараховується тут понад 4 млн (за кількістю перше місце у світі), з них великих озер – понад 200 (Великі озера, Велике Невільниче, Велике Ведмеже, Атабаска, Вінніпег, Манітоба й ін.). Озера дуже мальовничі (мал. 152), мають чисту й прозору воду та красиві скелясті береги, тому вони є улюбленим місцем відпочинку канадців.

У надрах Канади містяться близько 60 видів різних *мінеральних ресурсів*, серед яких вугілля (передгір'я Скелястих гір), залізні руди (біля оз. Верхнього, на п-ві Лабрадор і в Кордильєрах), азбест (провінції Квебек і Британська Колумбія). На Канадському щиті (у «геологічній коморі» країни) залягають величезні родовища залізних, нікелевих, мідних і кобальтових руд, платини, золота й срібла.

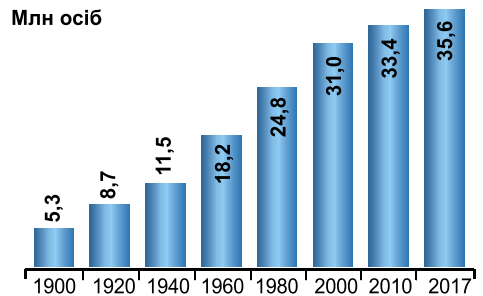
Більше третини канадської території (близько 3,5 млн км²) вкрито *лісами* із цінними породами дерев. За загальними запасами деревини Канада поступається лише Росії та Бразилії, а за їхніми запасами на душу населення (9,7 га) посідає перше місце у світі.

● **Населення.** Чисельність канадців в останні десятиліття зростала високими темпами (мал. 153), за рахунок як високої народжуваності, так і великого притоку іммігрантів (щороку до 250 тис. осіб). Середньорічний приріст населення становить 0,7 %.

Канада з етнічного погляду є унікальним утворенням. Тут співіснують дві нації – англо-канадці (44 %) і франко-канадці (23 %), які заселяють провінцію Квебек. Серед інших етнічних груп відзначаються німці, італійці, українці, голландці, поляки, євреї, росіяни, а також китайці. Корінне населення Канади – індіанці (600 тис. осіб) й іннуїти, або канадські ескімоси (40 тис.). За *релігією* франко-канадці – католики, основна частина англо-канадців – протестанти. У Канаді особливо гостро стоїть *національна* проблема: франко-канадці вимагають надання суверенітету Квебеку, який став би рівноправним членом двоєдиної федеративної Канади. Дуже реальною була можливість відокремлення Квебеку в 1995 р.,

Мал. 152. Гірське озеро Морен

Мал. 153. Динаміка чисельності населення Канади

коли на референдумі про суверенітет цієї провінції тільки 50,5 % мешканців висловилися проти.

Канада є слабо заселеною країною, *середня густина населення* – 3,4 особи/км². Більша частина населення країни зосереджена уздовж кордону зі США (2 % території, понад 50 % мешканців). Північ Канади майже безлюдна. Важливою сучасною тенденцією є швидке зростання кількості *міського населення* (82 %), однак містом вважається населений пункт із кількістю мешканців усього в 1 тис. осіб. Найбільшими містами є Торонто (2,7 млн осіб) і Монреаль (1,7 млн), агломерації яких є найбільшими в країні.

ПОМІРКУЙТЕ

За допомогою тематичних карт атласу та додаткових джерел визначте райони зосередження рекреаційних ресурсів Канади, що вплинули на розвиток туристичної сфери: 1) національних парків, де охороняється дика природа; 2) унікальних природних об'єктів (озер, водоспадів, гірських масивів тощо); 3) поселень ескімосів (інуїтів) як об'єктів етнічного туризму; 4) споруд і комплексів для проведення зимових видів спорту (Олімпійських ігор).

● **Сучасний стан господарства.** Канада – високорозвинута постіндустріальна країна з високим економічним потенціалом та одним із найвищих у світі рівнем життя населення. Завдяки виключному багатству і розмаїттю природних ресурсів, Канада завжди мала тісні економічні зв'язки з найрозвинутішими країнами – насамперед із Францією, потім із Великою Британією, а зараз із США. І тепер вона поступово стала північною сировинною базою США і ринком збуту товарів цієї країни. На США припадає до 2/3 від усіх іноземних інвестицій до Канади, американський капітал панує в усіх ключових сферах канадського господарства.

Третинний сектор у Канаді є провідним сегментом економіки (71 % ВВП), що розвивається випереджальними темпами, особливо в таких галузях, як транспорт, освіта, будівництво, банківська справа, комунікації, торгівля, туризм і державна служба. Канада має сучасну *транспортну мережу*, яка є однією з найрозвинутіших у світі. Залізничі тягнутья на 77,9 тис. км, найбільший залізничний вузол країни – Монреаль. Найгустіша мережа шляхів знаходиться у південній частині країни, де прокладені дві трансконтинентальні залізничі. Головні міста Канади зв'язані між собою автострадами, загальна довжина автошляхів у країні – 1,04 млн км. Півднем країни проходить Трансканадська автотраса від Ньюфаундленда до м. Принс-Руперт на Тихому океані (мал. 154), побудовані також Аляс-

Мал. 154. Трансканадське шосе (7,8 тис. км)

кинське шосе (2,5 тис. км довжиною) і шосе «Маккензі». Велике господарське значення має морський і річковий транспорт. Найбільші порти країни – Ванкувер, Монреаль, Квебек, Торонто. Головними повітряними воротами країни є Торонто (понад 30 млн пасажирів на рік), Ванкувер і Монреаль. Основною авіакомпанією країни є Air Canada.

Туризм стає одним із важливих джерел прибутків Канади. У 2016 р. країну відвідали понад 20 млн іноземних туристів, яких приваблюють національні парки з незайманою природою (у Скелястих горах і на півдні країни – Банф, Вуд-Баффало, Глейшер, Принс-Альберт тощо), Ніагарський водоспад, безліч озер і гірських вершин, а також культурна спадщина міст Квебек (мал. 155), Монреаль, Ванкувер тощо.

Мал. 155. Історичний центр Квебека

Промисловість Канади представлена практично всіма видами сучасного виробництва. Канада посідає провідні місця у світі за *видобутком* урану, азбесту, нікелю, цинку, срібла, міді, золота, свинцю тощо. Велике значення має видобуток нафти (218 млн т – VI місце в світі) й природного газу (152 млрд м³ – V місце), родовища яких знаходяться у штаті Альберта. Велику роль в енергетиці відіграють гідроресурси, на ГЕС виробляють 61 % електроенергії. На 4 АЕС припадає 17 % канадської електроенергії. Дешева електроенергія стала запорукою розвитку енергоємного *металургійного виробництва*, зокрема виплавки алюмінію (3,2 млн т – III місце в світі). Чорна металургія працює на місцевій сировині (залізна руда Лабрадору).

Основою обробної промисловості є *машинобудування*, і зокрема автомобілебудування. Останнє базується на філіях і дочірніх підприємствах американських та японських компаній. Виробляють 2,3 млн авто (центри – Онтаріо і Квебек). Крім того, у Канаді виготовляють мотоцикли, снігоходи (понад 400 тис.), середньомагістральні літаки; прискореними темпами розвиваються такі нові напрямки господарства, як виробництво електронного й електротехнічного обладнання, різних засобів телекомунікації. *Хімічна промисловість* має багату сировинну базу і представлена рядом великих заводів із виробництва сірчаної кислоти, мінеральних добрив, синтетичного каучуку, гумових виробів, пластмас. Канада володіє величезним лісовим фондом, щороку заготовлюється понад 170 млн м³ *деревини*, країна є одним із найбільших виробників у світі паперу.

Сільське господарство Канади відрізняється високим рівнем спеціалізації та механізації, високою продуктивністю праці. Основною ланкою є *тваринництво*, яке спеціалізується на розведенні м'ясної та молочної худоби, зростає роль птахівництва. На півночі населення займається оленярством і полюванням. *Рослинництво* спеціалізується на вирощуванні зернових (пшениці, ячменю, вівса й кукурудзи) у степових провінціях. Для внутрішнього споживання вирощують льон, сою, картоплю, овочі, тютюн тощо. Садівництво поширене в Британській Колумбії, тому її звуть ще «садом Канади».

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Канада належить до провідних торговельних держав світу. Експорт Канади складається з алюмінію, уранового концентрату, нафти й природного газу, залізної руди,

деревини, паперу, пшениці та м'яса. В імпорті переважають готові промислові вироби (електроніка, наукові інструменти), вугілля, бавовна, каучук, продовольство тощо. Найбільшим торговельним партнером є США, а також Японія і країни Євросоюзу.

Торговельно-економічні відносини між Україною і Канадою отримали позитивну динаміку до збільшення обсягів двосторонньої торгівлі. У структурі українського експорту товарів до Канади переважають чорні метали, ядерні реактори, котли і машини, різна аграрна продукція тощо; до України везуть канадське мінеральне паливо, нафту і нафтопродукти, фармацевтичні вироби, рибу тощо. На території Канади проживає близько 1,2 млн колишніх українців, або вихідців з України. За чисельністю українська громада Канади є другою у світі (після української громади Росії) групою українців, які мешкають поза межами України. Українська діаспора в Канаді дбає про своє духовне й історичне коріння.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть чинники, що визначають місце Канади в МПП. Як чинник «сусідського» положення та історичний чинник впливає на спеціалізацію канадської економіки?
2. Охарактеризуйте ресурсозабезпеченість Канади.
3. У чому полягає особливість розселення населення в Канаді?
4. Канада – єдина країна, яка розробила стратегію сталого розвитку транспорту (охоплює економічний, соціальний та екологічний виміри сталого розвитку країни). Як ви розумієте сутність цієї програми розвитку канадської транспортної системи?
5. Які склалися передумови для розвитку туризму як однієї зі сферою третинного сектору економіки Канади?
6. Українська діаспора в Канаді налічує понад 100 років свого існування. У чому полягають особливості утворення, розміщення і тісноти зв'язків з історичною Батьківщиною (Україною) канадських українців?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 20

Тема: Порівняльна характеристика структури, форм суспільної та просторової організації виробництва комп'ютерів та електронної продукції у США й Канаді.

Мета: закріпити знання про секторальну модель економіки країн Північної Америки та місце в ній виробництва комп'ютерів та електронної продукції; познайомитися з провідними ТНК точного машинобудування країн субрегіону (Apple, Microsoft, IBM, Intel, Hewlett-Packard тощо); порівнювати й аналізувати структуру виробництва в цій сфері в США та Канаді, робити висновки щодо форм суспільної організації виробництва комп'ютерів та електронної продукції у США й Канаді.

44. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АМЕРИКИ. МЕКСИКА

● **Економіко-географічне положення та склад субрегіону.** Центральна Америка охоплює територію, що розташована на півдні континенту Північна Америка, від річки Ріо-Гранде до південного кордону Панами. На його території розташовані 8 незалежних держав (мал. 156). Усі вони, окрім Сальвадору, мають вихід до Карибського моря.

Південна частина Центральної Америки – один із найбільших районів плантаційного господарства тропічних культур, перш за все кави і бана-

нів. Іноді країни південніше Мексики називають «банановими республіками», оскільки їхня економіка відзначається особливою монотоварністю господарювання та спеціалізується на вирощуванні й експорті кількох сільськогосподарських культур. Світового значення набули транспортні зв'язки завдяки Панамському каналу, який прокладений через Панамський перешийок (будувався впродовж 1879–1914 рр.). Найрозвинутішою країною Центральної Америки є Мексика.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Унаслідок тривалої міжетнічної інтеграції на її основі утворюється новий етнос (етнічна спільнота).

У Сальвадорі процеси етнічного змішування європейців (іспанців) з індіанцями привели до утворення ладіно (метисів), які в XIX ст. становили 54 % усього населення країни; у 1930-ті рр. – понад 75 %; наприкінці XX ст. – 90 %.

● **Мексика.** Це одна з найбільших латиноамериканських держав і найбільша іспаномовна країна. Вона на заході омивається водами Тихого океану та Каліфорнійської затоки, на сході – Мексиканською затокою й Карибським морем. На півночі Мексика межує із США, на півдні – з Гватемалою й Белізом.

Природні умови Мексики визначаються розташуванням між двома океанами та складним гірським рельєфом. Майже третину площі займає Мексиканське нагір'я з домінуючими висотами 1000–2000 м. Важливою проблемою країни є висока сейсмічна небезпека території, землетруси та виверження вулканів тут бувають катастрофічними. Мексика володіє багатющими запасами різних *мінеральних ресурсів*, зокрема графіту, сурми, сірки, ртуті, золота, кадмію, вісмуту, олова, вольфраму. Серед паливних копалин домінує нафта й природний газ (Мексиканський басейн). Традиційним багатством Мексики є срібло.

По території країни течуть понад 150 річок, з яких 2/3 впадають у Тихий океан, а решта – у Мексиканську затоку і Карибське море. Завдяки проміжному положенню Мексики між помірними і тропічними широтами, а також значному різноманіттю географічних умов рослинність Мексики дуже різноманітна. *Лісистість* країни – 33 %.

Мексика – найбільша за чисельністю населення країна Центральної Америки, 2017 р. у ній мешкало 124,5 млн осіб. Ще в 1960–1970-ті рр. у Мексиці відбувався демографічний вибух за рахунок високого природного приросту населення, але завдяки демографічній політиці уряду, що спрямована на планування сім'ї, нині він знизився до 1,1 %. Істотна різ-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які цивілізації набули розквіту в Центральній Америці в доколумбову епоху? Яка їхня спадщина збереглася до наших днів?
2. На стику яких літосферних плит розташований субрегіон Центральна Америка? Як впливає на природні умови й ресурси субрегіону таке розміщення?
3. Обґрунтуйте межі виділення субрегіону Центральна Америка. Назвіть риси подібності країн субрегіону.

Мал. 156. Склад Центральної Америки

ниця в рівнях життя та оплаті праці є основним чинником міграції населення з Мексики до США. Щороку в пошуках роботи до США їде до 150–300 тис. мексиканців, більшість з яких проникають у США нелегально.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Яку мету переслідує Мексика у зв'язку зі вступом до організації NAFTA? 2. Незважаючи на інтеграційні тенденції взаємодії, урядом США фінансується спорудження стіни на американо-мексиканському кордоні. Які причини такої політики з боку США щодо південного сусіда? 3. Знайдіть на карті найбільші промислові центри Мексики (Мехіко, Монтеррей, Гвадалахару, Пуебла, Тіхуана, Леон) і визначте домінуючі види виробництва їхньої спеціалізації.

Мал. 157. Мексиканці в національних костюмах

Мехіко (21 млн осіб), Гвадалахари (4,4 млн) і Монтеррея (4 млн) займають тільки 2 % території країни, однак у них замешкують 25 % мексиканців.

Мексика – індустріально-аграрна країна, *економічно найрозвинутіша* в Центральній Америці. У 1994 р. Мексика вступила до NAFTA й узяла курс на широку економічну співпрацю із США. Нині провідні позиції в найважливіших напрямках господарства посідають американські, західноєвропейські, японські та південнокорейські ТНК.

Велика частка мексиканської *промисловості* базується на переробці природних ресурсів, особливо нафти, і на первинній обробці агропродукції. Країна посідає провідні місця у світі за видобутком вісмуту, срібла, олова, свинцю, міді, золота, солі, сірки, нафти (121 млн т – XII місце в світі) і природного газу тощо. У країні експлуатується понад 4,5 тис. нафтових свердловин, налічується понад 160 морських бурових платформ. Підприємства обробної промисловості зосереджені в м. Мехіко і навколишній їй промисловій зоні, а основні підприємства чорної металургії знаходяться у північних містах Монтеррей і Монклова та на західному узбережжі. Автомобільне виробництво набуло певного динамізму, збирання автомобілів досягло 3,5 млн у 2016 р. (VII місце у світі). Воно представлене американськими, німецькими (мал. 158), японськими, французькими й ін. автогігантами. Нині Мексика стала одним із найбільших у світі експортерів комп'ютерної техніки, телевізорів і побутової техніки тощо. Мехіко традиційно є важливим центром швейної промисловості, а за виробництвом джинсової тканини Мексика посідає провідні місця у світі.

Сільське господарство загалом забезпечує потреби населення в продовольстві, і в ньому переважає *рослинництво*. Головна продовольча культура – кукурудза, яку культивують аж до висоти 3000 м над рівнем моря. Також поширені пшениця, рис, сорго, бавовна, цукрова тростина, кавове дерево, агава; експортне значення мають томати, арахіс, манго, овочі, авокадо, цитрусові, ананаси тощо. Велику рогату худобу розводять переважно в північно-центральному регіоні, важливе значення мають також коні, мули, осли, вівці, кози й свині. На південному сході ведеться вилов креветок і устриць.

Мал. 158. Автоматизоване складання автомобілів на заводі Volkswagen у Пуебла

Мексика має достатньо розвинутий **третинний сектор**, який уже формує 63 % ВВП. Його основу становлять: торгівля, телекомунікації, індустрія розваг (мексиканська кіно- і телеіндустрія є однією з найбільших у світі), транспорт і туристичний бізнес. Нині в Мексиці відзначається дуже бурхливий розвиток *транспортної системи*. Основну роль у перевезеннях вантажів і пасажирів відіграє автомобільний транспорт. Через усю країну (від м. Сьюдад-Хуарес на кордоні зі США до м. Тапачула на півдні) прокладена головна автомагістраль Мексики. Головні залізниці перетинають країну з півночі на південь і зв'язують міста Мексики із США. Мексика знаходиться на перехресті повітряних шляхів із Північної у Південну півкулю, що сприяє розвитку в країні авіаційного транспорту. Найбільшим центром міжнародного повітряного сполучення є Мехіко.

Туризм став однією з найрозвинутіших сфер економіки Мексики. За кількістю туристів, які щороку відвідують країну (32 млн осіб), Мексика входить до першої десятки країн світу. Поруч із мальовничою природою, особливо приваблюють туристів строкатий етнічний склад і багате історичне минуле мексиканців, що відбилося в історичних та архітектурних пам'ятках – руїнах давніх міст-держав Паленке і Чичен-Іца (мал. 159). Кліматичний курорт Акапулько зветь мексиканською Рив'єрою (мал. 160), завдяки наявності чудових готелів, пляжів і казино.

Мал. 159. Храм Кукулькана в Чичен-Іці – об'єкт спадщини ЮНЕСКО

Мал. 160. Пляжі Акапулько

Зовнішня торгівля є одним із найдинамічніших секторів економіки. У структурі мексиканського експорту переважають нафта й нафтопродукти, готові вироби і напівфабрикати, продовольчі товари (кава, овочі), морепродукти, текстильні вироби тощо. В імпорті домінують напівфабрикати, машини й устаткування, споживчі товари. Основними торговельними партнерами є США й Канада (понад 80 % експорту), а також країни Латинської Америки та ЄС.

Аналіз розвитку *українсько-мексиканських* торговельно-економічних відносин за останні роки свідчить про наявність значного, але незадіяного потенціалу двостороннього співробітництва в багатьох сферах. Незважаючи на існуючі перспективи до збільшення торговельних операцій, їхній нинішній рівень не може задовольняти обидві сторони.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які існують підстави віднесення Мексики до країн G-20?
2. За кількісними і якісними параметрами, що характеризують країни Центральної Америки, Мексика суттєво відрізняється від решти країн субрегіону. Обґрунтуйте доцільність віднесення Мексики до субрегіону Центральної, а не Північної Америки.
3. У столиці Мехіко мешкає понад 20 % населення Мексики (одна з найбільших агломерацій світу). Поясніть гіпертрофований розвиток столиці щодо решти території країни та субрегіону загалом.
4. Назвіть складники первинного (вторинного, третинного) сектору економіки Мексики. Визначте домінуючі чинники розвитку цих видів господарської діяльності.

45. КРАЇНИ КАРИБЬСЬКОГО БАСЕЙНУ

ПРИГАДАЙТЕ

1. За що субрегіон отримав другу назву «Вест-Індія»?
2. Що приваблює мільйони туристів до країн Карібського басейну?

● **Загальні відомості й ЕГП країн.** Карібським субрегіоном, або Вест-Індією, називають острови Карібського басейну, що витягнуті дугою завдовжки до 3500 км. Їхня загальна площа становить близько 240 тис. км². Вест-Індія включає 13 незалежних держав і низку залежних територій, серед яких – Пуерто-Рико, Віргінські острови

(США), Аруба (Нідерланди), Гваделупа, Мартиніка (Франція), Ангілья, Монтсеррат (Велика Британія) та ін. (табл. 1).

● **Природно-ресурсний потенціал.** Природні умови Вест-Індії унікальні. Це зона тропіків із теплим і вологим кліматом, що часто зазнає тропічних циклонів. Усі острови значно піднімаються над рівнем моря, а Багамські острови утворені кораловими рифами. Численні бухти островів є зручними гаванями. *Мінерально-ресурсна* база дуже обмежена, крім родовищ марганцевої та залізної руди, природного асфальту (о. Тринідад), нафти, бокситів (о. Ямайка), фосфоритів (о. Аруба).

Великі острови мають густу *річкову сітку*, однак річки дуже короткі, але повноводні. До приходу європейців острови потопали в пишній вічнозеленій тропічній рослинності, а в горах росли широколистяні й *хвойні ліси*. Із часом тропічні ліси були знищені. Нині на родючих низовинах і низькогір'ях переважають плантації цукрової тростини, бананів і кави.

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Карибського басейну

Країни	Кількісні характеристики складу			Якісні характеристики складу		
	Площа	Чисельність населення	Тип за ВВП на душу населення	Рівень розвитку	ІЛР (на 2017 р.)	
Куба	середня	мала	вищі за середні	країни, що розвиваються	високий (0,775)	
Домініканська Республіка	мала				високий (0,722)	
Гаїті					низькі доходи	низький (0,493)
Ямайка					вищі за середні	високий (0,730)
Багами		невелика	високі доходи		високий (0,792)	
Тринідад і Тобаго	високий (0,780)					
Антигуа і Барбуда	карлик				вищі за середні	високий (0,786)
Домініка						високий (0,726)
Сент-Люсія		високий (0,735)				
Сент-Вінсент і Гренадіни		високий (0,722)				
Гренада		високий (0,754)				
Барбадос		високий (0,795)				
Сент-Кітс і Невіс		високі доходи	високий (0,765)			

● **Населення.** Населення країн Вест-Індії дуже строкате, його основну масу становлять негри – нащадки рабів з Африки, яких особливо багато в Гаїті (95 %), Барбадосі, Сент-Люсії, Ямайці, Сент-Кітс і Невіс (по 90 %) тощо. Мулатів чимало в Домінікані (73 %), Кубі (51 %), Тринідаді і Тобаго (20 %). Нашадки європейців (іспанці та португальці) численні лише на Кубі (37 %), у Домініканській Республіці (16 %) та на Багамах (12 %). Серед релігійних вірувань поширені католицизм і протестантизм.

ПОМІРКУЙТЕ

Щороку країни субрегіону страждають від потужних тропічних циклонів. Як пояснити причину таких природних катаклізмів?

Густина населення дуже висока, її середні значення майже повсюдно перевищують 100 осіб/км², а в Барбадосі – навіть 660 осіб/км². На сучасному етапі поширюється *урбанізація*, але її показники дуже різняться за країнами: від 30–40 % (Барбадос, Гренада, Тринідад і Тобаго) до понад 70 % (Багамські Острови, Домініка, Куба). Майже для всіх країн характерна висока концентрація населення і господарства в столицях, які є зазвичай найбільшими і найрозвиненішими містами у своїх країнах.

● **Сучасний стан господарства.** Карибський субрегіон вважається процвітаючим, основу його *економіки* складають туризм, послуги й деяка агропродукція. Найрозвинутішою країною є Багамські Острови (ВВП на душу населення – 24 272 дол.), найбільш розвинуті країни – Гаїті та єдина соціалістична держава в Західній півкулі – Куба. Вест-Індію вважають офшорним раєм, оскільки понад 10 країн пропонують вигідне оподаткування (Антигуа і Барбуда, Барбадос, Бермуди, Аруба, Багами тощо).

Якщо ще двадцять років тому провідним був аграрний сектор, то нині практично в усіх країнах він посідає другорядні позиції (табл. 1), а першість займає **третинний сектор**.

Таблиця 1. Розподіл ВВП за секторами економіки в деяких країнах, %

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг
Багамські Острови	2	8	90
Гаїті	22	20	58
Куба	4	22	74
Тринідад і Тобаго	0,5	48,5	51
Ямайка	7	21	72

Як з економічної, так і зі стратегічної точки зору Карибське море є найкоротшим морським шляхом з портів Атлантичного океану через Панамський канал до акваторії Тихого океану. Головними місцевими портами є: Санто-Домінго (Домініканська Республіка), Сантьяго-де-Куба (Куба), Кінгстон (Ямайка), Нассау (Багами) тощо. У Вест-Індії до країн «дешевого прапора» належать Багами, Бермуди, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадіни тощо.

Вест-Індія з її чудовими природними умовами стала одним із найбільших *курортних зон* світу. Багата морська фауна приваблює дайверів; окрім природних красот острови багаті на історико-культурні пам'ятки доколумбових цивілізацій і колоніальної епохи. Останнім часом набув популярності круїзний туризм (мал. 161), в якому беруть участь щороку понад 20 млн любителів морських мандрівок.

Мал. 161. Карибські острови – найпопулярніший круїзний регіон світу

У *сільському господарстві* традиційно розвинуте моноварне *землеробство*, яке спеціалізується на вирощуванні цукрової тростини та фруктів (кокоси, банани, какао, цитрусові, мускатний горіх). В *обробній промисловості* останнім часом особливо відзначається нафтопереробка на імпортній сировині (контролюється світовими ТНК). Традиційними виробництвами є харчова промисловість (виробництво цукру, рому, лікерів, соків), промисловість будівельних матеріалів, виробництво текстилю й взуття. На Кубі виробляють відомі гаванські сигари.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Поясніть, у чому полягає унікальність природних умов країн Карибського басейну.
2. Назвіть причини високої густоти населення у країнах Карибського регіону.
3. Зазначте напрямки господарської спеціалізації країн Карибського басейну та чинники їхнього розвитку.
4. Уявіть, що ви працівник туристичної агенції. З метою реклами, підготуйте розповідь (презентацію) про один із об'єктів спадщини ЮНЕСКО країн Карибського басейну та виступіть перед аудиторією.

46. КРАЇНИ ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ. БРАЗИЛІЯ

● **Економіко-географічне положення та склад субрегіону.** Країни Південної Америки розташовані у Західній півкулі, між Тихим океаном на заході й Атлантичним океаном на сході. Площа субрегіону – 18,28 млн км². Тут розташовані 12 незалежних держав і одне володіння Франції – Гвіана (табл. 1, мал. 162).

Більшість південноамериканських країн – колишні колонії Іспанії, лише Бразилія – Португалії, тому серед населення континенту переважають метиси, в яких злилася європейська й індіанська кров.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Скільки та які країни знаходяться в Південній Америці? Назвіть їхні столиці.
2. Яка країна посідає п'яте місце у світі і за площею, і за чисельністю населення?
3. У якій країні Південної Америки найвисокогірніша столиця у світі?
4. Які країни Південної Америки не мають виходу до Світового океану?

Таблиця 1. Порівняння загальних рис країн Південної Америки

Країни	Кількісні характеристики складу			Якісні характеристики складу	
	Площа	Чисельність населення	Тип за ВВП на душу населення	Рівень розвитку	ІЛР (на 2017 р.)
Бразилія	гігант	гігант	вищі за середні	країни, що розвиваються	високий (0,754)
Аргентина	велика	велика	високі доходи		дуже високий (0,827)
Колумбія		середня	вищі за середні		високий (0,727)
Перу			нижчі за середні		високий (0,740)
Болівія		мала	нижчі за середні		середній (0,674)
Венесуела	значна	середня	вищі за середні		високий (0,767)
Чилі		високі доходи	дуже високий (0,847)		
Парагвай	середня	мала	вищі за середні		середній (0,693)
Еквадор			високі доходи		високий (0,739)
Уругвай			високі доходи		високий (0,795)
Суринам			високі доходи		високий (0,725)
Гайана	карлик	карлик	вищі за середні		середній (0,638)

Мал. 162. Країни Південної Америки

Усі країни Південної Америки належать до категорії розвиткових, суттєво відрізняючись між собою за рівнем соціально-економічного розвитку. Серед них є ключові країни (Бразилія, Аргентина), нафтоекспортні (Венесуела й Еквадор), нові індустріальні (Чилі, Уругвай), інші – середнього рівня розвитку і найбільшніші (Болівія, Суринам).

● **Бразилія.** Назва країни походить від португальської назви цінної породи червоного дерева – pau-brasil. Бразилія є найбільшою державою Південної Америки, це п'ята за розмірами країна світу (8,51 млн км²). На півночі та сході омивається водами Атлантичного океану.

У давнину територію Бразилії населяли різні індіанські племена (араваків, карибів, пано). З початку XVI ст. і впродовж трьох століть її завоювали португальські конкістадори, які знищили більшість корінного населення й створили великі

плантаційні господарства, поки 1822 р. була проголошена незалежність Бразилії. Нині Бразилія – федеративна держава на чолі з президентом.

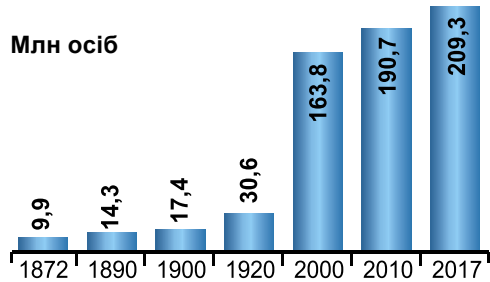
Бразилія має багатий **природно-ресурсний потенціал**. Близько 60 % її площі займають Бразильське і Гвіанське плоскогір'я, на півночі знаходиться велична Амазонська низовина (найбільша за площею на Землі – 1,8 млн км²) із болотами, заплавами і незайманими джунглями. Надра країни дуже багаті на *корисні копалини*, особливо рудні. Бразилія має величезні запаси залізних і марганцевих руд, бокситів, нікелю, вольфраму, олова, золота. Їй належать унікальні поклади дорогоцінних каменів (алмази, топази, аметисти, смарагди). Має великі запаси промислового урану.

- **Офіційна назва** – Федеративна Республіка Бразилія
- **Столиця** – Бразилія
- **Площа** – 8,4 млн км²
- **Населення** – 207,3 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мова** – португальська
- **Форма державного правління** – президентська республіка
- **Форма державного устрою** – федеративна держава
- **Адміністративний поділ** – 26 штатів і 1 федеральний округ
- **Найбільші міста** – Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Салвадор, Бразилія, Форталеза
- **ВВП на душу населення** – 8727 дол. (2017 р.)

Мал. 163. Меандри Амазонки

Мал. 164. Динаміка чисельності населення Бразилії

Річкова сітка дуже густа. Найбільшою водною артерією не тільки країни, а й світу є Амазонка (довжина – 6,9 тис. км, з яких 3,6 тис. км припадає на Бразилію). Це найповноводніша ріка світу – її середньорічний стік становить майже 7 тис. км³. Амазонка судноплавна по всій протяжності в межах Бразилії (мал. 163). Іншими великими ріками є: Ла-Плата, Сан-Франсиску, Ігуасу з унікальним каскадом водоспадів (275 водоспадів заввишки 60–80 м, розділених зеленими скелястими островами). Рослинність дуже різноманітна, особливо в Амазонському басейні. Це унікальний куточок планети, в якому представлено 50 тис. екзотичних рослин. Лісистість Бразилії – 62 %.

На території Бразилії мешкає майже половина населення Південної Америки, а за кількістю населення вона посідає п'яте місце у світі. Населення Бразилії перетнуло межу 200 млн осіб, хоча темпи приросту (+12,48 %) стали рекордно низькими (мал. 164).

Бразилія – єдина португаломовна країна в Латинській Америці, португальська є державною мовою країни. Корінне індіанське населення було значно винищене під час колонізації, частина була асимільована. Нині індіанські племена живуть в ізоляції в окремих і важкодоступних районах Амазонії. Більшість бразильців є католиками (75 %), багато мешканців африканського походження дотримуються культу «кандомбле».

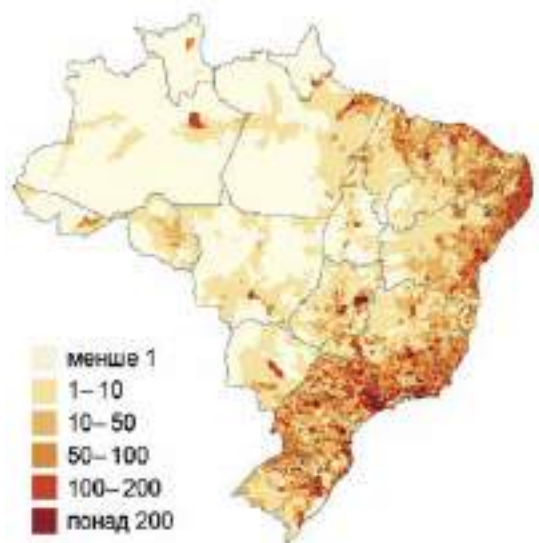
Населення по території країни розміщено вкрай нерівномірно: здебільшого воно концентрується на північному і південному сході, на півдні; найменш заселена – західна Амазонія (мал. 165). У країні дуже виражена тенденція до урбанізації й нині в містах уже мешкає 86 % населення країни. Сформувалися дві великі агломерації – Сан-Паулу (21 млн осіб) і Ріо-де-Жанейро (12 млн).

ПОМІРКУЙТЕ

1. Яке економічне значення для Бразилії мають лісові ресурси? 2. Які екологічні наслідки знищення лісів Амазонії характерні для країни і світу загалом? 3. Чому вважається, що знищення лісів Бразилії стане культурною катастрофою і призведе до загибелі унікальної культури корінних народів?

Бразилія – індустріально-аграрна країна, економіка якої є найрозвинутішою в Південній Америці. В останні роки здебільшого завдяки залученню передових технологій, іноземних інвестицій і кредитів розвинутих країн, Бразилія досягла великих успіхів у господарському розвитку. Вона

Мал. 165. Густота населення Бразилії (осіб/км²)

Мал. 166. Гідрокомплекс «Ітайпу»

належить помітне місце в економіці країни, на рік у Бразилії заготовляється 290 млн м³ деревини (друге місце в світі після США).

Сільське господарство є відносно розвинутою сферою економіки країни. Основною формою землеволодіння залишаються латифундії (великі поміщицькі землеробські володіння). Головними споживчими культурами є пшениця, кукурудза й рис, найважливіша плантаційна культура – кава, за вирощуванням якої Бразилія посідає перше місце у світі. Вирощують також какао, сою, бавовник і цукрову тростину, банани, ананаси тощо. На півдні розвинуті тютюнництво й виноградарство. Тваринництво має переважно м'ясний напрямок.

Третинний сектор економіки стабільно розвивається (73 % ВВП), і нині в ньому задіяно понад 10 млн осіб. У країні добре розвинуті сектор фінансових послуг, транспорт, індустрія туризму і зв'язок.

першою з латиноамериканських країн створила штучний супутник Землі, має власний космодром Алкантара.

Найрозвинутіша **промисловість** сконцентрована на півдні і південному сході, а північний схід є найбіднішим регіоном країни. У Бразилії видобувається понад 40 видів корисних копалин, але найзначущішими є залізна і марганцева руда. Видобуток золота й алмазів – найстаріші гірничодобувні галузі країни. Країна має величезний гідроенергетичний потенціал. Енергетика на 85 % заснована на ГЕС, тут розташована друга за потужністю ГЕС у світі – Ітайпу (мал. 166). Єдина АЕС Ангра виробляє 2,5 % електроенергії. Головними ланками обробної промисловості є металургія, нафтопереробка й хімічна промисловість. Бразилія входить у десятку світових виробників сталі (30,2 млн т). Особливо виділяється автомобілебудування, щороку в країні виробляють 2,1 млн авто. Бразильський ринок поділений між такими міжнародними автогігантами, як Scania, FIAT, Daimler і Ford, що мають у країні по кілька заводів. Бразилія виробляє також літаки, судна, комп'ютери, мікросхеми, напівпровідники тощо. Важливими експортними продуктами є цукор, м'ясо, тютюн, соки тощо. Уже понад 150 років Бразилія є основним виробником розчинної кави у світі (2,6 млн т). Лісовому господарству

Мал. 167. Карнавал у Ріо-де-Жанейро

Мал. 168. Чарівний вид на Ріо-де-Жанейро

Пріоритетним видом *транспорту* традиційно залишається автомобільний, на частку якого припадає більшість пасажиро- (85 %) і вантажоперевезень (80 %). Система автодоріг доволі розвинута й складна. Головною транспортною магістраллю є побудоване в 1970-ті рр. Трансамазонське шосе. Залізниці майже застаріли і використовуються виключно для перевезення вантажів. Для забезпечення вивозу своєї продукції за кордон у Бразилії суттєво нарощується торговельний флот і розвивається портова інфраструктура. Майже всі великі міста на узбережжі є також важливими торговельними портами. Швидкими темпами розвивається авіаційний транспорт. Лідерами перевезень у Бразилії є компанії Vasp і Transbrasil.

Туризм є відносно молодим напрямком національної економіки. Основний туристичний район – південний схід Бразилії, куди прямують туристи з найрізноманітнішими цілями. Візитівкою країни є славнозвісний карнавал, що проводиться щороку за 40 днів до Пасхи (мал. 167). Щороку Бразилія приймає до 6,5 млн туристів (переважно в сезон карнавалу). Тут міститься Ріо-де-Жанейро, в якому розташовані всесвітньовідомий символ міста – фігура Христа Спасителя (мал. 168), легендарний стадіон «Маракана» (вміщає до 200 тис. глядачів) і чарівний пляж Копакабана.

У структурі **зовнішньої торгівлі** простежується тенденція до збільшення частки готових виробів, напівфабрикатів і нетрадиційних продовольчих товарів. Товарами експорту є залізна руда, автомобілі, літаки, електронні прилади, сталь, боксити, соя, кава, какао, цукор тощо; імпортує Бразилія нафту, машини й устаткування, вугілля, кольорові метали. Головними торговельними партнерами є США, країни ЄС, Латинської Америки й Азії.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Українсько-бразильська співпраця у космічній сфері розпочалася 1999 р., коли було підписано «Рамкову угоду про співпрацю щодо використання космічного простору в мирних цілях», і почала активно розвиватися з 2002 р. зі старту амбіційного проекту запусків носіїв серії «Циклон» із бразильського космодрому Алкантара. Однак із 2016 р. Договір між Бразилією та Україною офіційно втратив чинність.

Україна та Бразилія мають давні тісні зв'язки. Вони активно співпрацюють у сфері мирного використання космічного простору, а також у галузі енергетичного машинобудування. Одним із важливих чинників розвитку двосторонніх відносин є наявність у Бразилії численної української діаспори, яка, за деякими оцінками, налічує понад 400 тис. осіб і сконцентрована переважно на півдні країни.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Яку роль відіграє Бразилія в інтеграційних процесах Південної Америки?
2. Як проявляється глобалізація в економіці Бразилії?
3. Чому за переважання рівнинного рельєфу мережа міст по території країни не рівномірна?
4. Які агломерації Бразилії утворюють мегалополіс Сан-Ріо, що формується в Південній Америці?
5. Які напрямки господарської діяльності характеризують Бразилію як країну нової індустріалізації?
6. Які соціальні проблеми є негативним чинником для розвитку економіки та зростання якості життя населення Бразилії? Як на загострення цих проблем впливають фавели?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 21

Тема: Складання картосхеми й аналіз територіальної організації господарства Бразилії та проектування напрямків внутрішньої інвестиційної політики розвитку її регіонів.

Мета: закріпити знання про структуру економіки Бразилії та чинники розміщення виробництва і фінансів; ознайомитися зі схемою економічного районування країни та розподілити райони на типи (за ресурсабезпеченістю, працересурсним і промисловим потенціалом); розвивати картографічні компетенції визначати змістове наповнення картосхеми просторової організації структури господарства на основі аналізу відповідних карт атласу; обґрунтувати проект внутрішньої інвестиційної політики розвитку районів Бразилії (з метою подолання відсталості одних і прогресу інших).

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Складники успіху української діаспори в Аргентині.
2. Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою і США.

РОЗДІЛ VI. АФРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Африки

Ви дізнаєтеся про:

- особливості ЕГП та сучасний склад, риси державного ладу, економічного розвитку Африки;
- кількісні та якісні зміни на політичній карті Африки, інтеграційні процеси, збройні конфлікти та прояви тероризму в регіоні;
- природні умови і ресурси Африки, райони видобування корисних копалин, особливості ресурсозабезпеченості субрегіонів Африки;
- особливості сучасної секторальної структури та вплив глобалізації на економіку країн Африки;
- нерівномірність розвитку та причини економічної відсталості країн Африки.

Ви навчитеся:

- характеризувати політичну карту Африки;
- аналізувати статистичну інформацію щодо відтворення населення, рівні і темпи урбанізації, специфіку етнічного складу населення країн Африки;
- порівнювати спеціалізацію господарства, напрямки розвитку транспортної інфраструктури, інтенсивність проявів глобальних проблем у субрегіонах Африки;
- оцінювати значення Африки в міжнародному поділі праці.

48. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ АФРИКИ. НАСЕЛЕННЯ АФРИКИ

● **Економіко-географічне положення та склад регіону.** Африка – частина світу, що розташована у 4-х півкулях, включає в себе материк Африка (30,1 млн км²) та острови й архіпелаги (площа 620 тис км²), найкрупнішими з яких є Мадагаскар, острови Зеленого Мису, Коморські, Сейшель-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які давні цивілізації сформувалися в Африці?
2. Які держави-метрополії поділяли Африку на колоніальні володіння? Яка держава володіла найбільшою площею колоній (керувала найбільшою частиною працересурсного потенціалу)?
3. Який вплив на Африку мала тривала колонізація?

важливого гідротехнічного об'єкта – Суецького каналу, великої кількості морських портів та аеропортів;

3) зважаючи на колоніальне минуле регіону, у більшості країн значна частка державних кордонів проходить лініями градусної сітки або природними об'єктами. Іноді на конфігурацію країн впливали відкриття мінеральних ресурсів (наприклад, «мідного поясу Африки», що зумовив видовженість частини південного кордону Демократичної Республіки Конго);

4) історичне минуле вплинуло на характер відносин з колишніми державами-метрополіями (інтеграційні зв'язки – Співдружність націй, Міжнародна організація Франкофонії (табл. 2) та територіальні спори (наприклад, міста Сеута й Мелілья та низка островів – Іспанська Північна Африка, а Марокко вважає її північним середземноморським узбережжям тощо).

Згідно з геосхемами ООН Африка поділяється на п'ять субрегіонів (мал. 169). Найбільшими за кількістю держав, що утворюють регіони, та чисельністю населення є Східна Африка (18 держав, близько 410 млн осіб) і Західна Африка (16 держав, близько 365 млн осіб); за економічним потенціалом – Північна й Південна Африка, між всіма ними розташована Центральна Африка.

Мал. 169. Субрегіони Африки

ські, Маврикій та ін. Регіон займає 5,9 % площі земної поверхні і 20,3 % площі суходолу.

В ЕГП Африки простежуються такі особливості:

1) 38 африканських країн (з 54, що знаходяться в регіоні) мають вихід до океанів, що омивають Африку (Атлантичного або Індійського), а ПАР – до обох океанів одночасно; у регіоні лише одна країна-півострів – Сомалі;

2) на транспортно-географічне положення впливає безпосередня близькість до Європи й Азії, наявність

3) зважаючи на колоніальне минуле регіону, у більшості країн значна частка державних кордонів проходить лініями градусної сітки або природними об'єктами. Іноді на конфігурацію країн впливали відкриття мінеральних ресурсів (наприклад, «мідного поясу Африки», що зумовив видовженість частини південного кордону Демократичної Республіки Конго);

4) історичне минуле вплинуло на характер відносин з колишніми державами-метрополіями (інтеграційні зв'язки – Співдружність націй, Міжнародна організація Франкофонії (табл. 2) та територіальні спори (наприклад, міста Сеута й Мелілья та низка островів – Іспанська Північна Африка, а Марокко вважає її північним середземноморським узбережжям тощо).

Згідно з геосхемами ООН Африка поділяється на п'ять субрегіонів (мал. 169). Найбільшими за кількістю держав, що утворюють регіони, та чисельністю населення є Східна Африка (18 держав, близько 410 млн осіб) і Західна Африка (16 держав, близько 365 млн осіб); за економічним потенціалом – Північна й Південна Африка, між всіма ними розташована Центральна Африка.

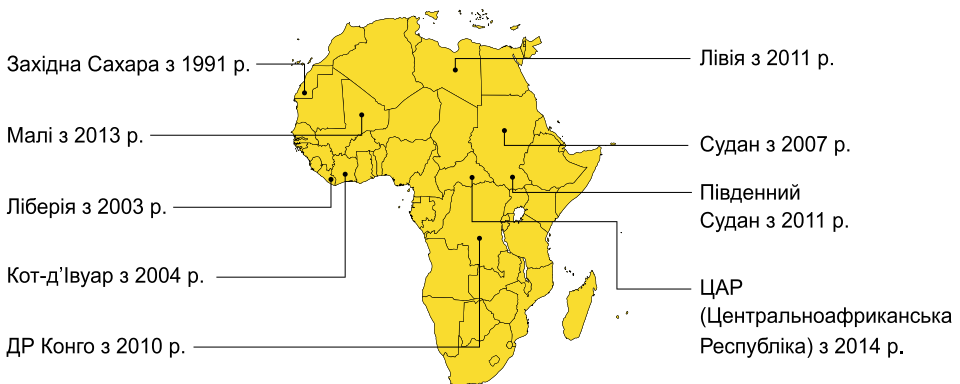
● **Політична карта Африки** набула сучасних рис з другої половини ХХ ст., коли почали здобувати незалежність і розбудовувати свою державність колишні колонії Франції, Великої Британії, Бельгії, Португалії, Іспанії та Італії. Якщо на початку 1950-х рр. в Африці було лише 4 незалежні території, після прийняття «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» 1960 р. їхня кількість почала стрімко зростати. Останніми набули незалежності Еритрея (1993 р.) та Південний Судан (2011 р.). Сучасний склад країн Африки представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Особливості складу регіону Африки

Ознаки	Розподіл країн за групами
Кількісні характеристики складу	
Розміри території (площа)	12 – великі (Алжир, ДР Конго, Судан тощо), 11 – значні (Танзанія, Нігер, Намібія тощо), 16 – середні, 10 – малі, 4 – невеликі (Кабо-Верде, Коморські Острови, Маврикій, Сан-Томе і Принсіпі), 1 – карлик (Сейшельські Острови)
Чисельність населення (на 2017 р.)	2 – гіганти (Нігерія, Ефіопія), 7 – великі (Єгипет, ДР Конго, ПАР, Танзанія, Кенія, Уганда, Алжир), 9 – середні, 29 – малі, 7 – карлики
Якісні характеристики складу	
ФДП	3 – монархії (Лесото, Марокко, Есватіні), 51 – республіка
ФДУ	5 – федерацій, 49 – унітарні
Рівень економічного розвитку	1 – економічно розвинута (ПАР – країна «переселенсько-капіталізму»), 53 – країни, що розвиваються
ІПР (на 2017 р.)	5 – високий (Сейшельські Острови, Маврикій, Алжир, Туніс, Лівія), 13 – середній, 35 – низький

Африка є політично нестабільним регіоном, унаслідок чого на території ряду країн перебувають Місії ООН з метою запобігання або ліквідації загрози миру і безпеки шляхом спільних примусових дій (військова демонстрація, блокада тощо), якщо заходи економічного і політичного характеру виявляться або виявилися недостатніми (мал. 170). Починаючи з 1992 р. Збройні сили України беруть участь у миротворчих операціях під егідою ООН, НАТО й ін. організацій (в Анголі – 1996–1999 рр., Сьєрра-Леоне – 2001–2005 рр., Ефіопії та Еритреї – 2004–2008 рр.; нині діючі контингенти в Лівії з 2003 р., Кот-д’Івуарі з 2011 р. і Демократичній Республіці Конго з 2012 р.).

● **Міжнародні організації в Африці.** Міждержавні організації в Африці були створені переважно в другій половині ХХ ст. задля захисту миру в регіоні, сприяння економічному розвитку та підвищення конкурентоспроможності на світовій арені (табл. 2).

Мал. 170. Миротворчі місії ООН в Африці

Таблиця 2. Найбільші міжнародні організації та союзи Африки

Назва	Рік утворення	Країни-члени	Штаб-квартира	Мета
Співдружність націй	1926–1949	53 держави (18 держав Африки – ПАР, Гана, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда, Кенія, Замбія, Камерун тощо)	Лондон (Велика Британія)	Демократія, права людини, справедливе правління, верховенство закону, свобода особи, рівноправність, вільна торгівля, врахування багатосторонніх інтересів і мир у всьому світі
Ліга арабських держав	1945	22 держави (11 держав Північної та Східної Африки)	Каїр (Єгипет)	Залучення тісніших відносин між державами-членами і координація взаємодії між ними, задля захисту своєї незалежності і суверенітету, і вирішення загальних питань й інтересів арабських країн
Організація африканської єдності	1963			Подолання колоніалізму на континенті та сприяння внутрішньому і міжнародному співробітництву
перейменована в Африканський Союз	2002	54 держави	Аддис-Абеба (Ефіопія)	Забезпечення в країнах Африки демократії, прав людини і стабільної економіки та забезпечення припинення всіх міжафриканських конфліктів і створення ефективного спільного ринку
Міжнародна організація Франкофонії (МОФ)	1970	75 держав (30 держав Африки)	Париж (Франція)	Сприяння розвитку різнопланового співробітництва між повністю або частково франкомовними державами світу
Союз арабського Магриба	1989	5 держав (Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс)	Рабат (Марокко)	Забезпечення кооперації та інтеграції між арабськими країнами Північної Африки

● **Населення.** Держави Африки значно відрізняються за чисельністю населення, характером його розміщення, професійним, соціальним, демографічним, расовим, етнічним і релігійним складом. У середині XVII ст. в Африці мешкала 1/5 частина людства, 1930 р. – населення континенту становило 164 млн осіб, 2016 р. – уже близько 1,22 млрд (мал. 171). Уся північна частина континенту населена представниками європеїдної раси (25 % населення), на південь від Сахари живуть народи негроїдної раси (53 %). Природний приріст населення в Африці найвищий у світі.

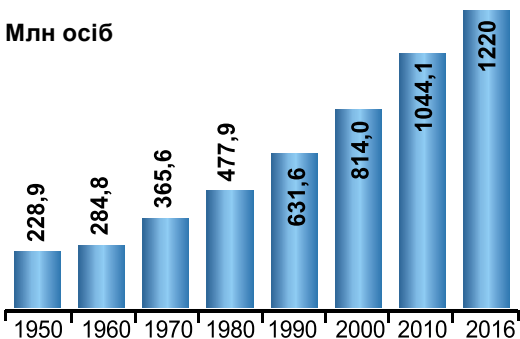
ПОМІРКУЙТЕ

1. До якого типу відтворення населення належать країни Африки? У чому полягають причини швидкого зростання чисельності населення регіону? 2. Чому у статевій структурі населення країн Африки переважають чоловіки? 3. Як впливають на вікову структуру найнижчі у світі показники тривалості життя?

Етнічний склад населення Африки є дуже строкатим: її населяють кілька сотень великих і малих етносів, понад 100 з них налічують більше 1 млн осіб кожний, що становить майже 90 % африканців. Найкрупніші народи – єгипетські араби, хауса, йоруба, алжирські і марокканські араби, фульбе, амхара тощо. Африканці сповідують різні *релігії* (мал. 172), хоча й досі третина африканців дотримується місцевих традиційних вірувань, які склалися до поширення ісламу і християнства. Ці вірування дуже своєрідні і різноманітні (анімізм, фетишизм, тотемізм, культ предків, політеїзм, магія тощо).

Порівняно з іншими континентами Африка має відносно низьку *густоту населення* – 30 осіб/км². Розподілено воно по континенту дуже нерівномірно. Найвища густина населення характерна для давніх землеробських районів (долина Нілу в Єгипті, Південна Нігерія, середземноморські ділянки), гірсько-промислових районів у ПАР, «мідного поясу» на кордоні ДРК і Замбії та ін. У деяких районах Єгипту густина населення значно перевищує 1000 осіб/км².

Для Африки характерні високі темпи зростання *міського населення*, проте більшість африканців все ще мешкає в сільській місцевості, що обумовлене аграрним характером економіки. Швидко ростуть адміністративні центри і, першою чергою, столичні міста. Щорічний приріст міських меш-

Мал. 171. Динаміка чисельності населення в Африці

Мал. 172. Релігійний склад населення Африки

канців становить 5 %. Існують великі розбіжності у рівнях урбанізації окремих держав: найбільша частка – у ПАР, Алжирі, Тунісі, Лівії, на Маврикії, найменша – у країнах Тропічної Африки.

Зростання міського населення набагато випереджає темпи розвитку промисловості і попиту на робочу силу, тому в містах панує безробіття, злочинність, загострення житлової проблеми. Чимало й соціально-медичних проблем. Африка загалом і особливо регіони південніше Сахари – основний осередок СНІДу, саме на них припадає понад 60 % усіх ВІЛ-інфікованих у світі.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які риси властиві економіко-географічному положенню країн Африки?
2. У чому особливості сучасного складу політичної карти Африки?
3. У чому відмінність інтеграційних процесів у Африці? Назвіть провідні міжнародні організації.
4. Охарактеризуйте особливості складу і розселення населення Африки. У чому полягають відмінності урбанізаційних процесів в Африканському регіоні?

ДОСЛІДЖЕННЯ

Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.

48. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ГОСПОДАРСТВО АФРИКИ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що стало підґрунтям поділу Африки за рельєфом на Високу та Низьку? Чому найвища точка Африки знаходиться не в зоні альпійської складчастості?
2. Чому Африка є найтеплішим, але не найсухішим материком світу?
3. Як колоніальне минуле вплинуло на природно-ресурсний потенціал Африки? Які наслідки «екологічного грабунку» Африки розвиненими країнами?

- **Природно-ресурсний потенціал Африки.** У *рельєфі* домінують рівнини (середня висота материка – 750 м). Гірські масиви піднімаються на півночі (Атлаські гори), сході (Ефіопське нагір'я) та півдні (Драконові й Капські гори). Найвищі вершини – давні та молоді вулкани, серед яких: Кіліманджаро (5895 м), Кенія (5199 м), Камерун (4070 м) та ін.

В Африці виявлені родовища майже всіх відомих видів **мінеральних ресурсів**. На її частку припадає переважна кількість запасів золота (в ПАР 50 % світових запасів) та алмазів світу (Південна Африка); $\frac{2}{3}$ фосфоритів (Марокко, Туніс), $\frac{2}{5}$ марганцю (ПАР і Габон), близько $\frac{1}{3}$ кобальту, урану, міді («мідний пояс» Центральної Африки), бокситів. Після Другої світової війни виявлені величезні запаси нафти (близько 8 млрд т) і газу (6 трлн м³). Понад 80 % запасів кам'яного вугілля Африки зосереджено в ПАР. Надра континенту багаті на поклади залізних, хромових (ПАР і Зімбабве), свинцево-цинкових (ПАР, ДР Конго, Марокко), олов'яних, вольфрамових та інших руд. Є також величезні запаси апатитів і калійних солей (Ефіопія).

Водні ресурси Африки дуже значні. Особливо багатий континент на поверхневі води. Річкова мережа найгустіша в екваторіальному поясі, у пустелях і на піщаних рівнинах Калахарі річки майже відсутні. Най-

більшими річками є Конго (за об'ємом річного стоку поступається лише Амазонці), Ніл (друга за довжиною у світі – 6671 км), Нігер, Замбезі (мал. 173) й Оранжева. Великі озера розташовані переважно у Східній Африці й на півдні від екватора, який перетинає найкрупніше озеро материка – Вікторія (68 тис. км²).

Різноманітні за складом *ліси* вкривають менше 10 % площі континенту. У вічнозелених лісах Центральної Африки ростуть до 40 порід дерев, що мають цінну деревину (чорне, червоне й ін.); з плодів олійної пальми одержують високоякісну харчову олію, з кавових бобів – кофеїн. Африка – батьківщина кавового дерева, що росте у лісах Ефіопії, Центральної Африки, Мадагаскару.

● **Господарський розвиток Африки.** Африканські країни перебувають на різних стадіях соціально-економічного розвитку і на різних етапах формування їхніх етнічних спільнот. До найважливіших сучасних особливостей їхнього економічного розвитку належать: багатогалуздість, технологічна відсталість господарства, різке розмежування напрямків високотоварного сільського господарства, що виробляють експортну продукцію, і натурального й напівнатурального, що обслуговують місцевий попит, переважання у промисловому виробництві гірничодобувної сфери та повний експорт її продукції, домінування у вивозі натуральної та аграрної сировини, переважання у зовнішній торгівлі більшості країн одного або кількох продуктів, залежність господарства від зовнішнього ринку.

В Африці чітко виділяють дві полюсних групи країн, з одного боку – група найменш розвинених, найбідніших держав (Ліберія, Сьєрра-Леоне, Чад, Конго, Сомалі), інший полюс утворюють ПАР (індустріально-аграрний гігант Африки), Єгипет, Марокко, Нігерія, Алжир, Кенія, Туніс та ін., які мають більш-менш розвинутий промисловий сектор, що базується на гірничодобувній промисловості та переробці сільськогосподарської сировини, і виробляють 60 % сукупного африканського ВВП.

Для Африки характерні всі риси слабкої розвиненості, пов'язані, перш за все, з дуже тривалим періодом колоніальної залежності країн материка. Про масштаби відсталості Африки свідчать ряд показників соціального розвитку її країн. Африка посідає перше місце у світі за рівнем неписьменності, тут найвища дитяча смертність, що у 10–14 разів перевершує показники розвинутих країн, найнижча у світі тривалість життя, близько 80 % населення континенту не має можливості отримувати медичну допомогу, а понад 70 % мешканців проживають за межею бідності. За даними

Мал. 173. Водоспад Вікторія на р. Замбезі

Мал. 174. Голодуючі в Сомалі

ООН, майже 60 % населення Тропічної Африки систематично недоїдають, серед них 40 % дітей у віці до 5-ти років (мал. 174). Особливо скрутне становище в Ефіопії, Анголі, Чаді, Мозамбіку, Сьєрра-Леоне, Сомалі й ін.

ПОМІРКУЙТЕ

Використовуючи відповідні карти Африки, знайдіть місцезнаходження: а) басейнів нафти і газу й охарактеризуйте їхній вплив на рівень розвитку нафтовидобувних країн; б) покладів кам'яного вугілля та поясніть, чому 80 % цього ресурсу знаходиться в Південній Африці, а саме в ПАР; в) «мідного поясу», залізних і алюмінієвих руд, золота, алмазів. Поясніть, чому за наявності такого різноманіття та обсягу мінеральних ресурсів Африка є периферією і найменш розвинутою частиною світової економіки.

Про виробничу структуру господарювання африканських країн свідчить структура ВВП: на частку сільського господарства припадає 22 %, промисловості – 25 %, сфери послуг – 53 % (2016 р.). При цьому частка промислового виробництва в країнах Африки за останні роки зростає завдяки посиленню первинної обробки мінеральної сировини у самих африканських країнах, розвитку перенесених сюди з розвинених країн «брудних виробництв» (металургійної, хімічної, зокрема й нафтохімічної промисловості) тощо.

Первинний сектор економіки Африки базується на традиційних галузях – гірничодобувній, сільському та лісовому господарствах. Головні галузі **видобувної промисловості** розвинуті в місцях залягання мінеральної сировини, видобувають вугілля (ПАР), нафту і природний газ (Алжир, Лівія, Нігерія, Ангола), золото (ПАР, ДРК, Зімбабве), алмази (ДРК, ПАР, Ботсвана, мал. 175), марганцеві і хромові руди (ПАР), залізні руди (Ангола, Мавританія), мідь (ДРК, Замбія і ПАР), фосфорити (Марокко), боксити (Гвінея, Гана, Камерун), уран (Нігер) тощо.

Сільське господарство Африки характеризується низьким забезпеченням ріллі, переважанням рослинництва над тваринництвом, низьким рівнем механізації та хімізації. *Рослинництво* багатьох країн набуло рис монокультурності (в Ефіопії – кава, Сенегалі – арахіс, Кот-д'Івуарі, Гвінеї – какао-боби, Маврикії – цукрова тростина тощо). Серед споживчих культур найбільше вирощується пшениці (Єгипет, Алжир, Марокко), кукурудзи (ПАР, Єгипет), ячменю (Марокко, Алжир, Ефіопія), рису (Єгипет, Мадагаскар). Серед олійних домінує вирощування арахісу й олійної пальми (Західна Африка) та маслин (африканське Середземномор'я). Технічні культури вирощують переважно на експорт, зокрема какао (Гана, Нігерія), каву (Ефіопія, Ангола), чай (Кенія, Мозамбік). У Середземномор'ї та ПАР культивують виноградники та цитрусові (апельсини, мандарини, лимони, грейпфрути). На Африку припадає половина світового виробництва фініків (Єгипет, Чад, Малі, Судан тощо). Бич африканського землеробства – стихійні лиха (посухи, повені), хвороби рослин, шкідники тощо.

Мал. 175. Річковий намів алмазів у ПАР

Тваринництво в Африці дуже малопродуктивне й екстенсивне. В одних

районах воно відгінне (пастухи переганяють череду з одного пасовища на інше), в інших – напівкочове (череда пересувається у пошуках води і нових пасовищ). У деяких країнах (Єгипет, Марокко, Судан) переважає вічарство, у пустельних районах розводять верблюдів, а в мусульманських країнах майже відсутнє свинарство.

Лісове господарство – традиційна сфера екваторіальних країн Африки. Ліси вкривають майже 650 млн га території (17 % світових лісів). Особливо цінними є червоне та ебенове дерева, деревину яких експортують. Основні експортери – ДРК, Кот-д’Івуар, Камерун, Конго, Габон тощо.

Обробна промисловість є основою **вторинного сектору** Африки. *Електроенергетика* в Африці розвинута слабо. Головні паливні ресурси – вугілля, нафта і рослинне паливо. У більшості країн саме ГЕС є основним виробником електроенергії. Найбільші із діючих ГЕС – Асуанська на Нілі (Єгипет), Кахора-Басса на р. Замбезі (Мозамбік), Лаука на р. Кванза (Ангола), а також Каріба на р. Замбезі (Замбія і Зімбабве) та Каїнджі на р. Нігер (Нігерія). Нині Китай будує найбільшу ГЕС «Мамбіла» в Африці у Нігерії. Єдина в Африці АЕС Коберг працює з 1976 р. у ПАР (5 % електроенергії).

Місцева чорна металургія представлена невеликими, переважно передільними підприємствами, що збудовані іноземними компаніями в Алжирі, Єгипті, Нігерії, ПАР. *Кольорова металургія* базується на багатющій місцевій сировинній базі. На виробництві міді спеціалізуються Замбія, ПАР, на алюмінії – ПАР, Камерун і Гана. *Машинобудування* найрозвиненіше лише в ПАР та Єгипті (виробництво транспортного і гірничого обладнання, військової техніки), в інших країнах воно представлене лише невеличкими передільними підприємствами в столичних містах. Поступово набувають значення нафтопереробка і *хімічна промисловість* (переважно нафтохімія), де відзначаються Нігерія, ПАР і країни Північної Африки. Виробництвом мінеральних добрив займаються в Зімбабве, Замбії, Нігерії, Марокко, ПАР, Сенегалі тощо. Молода *хіміко-фармацевтична промисловість* зароджується в країнах Північної Африки.

Традиційними і подекуди основними напрямками виробництва в африканських країнах залишаються текстильна і харчова. У *текстильній промисловості* провідна роль належить бавовняній на власній сировині, а також виробництву синтетичних волокон. *Харчова промисловість* (виробництво рослинної олії, цукру, какао-бобів, муки, консервів) відіграє важливу роль у майже всіх африканських країнах.

У сучасній Африці й досі зберігає своє значення традиційне *ремісничє і кустарне виробництва*, особливо в малорозвинутих регіонах і країнах.

Африка характеризується слабким інвестуванням у **третинний сектор** через нестабільну політичну й економічну ситуацію, низький попит на продукцію сфери послуг обумовлений також низьким рівнем життя населення. Лише в острівних державах (Кабо-Верде, Маврикій, Сейшельські Острови) завдяки випереджальному розвитку *туристичних послуг* цей сектор дає вже більше 70 % ВВП. Туризм стає перспективною сферою економіки в країнах Африки завдяки багатим і різноманітним природним умовам, узбережжям із відмінними пляжами, добрим сервісом у готелях, безліччю історичних і культурних визначних пам’яток. У 2016 р. до Африки приїхали вже близько 62 млн іноземних туристів, переважно до Марокко (10,1 млн осіб), ПАР (10 млн), Тунісу (5,3 млн), Єгипту (5,1 млн осіб) тощо.

Транспортна система Африки й досі є слабкорозвинутою сферою африканської економіки. У структурі внутрішнього вантажообігу лідирують

залізниці, у пасажирообігу домінує автомобільний транспорт. Для них характерна технічна відсталість (різноколіїність і паровозна тяга на залізницях, переважання ґрунтових автодоріг, відсутність сервісу, мал. 176). Залізничний транспорт розвинутий слабо, у десятці африканських країн він навіть зовсім відсутній. Тут на майже 1 млн осіб населення припадає 80 км залізниць (в Європі – 500 км). Найрозвинутіша залізнична мережа – у Північній Африці. Протяжність автодоріг в Африці поступово зростає, однак і нині близько 30 % усіх автошосе з твердим покриттям припадає на ПАР. В останні роки збудовано якісні трансафриканські автомагістралі (мал. 177):

- *Магрибська* (уздовж середземноморського узбережжя від Марокко до Єгипту, 9777 км);
- *Транссахарська* (через Сахару з Алжира до Лагоса (Нігерія), 4500 км);
- *Транссахельська* (від Дакара (Сенегал) до Нджамені (Чад), 4600 км);
- *Трансафриканська, або Захід–Схід* (від Лагоса до Момбаси (Кенія), 6300 км);
- *Трансафриканська, або Північ–Південь* (від Каїра (Єгипет) до Габороне (Ботсвана), 9200 км).

Мал. 176. Пасажирське таксі в ЦАР

Значущим є морський транспорт, особливо у зовнішніх вантажоперевезеннях. Найбільшим торговельним флотом володіє Ліберія, під прапором якої ходять 3,2 тис. суден. Найбільшими портами є Річардс-Бей, Кейптаун, Дурбан (ПАР), Александрія (Єгипет), Лагос (Нігерія), Касабланка (Марокко) тощо. Збільшується значення авіаційного транспорту, найбільші аеропорти розташовані в Йоганнесбурзі, Каїрі, Лагосі, Рабаті, Дакарі і Найробі. У повітряних перевезеннях швидко росте частка національних компаній (EgyptAir, Airlink, Arık Air тощо).

• **Участь субрегіонів Африки у МПП.** В Африці традиційно виділяють 5 субрегіонів, які різняться своїм господарським розвитком.

Економічно *Північна Африка* – один із найрозвинутіших субрегіонів континенту. У МПП країни регіону представлені рядом видобувних галузей (нафтова та газова, гірничо-хімічна – видобуток та обробка фосфоритів). Значного розвитку набуло субтропічне землеробство у прибережній смузі (цитрусові, оливки, виноград). Обробна промисловість представлена традиційними ланками: перероб-

Мал. 177. Автомобільні магістралі в Африці

ною, текстильною, взуттєвою, харчовою, виробництвом мінеральних добрив, складальними і ремонтними підприємствами машинобудування. В останні роки значного розвитку набуває міжнародний туризм (у Тунісі, Єгипті, Марокко).

Основу економіки *Західної Африки* становить сільське господарство (вирощування какао-бобів, кави, олійної та кокосової пальми, арахісу, бананів, каучуконосів). У МПП країни регіону представлені рядом видобувних сфер: нафтовою, гірничорудною (видобуток і збагачення заліза, бокситів). Велике значення має заготівля й експорт тропічної деревини.

Традиційною в країнах *Центральної Африки* є зайнятість населення землеробством і скотарством, що залишаються головним джерелом існування для 80 % місцевого населення. У МПП країни регіону представлені виробництвами добувної промисловості (нафтова, мідна, марганцева, видобуток рідкоземельних металів, алмазів). Із аграрних виробництв експортний напрямок мають вирощування олійної пальми, бавовнику, какао, бананів, сизалю, кави, каучуконосів.

У МПП країни *Східної Африки* представлені рядом виробництв добувної промисловості (видобутком міді, кобальту, рідкоземельних металів). У сільському господарстві розвинене плантаційне землеробство (вирощування кави, чаю, сизалю, бавовни) та напівкочове скотарство. Поширені кустарно-ремісничі промисли (ткацтво, вичинка шкур, різьблення по кістці, фарбування тканин, ковальське й гончарне ремесла тощо). В останні десятиріччя східноафриканські країни стали активно розвивати такий вид туризму, як «сафарі».

На світовому ринку *Південна Африка* відома як експортер мінеральної сировини. У МПП регіон представлений напрямками видобувної промисловості (видобутком вугілля, руд чорних і кольорових металів, алмазів, урану). У сільському господарстві експортне значення мають окремі ланки землеробства (вирощування цукрової тростини, субтропічних культур – цитрусових, винограду, фруктів; в острівних країнах – вирощування прянощів та ефіроолійних культур). Зростає роль субрегіону в розвитку міжнародного туризму.

● **Зв'язки України з країнами Африки.** Між Україною та країнами Африки нині активізується політичний діалог, співробітництво в міжнародних організаціях, а також пошук нових економічних партнерів і ринків збуту для товарів українського виробництва. Це традиційні партнери України у сфері військово-технічного співробітництва. 22 червня 2016 року Україна офіційно набула статусу держави-спостерігача в Африканському Союзі, який об'єднує всі держави Африканського континенту.

Важливим чинником співпраці України з Африкою є зовнішня торгівля. Зокрема, у 2015 р. загальний обсяг торгівлі України з країнами Африки становив 4,4 млрд дол., з яких експорт українських товарів склав 3,8 млрд дол.

Україна бере активну участь в операціях ООН з підтримання миру в п'яти країнах Африки – у Ліберії, Кот-д'Івуарі, ДРК, Судані та Південному Судані. Професіоналізм українських військових льотчиків з врегулювання політичної кризи в Республіці Кот-д'Івуар наприкінці 2010 р. отримав високу оцінку світової громадськості. У закладах вищої освіти України навчаються тисячі студентів з Африканського континенту.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Перелічіть особливості економіки країн Африки. Як проявляється вплив глобалізації на економіку регіону?
2. Поясніть вплив історичних і соціальних чинників на спеціалізацію первинного сектору економіки Африки.

3. Який чинник визначає розміщення осередків промислового виробництва в Африканському регіоні?
4. Розкрийте особливості становлення і закономірності розміщення сфер третинного сектору економіки країн Африки.
5. Порівняйте участь субрегіонів Африки в міжнародному поділі праці.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 22

Тема: Позначення на контурній карті Африки районів видобування нафти, залізних, мідних, алюмінієвих руд, центрів їхньої переробки (збагачення), основних транспортних магістралей і портів експортування.

Мета: закріпити знання про мінерально-ресурсний потенціал та особливості транспортно-географічного положення Африки; спираючись на картографічний досвід, позначити на контурній карті райони видобування нафти, залізних, мідних, алюмінієвих руд; визначити вплив сировинного чинника на розміщення центрів переробки (збагачення) цих корисних копалин; обґрунтувати вплив колоніального минулого на розміщення основних транспортних магістралей і портів експортування ресурсів.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 23

Тема: Створення та аналіз картосхеми чинників (райони лісозаготівлі, пасовищного тваринництва, землеробства) та проявів спустелення в Африці.

Мета: закріпити знання про земельні та біологічні ресурси Африки й закономірності впливу географічного положення на розподіл цих видів ресурсів за субрегіонами Африки; спираючись на картографічні компетенції (знання картографічних способів зображення), створити картосхему районів лісозаготівлі, пасовищного тваринництва, землеробства; проаналізувати вплив зведення лісів, перевипасу худоби та підсічно-вогневого землеробства на швидкість і напрямки процесів спустелення в Африці.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 24

Тема: Створення картосхеми поширення збройних конфліктів в Африці та встановлення за тематичними картами атласу природних ресурсів, як джерел фінансування протистоянь.

Мета: узагальнити знання про політико-географічне положення та природно-ресурсний потенціал країн і субрегіонів Африки; розвивати картографічні компетенції з аналізу тематичних карт атласу та зі створення картосхем; познайомитися із сучасним поширенням збройних конфліктів; порівняти географію локальних конфліктів з поширенням стратегічних природних ресурсів (нафти і газу, золота, алмазів, міді, алюмінію тощо); обґрунтувати вплив природно-ресурсного потенціалу як фінансового підґрунтя на поширення військових конфліктів в Африці.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Вплив колоніального минулого на сучасну міжнародну спеціалізацію та просторову структуру господарства країн Тропічної Африки.
2. Екологічна трагедія Сашелю: причини і шлях призупинення.
3. Ангола: успішний розвиток після війни.
4. Економічні інтереси України в Африці.

Тема 2. Країни Африки

Ви дізнаєтеся про:

- складники первинного, вторинного та третинного секторів економіки країн Африки на прикладі Єгипту, Нігерії і ПАР;
- основні чинники, що визначають участь Єгипту, Нігерії і ПАР у міжнародному поділі праці;
- найбільші міста, світові міста, промислові центри, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри країн;
- зовнішні економічні зв'язки та міжнародні зв'язки Єгипту, Нігерії і ПАР з Україною.

Ви навчитеся:

- знаходити й систематизувати необхідну інформацію для характеристики країн Африки на прикладі Єгипту, Нігерії і ПАР;
- складати комплексну економіко-географічну характеристику країн Африки;
- оцінювати роль провідних країн у соціально-економічному розвитку субрегіонів Африки;
- виявляти і порівнювати позитивні й негативні економічні й екологічні наслідки глобалізації в Єгипті, Нігерії, ПАР.

§ 49. ЄГИПЕТ. НІГЕРІЯ

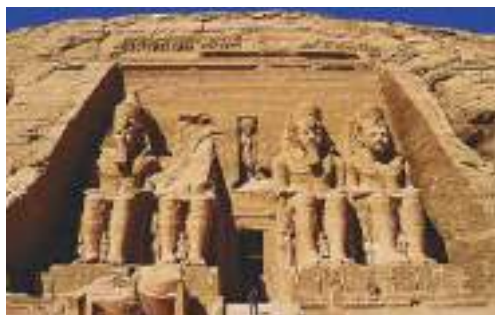
● **Єгипет.** Країна займає північно-східну частину Африки й Синайський півострів (близько 6 % території), що розташований у Західній Азії. Конфігурація країни нагадує квадрат, кожний із боків якого має протяжність близько 1 тис. км. На півночі береги омиваються водами Середземного, а на сході – Червоного морів. Обидва моря сполучені штучним Суецьким каналом – однією із найважливіших ланок у системі світових морських комунікацій.

Це одна із найдавніших держав світу, з якою пов'язаний розвиток людської цивілізації. У XVI–XV ст. до н.е. Давній Єгипет переживав небувалый розквіт (мал. 178), володіючи величезними територіями від сучасної Туреччини до Ефіопії, але постійні війни із сусідами призвели до занепаду держави, а згодом навіть і до загибелі. Новітня історія розпочалася 1922 р. зі скасуванням британського протекторату й отриманням повної незалежності 1951 р. Упродовж останніх

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли існувала давньоєгипетська цивілізація? Яку спадщину по собі вона залишила людству?
2. Чим пояснюється нерівномірність розселення населення в країні? Які ареали розселення можна виділити в Єгипті?
3. Чому, маючи значні переваги в ЕГП, Єгипет поступається країнам свого регіону в темпах розвитку?

Мал. 178. Храм Абу-Сімбел на честь Рамзеса II

Мал. 179. Ріка Ніл

Нілу і при впадінні до Середземного моря утворює велику багаторукавну дельту (площею близько 24 тис. км²). Завдовжки річка – 6671 км, а завширшки в долинах варіює від 1–3 км на півдні до 20–25 км на півночі. Щорічні розливи Нілу, що супроводжуються відкладенням на заплаві великої кількості родючого мулу, сприяли ранньому розвитку землеробства.

Більша частина країни позбавлена природної *рослинності*, яка в долині Нілу та в оазах нині витиснута культурною (бавовною, плантаціями фінікової пальми тощо). *Лісистість* країни – усього 0,1 %.

Населення Єгипту – друге за чисельністю серед африканських країн (97 млн осіб) і продовжує зростати через високий природний приріст (2,5 %). Останнім часом спостерігається масова еміграція, а кількість єгиптян на заробітках за кордоном перевищує 3 млн осіб (переважно в арабських країнах). Єгипет заселяють араби, з національних меншин (2 %) є бербери (мешкають неподалік кордону з Лівією, мал. 180) і нубійці. Панаївна *релігія* – сунітський іслам, який сповідує 94 % населення, є також християни-копти (нащадки перших єгипетських християн).

Територією країни *населення розміщене* вкрай нерівномірно: здебільшого сконцентроване в північних районах, у дельті та долині Нілу, вздовж Суецького каналу, де густота населення перевищує 1400 осіб/км², а в пустелях населення є тільки в оазах (мал. 181). Зростає чисельність *міського населення*. Нині в Єгипті налічують 4 міста-мільйонера – Каїр (9,5 млн

Мал. 180. Кочівник-бербер

Мал. 181. Густота населення Єгипту (осіб/км²)

осіб), Александрія (5,1 млн), Ель-Гіза (3,6 млн) і Шубра-ель-Хейма (1 млн), але, як і раніше, значна частка населення (57 %) мешкає в селищах.

Єгипет – аграрно-індустріальна країна, в якій із початком 1990-х рр. розпочався перехід до ринкової моделі соціально-економічного розвитку. Останнім часом у країні впроваджувалися заходи щодо лібералізації економіки, здійснювалися ринкові реформи, підвищилася ефективність виробництва. Уряд реалізовує ряд крупномасштабних, достатньо амбіційних проектів – освоєння Синаю, розвиток газового й енергетичного господарства, створення зон вільної торгівлі, будівництво металургійного комбінату поблизу Асуана тощо. Проте однією з найсерйозніших економічних проблем, як і раніше, залишається безробіття (12 %), а майже 20 % єгиптян перебувають за межею бідності.

Значення *промисловості* в економіці країни непинно зростає. Видобувають такі корисні копалини, як нафта (34 млн т) й природний газ (42 млрд м³), що розробляють у зоні Суецького каналу, на Синайському півострові та в Лівійській пустелі. Також інтенсивно видобувають залізну руду, фосфати, мінеральні солі, марганець. За допомогою колишнього СРСР у 1960-ті рр. був збудований Асуанський гідроенергетичний комплекс (мал. 182), також збудована й перша в Єгипті і найбільша в Африці вітроелектростанція біля Хургади на Червоному морі.

Головні ланки обробної промисловості – текстильна, харчова, швейна, металообробна, машинобудівна. Виробляють телевізори, холодильники, працюють підприємства зі складання автомобілів, різних електротехнічних приладів. Велика судноверф побудована в Александрії. Текстильна промисловість переробляє бавовну й виробляє пряжу, тканини, бавовняні вироби, килими. Серед напрямків харчової промисловості розвинені рисоочищення, виробництво цукру й олії. У передмістях Каїра розташовані сотні невеликих ремісничих майстерень, на яких виробляють меблі, дрібні вироби з металу й різні предмети повсякденного попиту.

Сільськогосподарське виробництво існувало в Єгипті впродовж понад 8 тис. років. Майже всі придатні для землеробства землі знаходяться в районі дельти Нілу. Головні продовольчі культури – кукурудза й пшениця, вирощують також рис, бобові, цукрову тростину, цитрусові, виноград, яблука, фініки тощо. Тваринництво через обмеженість природних пасовищ і кормів не одержало значного розвитку. Осіле населення вирощує велику рогату худобу, овець і кіз, а кочівники – верблюдів.

У *третинному секторі* зосереджена нині значна частина працівників (47 %), і створюється переважна частка ВВП (55 %). При цьому вагоме значення мають торгівля, туристичний бізнес і транспорт.

Єгипет – один із найпопулярніших *туристських центрів* світу, який приваблює відвідувачів своїми історико-культурними пам'ятками та де-

Мал. 182.
Асуанська
гребля

Мал. 183. Основні рекреаційні об'єкти Єгипту

якими природними об'єктами. У 2016 р. Єгипет відвідали близько 5,2 млн туристів, хоча ще нещодавно ця кількість була значно вищою (14 млн у 2010 р.). Більшість знаних пам'яток зосереджена в дельті й долині Нілу, серед яких відомі храми, давні піраміди, некрополі із похованнями. На Червоному й Середземному морях розкинулися численні курорти для любителів дайвінгу, серфінгу та відпочинку. Інтенсивно розвиваються курортні комплекси на морському узбережжі в містах Шарм-ель-Шейх, Хургада й ін. До списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО занесені 7 об'єктів (мал. 183).

Територією країни проходять численні міжнародні *транспортні шляхи*. Внутрішні перевезення здійснюються здебільшого автомобільним транспортом, на який припадає близько 80 % вантажоперевезень. В Єгипті функціонує найстаріша залізнична мережа Африки. Основні зовнішньоторговельні перевезення здійснюються морськими суднами й літаками. Головні морські порти – Александрія, Суец і Порт-Саїд. Ефективно працює державний Суецький канал (завдовжки 163 км, завглибшки до 17 м, завширшки 120–150 м, без шлюзів), який був відкритий 1869 р. і націоналізований 1956 р. Для навігації широко застосовується р. Ніл. У Єгипті налічується два міжнародних аеропорти – в Каїрі і Луксорі.

Останніми десятиліттями значного розвитку набуває *зовнішня торгівля*. Традиційними експортними товарами є нафта й нафтопродукти, бавовна й текстиль, агрокультури (рис, картопля, фрукти й овочі), одяг, фармацевтичні товари тощо. До країни імпортується зерно, м'ясо, прокат металів, обладнання, транспортні засоби, паливо, папір тощо. Основними торговельними партнерами Єгипту є США, країни ЄС, Японія, Саудівська Аравія тощо.

Успішно розвивається *українсько-єгипетське співробітництво*. До Єгипту постачають українські чорні метали та напівфабрикати з них, різну сільськогосподарську продукцію. Основним продуктом єгипетського імпорту залишаються їстівні плоди (переважно цитрусові). За орієнтовними підрахунками, на території Єгипту проживає, працює і навчається понад 4 тис. громадян України.

ПОМІРКУЙТЕ

Нігерія першою на Африканському континенті перетнула межу в 100 млн осіб (країна-гігант) і має найстрокатіше за складом населення. Як це вплинуло на: 1) форму державного устрою в країні; 2) утворення одного з перших в Африці мегалополісів (Лагіб); 3) зміну столиці (з Лагоса до Абуджі); 4) характер суспільних конфліктів; 5) гостроту екологічних проблем в країні?

● **Нігерія.** Країна розташована на території Західної Африки і є найзаселенішою африканською державою. Її територія тягнеться від узбережжя Гвінейської затоки до західноафриканської савани. Первісно Лагос був столицею Нігерії, поки 1991 р. столицю перемістили в місто Абуджа, через те, що це нейтральне з етнічної, соціальної та релігійної точки зору місце.

Природно-ресурсний потенціал країни багатий і різноманітний, завдяки чому Нігерію ще звать «Західною Африкою у мініатюрі». Для Нігерії характерні згладжені форми *рельєфу*, $\frac{2}{3}$ території якої займають вирівняні плато і чисельні залишкові скелі. Серед *мінеральних ресурсів* виключне значення мають поклади нафти (запаси 5 млрд т) й природного газу (5,1 трлн м³) на шельфі Гвінейської затоки й у дельті Нігеру. Є родовища залізної руди, урану, олова, свинцю, марганцю, бокситів.

Найбільша *ріка* – Нігер, від якої і пішла назва країни. Нігер судноплавний у межах усієї країни. Нігерія – країна лісів і саван, однак масові вирубки й випалювання під посіви скоротили площі лісів, і сучасна лісистість уже зменшилася до 10 %.

Нігерія – найбільша за кількістю **населення** країна Африки. На її території в 2017 р. мешкало 190 млн осіб (у 1960 р. – 55,7 млн). Сучасне населення зростає високими темпами, щорічний природний приріст становить 2,4 %. Традиційно нігерійські жінки народжують до 5–6 дітей. Тривалість життя залишається невеликою (близько 53 років).

У складі населення налічується більше 250 *племен і народностей*, які мають власну мову і культурні традиції. Близько 80 % населення складають десять груп, які кількісно переважають в окремих штатах (народи гауса, йоруба (мал. 184) становлять близько 60 % нігерійців). Понад 40 % мешканців *сповідують* християнство, майже 50 % є мусульманами, значна частка нігерійців (10 %) дотримується традиційних вірувань.

Середня *густота населення* становить 197 осіб/км², найвища вона в більшості районів південного сходу (до 700 осіб/км²). Нігерія переважно сільська країна, хоча в містах мешкає вже 48 % населення. Багато міст на півночі, що є столицями еміратів, такі ж давні, як і міста південного заходу. Найбільші міста країни – Лагос (13,1 млн осіб) та Ібадан (3,5 млн).

Сучасна Нігерія – економічно відстала країна, в якій **економіка** заснована переважно на *нафтовій промисловості*. Нігерія є членом ОПЕК, на нафтову сферу припадає до 20 % ВВП, вона забезпечує понад 80 % прибутків бюджету. В 2016 р. Нігерія видобула 99 млн т нафти (найбільший показник в Африці), яку транспортують здебільшого до Західної Європи та США. Водночас із нафтою видобувають певну кількість газу (мал. 185). Основними виробництвами *обробної промисловості* є нафтопереробна й харчова. Останнім

Мал. 184.
Народ йоруба

Мал. 185. Нафтові платформи в Гвінейській затоці

часом були створені перші невеликі підприємства з виробництва чорних і кольорових металів, металообробки (складання автомобілів з імпортних деталей), хімічної промисловості, цементні заводи, багато підприємств легкої промисловості. Велике промислове виробництво сконцентроване навколо Лагоса. У країні розвинуті традиційні ремесла, особливо ткацтво, гончарна справа й різьблення по дереву й слонової кістці.

У **сільському господарстві** переважають напівнатуральні та малотоварні селянські господарства. Головні продовольчі культури, які культивують для внутрішнього споживання, є традиційними для всієї Тропічної Африки – маніок, ямс, просо, сорго, бобові. Експортними культурами є арахіс, олійна пальма і какао. У ряді районів розвинуте екстенсивне пасовищне тваринництво. Нігерії належить першість на континенті за поголів'ям кіз, овець, великої рогатої худоби, віслюків, мулів, коней.

Разом зі зростанням урбанізації збільшується і значення **третинного сектору**, на який уже припадає 60 % ВВП. У **транспортному комплексі** провідне місце посідають автомобільний і залізничний види транспорту, які перевозять понад 80 % вантажів. Територією країни прокладені 3,8 тис. км вузькоколіїних залізниць і 193 тис. км автодоріг. Більшість із них поєднують столиці штатів із адміністративними центрами провінцій. У зовнішньоторговельних перевезеннях велику роль відіграє морський транспорт. Головні морські порти національного значення – Лагос і Порт-Гаркорт. Розвиток нафтовидобувної промисловості сприяв створенню великих нафтових терміналів на березі Гвінейської затоки. Національна авіакомпанія Air Nigeria виконує як міжнародні, так і внутрішні рейси.

Нігерія має багаті природно-рекреаційні ресурси (приморські пляжі, флора й особливо фауна національних парків), приваблює *туристів* і самотутня культура аборигенів, їхні ремесла й традиційна культура. Та через нестабільність політичного життя і недостатню логістику туристичної інфраструктури, розвиток туризму в цій країні дуже гальмується. До списку об'єктів спадщини ЮНЕСКО внесені 2 об'єкти.

Економічний розвиток Нігерії дуже тісно пов'язаний із **зовнішньою торгівлею**. Домінуюче положення в структурі експорту займає нафта, на частку якої припадає 96 % експортних надходжень. Інші великі статті експорту – какао-боби, пальмові ядра, каучук, електроенергія; в імпорті переважають продовольство, споживчі товари, промислова сировина, машини та обладнання, транспортні засоби тощо. Основні торговельні партнери Нігерії – США та країни ЄС.

Дедалі активніше розвивається *співпраця між Україною та Нігерією* в торговельно-економічній сфері, свідченням чого є стабільне зростання двостороннього товарообігу. В українському експорті до Нігерії зростає частка чорних металів, добрив, зернових культур та іншої агропродукції. Організованої української діаспори в Нігерії немає.

**Запитання
і завдання для
самоконтролю**

1. Порівняйте риси ЕГП Єгипту та Нігерії.
2. Знайдіть риси подібності в характеристиці населення двох країн. Чим обумовлені наявні відмінності складу населення Єгипту та Нігерії?
3. Охарактеризуйте чинники впливу розбудови секторальної структури економіки Єгипту та Нігерії, що однакові для обох країн.
4. Яка з двох країн, на ваш погляд, має більше переваг для участі в міжнародному поділі праці? Відповідь обґрунтуйте.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 25

Тема: Аналіз структури ВВП і структури експорту Нігерії.

Мета: закріпити знання про ВВП і структуру експорту як показники рівня розвитку економіки; аналізувати співвідношення добувних, обробних виробництв і сфери послуг у секторальній структурі ВВП Нігерії; порівнювати й аналізувати структуру ВВП і структуру експорту для визначення експортоорієнтованих сфер економіки Нігерії; робити висновки щодо рівня розвитку та ролі Нігерії в міжнародному поділі праці.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Суецький канал, нафта і туризм – три кити економіки Єгипту.

2. Ніл – «річка, що дарує життя».

3. Пояс бідності на південь від Сахари: причини формування та глобальні наслідки.

50. ПАР

• **Загальні відомості й ЕГП країни.**

Південно-Африканська Республіка (ПАР) займає велику територію на півдні Африки. Країна отримала сучасну назву з набуттям повного суверенітету від Великої Британії 1961 р. «Сусідське положення» має такі риси: наявність анклавів (Лесото) та напіванклавів (Есватіні); сусідство із одними з найбідніших країн Африки та світу в цілому (Мозамбік і Зімбабве).

Важливою подією в історії та політиці ПАР був расовий конфлікт між «чорною» більшістю й «білою» меншістю. З 1948 р. офіційною політикою країни став апартеїд, що передбачав окреме мешкання, навчання, відпочинок та інші види життєдіяльності для расових верств населення. Система апартеїду перестала існувати лише з 1990 р. під тиском ООН.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Експедиції з якої європейської країни першими досягли узбережжя Південної Африки? Кого в ПАР називають «бурами»?
2. Що ви знаєте про політику апартеїду: її причини і наслідки? Хто такий Нельсон Мандела?
3. Із чим пов'язані в ПАР найбільші в Африці поклади вугілля (80 %)?
4. Що таке анклав і напіванклав? Які з них є на території ПАР?

- **Офіційна назва** – Південно-Африканська Республіка
- **Столиця** – Преторія
- **Площа** – 1,21 млн км²
- **Населення** – 55,9 млн осіб (на 2017 р.)
- **Мови** – англійська, африкаанс і 9 місцевих мов
- **Форма державного правління** – президентсько-парламентська республіка
- **Форма державного устрою** – унітарна держава
- **Адміністративний поділ** – 9 провінцій
- **Найбільші міста** – Йоганнесбург, Кейптаун, Дурбан, Преторія
- **ВВП на душу населення** – 5261 дол. (2017 р.)

Офіційно Преторія вважається «основною» столицею, в якій розташований уряд країни. Дві інші столиці – Кейптаун (місце розташування парламенту) і Блумфонтейн (резиденція Верховного суду).

● **Природно-ресурсний потенціал.** Природні умови ПАР характеризуються виходом до Атлантичного й Індійського океанів і впливом морських течій (теплої Мозамбіцької і холодної Бенгельської); характером *рельєфу* (ніби гігантський амфітеатр заввишки в середньому понад 1000 м над рівнем моря: на сході й півдні – Драконові й Капські гори, решта території – високі плато); сильно диференційованим кліматом, що впливає на контрасти в рослинності (вологі субтропіки – 2 % площі, сухі субтропіки, субтропічні і тропічні степи, рідколісся), пустелі – Калахарі та напівпустелі.

ПАР посідає I місце в Африці за вартістю *мінеральної сировини*, зокрема країна багата на платину (82 % від світових запасів), марганцеві руди (80 %), хром (58 %), золото (53 %), ванадій (50 %), алмази (40 %), є лідером в Африці за запасами кам'яного вугілля (80 %), урану, залізної руди, титану, сурми, свинцю, рідких і рідкоземельних металів та ін. Головна вада – відсутність запасів нафти та природного газу.

Водними ресурсами країна забезпечена недостатньо, більшість постійних річок належить до басейнів Індійського (Лімпопо, Тугела тощо) й Атлантичного (Оранжева) океанів.

Лісами зайнято всього 8 % території ПАР. Невеликі лісові ділянки з капським самшитом, червоним і залізним деревом збереглися на південному та східному узбережжях.

● **Населення.** *Демографічну ситуацію* в ПАР характеризують: високий природний приріст (0,99 % у 2017 р.), масова еміграція білого населення, висока смертність серед темношкірого населення (зокрема й через СНІД) і зростання імміграції з сусідніх бідних держав.

У ПАР мешкають представники різних расово-етнічних груп. Серед європеїдів переважають африканери (або бури – нащадки голландців, французьких протестантів (гугенотів) і німецьких переселенців, які з 1652 р. почали заселяти цю територію) й англо-африканці (13 %). Частка негрів становить 79 % і представлена такими народами, як зулуси (мал. 186), сото, тсвана, свазі, коса, тсонга. Інші (близько 8 %) – це мулати й метиси, які в ПАР іменуються «кольоровими», або клерингами. Строкатий і *релігійний склад* населення.

Середня *густота населення* становить 41 особу/км². Густиозаселені зволожені східні й південні території, узбережжя океанів, гірничопромислові райони; малозаселені – північні пустельні території (мал. 187). Африканці становлять більшість населення в багатьох великих містах і міських районах. Для країни характерний високий рівень *урбанізації* (66 %), найбільшими містами є: Йоганнесбург (мал. 188), Кейптаун, Дурбан, Порт-Елізабет, Преторія та ін.

● **Сучасний стан господарства.** ПАР – економічно найрозвинутіша індустріально-аграрна країна Африки, якій притаманні як показники, що характерні для промис-

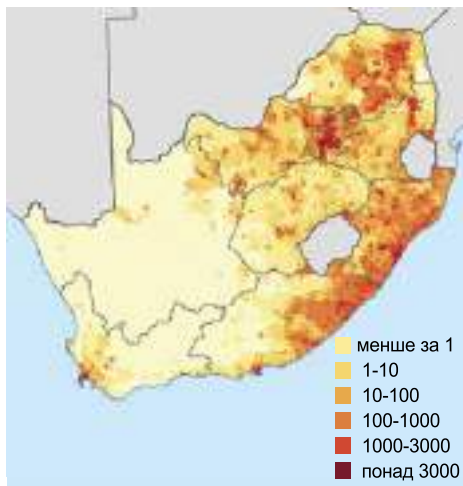

Мал. 186. Народ зулуси

лово розвинутих держав, так і риси економіки, типові для країн «третього світу». Завдяки розвинутій інфраструктурі (особливо після проведення Чемпіонату світу з футболу–2010) і широкомасштабній діяльності фондової біржі, ПАР зараховують до двадцяти найрозвинутіших країн світу (G-20). ПАР – це економічний гігант у масштабах Африканського континенту.

Багатюща сировинна база зумовила високий рівень розвитку *гірничодобувної промисловості*. У країні видобувають понад 40 видів корисних копалин (за винятком нафти, природного газу й бокситів), $\frac{2}{3}$ – на експорт у 80 країн світу. Найдавнішими видами діяльності є золотовидобуток (165 т – VII місце у світі у 2016 р.) й алмазовидобуток (7,5 млн каратів на рік, експорт – 85 %). De Beers – найбільша у світі алмазодобувна компанія, заснована 1888 р. у Йоганнесбурзі. Переважаюча частка (92 %) усієї електроенергії виробляється на ТЕС, що працюють на місцевому антрациті. Є кілька ГЕС, поблизу Кейптауна збудована єдина в Африці АЕС Коберг.

Головними ланками *обробної промисловості* стали хімічна, машинобудівна та металургійна. Важливого експортного значення набула *чорна* (виплавка сталі, ферохрому й феромарганцю в Преторії і Ньюкаслі – заводи приватної корпорації Iscor) і *кольорова металургія* (найбільшим світовим центром із виплавки золота є м. Джермістон). Сучасне *автомобілебудування* стало однією з передових галузей. У портах ПАР на німецьких, французьких, італійських, американських та японських філіях виробляють 335 тис. авто щороку. *Судноремонт* розвинутий у Дурбані та Кейптауні. Ще наприкінці 1980-х рр. у країні був створений потужний *військово-промисловий комплекс*. Серед основних *хімічних товарів* визначаються мінеральні добрива, пластмаси, синтетичні смоли, фармацевтичні препарати тощо. Важливе експортне значення має виробництво консервованих овочів і фруктів, джемів, цукру, рибних консервів. ПАР – визнаний

Мал. 187. Густота населення ПАР (осіб/км²)

Мал. 188.
Йоганнесбург –
найбільше місто
ПАР

Мал. 189. Панорама гавані міста Порт-Елізабет

у світі центр виноробства, яке зародилося тут ще в XVII ст. завдяки французьким і німецьким переселенцям.

ПАР має високорозвинуте *сільське господарство*. Основними культурами *рослинництва* є кукурудза, пшениця, сорго, бавовник, цукрова тростина, картопля, тютюн. Традиційно розвинені овочівництво й садівництво, які поширені переважно на південному заході країни, де вирощують ананаси, цитрусові, банани. *Тваринництво* характеризується значним поголів'ям великої рогатої

худоби м'ясо-молочних порід (мал. 190), свиней, овець і кіз. У ПАР помітну роль у забезпеченні продуктами харчування відіграє *рибальство*.

Третинний сектор – сфера, що розвивається в ПАР найдинамічніше, 2016 р. у ньому задіяно 72 % працюючих. **Транспортна мережа** ПАР – одна з найрозгалуженіших і найрозвинутіших у світі. Через відсутність у країні судноплавних річок, внутрішнє транспортне сполучення здійснюється залізницею (21 тис. км) й автошляхами (747 тис. км), а також літаками транспортної авіації. ПАР має потужний морський флот, із сімох морських портів три – Кейптаун, Дурбан і Порт-Елізабет (мал. 189) – здатні приймати океанські судна. Флагманська авіакомпанія South African Airways забезпечує внутрішні та міжнародні авіаперевезення.

Туризм у ПАР розвинутий на достатньо високому рівні. У країні розбудовано туристичну інфраструктуру, чому сприяло проведення 2010 р. першого на Африканському континенті Чемпіонату світу з футболу. Туристам (10 млн у 2016 р.) у ПАР цікава, першою чергою, незвично багата природа, велика кількість національних парків (мал. 191). Приваблюють туристів і славнозвісна Столова гора поблизу Кейптауна, що розташована біля не менш відомого мису Доброї Надії (мал. 192). Цікава ПАР і з етніч-

Мал. 190. Місцеві породи корів

Мал. 191. Сафари в ПАР

Мал. 192. Кейптаун – найкрасивіше місто ПАР

ного погляду. До списку Світової спадщини ЮНЕСКО занесені 9 об'єктів країни.

● **Зовнішньоекономічні зв'язки. Відносини з Україною.** Сучасний розвиток економіки ПАР неможливий без розвитку і розширення зовнішньоекономічних зв'язків. Основні статті експорту – золото (29 % експортного прибутку), алмази, хром, платина, автомобілі й транспортне устаткування тощо; імпорту – автомобілі й транспортне обладнання, мінеральне паливо, продовольчі товари, алкогольні напої, тютюн. Основні торговельні партнери – країни ЄС, США та Японія.

Рівень торговельних відносин між Україною та ПАР характеризується певною нестабільністю, різким коливанням обсягів товарообігу, спонтанним характером розвитку. Упродовж 2017 р. Україна за контрактувала і налагодила постачання антрациту з ПАР. Значну частину експорту до ПАР з України становлять вироби з чорних металів, особливо гаряче- і холоднокатаний прокат.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Яке місце посідає ПАР у світі (в африканському регіоні)?
2. ЕГП, історія країни, природно- і працересурсний потенціал – основні чинники, що визначають участь ПАР у МПП. Охарактеризуйте їхній вплив на конкретних прикладах.
3. Які виробництва визначають «географічний образ» ПАР?
4. Які риси властиві розвитку третинного сектору економіки ПАР? Чим відрізняється туризм у ПАР від туризму в Єгипті чи Нігерії?
5. Поясніть наявність такого протиріччя в ПАР: високий рівень економічного розвитку (єдина розвинена країна Африки та член G-20 і БРІКС) і гострі соціальні проблеми в країні.

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. ПАР серед країн БРІКС (BRICS): порівняльний аналіз.
2. «Різні люди об'єднуються» – девіз Південно-Африканської Республіки.
3. Південно-Африканська Республіка: три столиці однієї держави.

РОЗДІЛ VII. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ Й УКРАЇНИ НА XXI СТОЛІТТЯ

Тема 1. Глобалізаційні виклики XXI століття

Ви дізнаєтеся про:

- сутність понять «глобалізаційні (глобальні) виклики» та «глобальні ризики»;
- прояви глобальних викликів екологічно-ресурсного, соціального та глобально-регулятивного походження;
- види і тенденції проявів глобальних ризиків сучасності;
- особливості прояву глобалізаційних викликів на території України.

Ви навчитеся:

- аналізувати інформацію щодо глобальних викликів;
- оцінювати прояви сучасних глобальних викликів на державному та локальному рівнях;
- визначати рівні впливу та темпи зростання глобальних ризиків;
- визначати причини й аналізувати наслідки зростання глобальних ризиків для України.

§ 51. СУЧАСНІ ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЇХНІЙ ПРОЯВ У СВІТІ

● **Виникнення та суть глобальних викликів.** У XXI ст. процеси розвитку і модернізації в сучасному світі зазнали зростаючого впливу глобалізації – не лише економічної, а й політичної та культурної. Цей вплив призвів до виникнення цілої низки економічних, соціальних, політичних, ідеологічних викликів для людства.

Глобальні виклики є наслідком нових чинників у світовому розвитку, що порушують стабільність нормального функціонування суспільного життя, міжцивілізаційних відносин, міжнародних політичних та економічних відносин в існуючій глобальній світосистемі.

Головну роль у сучасному світі відіграють виклики екологічно-ресурсного, соціального та глобально-регулятивного походження, які нині превалюють над традиційними ризиками геополітичного характеру (мал. 193).

Основними причинами загострення глобальних викликів є:

1. *Низький рівень впровадження ресурсо- й енергозаощаджуючих, екологічно чистих технологій.* Унаслідок цього із загального обсягу природної речовини, що залучається в процес виробництва, форми кінцевого продукту набуває лише 1,5 %; з надр планети що-

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке глобалізація та яким є її вплив на життєдіяльність населення й функціонування міжнародної економіки?
2. Що ви знаєте про глобальні проблеми людства та причини їх виникнення?
3. Яку роль покликані виконувати міжнародні організації в умовах сучасного процесу глобалізації?
4. Наведіть приклади конфліконебезпечних регіонів Європи та світу, країн, що володіють ядерною зброєю, найбільших у світі районів екологічної катастрофи.

Глобальні виклики – загострення існуючих або породження нових проблем, що викликані сучасним процесом глобалізації.

Еколого-ресурсні виклики

- Глобальне потепління і зміна клімату.
- Рівні можливості для економічного розвитку.
- Енергобезпека і розподіл природних ресурсів.
- Збереження біорізноманіття планети.
- Доступність енергії і нові енерготехнології.

Глобально-регулятивні виклики

- Експорт демократії.
- Контроль озброєнь.
- Зближення націй (асиміляційний характер глобалізації).
- Поширення транскордонної злочинності.
- Криза існуючого світового геополітичного устрою.
- Тероризм.

Глобальні виклики світової економіки

- Глобалізація світових ринків відповідно до міжнародних домовленостей.
- Зростання активності ТНК, що утворюють регіональні й світову мережі.
- Формування правил і процедур вільного руху іноземних інвестицій.
- Створення глобальних інформаційних та освітніх мереж, що формуватимуть «глобальну електронну лекційну залу».
- Фінансова глобалізація шляхом інтенсивних транскордонних фінансових трансакцій суб'єктів, появи нових фінансових механізмів, формування глобального фінансового ринку.

Соціальні виклики в сучасному світі

- Демографічна ситуація в світі: пошук балансу.
- Основні типи соціального відторгнення і політика соціального залучення.
- Проблеми голоду, поширення хвороб, стан здоров'я матерів і дітей.
- Проблеми ринку праці та міжнародних міграцій.
- Гендерна рівність у світі.

Мал. 193. Види сучасних глобальних викликів

річно добувають майже 100 млрд т руди, природного палива і будівельних матеріалів. Застосування недосконалих технологій, зокрема спалювання нафти, вугілля і природного газу, призвело до того, що вміст вуглекислого газу в повітрі щорічно зростає на 0,5 %, а за останні 150 років зріс на 25 %, причому на 12 % – лише за останні 30 років. Найбільшої шкоди заподіюють ТЕС, які працюють на вугіллі (це 75 % усіх ТЕС, на які припадає $\frac{1}{3}$ викидів CO_2). У пило-газових викидах міститься понад 1400 шкідливих для людини речовин.

2. *Швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегалополісів* супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, бурхливою автомобілізацією. Загалом на 0,3 % території планети сконцентровано 40 % усього населення. Міста запружені легковими автомобілями. Нині у світі налічується понад 700 млн авто. За останні 30–40 років забруднення довкілля вихлопними газами зросло втричі.

3. *Недбайливе ставлення людини до природи* найбільше виявляється в хижацькому вирубуванні лісів, знищенні річок, створенні штучних водойм, забрудненні шкідливими речовинами прісної води. Щороку у світі знищують 15 млн га лісів, на одне посаджене дерево припадає 10 вирубаних. Підраховано, що кожної секунди вирубують ліси площею з футбольне поле. Від початку ХХ ст. споживання прісної води зросло в понад 7 разів, і найближчі десятиліття споживання води тільки зростатиме. Водночас майже 80 % усіх випадків захворювань пов'язані зі споживанням неякісної води, а $\frac{1}{4}$ людства потерпає від її нестачі. Нераціональне ставлення до природи виявляється також у втраті ґрунтів. За останні 100 років людство втратило вже 200 млн km^2 родючих земель.

Також серед основних причин виникнення глобальних викликів можна відзначити посилення *нерівномірності в рівні соціально-економічного розвитку між промислово розвинутими державами та країнами*, що розвиваються, а також *створення зброї масового знищення*, що загрожує існуванню людської цивілізації.

Ключовими глобальними викликами сучасності є:

1. *Швидке наростання екологічної кризи.* Воно проявляється в надходженні в навколишнє середовище різних хімічних елементів та їхніх сполук (твердих, рідких і газоподібних), що викидаються промисловими й сільськогосподарськими підприємствами, транспортом тощо. Найбільшими забруднювачами є підприємства хімічної, металургійної та нафтопереробної промисловості й електроенергетика. Потужними забруднювачами є транспортні засоби, особливо автомобілі та літаки. Найнебезпечнішим є радіоактивне забруднення, що проявляється внаслідок випробувань ядерної зброї, аварій на АЕС і підприємствах із переробки та захоронення радіоактивних елементів. Навіть сільське господарство також забруднює навколишнє середовище. Найбільша кількість забруднювальних речовин надходить у ґрунти з мінеральними добривами, особливо фосфатами.

2. *Посилення демографічного дисбалансу, пов'язаного з прискореним старінням населення*, загрожує украй негативними наслідками: стрімке зростання населення, або демографічний вибух, у країнах, що розвиваються, та загроза депопуляції, або демографічної кризи, в економічно розвинених країнах. Також зростає навантаження на системи соціального забезпечення за віком і стає самостійним чинником посилення нестабільності державних фінансів у зростаючій кількості розвинених країн світу, насамперед в Європі.

3. *Дефіцит питної води і забезпечення нормальних санітарних умов.* Нині 1,1 млрд осіб не мають можливості користатися чистою водою. До 2025 р. майже 1,8 млрд осіб мешкатимуть у країнах, де спостерігається

абсолютний дефіцит води, а 2/3 населення світу ймовірно опиняться в умовах обмеженого водопостачання.

4. Продовольчий дисбаланс. Тимчасом як одні країни страждають від голоду, інші змушені боротися або з надлишками харчових продуктів, або з надлишковим їх споживанням. За даними ООН 2016 р. кількість голодуючих в усьому світі перевищувала 795 млн осіб. Головна продовольча проблема країн, що розвиваються, – нестача продовольства, причиною якої – швидке зростання чисельності населення, урбанізація, спеціалізація на виробництві експортних культур. У розвинутих країнах теж існує продовольча проблема, але зовсім іншого характеру. Тут усе більше виробляється висококалорійних тваринних продуктів, оскільки населення споживає забагато жирної й солодкої їжі, що призводить до переїдання, а потім і до ожиріння. До того ж спостерігається і низьке фізичне навантаження, ігнорування фізичної культури та спорту. Все це призвело до того, що в США серед дорослого населення 55 % страждають надлишковою вагою, а частка повних людей серед європейців постійно зростає.

5. Поширення ризиків для здоров'я, що спричинено збільшенням забруднення довкілля, мутацією небезпечних вірусів і збудників небезпечних захворювань із потенційно глобальним поширенням, почастищенням психічних і психологічних розладів в умовах зростаючого темпу життя та впливів новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, і насамперед синдрому інтернет-залежності. Регіони голоду та бідності є особливим епіцентром захворюваності на ВІЛ/СНІД, малярію, туберкульоз, а також високих рівнів смертності дітей і матерів.

6. Зростання темпів транскордонної злочинності. У найближчому майбутньому ключовими сферами кримінальної діяльності можуть стати високоприбуткові ланки промисловості, особливо пов'язані з виробництвом біологічних та інформаційних технологій. Для цього транснаціональні злочинні угруповання створюють стратегічні злочинні альянси, що об'єднуються у глобальні кримінальні мережі. При цьому жертвами стають не лише окремі особи, істотні збитки завдаються політичному й економічному розвитку цілих держав.

7. Посилення терористичної активності. Тероризм набуває гострої форми, і до нього починають найчастіше вдаватися в передкризові і кризові періоди розвитку суспільства. Із середини 1990-х рр. спостерігається новий феномен: зростає діяльність ісламських терористичних груп, що проявляється в діях ісламських фундаменталістів, особливо радикальних релігійних угруповань на Близькому Сході і в Афганістані (наприклад, ПІЛ, «Аль-Каїда», Талібан). У минулому столітті релігійний фанатизм узяв відповідальність приблизно за 20 % міжнародних терористичних актів, нині ж у зв'язку з останніми терористичними актами, його частка значно зросла. На особливу увагу заслуговують не лише окремі терористичні атаки, які домінували на початку ХХІ ст., наприклад, теракт у США 11 вересня 2001 р., коли через атаку на вежі Всесвітнього торговельного центру загинули 2977 осіб і ще понад 6 тис. були поранені (мал. 194), а загрози для цілих націй і держав.

Мал. 194. Пожежа у Всесвітньому торговельному центрі Нью-Йорка через теракт 11 вересня 2001 р.

Останніми роками на Близькому Сході велику активність розвинули ісламські воєнізовані терористичні групи організацій «Хамас» і «Хезболлах», сикхські терористичні рухи і групи в Індії, алжирські й інші угруповання. Активно діє, широко використовуючи терористичні методи, колумбійська наркомафія, відвойовуючи в офіційної влади нові позиції. З'явилося чимало нових регіонів, де терористична загроза стала особливо масштабною і небезпечною.

8. Криза світового геополітичного устрою. Нині світ перебуває в перехідному стані, йде болючий пошук нової моделі геополітичного устрою на планеті, що зважав би на нові реалії та новий баланс сил на земній кулі. Багатополарність — система світового устрою, за якої безліч (хоча б не менше трьох) держав мають приблизно рівний економічний і військовий потенціал. Нині нарощування економічної й військової могутності Китаю, постійне нагадування ісламського світу про свої світові претензії, сприятливі прогнози економічного зростання Індії, наявність Європейського Союзу, Японії та Росії – усе це дає змогу говорити про те, що світ неухильно рухається в бік багатополарності і поступового переділу сфери політичного, економічного, територіального й військового впливу (мал. 195).

9. Глобальна культурна криза, що пов'язана з поширенням примітивних стандартів суспільства масового споживання, яка має руйнівний вплив на національні культурні традиції, деформуючи світоглядну систему та ціннісні орієнтації населення. Актуальна проблема сучасного цивілізаційного розвитку – діалог культур. Різноманітність культур зумовлює необхідність продуктивного діалогу для налагодження міцних взаємозв'язків та усунення можливих суперечностей (етно-расових, релігійних, культурологічних, загальнолюдських цінностей тощо).

10. Незаконна (нелегальна) міграція. Основний потік незаконних транзитних мігрантів, як правило, прибуває із регіонів військових конфліктів, активної діяльності міжнародної наркомафії, терористичних організацій, наявності інфекційних захворювань, посиленої злиденності і бідності. За оцінками ООН, кількість мігрантів у світі за 15 років збільшилася на 41 % і 2016 р. досягла позначки 244 млн осіб, з них майже 20 млн біженців. Розширюється і торгівля так званим «живим товаром». Щороку понад 4 млн людей в усьому світі незаконно переправляють через кордони держав для підневільної праці. За прибутковістю торгівля людьми стала третім у світі злочинним бізнесом (після торгівлі зброєю і наркотиками). За інформацією Європолу, щорічний прибуток від цієї злочинно і діяльності оцінюють в 8,5–12 млрд дол.

● **Глобальні ризики.** Умови глобалізації істотно змінили життя суспільства. Саме з ними пов'язана поява загроз нового (глобального) змісту –

Мал. 195. Центри багатополарності світу

глобальних викликів, проблем, ризиків, криз і катастроф. За цих умов планетарна економіка та суспільство, сформувавшись як глобальні цілісності, стали більше, ніж будь-коли до цього, залежними від здатності людства знайти шляхи усунення спільних для всіх загроз, призупинення руйнівних процесів і протидії їх виникненню.

Ризик (фр. *risquite*) визначається як можливість небезпеки, шкоди, втрати тощо. Незважаючи на науково-технічний прогрес, розвиток суспільства і міжнародного співробітництва, соціальні і матеріальні втрати від глобальних ризиків зростають (мал. 196).

Геополітичні

- Міжнародний тероризм.
- Швидке збільшення зброї масового знищення.
- Міжкrajні та громадянські війни.
- Розпад країни.
- Міжнародна організована злочинність і корупція.
- Економія внаслідок глобалізації.
- Нестабільність на Близькому Сході.

Соціальні

- Пандемії.
- Хронічні захворювання у розвинутих країнах.
- Посилення соціальної політики.
- Зростання світової захворюваності (рак, СНІД, малярія).

Економічні

- Різка зміна цін на нафту/перебої у постачанні.
- Дефіцит поточного рахунку/спад долара США.
- Вплив китайської економіки.
- Фінансові кризи.
- Надмірна зовнішня заборгованість країн.

Екологічні

- Зміна клімату.
- Зменшення постачання прісної води.
- Природні катастрофи: тропічні шторми.
- Природні катастрофи: землетруси.
- Природні катастрофи: річкові повені.

Технологічні

- Руйнування критичної інформаційної інфраструктури.
- Виникнення нанотехнологічних ризиків.

Мал. 196. Види глобальних ризиків сучасності

Експерти **Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ)** в Давосі в щорічній доповіді про глобальні ризики визначили **30** глобальних ризиків, а також **13** тенденцій, які можуть посилити їх або змінити співвідношення між ними у 2017 р. Ризики поділяються на п'ять категорій: економічні, екологічні, геополітичні, соціальні та технологічні. Згідно з цією доповіддю, відсутність довіри і конфлікти між державами, ймовірність стихійних лих, збільшення прірви між доходами населення, кіберзлочини, теракти і суттєве збільшення числа вимушених мігрантів – ось найімовірніші ризики, з якими людство зіткнулося в 2017 р.

Експерти підкреслюють, що найбільші ризики – *природні*. Три позиції з цієї сфери (екстремальні погодні явища, масштабні стихійні лиха і ризики антропогенних екологічних катастроф) увійшли в десятку найімовірніших ризиків 2017 р., при цьому два перших ризики входять до трійки світових. *Геополітичні ризики* є другою за значимістю категорією. Лідирують серед них великі теракти, конфлікти між державами і нездатність здійснювати ефективне державне керівництво. Наслідком останнього експерти ВЕФ назвали конфлікт у Сирії, який спровокував міграційну кризу.

Згідно з доповіддю Всесвітнього економічного форуму на третьому місці перебувають *технологічні ризики* – крадіжка особистих даних чи

	2007	2010	2012	2014	2016	2017
1	Падіння цін на активи	Падіння цін на активи	Системна фінансова криза	Фінансова криза	Недотримання заходів з полегшення наслідків зміни клімату й адаптації до них	Зброя масового знищення
2	Уповільнення глобалізації	Уповільнення глобалізації (у розвитку країн)	Нестача прісної води	Зміна клімату	Зброя масового знищення	Екстремальні погодні явища
3	Міждержавні й громадянські війни	Різкі стрибки цін на нафту	Продовольча криза	Водна криза	Водна криза	Водна криза
4	Спалахи пандемії	Хронічні захворювання	Хронічний бюджетний дефіцит у країнах світу	Безробіття і неповна зайнятість	Масштабна вимушена міграція	Стихійні лиха
5	Різка зміна цін на нафту	Фінансова криза	Надзвичайна мінливість цін на енергоносії і с/г товари	Несправність критичної інформаційної інфраструктури	Падіння цін на нафту	Недотримання заходів з полегшення наслідків зміни клімату й адаптації до них
	Економічні	Екологічні	Геополітичні	Соціальні	Технологічні	

Мал. 197. Топ-5 основних глобальних ризиків за 10 років від експертів ВЕФ

махінації з ними і масштабні кібератаки (мал. 197). Серед 13 тенденцій, здатних посилити глобальні ризики або змінити співвідношення між ними: зміна клімату, погіршення стану довкілля, старіння населення, зростання популізму і націоналізму, зміна ролі міжнародних організацій, серед яких ООН, МВФ і НАТО, посилення поляризації суспільства й інші чинники.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що розуміють під глобальними (або глобалізаційними) викликами? У чому різниця понять «глобальні проблеми» та «глобальні виклики»?
2. Назвіть причини загострення глобальних викликів.
3. Які виклики, із загального числа глобальних, мають екологічно-ресурсне (соціальне, глобально-регулятивне) походження? Охарактеризуйте на прикладах сучасного життя прояви одного з них (за вибором).
4. Поясніть сутність терміна «глобальні ризики». Які тенденції їхнього посилення відзначають у житті суспільства в останнє десятиліття?
5. Які прояви сучасних глобальних викликів можна простежити на державному та локальному рівнях в українському суспільстві? Які особливості їхнього прояву?

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Роль провідних країн світу в глобальних політичних процесах.
2. Військово-політичні організації.
3. Типи міжнародних конфліктів у різних регіонах світу.
4. Миротворчі ініціативи ООН.

Мета 2. Стратегії розвитку людства на XXI століття

Ви дізнаєтеся про:

- зміст понять «сталий (збалансований) розвиток» та основні стратегії розвитку людства в XXI ст.;
- стратегічні цілі сталого розвитку людства загалом та України зокрема;
- глобальні прогнози розвитку людства.

Ви навчитеся:

- аналізувати ключові положення стратегій розвитку людства;
- порівнювати основні цілі стратегій розвитку людства;
- оцінювати вплив стратегій розвитку людства на систему цінностей.

§ 52. КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРОГНОЗИ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

● **Стратегії розвитку людства.** У другій половині XX ст. світове наукове товариство усвідомило необхідність формування нової моделі розвитку цивілізації, здатної протистояти глобальним викликам і проблемам сучасного світу, оскільки можливість самознищення людства стала загрозливою реальністю. До таких моделей належать: *концепція сталого (збалансованого) розвитку; глобальна стратегія гуманізму; концепція глобальних інститутів згоди; концепція визначення «лімітів зростання»* тощо.

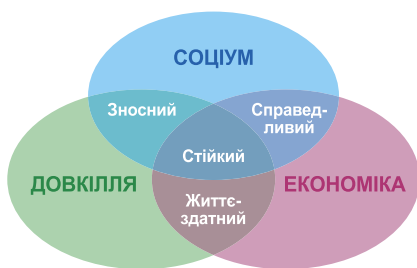
Термін «стратегія» походить з грецької (*stratos* – військо і *ago* – веду) й означає складову частину військового мистецтва, планування і ведення війни. Згодом словом «стратегія» стали визначати майстерність керівництва суспільними й політичними процесами.

У сучасному економічному, політичному та суспільному житті проявляються нові закономірності: 1) колосальне зростання масштабів глобалізації, 2) стрімке прискорення процесів глобалізації, 3) посилення і поглиблення глобальної інтеграції. Відмінити або відкласти ці процеси неможливо, їх можна вивчати і згідно з результатами досліджень приймати відповідні рішення. Розвинуті країни з ринковою економікою постали перед альтернативою: або забезпечити *поступовий, еволюційний, збалансований розвиток* усього глобалізованого світу, або зіткнутися з новими глобальними проблемами, з якими вже ніхто на зможе впоратися (мал. 198).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке «географічне середовище»? У чому полягають особливості взаємодії господарства і природи в географічному середовищі?
2. Який вплив на природні комплекси Землі завдає господарська діяльність людини? Яка простежується залежність між рівнем соціального розвитку країн і станом їхніх природних комплексів?
3. Що ви знаєте про сталий розвиток, його складники й основні положення концепції сталого розвитку?
4. Яким має бути природокористування в умовах сталого розвитку?

Мал. 198. Шлях досягнення сталого (стійкого) розвитку

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) — це такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливості задоволення потреб майбутніх поколінь, тобто забезпечує високу якість довкілля і здорову економіку всіх народів світу.

Отже, проблема сталого розвитку – це проблема порятунку людства від наслідків його ж виробничої діяльності, які наприкінці ХХ ст. досягли критичних показників і проявилися значним обезлісненням і спустеленням планети, забрудненням атмосфери, Світового океану і ґрунтів, швидким приростом населення, злиднями, голодом, суспільно небезпечними хворобами тощо. В єдиний взаємопов'язаний блок переплелися питання наукового пізнання й освіти, виробництва і нових технологій, екологічних, соціальних і медичних проблем, міжнародних відносин і політичних подій та інших явищ сучасного земного буття. Усвідомлення цієї ситуації, пошук шляхів розумного виходу з неї відбувалися поетапно (табл. 1).

Таблиця 1. Найважливіші етапи формування концепції сталого (збалансованого) розвитку

Етапи	Характерні ознаки
Зародження ідеї концепції	В.І. Вернадський своїми ідеями і відкриттями набагато випередив свою епоху: « <i>Розум вводить у механізм земної кори нові потужні процеси, аналогічних яким до появи людини не було</i> ». Організація керованої ноосфери, тобто сталого та безпечного розвитку світової цивілізації, має стати стратегією виживання людства. Це стосується ідеї зростаючої ролі науки в розбудові ноосфери. Лише за певних зусиль з боку людства може здійснитися перехід біосфери в передбачений В.І. Вернадським стан ноосфери, «в царство розуму людського».
Етап досліджень	1. Інститут проблем майбутнього (Відень, 1965 р.). 2. Міжнародний фонд «Людство у 2000 році» (Нідерланди, 1965 р.). 3. Товариство з вивчення майбутнього світу (Вашингтон, 1966 р.). 4. Римський клуб (міжнародний орган з досліджень перспективи розвитку світу, 1968 р.). 5. Дослідження і поява моделей-проектів глобального розвитку: 1) «Світ-1» і «Світ-2» Дж. Форрестера, виконані на замовлення Римського клубу; 2) «Межі зростання» («Світ-3») Д.Л. Медоуза; 3) проект «Людство перед вибором» М. Месаревича й Е. Пестеля; 4) проект «Майбутнє світової економіки» В. Леонтьєва, розроблений на замовлення ООН; 5) «Цілі людства» Е. Ласло; 6) «За межами століття марнотратства» Д. Габора й У. Коломбо; 7) проект «Link» Л. Клейна; 8) «Перегляд міжнародного порядку» Я. Тінберга тощо. 6. Розробка довготермінової стратегії забезпечення збалансованого розвитку економіки, використання природних ресурсів, зростання народонаселення й охорони довкілля – концепції сталого розвитку (1984–1986 рр. Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку під керівництвом прем'єр-міністра Норвегії Г.Х. Брунтланд).

Етапи	Характерні ознаки
Формулювання завдань і принципів концепції	Конференція ООН із навколишнього середовища і розвитку (КООНСР) у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) – зустріч керівників 179 держав. Декларація конференції «Програма дій порядку денного на XXI століття» містить основоположні принципи, на яких держави повинні базувати свої майбутні рішення і політику, що стосується наслідків соціально-економічного розвитку для довкілля.
Реалізація концепції	Проведення Світового саміту зі сталого розвитку (Саміт Землі 2002, Ріо + 10) у Йоганнесбурзі (ПАР); 2003 р. – програма сталого розвитку сільського господарства; 2002–2005 рр. – ЄС оголосив про ініціативу «Вода для життя» для вирішення завдань водопостачання і санітарії в Африці і Центральній Азії, а також партнерства в сфері енергетики; 2012 р. – Корпоративний форум зі сталого розвитку «РІО + 20», з підтримки ідеї Зеленої промислової платформи – ініціативи по включенню в діяльність компаній екологічної та соціальної складових, заснованих на застосуванні інноваційних екологічно чистих технологій (Ріо-де-Жанейро, 2012).

Якщо на перших етапах переважали підходи до вирішення глобальних проблем за допомогою технічних і фінансових засобів, організаційних та економічних рішень, то з початку 1990-х рр. відбувається зміна пріоритетів – основна увага приділяється соціально-політичній проблематиці і лише через цю призму – процесам глобалізації.

Вищою метою програми сталого розвитку є пошук нових шляхів забезпечення прогресу людства не тільки в елітарних регіонах і на короткий період, а й у всьому глобальному просторі і на тривалу перспективу (мал. 199, табл. 2).

Початок новітньої дискусії про поняття «гуманізм» поклали вчені Данії та Великої Британії Г. Сібберн, Д.М. Робертсон, Ф. Шиллер і перший директор ЮНЕСКО і засновник Всесвітнього фонду дикої природи Д. Хакслі. На початку XXI ст. виникла необхідність переглянути *концепцію гуманізму* на нових світоглядних засадах. Одним із варіантів відповіді на цю вимогу стала *концепція «нового гуманізму»*, яка сприяла інтеграції людини в світову спільноту, зберігаючи особистісну, культурну, національну, релігійну суб'єктність в умовах глобалізації політичних, економічних, суспільних, культурних, освітніх процесів.

Мал. 199.
Глобальні цілі сталого розвитку

Таблиця 2. Головні положення концепції сталого (збалансованого) розвитку

Головні принципи	Основні завдання	Вирішення основного завдання передбачає
<ol style="list-style-type: none">1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру.2. Обмеження експлуатації природних ресурсів пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.3. Задоволення елементарних потреб і можливостей реалізувати надії на благополучніше життя для всіх людей.4. Зменшення й узгодження з екологічними можливостями планети надмірного споживання, зокрема щодо використання енергії.5. Контролювання розмірів і темпів росту населення, узгодження їх з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.	<ol style="list-style-type: none">1. Забезпечення динамічного соціально-економічного зростання.2. Збереження навколишнього природного середовища.3. Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і прийдешнього поколінь через побудову високоєфективної економічної системи, що стимулює продуктивність, НТП, соціальну спрямованість.	<ol style="list-style-type: none">1. Забезпечення сталого розвитку світу, регіонів, країн і поселень.2. Макроекономічні перетворення і державний протекціонізм.3. Формування екологічно орієнтованої політики держав.4. Забезпечення духовного, фізичного розвитку людини і її соціальних гарантій.5. Міжнародне співробітництво.

Головні положення стратегії «нового гуманізму»:

- **відмова від європоцентризму:** «жодна з культур не володіє монополією на універсальність і кожна окремо може зробити свій внесок у зміцнення наших спільних цінностей», «у кожній культурі є свій ключ до розуміння світу. І ми не повинні ними нехтувати»;
 - **гендерна рівність:** «здійснення рівноправності статей, рівний із чоловіками доступ жінок до знань і владних повноважень»;
 - **інклюзивний характер**, тобто включення, залучення до нього якомога більшої кількості людей, ідей, різних культурних програм, і насамперед, доступність, можливість участі в реалізації гуманістичної парадигми всіх людей планети;
 - **інтелектуальне та духовне співробітництво людства**, тобто забезпечення доступу для всіх до якісної освіти, зміцнення наукового співробітництва, розвиток інформаційних технологій для комунікації тощо;
 - **мобілізація** людей різних народів, культур і релігій на участь у справах миру і співробітництва.
- **Глобальні прогнози розвитку людства.** Глобальне прогнозування займається аналізом сучасних і в особливості майбутніх тенденцій розвитку людства. Від початку воно є формою глобального моделювання. Прогнозовані варіанти майбутнього включають як песимістичні картини майбутнього (екологічна катастрофа, третя світова війна, нанотехнологічна катастрофа), так і утопічні (найбідніші люди живуть в умовах, які сьогодні можна вважати багатими та комфортними; трансформація людства в постлюдську форму життя). Цікавими є напрямки колонізації космосу, кріоніки, наномедицини, створення надлюдини, технологічної сингулярності (створення штучного інтелекту і машин, здатних до самовідтворення) тощо.

Складанням глобальних моделей майбутнього займаються Інститут світових ресурсів у Вашингтоні, Стокгольмський інститут навколишнього середовища, Міжнародний інститут екологічної технології і управління, Світовий банк, Конференція ООН із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) і багато інших організацій. Особливої уваги заслуговують Інститут Світового спостереження (World Watch Institute) у Вашингтоні та Міжнародний інститут прикладного системного аналізу (МІПС) у Відні. Останній веде розробки за напрямками: зміна навколишнього середовища у глобальних масштабах; глобальні економічні перетворення, глобальні прогнози народонаселення тощо.

Говорячи про глобальні геополітичні прогнози, можна відзначити, що увагу почали звертати також і на проблему діалогу цивілізацій. Ідеться про відносини між європейсько-американською та ісламською цивілізаціями. У США опубліковано прогноз, який виходить із того, що в разі збереження сучасних сепаратистських тенденцій до 2100 р. кількість країн світу може досягти 2000. Серед найочевидніших кандидатів називають Шотландію, Квебек, Косово, Тибет, Кашмір, Курдистан, Чечню, Південну Осетію, Біафру (Нігерія) тощо.

Важливими є прогнози щодо чисельності населення. До 2050 р. демографи ООН прогнозують збільшення населення до 9,6 млрд. Але за останні роки цей прогноз сильно змінювався. У 2000 р. ООН називала інші цифри – лише 8,9 млрд, тобто на 700 млн осіб менше, ніж прогнозують зараз.

● **Стратегічні цілі сталого (збалансованого) розвитку України.** Стратегія сталого розвитку в кожній країні повинна передбачати такі масштаби економічного зростання, які супроводжувалися б зниженням витрат енергії і сировини, зменшенням відходів і збалансуванням структур споживання відповідно до природних можливостей Землі. Її важливим параметром має стати регулювання темпів збільшення населення, планування розміру родини, забезпечення працею, житлом, освітою, продовольством, медичним обслуговуванням.

Напередодні нового тисячоліття в Києві створені Інститут сталого розвитку і Міжнародний інститут глобалістики. За участю вчених розроблено *Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»*, що схвалена Президентом України в січні 2015 р. Про актуальність цієї проблеми свідчить той факт, що ще 1998 р. при Кабінеті Міністрів України відповідною постановою була створена Національна комісія сталого розвитку України, а до її складу увійшли відомі вчені. Наукові основи національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку ґрунтуються на властивих державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних і екологічних особливостях (мал. 200).

Основними цілями сталого розвитку є: економічне зростання, охорона навколишнього середовища, соціальна справедливість, раціональне використання природних ресурсів, стабілізація чисельності населення, освіта, міжнародне співробітництво.

Мал. 200. Звіт Інституту географії НАН України до 20-річчя конференції в Ріо

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через: структурну перебудову національного господарства; гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну й екологічну безпеку; підвищення рівня організації процесу природокористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій; паритетність використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь; формування еколого-економічного мислення, адекватного процесам суспільних трансформацій.

У 2012 р. напередодні чергової конференції ООН «РІО + 20» було прийнято *Національну парадигму сталого розвитку України* (Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України). Сформульована концепція (національна парадигма) розбудови сталого розвитку національного господарства на майбутнє виходить із необхідності виконання трьох завдань, які й визначають три основні стратегічні (генеральні) етапи забезпечення сталого розвитку держави на перспективу:

I. Подолання *еколого-економічної кризи*, забезпечення макроекономічної стабільності та створення сприятливих умов для стійкого відновлення економічного зростання.

II. Структурна перебудова сфер виробництва й інфраструктури, підвищення якості життя населення та забезпечення охорони й відновлення навколишнього середовища.

III. Стійкий розвиток промислового, аграрного виробництва й інфраструктури на базі нових секторів і сфер економіки, забезпечення високої якості життя населення й довкілля, створення основ для високоефективної трансформації національного господарства на перспективу на інноваційній, екологічній та соціальній основі.

Таким чином, *сталий розвиток* – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь. Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку і процвітання держави.

Запитання
і завдання для
самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «стратегія розвитку». Які вам відомі концепції щодо розвитку людства в майбутньому?
2. Охарактеризуйте концепцію сталого розвитку. За якими принципами й основними завданнями побудована програма сталого розвитку?
3. У чому полягає суть стратегії «нового гуманізму»?
4. Що є підґрунтям глобального прогнозування? Які прогнози людства вам відомі?
5. Яким чином Україна співпрацює зі світом у напрямку сталого (збалансованого) розвитку?

ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Концепція полюсів зростання.
2. Роль світової громадськості в подоланні глобальних проблем людства.

Тема 3. Україна в міжнародному просторі

Ви дізнаєтеся про:

- роль України в сучасному політичному й економічному просторах;
- міжнародну спеціалізацію України й участь у процесах транснаціоналізації;
- інтеграцію України до міжнародних організацій.

Ви навчитеся:

- характеризувати місце України на світових ринках ресурсів, науково-технічного й інноваційного розвитку, інтелектуальної власності та ринку послуг;
- пояснювати міжнародну спеціалізацію України та наводити приклади прояву процесів транснаціоналізації в економіці країни;
- оцінювати зміни міжнародної спеціалізації України у зв'язку з інтеграцією в європейській економічній простір;
- робити висновки про роль України в сучасній геополітичній та економічній ситуації, ефективність її участі в міжнародних організаціях.

53. УКРАЇНА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ Й ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ

● Міжнародна спеціалізація України.

Україна – одна з найбільших індустріально-аграрних держав Східної Європи, господарський комплекс (економіка) якої є сукупністю територіально взаємопов'язаних сфер матеріального виробництва й невиробничої сфери. І досі Україна залучена в міжнародний поділ праці у 3–5 разів слабше, ніж розвинені країни світу. У розвитку економіки Україна сподівається на інтеграцію в систему світогосподарських зв'язків, активну й зростаючу участь не лише в регіональному, а й у міжнародному поділі праці, ефективному використанні його переваг (мал. 201).

Для визначення стану та ролі України в МПП розглянемо сукупний ресурсний потенціал і структуру зовнішніх економічних зв'язків. Сьогодні приблизно 85 % усього постачання України за кордон припадає на сировину і матеріали. При цьому природно-кліматичні умови України сприяють вирощуванню до 50 млн т зерна і зернобобових, а також виробленню до 7 млн т цукру. Електроенергетичні потужності дають змогу виробляти до 300 млрд кВт електроенергії на рік, при цьому 1/10 її експортувати. Україна має значні ресурси вугілля, залізних і марганцевих руд, сірки, ртуті, урану, титану, гіпсу, солей, різноманітних будівельних матеріалів. Людський чинник виробництва характеризується високим рівнем інтелектуального потенціалу: його письменність оцінюється в 99,9 %; частка населення, охопленого середньою освітою, – 90 %; країна посідає 14-те місце

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що означає поняття «міжнародний поділ праці» та «міжнародна спеціалізація»? Які чинники визначають міжнародну спеціалізацію країни?
2. Розкрийте сутність процесу транснаціоналізації. Які прояви даного процесу (на прикладі країн і регіонів, що ви вивчали продовж року) ви знаєте?
3. Які розрізняють типи міжнародних організацій? Про інтеграцію України до яких міжнародних структур ви знаєте зі шкільних курсів чи засобів масової інформації?

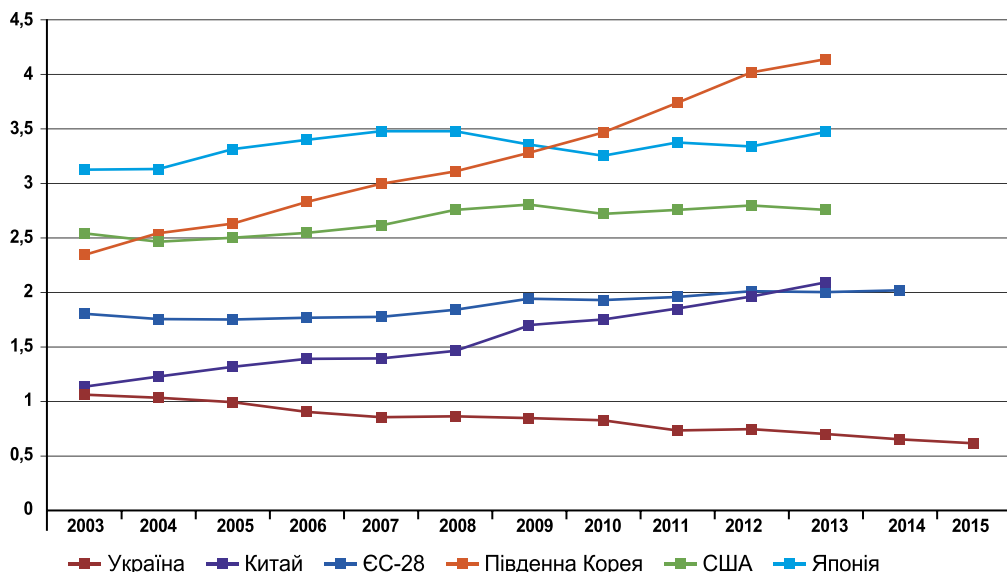

у світі за кількістю осіб із вищою освітою (76 %). Тим часом частка витрат на сферу освіти становить доволі високий показник – 6 % ВВП, натомість витрати на науку рекордно знизилися – з 1,6 % ВВП у 2012 р. до 0,75 % у 2017 р., а в провідних країнах світу вони постійно зростають (мал. 202).

У міжнародному поділі праці Україна виділяється, насамперед, сировинними, капітало- та матеріаломісткими виробництвами (видобувна промисловість, сільське господарство та види діяльності, що розвиваються на їхній базі), а тому структура її експорту недосконала – понад 4/5 у ній становлять сировинні товари та продукція первинної переробки.

Індекс легкості ведення бізнесу	Рейтинг економічної свободи	Індекс потужності армії	Рейтинг якості автомобільних доріг	Індекс розвитку людського капіталу	Індекс глобальної конкурентоспроможності	Рейтинг аутсорсингової привабливості	Рейтинг національних брендів
1 Нова Зеландія	1 Гонконг	1 США	1 ОАЕ	1 Норвегія	1 Швейцарія	1 Індія	1 США
2 Сінгапур	2 Сінгапур	2 РФ	2 Сінгапур	2 Фінляндія	2 США	2 Китай	2 Китай
3 Данія	3 Нова Зеландія	3 Китай	3 Гонконг	3 Швейцарія	3 Сінгапур	3 Малайзія	3 Німеччина
75 Бутан	148 Ангола	29 Швеція	133 Мозамбік	23 Велика Британія	80 Бразилія	23 РФ	60 Алжир
76 Україна	149 Україна	30 Україна	134 Україна	24 Україна	81 Україна	24 Україна	61 Україна
77 Киргизстан	150 Іран	31 М'янма	135 Мавританія	25 Литва	82 Бутан	25 Естонія	62 Словенія
188 Венесуела	157 Конго	131 Сьєрра-Леоне	136 Парагвай	128 Сенегал	135 Чад	53 Індонезія	98 Демократична республіка Конго
189 Еритрея	159 ЦАР	132 Суринам	137 Демократична республіка Конго	129 Мавританія	136 Мозамбік	54 Австралія	100 Непал
190 Сомалі	159 Венесуела	133 Бутан	138 Мадагаскар	130 Ємен	137 Ємен	55 Ізраїль	159 Кіпр

Мал. 201. Україна у світових рейтингах 2017 р.

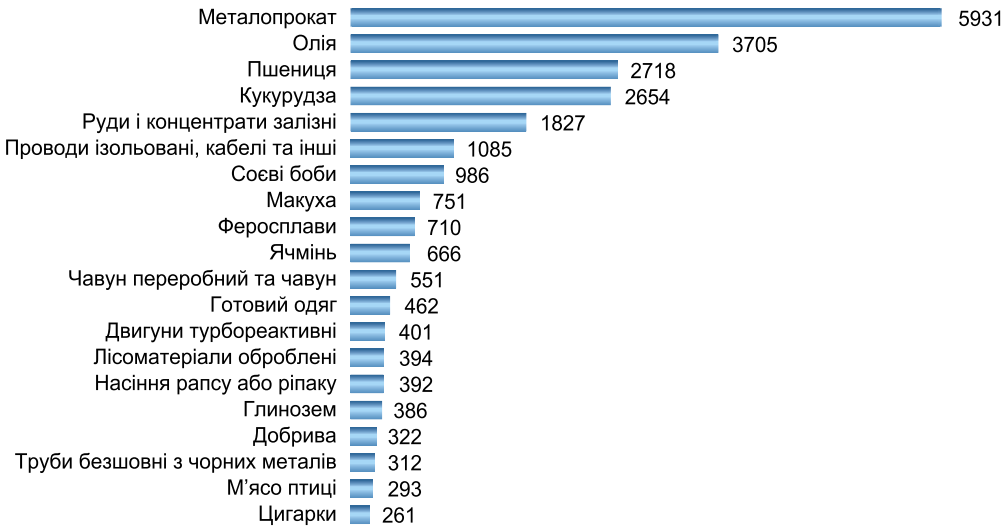

Мал. 202. Частка витрат на виконання наукових досліджень до ВВП в Україні та деяких країнах світу, % (за даними Держстату, Євростату)

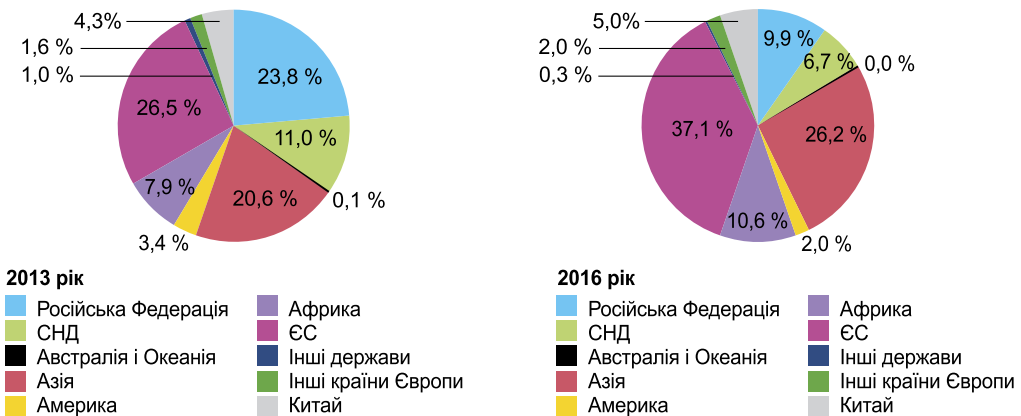
Оснoву експорту становлять чорні метали та вироби з них (прокат, труби), на які припадає понад 44 % валютних надходжень від експорту, продукція хімічної та пов'язаних із нею ланок промисловості (азотні добрива, продукти неорганічної хімії), мінеральні продукти (залізна і марганцева руда, концентрати, вугілля, цемент і будівельні матеріали, сіль та ін.), сільсько-господарські та продовольчі товари (цукор і вироби з нього, зерно, олія, м'ясо, молоко і молокопродукти й ін.). Експорт машин, устаткування і транспортних засобів складає менше 10 % від загального його обсягу (мал. 203).

Оснoву імпорتنих надходжень становлять мінеральні продукти, насамперед паливо (природний газ, вугілля, нафта та продукти її перегонки), машини, устаткування і транспортні засоби. В Україну завозиться також продукція хімічної, фармацевтичної, харчової і легкої, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості.

Її основними торговельними партнерами стають країни ЄС та Азії, а торгівля з Росією та країнами СНД, навпаки, зменшується (мал. 204).

Мал. 203. Товарна структура українського експорту в 2016 р., млн дол.

Мал. 204. Порівняння географічної структури експорту України

Україна як суверенна держава поки чинить украй незначний вплив на МПП й інтеграційні процеси, що відбуваються у світовій економіці, залишаючись протягом тривалого часу осторонь від головних світогосподарських процесів. Знаходячись у центрі Європи, поруч із державами, що активно перетворюють свої економіки, Україна помітно відстала у своєму економічному розвитку. Однак беручи до уваги наявність в Україні природних, історичних, техніко-економічних, соціально-економічних, організаційно-економічних передумов для участі в МПП, наша країна обов'язково знайде свій шлях найшвидшого переходу до ринкової економіки і стане потужним гравцем на світовій арені.

ПОМІРКУЙТЕ

1. Використовуючи відповідні тематичні карти атласу, порівняйте міжнародну спеціалізацію України та країн Європи (світових лідерів) за: а) обсягами збору та структурою зернових (олійних) культур; б) обсягами видобутку та споживання вугілля; в) обсягами виробництва електроенергії на АЕС і сумарною потужністю реакторів; г) виробництвом сталі (загальними обсягами та на 1 особу); д) рівнем виробництва продукції авіаційної промисловості. 2. В якому секторі економіки Україна досягла найбільших успіхів у МПП? Чому?

● **Україна і процеси транснаціоналізації світової економіки.** Позиція України в процесі транснаціоналізації залишається на сьогодні незначною. Упродовж років незалежності взаємовідносини між країною та транснаціональними корпораціями еволюціонували, набуваючи нових форм залежно від міжнародної кон'юнктури та досягнень науково-технічного прогресу.

Однією з основних проблем низької конкурентоспроможності українських експортерів є те, що на перспективних і найдинамічніших сегментах світового ринку конкурують потужні транснаціональні корпорації розвинутих країн. В Україні ж процес формування ТНК або промислово-фінансових груп перебуває ще на початковій стадії, що обмежує вихід національних виробників на привабливі іноземні ринки.

За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), в Україні наявні понад 7,5 тис. філій іноземних ТНК. Найбільшими корпораціями, що нині працюють в Україні, є: в *агропромисловій і харчовій сферах* – Cargill, Nestle, Kraft Foods, Kernel, Coca-Cola, PepsiCo, у *нафтопереробній промисловості* – російські «ЛУКОЙЛ», «ТНК», «Татнефть», «Славнефть», «Група Альянс», «ЮКОС» і казахстанська «Казахойл»; у *сфері транспортування нафти* – російські «Сургутнефтегаз», «Роснефть», «Транснефть», «Сибнефть»; у *сфері поставок і транспортування газу* – російські «Газпром» та «Ітера».

Зі 100 найбільших ТНК світу лише 20 % представлено в Україні, при цьому більшість із них займаються обмеженим продажем власної продукції, і лише окремі (Procter & Gamble, Johnson & Johnson, Philip Morris International, McDonald's) розвивають власне виробництво, що характеризує ступінь проникнення транснаціональних бізнес-груп в економіку України як вкрай незначний. Великих промислових концернів, таких як, наприклад, Westinghouse, Exxon Mobil або General Electric, на українському ринку немає. Виняток становить Mittal Steel, для якої її український актив – Криворіжсталь є проміжною, а не кінцевою ланкою виробничого ланцюга.

Транснаціоналізація української економіки передбачає також створення власних транснаціональних корпорацій. Формуванню українських ТНК на зразок тих, що діють у розвинутих країнах, стають на заваді такі чинники, як політична й економічна нестабільність в країні, падіння курсу національної валюти, слабкість ринкового механізму, нерозвиненість внутрішнього інвестиційного ринку, інформаційна відсталість країни. Тому наразі можна говорити про існування всередині країни лише **фінансово-промислових груп (ФПГ)**, які, розширюючи свою діяльність за кордон, у перспективі можуть перетворитися на транснаціональні корпорації. Це стосується перш за все таких ФПГ, як «Індустріальний союз Донбасу», «Систем капітал менеджмент», група «Приват», «DCH» Холдинг, НВГ «Інтерпайп», «Укрнафта», «УкрАВТО», «Укрпромінвест», «Roshen» (мал. 195).

Тож процеси транснаціоналізації нині поширюються в Україні асиметрично: вони переважно рухаються шляхом проникнення в країну іноземних ТНК і фактично не продемонстрували досі помітних результатів у контексті формування українських ТНК. Створення національних ТНК має бути одним із пріоритетних напрямків державної стратегії розвитку української економіки (мал. 196).

● **Участь України в міжнародних організаціях.** Україна бере активну участь у формуванні політичних умов на міжнародній арені, вона є членом багатьох впливових міжнародних організацій, у межах яких проводить активну роботу, що до того ж віддзеркалює не лише загальні, а й національні інтереси нашої держави. Нині Україна є членом понад 40 міжурядових і більше 80 неурядових міжнародних організацій (табл. 1).

Мал. 205. Логотипи найбільших ФПГ України

Мал. 206. Макроекономічний прогноз Всесвітнього банку для України

Таблиця 1. Найбільші міжнародні організації, членом або спостерігачем у яких є Україна

Назва організації	Штаб-квартира	Приєднання України	Статус
М і ж у р я д о в і			
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	Нью-Йорк	24 жовтня 1945	член
Співдружність Незалежних Держав	Мінськ	8 грудня 1991	членство призупинене
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	Лондон	13 квітня 1992	член
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	Вашингтон	3 вересня 1992	член
Світовий банк	Вашингтон	3 вересня 1992	член
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	Відень	1 січня 1995	член
Рада Європи	Страсбург	9 листопада 1995	член
Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ)	Київ	10 жовтня 1997	член
Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС)	Стамбул	1 травня 1999	член
Франкофонія	Париж	29 вересня 2006	спостерігач
Світова організація торгівлі (СОТ)	Женева	16 травня 2008	член
Н е у р я д о в і			
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	Женева	3 квітня 1948	член
Всесвітня метеорологічна організація	Женева	19 квітня 1948	член
Всесвітня туристська організація (ЮНВТО)	Мадрид	20 жовтня 1997	член
Міжнародна асоціація розвитку (МАР)	Вашингтон	27 травня 2004	член
Міжнародна морська асоціація	Лондон	28 березня 1994	член
Міжнародна організація праці (МОП)	Женева	12 травня 1954	член
Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)	Відень	29 липня 1957	член
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)	Вашингтон	1992	член
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (ЮНЕСКО)	Париж	12 травня 1954	член
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО)	Рим	2003	член
Організація із заборони хімічної зброї	Гаага	13 січня 1993	член

**ЗАПИТАННЯ
І ЗАВДАННЯ ДЛЯ
САМОКОНТРОЛЮ**

1. Назвіть напрямки участі України в МПП. Які зміни участі в МПП нашої країни відбулися на початку XXI ст.?
2. Порівняйте структуру експорту й імпорту України. Наскільки відрізняються вектори експортних та імпортних поставок України? У чому полягають причини відмінностей?
3. Як ви розумієте поняття «індекс транснаціоналізації економіки країни»? У чому причини його низького значення для України?
4. Які фінансово-промислові групи (ФПГ) України просувають національні бренди на світовий ринок? Які причини стримують перетворення ФПГ на ТНК?
5. Інтеграції до яких організацій віддавала Україна перевагу в XX і на початку XXI століть? Які існують пріоритети сучасної міжнародної діяльності України?

КОРОТКИЙ СЛОВНИК КРАЇНОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

А

Автономія (грец. auto – сам і nomos – закон) – право самостійного здійснення державної влади або управління, що надається конституцією будь-якій частині держави.

Адміністративно-територіальний устрій – поділ території держави на систему адміністративних одиниць (край, область, провінція, департамент, округ, губернія, земля, кантон, повіт, район, громада, місто тощо) відповідно до якого утворюється вертикальна структура органів державної влади і управління, а також здійснюються спрямовані процеси централізації або децентралізації.

Аквакультура (лат. aqua – вода і cultura – оброблення, догляд) – розведення і вирощування водних організмів (риб, моллюсків, ракоподібних, водоростей) в умовах, що контролюються, для підвищення продуктивності водоймищ.

Акреції (англ. accretion – розростання, приріст, збільшення) – нарощування території.

Анклав (лат. inclavare – зачиняти на ключ) – державне утворення, оточене з усіх боків територією іншої держави.

В

Військово-політичний союз – об'єднання двох або більше держав з метою спільних дій у вирішенні політичних, економічних і військових проблем.

Г

Географічний (територіальний) поділ праці – просторова форма суспільного поділу праці, яка виражається у спеціалізації окремих районів і країн на виробництві окремих видів продукції та подальший обмін ними.

Географічний простір – складний земний простір, розміщений на конкретній території, що розвивається в часі та охоплює всі сфери географічної оболонки: літосферу, гідросферу, атмосферу, біосферу і соціосферу.

Глобалізація (фр. global– цілий, загальний) – процес перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили й капіталів.

Д

Деколонізація (лат. de – заперечення і colonia – поселення) – ліквідація колоніального панування метрополії, відновлення суверенності народів колоніальних та залежних країн як господарів власної долі та утвердження ролі цих країн як самостійних та повноважних суб'єктів міжнародного права і міжнародних відносин.

Держава – політична форма організації життя суспільства, яка здійснює свої повноваження на певній території і встановлюється в результаті виникнення і діяльності особливої системи органів і організацій, які являють собою механізм держави.

Діаспора (грец. diaspora – розпорошення) – перебування значної частини народу (етнічної спільності) поза межами етнічної батьківщини на правах національно-культурної меншини.

Е

Економічна зона на морі (або морська економічна зона) – район поза межами територіальних вод шириною 200 морських миль, у якому приморська держава має суверенні права на розвідування й розробку живих і мінеральних ресурсів моря.

Економічний район – територіально цілісна частина господарства країни, що характеризується спеціалізацією як основною господарською функцією, комплексністю, тобто взаємопов'язаністю і збалансованістю (пропорційністю) найважливіших підрозділів і елементів господарства.

Експансія (лат. *expansio* – розширення, розповсюдження) – розширення сфери впливу великих держав, що здійснюється економічними, військовими і дипломатичними методами.

Етнос (грец. *ethnos* – народ, плем'я) – позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнізмом (назвою).

З

Зона вільної торгівлі – форма міжнародної економічної інтеграції, у відповідності з якою відмінюються торгові обмеження між країнами-учасницями інтеграційного об'єднання, де перш за все знижуються або скасуються митні збори.

І

Інтернаціоналізація виробництва – процес розвитку економічних зв'язків між національними господарствами, коли економіка однієї країни виступає частиною світового виробничого процесу.

Інфляція (лат. *inflatio* – здуття) – переповнення сфери обігу паперовими грошима внаслідок надмірного (у порівнянні з потребами в дійсних грошах – золота) випуску їх.

Іригація (лат. *irrigatio* – зрошення) – штучне зрошення земель, технологічний прийом у сільському господарстві для поліпшення водного режиму рослин.

К

Каботаж (фр. *sabotage* – плавання вздовж берега) – судноплавство між портами однієї країни (великий каботаж – між портами різних морів і малий каботаж – між портами одного або двох суміжних морів).

Конфедеративна держава (лат. *confederatio* – союз, об'єднання) – постійний союз суверенних держав, створений для досягнення політичних або військових цілей.

Конфесія (лат. *confessionalis* – віросповідний) – спільність послідовників тієї чи іншої релігії на основі віросповідального підходу.

Кочівництво або номадизм (грец. *nomas* – род, *nomados* – той, що кочує) – спосіб життя скотарів, що ґрунтується на міграціях населення за мірою зміни пасовищ.

Країна – у певній мірі синонім поняття «держава», але це форма, яка має скоріше суспільно-економічний або культурно-історичний зміст і не завжди має суверенітет.

Країнознавство – комплексне вивчення країн або крупних їх районів з метою виявлення на конкретних територіях загальних закономірностей.

Кустарне виробництво – дрібне домашнє товарне виробництво або децентралізована мануфактура.

Л

Латифундизм (лат. *latus* – обширний та *fundus* – земля, маєток) – система землеволодіння в Латинській Америці, основу якої складають великі поміщицькі земельні володіння – латифундії.

М

Мегалополіс (грец. megalu – великий, polis – місто) – найкрупніша форма розселення, яка утворюється в результаті зрощення великої кількості сусідніх міських агломерацій.

Меринози (ісп. merino – тонкорунна вівця) – породи овець з однорідною тонкою вовною білого кольору.

Метрополія (грец. metropolis) – держава, до складу якої входять колонії.

Міграція (лат. migro – переходжу, переселяюся) – переміщення людей, що пов'язані, як правило, із зміною місця проживання.

Міжнародні організації – одна з найважливіших форм багатостороннього співробітництва між державами, що створюються на підставі угоди між учасниками.

Міжнародний поділ праці (МПП) – форма суспільного територіального поділу праці, яка являє собою поділ праці між країнами, спеціалізацію їх виробництва на певних видах продукції, якими вони обмінюються.

Монокультурна спеціалізація – вузька спеціалізація господарства країн на виробництві, як правило, сировинних або продовольчих товарів, розрахованих головним чином для експорту.

Н

Народ – історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки, що беруть участь у вирішенні проблем суспільного розвитку.

Нація (лат. natio – плем'я, народ) – історична спільність людей, що склалася в процесі формування спільності їх територій, економічного зв'язку, літератури, мови, деяких особливостей культури та характеру.

Нейтралітет (лат. neuter – ні той, ні інший) – у міжнародному праві неучасть у війні, а в мирний час відмовлення від участі у військових блоках.

Нові індустріальні країни – держави, основу економіки та експортного потенціалу яких унаслідок динамічного господарського розвитку в 70–90-ті рр. ХХ ст. становили працемістки напрямки промисловості.

О

Опустелювання – процес, що призводить до втрати природним комплексом суцільного рослинного покриву з подальшою неможливістю його відновлення без участі людини.

Офшорні центри – території, де діють податкові, валютні та інші пільги для тих нерезидентів, які базують свої рахунки й фірми на цих територіях, але здійснюють свої операції виключно з іншими країнами.

П

Постіндустріальне суспільство – стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному капіталізму, індустріальному суспільству.

Природно-ресурсний потенціал території – сукупна продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва й предметів споживання, яка виражається у їх сукупній споживчій вартості.

Р

Раса – історичні групи людей, об'єднанні спільністю походження, що виражається у спільності спадкових другорядних зовнішніх фізичних особливостей, що передаються нащадкам (колір шкіри, очей, волосся, форма голови, зріст тощо).

Реґіон (лат. regio, regionis – область, округ) – певна історико-географічна область, що об'єднує території не менше двох країн, має досить конкретно визначені межі і відносно спільні природні, історичні, соціально-культурні та господарські особливості.

Резервації (лат. reservare – зберігати) – найбільш незручні для життя території, що відведені для насильницького поселення корінного населення країни, яке підлягає національному ґнобленню.

Ринкова економіка – економіка, що базується на такій системі ринкових відносин, які характеризуються наявністю механізму вільного ціноутворення, а також вільного підприємництва на основі економічної самостійності, концепції рівноправності суб'єктів господарювання в боротьбі за споживача.

С

Світове господарство – система міжнародного поділу праці та торговельно-економічних, фінансових, науково-технічних відносин між різними країнами; сукупність національних господарств країн світу.

Світовий ринок – складова частина всесвітнього господарства, представлена системою обміну товарів та послуг між продавцями і покупцями.

Субурбанізація (лат. sub – під, біля, і urbanus – міський) – процес зростання і розвитку приміської зони великих міст, у результаті чого формуються міські агломерації.

Т

Технополіс (грец. techne – наука, ремесло та polis – місто) – науково-виробничий територіальний комплекс з розробки й виробництва наукоємної продукції.

Транснаціональна корпорація (ТНК) – поєднання підприємств, що складається із головної компанії та закордонних філіалів.

У

Унітарна держава (лат. unitar – єдність) – форма державного устрою, за якою територія держави не має у своєму складі федеративних одиниць (штатів, земель тощо), а поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (департаменти, області, райони тощо).

Урбанізація (лат. urbanus – міський) – процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, збільшення кількості міст та міського населення, а також розповсюдження міського способу життя.

Ф

Федеративна держава (лат. federatio – союз, об'єднання) – форма державного устрою, за якої кілька державних утворень, що юридично мають визначену самостійність, утворюють єдину союзну державу.

Форма державного режиму – сукупність засобів і методів здійснення влади державою.

Форма державного устрою – територіально-організаційна структура держави, що встановлює порядок розподілу країни на частини і взаємовідносини центральних і місцевих органів влади.

Форма правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів і їх взаємодія з населенням.

Ц

Цивілізація (лат. civilis – громадянський) – форма суспільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих сеансів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Безуглий В. В., Козинець С. В.* Регіональна економічна і соціальна географія світу: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 688 с.
2. *Безуглий В. В.* Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 704 с.
3. Глобальні проблеми світу. Атлас. – ДНВП «Картографія», 2009. – 144 с.
4. *Дахно І. І.* Країни світу. – К.: МАПА, 2007. – 606 с.
5. *Дорошко М.С., Кривонос Р.А., Крижанівський В.П., Сербіна Н. Ф.* Країнознавство. Країни СНД, Європи і Північної Америки: Навч. посіб. – Київ: Ніка-Центр, 2009. – 310 с.
6. *Дубович І.А.* Країнознавчий словник-довідник. – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2003. – 580 с.
7. Економічна і соціальна географія світу / За ред. С.П. Кузика. – Львів: Світ, 2003. – 743 с.
8. Європейський Союз. Словник-довідник / Ред. М. Марченко. – К.: К.І.С., 2005. – 142 с.
9. *Ігнат'єв П.М.* Країнознавство. Країни Азії: Навч. посіб. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. – 423 с.
10. Країни світу: Енциклопедичний довідник / Уклад. Н.О. Чумаслова. – Х.: ВД «Школа», 2008. – 384 с.
11. *Мальська М.П., Антонюк Н.В., Занько Ю.С., Ганич Н.М.* Країнознавство: теорія та практика: Підручник. – Київ: ЦУЛ, 2012. – 527 с.
12. *Масляк П. О., Олійник Я. Б., Степаненко А. В.* Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу. – К.: Лібра, 1996. – 328 с.
13. *Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.В., Масляк П.О.* Географія. Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 455 с.
14. Страны и народы: Науч.-попул. географо-этнографическое изд.: В 20 т. / Под. ред. И. Т. Фролова. – М.: Мысль, 1979.
15. *Сюткін С.І., Леонтьєва Г.Г.* Економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни. Книга-зошит: Навч. посіб. – Суми: Вид-во «Університетська книга», 2003. – 246 с.
16. Энциклопедия для детей. Том 3. География / Гл. ред. М.Д. Аксенова. – М.: Аванта+, 2001. – 704 с.
17. Энциклопедия для детей. Том 13. Страны. Народы. Цивилизации / Гл. ред. М.Д. Аксенова. – М.: Аванта+, 2006. – 704 с.
18. *Юрківський В. М.* Країни світу. – К.: Либідь, 1999. – 368 с.

Інформаційні Інтернет-ресурси

1. Всесвітня туристська організація. Офіційний сайт. Режим доступу: www.unwto.org
2. Книга фактів ЦРУ. Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
3. Європейський Союз. Офіційний сайт. Режим доступу: <http://europa.eu/>
4. Міністерство закордонних справ України. Режим доступу: [http:// www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu](http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu);
5. Організація Північно-Атлантичного договору. Режим доступу: <http://www.nato.int>;
6. ООН. Офіційний сайт. Режим доступу: <http://www.un.org/>
7. Представництво України при Європейському Союзі. Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu>
8. Світова організація торгівлі. Режим доступу: <http://www.wto.org>

ДОДАТКИ

Для практичної роботи № 2

Тема: Розробка картодіаграми «ВВП країн Європи»
та аналіз її особливостей

Таблиця 1. ВВП країн Європи на 2017 р.

Регіони Європи	№ п/п	Країна	ВВП країн, млрд дол.	
			2014 рік	2017 рік
Північна Європа	1	Велика Британія	2548,9	2914,04
	2	Данія	249,5	286,77
	3	Естонія	35,6	41,56
	4	Ірландія	226,8	357,16
	5	Ісландія	14,2	17,62
	6	Латвія	48,2	53,91
	7	Литва	79,6	91,24
	8	Норвегія	345,2	380,01
	9	Фінляндія	221,0	243,98
	10	Швеція	448,2	520,9
Західна Європа	11	Австрія	395,5	439,6
	12	Бельгія	481,5	528,5
	13	Ліхтенштейн	–	–
	14	Люксембург	51,4	62,73
	15	Нідерланди	798,6	916,08
	16	Німеччина	3721,6	4170,8
	17	Монако	–	–
	18	Франція	2580,8	2835,75
	19	Швейцарія	472,8	517,17
Південна Європа	20	Албанія	31,6	35,97
	21	Андорра	–	–
	22	Боснія і Герцеговина	38,1	44,62
	23	Ватикан	–	–
	24	Греція	284,3	298,68
	25	Іспанія	1566,4	1773,91
	26	Італія	2127,7	2310,90
	27	Мальта	14,1	19,31
	28	Португалія	280,4	313,44
	29	Республіка Македонія	27,6	30,96
	30	Сан-Марино	1,91	2,05
	31	Сербія	95,5	105,45
	32	Словенія	61,1	71,08
	33	Хорватія	88,5	101,34
	34	Чорногорія	9,36	11,05

Регіони Європи	№ п/п	Країна	ВВП країн, млрд дол.	
			2014 рік	2017 рік
Східна Європа	35	Білорусь	172,0	178,9
	36	Болгарія	128,6	153,14
	37	Молдова	17,7	20,1
	38	Польща	954,5	1121,01
	39	Російська Федерація	3564,5	4007,83
	40	Румунія	392,8	481,45
	41	Словаччина	152,6	179,37
	42	Угорщина	246,4	288,99
	43	Україна	370,8	368,78
	44	Чехія	314,6	375,68

Для практичної роботи № 3

Тема: Позначення на контурній карті центрів розміщення управлінських структур міжнародних організацій і визначення закономірностей

Таблиця 2. Сучасні міжнародні організації світу

Тип міжнародних організацій	Назва міжнародної організації	Місце розташування штаб-квартири	
		країна	місто
Загальнополітичні організації	ООН, в тому числі:	США	Нью-Йорк
	Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	Швейцарія	Женева
	Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ)	Австрія	Відень
	Міжнародна організація праці (МОП)	Швейцарія	Женева
	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	Франція	Париж
	Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)	Швейцарія	Женева
	Міжнародний суд	Нідерланди	Гаага
	Ліга арабських держав (ЛАД)	Єгипет	Каїр
	Організація Американських Держав (ОАД)	США	Вашингтон
	Африканський Союз (АС)	Ефіопія	Аддис-Абеба
Військово-політичні організації	Організація Північноатлантичного договору (НАТО)	Бельгія	Брюссель
	АНЗЮС	Постійної штаб-квартири немає	
	АНЗЮК	Постійної штаб-квартири немає	

Тип міжнародних організацій	Назва міжнародної організації	Місце розташування штаб-квартири	
		країна	місто
Міжнародні економічні об'єднання	Світова організація торгівлі (СОТ)	Швейцарія	Женева
	Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК)	Австрія	Відень
	Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)	Туреччина	Стамбул
	Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА)	США, Канада, Мексика	Вашингтон, Оттава, Мехіко
Регіональні організації	Європейський Союз (ЄС)	Бельгія	Брюссель
	Співдружність Незалежних Держав (СНД)	Білорусь	Мінськ
	Об'єднаний ринок країн «Південного конусу» (МЕРКОСУР)	Уругвай	Монтевідео
	Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ)	Україна	Київ
	Центральноєвропейська ініціатива (ЦЕІ)	Італія	Трієст
	Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)	Індонезія	Джакарта

Для практичної роботи № 4

Тема: Добирання статистичних показників та оцінювання працересурсного потенціалу (кількості, динаміки, якості та ціни робочої сили) в одній з країн Європи

Таблиця 3. Показники для оцінювання працересурсного потенціалу в країнах Європи

Регіон Європи	Країни	Економічно активне населення,		Середня місячна зарплатня	
		млн осіб	рік звіту	«нетто» (після сплати податків), дол.	рік звіту
Північна Європа	Велика Британія	30,15	2013	2883	2014
	Данія	2,8	2013	4275	2012
	Естонія	0,69	2013	995	2013
	Ірландія	2,2	2013	2916	2013
	Ісландія	0,18	2013	–	–
	Латвія	1,02	2013	691	2013
	Литва	1,45	2013	720	2013
	Норвегія	2,7	2014	4900	2013
	Фінляндія	2,68	2013	3180	2013
	Швеція	5,1	2013	3261	2012

Регіон Європи	Країни	Економічно активне населення,		Середня місячна зарплатня	
		млн осіб	рік звіту	«нетто» (після сплати податків), дол.	рік звіту
Західна Європа	Австрія	3,7	2013	2796	2012
	Бельгія	5,15	2013	2627	2013
	Ліхтенштейн	0,035	2012	5850	2008
	Люксембург	0,21	2013	4230	2010
	Нідерланди	7,94	2013	2671	2012
	Німеччина	44,2	2013	2824	2013
	Монако	0,052	2012	–	–
	Франція	29,94	2013	3355	2013
	Швейцарія	4,98	2013	4600	2011
Південна Європа	Албанія	1,09	2013	436	2013
	Андорра	0,036	2012	3055	2012
	Боснія і Герцеговина	1,49	2012	567	2013
	Ватикан	0,003	2011		
	Греція	4,9	2013	964	2013
	Іспанія	23,2	2013	2220	2013
	Італія	25,74	2013	2610	2013
	Мальта	0,19	2013	1486	2013
	Португалія	5,4	2013	1160	2012
	Республіка Македонія	0,96	2013	475	2014
	Сан-Марино	0,022	2013	–	–
	Сербія	1,7	2013	585	2013
	Словенія	0,91	2013	1310	2012
	Хорватія	1,71	2013	959	2013
	Чорногорія	0,25	2011	661	2013
Східна Європа	Білорусь	5,0	2009	373	2018
	Болгарія	2,55	2013	461	2013
	Молдова	1,33	2013	263	2012
	Польща	18,22	2013	908	2014
	Російська Федерація	75,3	2013	468	2017
	Румунія	9,45	2013	534	2013
	Словаччина	2,7	2013	1013	2013
	Угорщина	4,3	2013	665	2014
	Україна	22,17	2013	264	2018
	Чехія	5,3	2013	963	2013

Для практичної роботи № 7

Тема: Порівняння товарної структури зовнішньої торгівлі Білорусі та Молдови

Таблиця 4. Товарна структура експорту-імпорту Білорусі (2017 р.)

Імпорт		Експорт	
Структура	млн дол.	Структура	млн дол.
мінеральні продукти (нафта, газ тощо)	9923,5	мінеральні продукти (нафта, газ, тощо)	7192,7
машини, обладнання і транспортні засоби	7902,5	продукція хімічної промисловості, каучук (включаючи хімічні волокна і нитки)	5388,3
продукція хімічної промисловості, каучук (включаючи хімічні волокна і нитки)	4983,0	машини, обладнання і транспортні засоби	5299,3
продовольчі товари і сільськогосподарська сировина	4518,6	продовольчі товари і сільськогосподарська сировина	4842,2
чорні, кольорові метали та вироби з них	3420,5	чорні, кольорові метали та вироби з них	2056,6
текстиль та текстильні вироби	1034,5	деревина і целюлозно-паперові вироби	1319,3
деревина і целюлозно-паперові вироби	671,5	текстиль та текстильні вироби	849,3
шкіряна сировина, хутро і вироби з них	121,9	шкіряна сировина, хутро і вироби з них	79,4

Таблиця 6. Товарна структура експорту-імпорту Молдови, 2017 р.

Імпорт		Експорт	
Структура	тис. дол.	Структура	тис. дол.
Продукція машинобудівної промисловості	1 095 856	Продукція рослинництва	662 481,18
Продукція хімічної промисловості	865 189,12	Продукція машинобудівної промисловості	431 038,08
Мінеральні продукти (нафта, сіль, сірка, руди)	774 172,76	Продукція харчової промисловості	421 442,11
Продукція легкої промисловості	442 216,03	Продукція легкої промисловості	380 739,34

Імпорт		Експорт	
Структура	тис. дол.	Структура	тис. дол.
Продукція харчової промисловості	378 571,67	Текстиль та текстильні вироби	346 742,83
Чорні, кольорові метали та вироби з них	343 907,19	Продовольчі товари (легкої та лісової промисловості)	154 580,01
Продукція деревообробної та целюлозно-паперової промисловості	193 777,8	Продукція хімічної промисловості	132 107,62
Продукція рослинництва	99 677,64	Чорні, кольорові метали та вироби з них	48 312,71

Офіційні джерела державної статистики Республіки Білорусь і Молдови:

1) <http://www.statistica.md/category.php?l=ru&idc=336&>

2) http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/makroekonomika-i-okruzhayushchaya-sreda/vneshnyaya-torgovlya_2/

Для практичної роботи № 8

Тема: Складання картосхеми типології країн Азії за рівнем їхнього економічного розвитку

Таблиця 6. Показники економічного розвитку різних типів країн Азії

Тип країн за рівнем розвитку	Країни Азії	ВВП країн, млрд дол. (2017 р.)	ІЛР (2016 р.)	
			Місце	Індекс
Високорозвинуті країни	Японія	5428,81	17	0,903
	Ізраїль	316,49	19	0,899
Пострадянські країни перехідної економіки	Азербайджан	171,81	78	0,759
	Вірменія	28,28	84	0,743
	Грузія	39,70	70	0,769
	Казахстан	477,59	56	0,794
	Киргизстан	22,97	120	0,664
	Таджикистан	28,38	129	0,627
	Туркменістан	103,49	111	0,691
	Узбекистан	222,56	105	0,701

Тип країн за рівнем розвитку	Країни Азії	ВВП країн, млрд дол. (2017 р.)	ІЛР (2016 р.)	
			Місце	Індекс
Країни, що розвиваються	Афганістан	69,55	169	0,479
	Бангладеш	687,14	139	0,579
	Бахрейн	70,44	47	0,824
	Бруней	33,54	30	0,865
	Бутан	7,03	132	0,607
	В'єтнам	647,37	115	0,683
	Ємен	38,60	168	0,482
	Індія	9459,00	131	0,624
	Індонезія	3242,77	113	0,689
	Ірак	658,79	121	0,649
	Іран	1644,71	69	0,774
	Йорданія	89,10	86	0,741
	Камбоджа	64,25	143	0,563
	Катар	340,64	33	0,856
	Кіпр	31,59	33	0,856
	Кувейт	291,48	51	0,800
	Лаос	49,21	138	0,588
	Ліван	87,68	76	0,763
	Малайзія	930,75	59	0,789
	Мальдіви	6,89	105	0,701
	Монголія	39,70	92	0,735
	М'янма	328,71	145	0,556
	Непал	78,59	144	0,558
	ОАЕ	686,83	42	0,840
	Оман	186,61	52	0,796
	Пакистан	1056,99	147	0,550
	Республіка Корея	2029,03	18	0,901
	Саудівська Аравія	1773,55	39	0,847
	Сирія	136,38	149	0,536
	Сінгапур	527,02	5	0,925
	Таїланд	1233,74	87	0,740
Тимор-Лешті	6,75	133	0,605	
Туреччина	2173,23	71	0,767	
Філіппіни	875,57	116	0,682	
Шрі-Ланка	274,72	73	0,766	
Країни з плановою економікою	КНР	23159,11	90	0,738
	КНДР	–	–	0,733 (2008 р.)

Для практичної роботи № 9

Тема: Аналіз статистичної інформації щодо зміни обсягів виробництва автомобілів у світі і в країнах Азії протягом останніх десятиліть

Таблиця 7. Виробництво автомобілів у світі і в країнах Азії

Регіон	Країна	Обсяги виробництва, шт.		
		2000 рік	2010 рік	2017 рік
Європа	Австрія	141026	104997	99880
	Бельгія	1033294	555302	379140
	Велика Британія	1813894	1393463	1749385
	Іспанія	3032874	2387900	2848335
	Італія	1738315	838186	1142210
	Нідерланди	267319	94132	157280
	Німеччина	5526615	5905985	5645581
	Польща	504972	869474	689729
	Португалія	246724	158729	175544
	Румунія	78165	350912	359250
	Російська Федерація	1205581	1403244	1551293
	Сербія	12740	15200	79912
	Словаччина	181783	561933	1001520
	Словенія	122949	211340	189852
	Угорщина	137398	211461	505400
Україна	31255	83133	9542	
Фінляндія	38926	6665	91598	
Франція	3348361	2229421	2227000	
Чехія	455492	1076384	1419993	
Швеція	301343	217084	226000	
Азія	Китай	2069069	18264761	29015434
	Індія	801360	3557073	4782896
	Індонезія	292710	702508	1216615
	Іран	277985	1599454	1515396
	Малайзія	282830	567715	460140
	Республіка Корея	3114988	4271741	4114913
	Таїланд	411721	1644513	1988823
	Туреччина	430947	1094557	1695731
	Узбекистан	32273	156880	140247
	Японія	10140796	9628920	9693746
Африка	Єгипет	59765	116683	36640
	Марокко	-	-	376826
	ПАР	357364	472049	589951
Америка	Аргентина	339632	716540	472158
	Бразилія	1681517	3381728	2699672
	Канада	2961636	2068189	2199789
	Мексика	1935527	2342282	4068415
	США	12799857	7743093	11189985
Австралія та Океанія	Австралія	347122	244007	98632

ЗМІСТ

Шановні десятикласниці і десятикласники!.....	3
ВСТУП	
§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони і країни світу».	
Регіони світу	4
§ 2. Джерела знань про регіони і країни світу	8
РОЗДІЛ 1. ГЛОБАЛЬНИЙ СВІТ	
Тема 1. Політико-географічні закономірності	
§ 3. Країни, держави, території та акваторії на політичній карті світу	13
§ 4. Територія держави.....	17
§ 5. Типологія країн світу за формою правління і державного устрою	20
§ 6. Типізація країн світу за рівнем економічного розвитку.....	24
Тема 2. Географія цивілізацій	
§ 7. Цивілізаційна структура сучасного світу.....	29
§ 8. Статеві-вікова, етнічна і релігійна структура населення світу	33
Тема 3. Глобальні закономірності світосистеми	
§ 9. Глобалізація як суспільно-географічний процес	38
§ 10. Сучасна світова економіка та тенденції її розвитку	41
§ 11. Структура світового господарства.	
Секторальна модель економіки.....	47
РОЗДІЛ II. ЄВРОПА	
Тема 1. Загальна характеристика Європи	
§ 12. Особливості економіко-географічного положення Європи.	
Склад регіону.....	52
§ 13. Природні умови і ресурси Європи. Населення	58
§ 14. Особливості економіки країн Європи	65
Тема 2. Країни Європи	
§ 15. Німеччина.....	72
§ 16. Франція.....	78
§ 17. Велика Британія	83
§ 18. Італія	88
§ 19. Швеція. Норвегія	93
§ 20. Швейцарія	98
§ 21. Іспанія.....	102
§ 22. Країни-сусіди України. Польща.....	107
§ 23. Країни-сусіди України. Словаччина, Угорщина, Румунія	111
§ 24. Країни-сусіди України. Білорусь. Молдова.....	116
§ 25. Країни-сусіди України. Росія	122
РОЗДІЛ III. АЗІЯ	
Тема 1. Загальна характеристика Азії	
§ 26. Особливості економіко-географічного положення Азії.	
Склад регіону.....	129
§ 27. Природні умови і ресурси Азії. Населення	134
§ 28. Особливості економіки країн Азії	138
§ 29. Східна Азія. Японія	144

§ 30. Китай	151
§ 31. Республіка Корея. КНДР	157
§ 32. Південна Азія. Індія	162
§ 33. Південно-Східна Азія. Сінгапур. Індонезія.....	168
§ 34. Західна Азія. Туреччина	173
§ 35. Саудівська Аравія	177
§ 36. Центральна Азія. Казахстан	181

РОЗДІЛ IV. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралійський Союз

§ 37. Загальна характеристика Австралії	185
---	-----

Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія

§ 38. Загальна характеристика країн Океанії.....	191
--	-----

РОЗДІЛ V. АМЕРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Америки

§ 39. Особливості економіко-географічного положення Америки. Склад регіону	194
§ 40. Природні умови і ресурси Америки. Населення.....	198
§ 41. Особливості економіки країн Америки	202

Тема 2. Субрегіони та країни Америки

§ 42. Північна Америка. США	207
§ 43. Канада.....	214
§ 44. Країни Центральної Америки. Мексика.....	218
§ 45. Країни Карибського басейну.....	222
§ 46. Країни Південної Америки. Бразилія.....	225

РОЗДІЛ VI. АФРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Африки

§ 47. Особливості економіко-географічного положення Африки. Населення Африки	232
§ 48. Природно-ресурсний потенціал і господарство Африки	236

Тема 2. Країни Африки

§ 49. Єгипет. Нігерія	243
§ 50. ПАР	249

РОЗДІЛ VII. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ Й УКРАЇНИ НА ХХІ СТОЛІТТЯ

Тема 1. Глобалізаційні виклики ХХІ століття

§ 51. Сучасні глобальні виклики та їхній прояв у світі	254
--	-----

Тема 2. Стратегії розвитку людства на ХХІ століття

§ 52. Концепції та прогнози розвитку людства	261
--	-----

Тема 3. Україна в міжнародному просторі

§ 53. Україна у сучасному політичному й економічному просторі	267
---	-----

Короткий словник країнознавчих термінів	273
Література	277
Додатки	278

Навчальне видання

БЕЗУГЛИЙ Віталій Вікторович
ЛИСИЧАРОВА Галина Олександрівна

ГЕОГРАФІЯ

(профільний рівень)

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталія Заблоцька*
Відповідальна за випуск *Світлана Андрющенко*
Редактор *Євген Плясецький*
Обкладинка *Тетяни Куц*
Макет і художнє редагування *Людмили Кузнецової*
Виготовлення ілюстрацій *Наталія Кононенко*
Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*
Комп'ютерна верстка *Олени Білохвост*
Коректор *Любов Федоренко*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 18,33.
Тираж 4506 пр. Вид. № 1944.
Зам. №

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

Типізація країн світу за рівнем економічного розвитку

Масштаб 1:90 000 000

